

Erdélyi Magyar Adatbank – Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

Kupán Árpád

**NAGYVÁRAD
NAGY VÁLTOZÁSAINAK
VEZÉREGYÉNISÉGEI**

**A városépítő Rimler Károly
– a városmentő Dr. Soós István polgármester**

**Nagyvárad
2012**

Partiumi füzetek
70

Erdélyi Magyar Adatbank – Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

Kupán Árpád

NAGYVÁRAD NAGY VÁLTOZÁSAINAK VEZÉREGYÉNISÉGEI

A városépítő Rimler Károly

- a városmentő dr. Soós István polgármester

Kupán Árpád

NAGYVÁRAD NAGY VÁLTOZÁSAINAK
VEZÉREGYÉNISÉGEI

A városépítő Rimler Károly
– a városmentő dr. Soós István polgármester

Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

Varadinum Script Könyvkiadó
Nagyvárad, 2012

A sorozatot szerkeszti:
DUKRÉT GÉZA

Számítógépes szerkesztés:
FĂRCAȘ-BALOGH PIROSKA

Szöveggondozás:
MIHÁLKA MAGDOLNA

Fedőlapon: Rimler Károly és dr. Soós István polgármesterek.
Hátlapon: a Szent László-szobor a Városházával, a Jogakadémia
– ma Eminescu Főgimnázium és az egykori Garasos híd.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KUPÁN, ÁRPÁD

Nagyvárad nagy változásainak vezéregyéniségei: a városépítő Rimler Károly; dr. Soós István – a városmentő polgármester / Kupán Árpád. – Oradea: Varadinum Script, 2012

ISBN 978-606-8307-33-6

352.075.31(498 Oradea)

A kötet megjelenését támogatta:

Nagyvárad Polgármesteri Hivatala és
BIRÓ ROZÁLIA

Készült a nagyváradai LITERA PRINT nyomdában.
Tel.: 0732-115.445; e-mail: literaprint@gmail.com

PROLÓGUS

Városunk egész történetét, sorsfordító eseményekben gazdag múltját alapvetően meghatározta az a tény, hogy alapítója Szent László volt. A szent király egyben a város védőszentje is lett, s ennek köszönhetően mindig sikerült megmenekülnie, újjászületnie a létét, fennmaradását is veszélyeztető súlyos veszedelmekből. De nem csak megmenekült és újjászületett, de utána legtöbbször jelentős központtá, a kultúra, a művelődés fellegvárává vált.

Gondoljunk csak a 13. századi tatárdúlás utáni fellendülésre, a Zsigmond-kori zarándokhelyé válásra, a Mátyás-kori reneszánszra, a reformáció utáni iskolafejlődésre, könyvkiadásra (a híres Várad Bibliára), a török megszállás utáni barokk fényű újjászületésre, az 1848–1849-es forradalomban játszott szerepére, s annak áldásaira és leverésének áldozataira.

Városunk igazi nagyvárossá – korabeli szóhasználattal élve –, kultúrvárossá fejlődése az 1867-es kiegyezés után kezdődött el és Rimler Károly polgármestersége alatt a 19. század végén és a 20. század elején ért csúcspontjára, illetve szakadt meg az első világháború vérzivatarában.

Dr. Soós István már ennek a zűrzavaros, nagy társadalmi és politikai kataklizmákat hozó 20. századnak az embere, aki még az egykori Ausztria–Magyarország idején kezdte közéleti pályáját, majd az új, gyökeresen megváltozott helyzetben küzdött a kisebbségi sorsba került magyarság meghagyott, megmaradt jogainak, életlehetőségének biztosításáért. Megérte és cselekvően segítette, hogy az 1940-es új impériumváltozás eredményeként Várad újból Szent László király városa legyen. Rövid, de súlyos háborús években irányította a várost, fejlesztette fontos intézményeit. Amikor látta, hogy rossz irányba fordult az ország vezetése, lemondott. Nem adta nevét és beleegyezését zsidó polgártársainak deportálásához. Amikor pedig visszaállt a régi-

új román impérium, akkor is vállalta a nehéz, sokszor megaláztatással járó sorsát, haláláig hű maradt szeretett városához.

Jó lenne azzal zárni ezt az előszót, hogy újból feltámad a remény Nagyvárad újjászületésére. De ehhez olyan hit, akarat és önfeláldozás kell, kellene, amellyel e könyvben bemutatásra kerülő két férfi rendelkezett.

Talán emléküik, küzdelmeik, sikereik, eredményeik felmutatása példát és ösztönzést ad mai felelős vezetőinknek, s minden olvasó lelkiekben gazdagodik e két személyiség életének megismerése által.

Dum spiro, spero! Míg élek remélek,

a szerző

A VÁROSÉPÍTŐ
RIMLER KÁROLY

A Rimler család Nagyváradon

A felvidéki, Pozsony melletti Nagylévárdról került Békéscsabára a német eredetű, de igaz magyarrá nevelt I. Rimler Károly, az édesapa, aki ott szolgált evangélikus lelkipásztorként, ott vette nőül a békéscsabai tanítónőt, Sztraka Emíliát. Első szülött fia, a későbbi polgármester, szintén a Károly nevet kapta a keresztségben. Az édesapa, amikor családjával Nagyváradra költözött az itteni evangélikus gyülekezet megválasztott lelkészeként 1863-ban, három gyermekével és feleségével érkezett. Itt az évek során még öt gyermekük született, de egyikük csak két évet élt meg. Jól választottak a nagyváradai evangélikusok, mert nem csak hűséges pásztort és jó szolgát nyertek ezáltal, aki felvirágoztatta gyülekezetét, de felvállalta a város közügyeinek szolgálatát, s gyermekeit is ebben a szellemben nevelte.

Halálakor még a szabadelvű egyházellenesnek tartott *Nagyváradai Napló* 1900. január 14-én az első oldalon gyászkeretben közölte az alábbi nekrológot:

„Id. Rimler Károly 1824–1900

Nagyvárad egyik legtiszteltebb férfija, az ág. evangélikus egyház patriarcha arcú derék agg lelkésze kiszenvedett tegnap este 9 órakor. Idős Rimler Károly, aki nem csak a szószéken, hanem egész áldásos életén át tetteivel, minden irányban való nemes működésével példázta azt, hogy mi az igaz élet, mint kell dolgozni önzetlenül a közjó javára, tegnap örök álmra hunyta jószágos szemeit. Hosszú idő óta gyengélkedett már a mindenki által szeretett és tisztelt aggastyán, de azért halálának híre, mely a késő esti órákban terjedt el a városban, mégis mindenfelé mély fájdalmat és őszinte részvétet keltett.

Negyvennégy évig állott id. Rimler Károly egyháza élén és csak pár évvel ezelőtt vonult nyugalomba, mikor erre már aggkora és betegsége kényszerítette. Körülbelül ennyi időn át szolgálta Nagyvárad közügyeit, mint a város törvényhatósági bizottságának tagja. Azonkívül számos jótékony és közművelődési egyesület tisztelt és nagyra becsült munkatársa is volt.

Egyházát hűen szolgálta, fáradozott, gyűjtött hazánkban és külföldön, ahonnan tetemes segínyt szerzett a Gustav Adolf egylettől. Az egyház iskoláját virágzó állapotba hozta, szóval igaz, hű apostola volt gyülekezetének.

Szerető, gondos családapája volt, ki számos tagú családját a legkitűnőbb nevelésben részesítette. (...)

Az elhunytban Rimler Károly rendőrfőkapitány édesatyját siratja, rajta kívül szeretett hitoese, Gyula, Pál, Irén és Mariska férjezett Szabó Ákosné és gyermekei. Winkler Lajos és neje nagybátyjukat, azonkívül számos rokon gyászolja az Úrban elköltözöttet.

A végtisztesség hétfőn délután lesz. Az evangélikus egyház külön gyászjelentést adott ki és a saját költségén fogja átadni az örök nyugalomnak.

Legyen könnyű a föld annak, aki áldásos szeretettel, apostoli működéssel, egész munkás életével egy egész nemzedék háliját és tiszteletét érdemelte ki."

A temetési szertartásról is részletesen beszámolt az újság: Megemlékezés az előző nap délutánján eltemetett Rimler Károlyról címmel. Ebből idézzük. „A ravatalt az evangélikus templomban állították föl. Nem csak a templom, de már egy órával a temetési szertartás megkezdése előtt a templomudvar is megtelt a gyászoló közönséggel. A templomban Materny Lajos tiszavidéki főesperes tartotta a gyászistentiszteletet (...) Az udvarra kivitt és újra felállított ravatalt körülálló tömeg meghallgatta az újvárosi református énekkar igen megható gyászadalát. Két oldalt sorfalat álltak égő gyertyákkal a rendőrség és a munkásegylet tagjai, akik végig kísérték a koporsót egymást felváltva vivő presbitereket. Előttük külön gyászhintó vitte a koszorúkat.

A gyászoló közönség nagyrésze gyalog és a kocsik hosszú sora kísérté a drága halottat nyugvóhelyére. A két lelkész búcsúimája és az énekkar új gyászadalának elhangzása után lebecsájtották a nagyváradi ág. evang. lelkészt a sírgödörbe.

Nyugodjék békével! A bánatos család, a hálás egyház, a tisztelők és a barátok emlékezete virrasztani fog a sírja felett. Ő az első az újonnan az evangélikusok számára kiasított temető részben." (1900. január 16., 2. old.)

*

Mintegy kontrasztként idézzük egy másik gyászjelentést, amely a szemben lévő oldalon jelent meg fekete keretben az

alábbi meghökkentő és elgondolkoztató szöveggel: „A szegény, élhetetlen magyar társadalom teljes közönnyel tudatja, hogy FIEDLER TAMÁS tanár, volt negyvennyolcas honvédőrmester, verklis, miután megvakult, éhen halt. Égészen csendes részvét kéretik!” Ma már nem tudjuk eldönteni, hogy valós tartalmú-e a hirdetés, vagy egy léha firkász ízléstelen tréfája kapcsolta a Rimler-gyászhoz.

*

Visszatérve idős Rimler Károly érdemeinek korabeli elismerésére, idézzük Nagyvárad város közgyűlésének határozataiból az alábbiakat: „Nagyvárad törvényhatósági bizottságának 1900 évi február hó 9-én dr. Beóthy László főispán elnöklete alatt tartott rendes közgyűlésén jelen voltak: dr. Bulyovszky József polgármester, Rác Mihály főjegyző, ifjú [áthúzva] Rimler Károly rendőr-főkapitány, Komlóssy József, Bordé Ferenc tanácsnokok, Busch Dávid főmérnök [stb.]. A bejelentések során a polgármester elmondta: Szomorú kötelességet kell teljesítenem, amidőn bejelentem, hogy törvényhatóságú bizottságunknak több évtizeden keresztül tagja, s betegsége miatt csak az utóbbi időben visszalépett Nagytiszteletű Rimler Károly ágostai evangélikus lelkipásztor folyó év január 13-án elhalálozott. Ama hosszú idő, mely alatt nemcsak egyházának, hanem városunknak is javára működött, s az a szép eredmény, melyet mind a két téren elért, igazolja azt, hogy működése úgy az egyházi, mint a közügyekben áldásos volt, s méltó arra, hogy az elhunytól őszinte részvéttel megemlékezzünk ülésünk jegyzőkönyvében.” Ezt követően megszavazták az alábbi határozatot:

„Határozat 29/1308–888

A polgármester havi jelentésében foglaltakhoz képest a törvényhatósági bizottság fájdalomának ad kifejezést Nagytiszteletű néhai idősebb Rimler Károly ágostai evangélikus lelkipásztor, volt törvényhatósági bizottsági tagnak folyó évi Január hó 13-án bekövetkezett elhunytja fölött.

Hosszú évek során át működött az elhunyt fáradhatatlanul egyházának úgy, mint városának javára, s az a szép eredmény, melyet mind a két téren elért, igazolja, hogy működése az egyházi-, mint közügyekben áldásos volt; miért is a törvényhatósági bizottság az elhunyt érdemei elismeréséül emlékét jegyzőkönyvében megörökíti.” (Arhivele Naționale Oradea, Fond 8. inv. 143, dosar 69.)

Az ifjú Rimler Károly

Az eddig ismertettek alapján is elmondhatjuk, hogy a lelkész Rimler Károly szerető és gondos családapa is volt, aki gyerekeit a legkitűnőbb nevelésben részesítette. Károly fiát is arra buzdította, hogy felnőve Nagyvárad városának álljon szolgálatára. Tanulmányait már itt kezdte az evangélikus iskolában, majd a premontrei gimnáziumban és a jogakadémián végezte. Ügyvédi pályára készült, de édesapjának és báró Döry József főispánnak tanácsára, a közigazgatás munkásainak sorába lépett. Szolgálatát 1880. november 11-én kezdte, mint tb. aljegyző. Rendkívül szorgalmas, szakavatott tisztviselőnek bizonyult, s így csakhamar önálló ügyosztály vezetésével bízták meg. A katonai ügyosztály vezetője volt, amikor 1890. március 27-én Serényi Kálmán nyugalomba vonulása után rendőrfőkapitánnyá nevezték ki. Rendkívül nagy érdemeket szerzett a rendőrség újrászervezésében, tulajdonképpen ő rakta le a korszerű városi rendőrség alapjait. Közben törvényhatósági testületi tagként hozzájárult a közigazgatás, városvezetés fejlesztéséhez is. Bulyovszky polgármester bizalmas barátjaként kezelte. A színházépítésre felügyelő bizottság tagjaként 1900. május 7-én például személyesen lépett közbe, hogy az erőszakosan terjeszkedő és agitáló építőipari sztrájkmozgalom ne veszélyeztesse az épülőfélben álló színháznak a kitűzött időre való befejezését. 1900. május 7-én falragaszokon tette közzé az alábbi szöveget:

„Hivatalos felhívás!

A mai napon előfordult munkás-zavargás alkalmából tapasztaltam, hogy az ács- és kőműves- iparossegédek egy része erőszakos fellépés által a személy és vagyonbiztonságot veszélyeztették, s több helyen a békésen munkálkodó iparossegédeket rábeszélésük és fenyegetéseik által a munka abbahagyására kényszerítették. A város nyugalma s közbiztonságának megőrzése szempontjából felhívom a sztrájkoló munkásokat, hogy minden csoportosulástól és felvonulástól tartózkodjanak, a békésen munkálkodókat ne háborgassák, mivel a legkisebb csoportosulást, felvonulást rendőri, esetleg katonai karhatalommal fogom megakadályozni, azonkívül a büntető eljárást azonnal megindítom!

Nagyvárad, 1900. május hó 7-én.

*Rimler Károly,
rendőrfőkapitány”*

(A Nagyvárad című lapból.)

Szintén a *Nagyvárad* című lap közölte az alábbi rövid hírt: „*Letartóztatott igazgató. Baranyi Miklóst a sztrájkmozgalom egyik vezérét Rimler Károly főkapitány rendeletére letartóztatták. Baranyi ma délelőtt fölment az épülő színházba, ahol a bécsi gipszmunkások végezték nyugodtan munkájukat. Baranyi Miklós fölszólította őket, hogy rakják le a szerszámot s tartsanak a sztrájkolókkal. A bécsiek szabadkoztak, húzódoztak, végre is engedtek a fenyegetésnek és abbahagyták a munkát. A rendőrségnek tudomására jutott, hogy a gipszmunkások ily módon álltak a sztrájkolók táborába, s ezért ma délután két rendőr a Rhédey kertben letartóztatta Baranyit. A letartóztatás miatt a sztrájkolók elkeseredése nőtt.*” (A sztrájk két nap múlva véget ért, és a színház is a megadott határidőre elkészült.)

Még egy fontos és érdekes dokumentumra bukkantunk, amelyben Rimler Károly színházzal kapcsolatos döntésben nem a tanács javaslatára szavazott. Ez a „194/5407. számú – A tanács javaslata a színház felirata és elnevezése tárgyában.”

A bizottsági tagok névszerinti szavazással döntöttek. A tanács javaslatára, Szigligeti Színház elnevezésre, 33-an szavaztak. Arra az indítványra, hogy a színház Várad Színháznak neveztesse, szintén 33-an szavaztak (köztük Rimler Károly is).

Az elnök szavazatával az első indítványt fogadták el. „*A tanács határozatilag kimondja: miszerint a városközönsége által a Bémer téren épített színházat a színműirodalom terén kiváló érdemeket szerzett férfiú, Szigligeti Ede, városunk szülöttje emlékére Szigligeti Színháznak nevezzük el. A feliratot a vakolatba mélyített és megaranyozott betűkkel készítetteti el, s a tanácsot a további intézkedésekkel megbízza.*” (Arhivele Naționale Oradea, Fond 8. inv. 143, dosar 69.)

Rimler Károly nem sokkal ezután a főjegyző betegsége alatt annak helyettesítését is vállalta, ezzel kezdődik közigazgatási pályafutása. 1900 nyarán, illetve szeptemberében Bulyovszkynak gyógykezelés miatt kellett megszakítania városvezetési tevékenységét, ezalatt szintén Rimler Károlyt bízzák meg a helyettes polgármesteri tisztséggel. (Arhivele Naționale Oradea, Fond 8. inv. 143, dosar 69.)

1901 májusában a városi közgyűlésen már mint főjegyző szerepel, s a rendőr-főkapitányi tisztségben pedig Gerő Armint találjuk. 1901. november 28-án már helyettes polgármester-

ként és főjegyzőként szerepel a dokumentumokban, ugyanis Bulyovszky József egyre súlyosbodó betegsége miatt végleg lemondott a polgármesteri tisztről. (Arhivele Naționale Oradea, Fond 8. inv. 143, dosar 70.)

A fentemlített dossziében még két érdekes dokumentum található. Az 56. számú fólia Rimler Károly telekvásárlásának jóváhagyását tartalmazza, a következőképpen: „*Rimler Károly a város tulajdonában lévő 3174. számú telekkönyvi betétben 4594. helyrajzi szám alatt felvett ingatlanra vonatkozólag négyszögölenként 7 korona 19 fillér vételár mellett megkötött szerződés felolvasatván, ezen szerződés jóváhagyatik.*” A jóváhagyás száma 116/4737.

A következő 57. fólián pedig az alábbi szöveg olvasható: „*A László király páholy képviselőjében Schütz Albert ügyvéd a gázgyár melletti 42. számú telekre 5205 korona vételár mellett megkötött szerződés jóváhagyatik – 1901. május 9.*” (Arhivele Naționale Oradea, Fond 8. inv. 143, dosar 70.)

Tehát a fentemlített két szöveg arról tanúskodik, hogy egyidejűleg került két telek az új tulajdonosok kezére. Az akkor éppen virágkorát élő szabadkőműves páholynek két neves budapesti építész, Jámbor és Bálint (akik szintén szabadkőművesek voltak) ingyen készítették el a páholyház tervrajzát, „*olyan beosztással, ami minden szempontból megfelel a szabadkőművesi munkák és ceremóniák gyakorlására*”. Az akkori váradi szabadkőművesek anyagi erősségét bizonyítja az a tény, hogy a május 9-én bejegyzett tulajdonosi szerződés után 1901. december 6-án már megtartották az avató ünnepséget a teljesen kész új páholyházban.

Azt, hogy az egykori páholyház (ma a Járulék és vámügyek területi igazgatósága – Direcția Regională pentru Accize și Vame található benne) szomszédságában álló, ma tégláig lekopasztva, üresen vevőre vagy bérlőre váró Rimler-házat mikor és kinek tervei alapján építették fel, nem sikerült kiderítenünk, de a fentebb idézett dokumentum cáfolja azt a váradi legendát, miszerint a ház Rimler Károly feleségéé, illetve későbbi özvegyéé lett volna. Azt viszont tudjuk, hogy az 1900-as évek elején már Rimler Károly is tagja volt a páholynek. Az egyik korabeli páholytag 1937-ben azt nyilatkozta a *Naplónak* (előbb Nagyváradi Napló), hogy: „*a páholy a Dorobanților [Rulikowski] úti villaszerű saját épületében tartotta összejöveteleit, amiben részt vett Rimler Károly, Oradea egykori nagynevű polgármestere is.*” Arról

viszont, hogy mikor lépett be és meddig maradt páholytag, nem sikerült adatot találni.

Egy ragyogó polgármesteri karrier kezdete

A *Tiszántúl* konzervatív, nemzeti elkötelezettségű katolikus napilap 1902. február 26-i számában *Ki legyen a polgármester* címmel igen visszafogottan számolt be olvasóinak a kérdésről: „Amióta Dr. Bulyovszky József polgármester egészségi állapota komolyra fordult, s elveszett a remény a teljes felgyógyulására, az a kérdés uralja a polgárság nagyrészét, hogy ki legyen a polgármester. Most, hogy az általános választások küszöbén vannak, teljesen előtérbe került ez a kérdés.

A városatyák nagyrésze mindenáron nagy embert akar a polgármesteri székbe ültetni, ki csupán egyéniségével hasson és vigye előre a város különösen pénzügyileg nem a legjobban álló szekerét. A függetlenségi városatyák a múlt szombaton, a szabadelvűek pedig tegnap [azaz hétfőn] tanácskoztak.

Nagyvárad két olyan belső tisztviselője pályázik, akik alapos képzettség, hosszas gyakorlat, szorgalom és ambícióval töltik be ma is feladatukat, s akik bármelyike bizonyára teljes megértéssel töltené be a város első tisztviselői állását, annál is inkább, mert mindkettő hosszabb-rövidebb ideig már vezette a város ügyeit.”

Ennyi az egész cikk, amelyben amellet, hogy nem nevezi meg a két jelöltet, mind a kettőt alkalmasnak tartja a legfőbb városvezetői tisztre és elismeri, hogy a legmegfelelőbbnek találja. Más ügyekben ugyanis a Tiszántúl igen harcias, kemény álláspontot képviselt mindkét vezető párttal szemben, ha az a legkisebb mértékben is érintette a katolikus egyházat.

Ebben az időben ez a két párt szinte egyforma befolyással és támogatottsággal rendelkezett a város polgárai körében, de a szabadelvűeknek előnyt jelentett, hogy a főispán, Hlatky Endre is pártjuk tagja volt.

Február 23-án a Tiszántúl arról adott hírt, hogy a város törvényhatósági bizottságának függetlenségi és 48-as párti tagjai kijelentették: a választást nem tekintik politikai kérdésnek és egyedül a város érdekeit tartják szem előtt. Azt várják, hogy a polgármester-választásnál a város igazi érdeke diadalmaskodjék. Bizottság alakult Szokoly Tamás elnök, Stein Herman,

Sulyok István, dr. Vukcsics Gyula és dr. Dóry Ferenc tagokkal, akik állásfoglalásra kéri fel a szabadelvűeket. A szabadelvű párt választói bizottsága: Hlatky Endre, Miskolczi Barna, Mezey Mihály, dr. Várady Zsigmond és dr. Grósz Menyhért - nem nyilatkoztak a Tiszántúlnak.

1902. március 14-én a törvényhatósági bizottság a betegsége miatt lemondott Bulyovszky Józsefnek évi 1000 korona kegydíjat szavazott meg, úgy hogy ezt az összeget neje és gyermekei is élvezhessék halála után is. Ezt a szép gesztust a városvezetés részéről a volt polgármester méltán kiérdemelte a város fejlesztésében elért számos eredményével, amelyekből a legjelentősebb megvalósítás a város „díszes palotája”, az 1900-ban felavatott új kőszínház.

1902. március 16-án újabb cikk jelent meg a lapban *Ki lesz a polgármester?* címmel. Ebből idézünk: „*A Tiszántúl munkatársra felkereste Komlóssyt [a függetlenségi és 48-as párt jelöltjét], hogy igaz-e hogy a főispán Rimler mellett korteskedik. Komlóssy azt mondta, hogy a főispán Rimler mellett szolt, de kijelentette, hogy ezzel az óhajjal semmiféle befolyást nem akar gyakorolni, s egyik mellett sem kíván korteskedni. Komlóssy jog- és gazdasági tanácsnokot is teljesen alkalmasnak tartja. Arra a kérdésre, hogy igaz-e hogy megegyezést akar létrehozni a két jelölt között, úgy hogy Rimler legyen a polgármester és Komlóssy a helyettese – Komlóssy szerint ez fölösleges volna. Olyan polgármestert válasszanak, aki egyedül képes a város ügyeit intézni.*”

Két nappal később a Nagyvárad Napló március 18-i száma *Nagyvárad tisztújítása* című cikkében közölte a végrehajtó bizottság döntését, mely szerint régebbi határozatának megfelelően, a választást Rimler Károly helyettes polgármester és Komlóssy József tanácsos között nyílt kérdésnek hagyja, akárcsak az esetleges megüresedő főjegyzői székre pályázó Bordé Ferenc és Darvassy közötti választást is nyílt kérdésnek hagyta, mindkét ügyben a város közgyűlése fog titkos szavazással dönteni.

Az eredményről a *Nagyvárad Napló* számolt be a legrészletesebben, az a lap, amelynek felelős szerkesztője ekkor a szabadelvűek egyik vezéregyénisége, dr. Dési Géza volt, szerkesztőként Fehér Dezső és Ady Endre neve állott a címlapján. *A választás után* címmel vezércikkben számoltak be a szabadelvűek diadaláról a következőképpen:

„A hosszú interregnum után Nagyvárad város törvényhatósági bizottsága megválasztotta új tisztikarát. Nagyváradnak van polgármestere, s az a bizalom, amely nem várt nagy többséggel ültette Rimler Károlyt a podesztai székbe, mindenképpen öröndetes, s nagy bizalmat, erőt nyújthat a nagy feladatokhoz Nagyvárad új polgármesterének.

Sajnáljuk, hogy Komlóssy József a főljánlott paktumban nem ment volt bele. A főljánlott alpolgármesterség megfelelő honorárium lett volna dicséretes munkásságáért. – No, de hát nem sikerült.

Megvigasztal azért bennünket, hogy a főjegyzői székbe olyan kipróbált talentumú, munkabíró s minden ízében liberális férfiú került, mint Bordé Ferenc.

A választási közgyűlésen zsúfolásig tömve volt a nagyterem, az izgalmas szavazások egész sorozata 9 órakor kezdődött. Tíz órakor már harsány éljenzés hangzott fel: Éljen Rimler Károly! Az első harcokból tehát Rimler Károly került ki győztesen, harminc szótöbbséggel nyerte el a podeszta díszes méltóságát (Rimler Károly 79, Komlóssy 49 szavazatot kapott).

Aztán a főjegyző választás következett. Itt már nem volt olyan erős a küzdelem, Bordé Ferenc tanácsos könnyen győzött (Bordé Ferenc 83, Darvassy Lajos 45 szavazatot kapott).

Bordé Ferenc utódjául Lukács Ödönt választották tanácsosnak, Komlóssy Józsefet és Darvassy Lajost egyhangúlag, Lukács Ödönt 66 szavazattal, szemben a kieső Nagy Lajos 57 szavazatával.”

A Nagyváradai Napló szentelt a legnagyobb figyelmet a választásoknak és a legtöbb támogatást is ő nyújtotta az új polgármesternek, mert benne látta megtestesülni azokat az elveket és célokat, amelyeket e lap zászlajára kitűzött.

A fentemlített számában nem csak a polgármester és a város új vezérkarának választásáról számolt be részletesen, hanem a lap belső oldalain terjedelmes részleteket közölt az új polgármester székfoglaló beszédéből. Ennek közlése a korabeli olvasót, mostani idézése a ma emberét is közelebb hozza városunk e jeles személyiségéhez, felfogásának, szándékainak megismeréséhez, megértéséhez. Íme néhány részlet a beszédből: „Életemnek egyik legszebb, de egyszersmind legnehezebb napja virradt most reám. A tekintetes törvényhatósági bizottság kitüntető bizalma e neves város tisztikarának élére állított. Oly kitüntetés ez, melynél szebbet, díszesebbet a közigazgatási pályán elérni nem lehet.

A díszes állással olyan terhet és kötelezettségeket vállaltam magamra, amelyeket nem tudom képes leszek-e a jövőben elviselni és teljesíteni.

S ha mégis elvállaltam, tettem ezt azért, mivel erős a hitem, Istenben vetett rendíthetetlen bizalmam, töretlen munkakedvem, e város iránt táplált, a boldogult édesapámtól örökölt forró szeretetemet erőt ad nekem e nagy és nehéz feladatok végzésére.

(...) Egy hónap híján 20 éve állok e nemes város szolgálatában és szerénytelenség nélkül állíthatom, hogy ismerem e nemes város polgárságát, ismerem a tekintetes törvényhatósági bizottság nemes gondolkodását, ismerem bajainkat, ismerem vágyainkat, és ha ezen becses adatok birtokában, itt a tekintetes törvényhatósági bizottság színe előtt törvényben előírt eskümon kívül ünnepélyes fogadást teszek arra, hogy a város fejlődéséért minden erőmmel és igyekezéssel híven és kitartóan küzdeni fogok, nagy vonásokkal megjelöltem jövő tevékenységem programpontjait.

E nagy vonásokban megjelent program keretén belül is azonban már most kijelentem, hogy különösen két irányba kívánom minden erőmet és igyekezetemet e város javára értékesíteni.

Első és legfontosabb törekvésem a legszigorúbb és leglelkiismeretesebb gazdálkodás minden vonalon, hogy a még váró nagy feladatokat lehetőleg a polgárság további megterhelése nélkül valósítsuk meg.

Második és nem kevésbé fontos törekvésem leendő a tisztviselőkart kitartó munkára sarkalva a legjobb közigazgatást megteremteni. Gyors és lelkiismeretes elintézése a közigazgatási ügyeknek, párosulva türelemmel, előzékenységgel és méltányossággal adja meg a hitelét a jó és mindenki által megbecsült közigazgatásnak.

(...) Különösen kérem a tekintetes törvényhatósági bizottságot, munkálkodjanak vállvetve a tisztviselői tekintély fenntartásában, amely abból áll, hogy a tisztviselő becsületes munkája elismerésre, a hanyag tisztviselő pedig szigorú elbírálásra találjon. Ha a tekintetes törvényhatóság ilyen irányú támogatásával megtisztel, biztos vagyok benne, hogy sikerülni fog rövid idő alatt városunk javára a lehető legjobb közigazgatást megteremteni.

Isten áldását kérve működésünkre és e nemes város minden polgárára, magamat a mélyen tisztelt törvényhatóság jóindulatába ajánlom."

A Nagyvárada, a függetlenségi és negyvennyolcas párt napilapja, és egyben az akkori Várada legrégebbi, legnagyobb múltú

és legtekintélyesebb újságja, Sas Ede felelős szerkesztői irányítása alatt szintén határozottan kiállt Rimler Károly mellett. Az 1902. március 21-i számában *Az új polgármester* címmel vezércikkben fejti ki véleményét.

„(...) Mi is aránylag fiatal embert ültettünk a polgármesteri székbe, és a polgármesteri szék méltósága tekintélyt fog kölcsönözni Rimler Károlynak, úgy hogy ő városunk ügyét megfelelő módon előbbre fogja vinni tudással és jóakarattal, amint ezt a város polgársága megérdemli. Reméljük ezt és óhajtjuk.

(...) Legyen a vezetés öntudatos és céltudatos, mely minden megalkuvást, klikkeket, családokkal, felekezetekkel, avagy a felső hatalommal kizár, és ridegen visszautasít. Legyen a cél világos és tisztán salus rei publicae – semmi egyéb – de ettől nem szabad egy hajszálnyira se eltérnie.

A legkülönbözőbb elemek egyesültek egy célra, és ezekre a polgármester számíthat minden koron, míg eddigi elveihez, cselekedeteihez hű marad.

És mi ezt reméljük is, mert Rimler Károlyt egyéb tehetségei mellett különösen az jellemzi, hogy igaz, jó ember, hogy szíve van! A szív pedig az a forrás, melyből fakad az erő, az ambíció, az ideál, a lelkesedés, az emberszeretet. És Rimler Károlynak igen jó szíve van, ezért mi reménnyel bízunk a jövőben.

Soha ne feledje el, hogy nem egyeseknek köszöni díszes állását, az összpolgárság bizalma nyilatkozott meg mellette, és mindig ennek érdeke legyen a szeme előtt.”

Valóban így volt, mert a harcosan klerikális katolikus napilap, a *Tiszántúl* is, ha nem is zengedett dicshimnuszot az evangélikus papfiú Rimler Károlyról, de elismerte addigi érdekeit és megfelelőnek tartotta új tisztét. Azért a választásról szóló beszámolójában némi éllel megjegyzi: *„A főispán a kormány képviselője, közege, de Nagyvárad város felülről nem engedi dirigáltatni magát. A diadalt a liberális közszellem vívta ki, amely Rimler Károlyban találta meg a maga emberét.”*

Nem tartozik szorosan a témánkhoz, de nem kis mértékben kapcsolódik hozzá, hogy két nappal később a *Tiszántúl* legharcosabb és legjobb tollú publicistája, a váradi klérus kiemelkedő személyisége, Krüger Aladár terjedelmes és szép nekrológot közölt az akkor elhunyt Tisza Kálmánról, a szabadelvűek fővezérééről, aki Nagyváradon a legnépszerűbb, országosan is elismert vezéralakja volt a szabadelvűeknek.

Antal Sándor *Ady és Várad* című könyvében így jellemezte a korabeli Nagyvárad politikai életét: „A magas politikába nem avatkozott bele Várad. Örökösen Tisza Kálmánt választották meg képviselőnek. Csak az iparosság meg a zsidós értelmiség egy része volt 48-as, de minden választáson reménytelen kisebbségben maradt. A szocialisták még nem szerepeltek. (...) A túlnyomó számban katolikus vallású lakosságban nem keltett elégedetlenséget, mikor a lutheránus Rimler Károlyt választották polgármesternek, a zsidó Gerő Ármint meg rendőrfőkapitánynak. Inkább fenyegette a kőszínház és a városháza építésének terve a társadalmi békét.”

Nagy ívű program

A Nagyvárad a választás másnapján, 1902. március 22-én *A polgármester programja* címen tájékoztatta olvasóit. Ebből idézünk: „A polgármester másnap még a főjegyzői irodában fogadta a gratulálók seregét. Közben az aktáit intézgette, a diadal után békésen dolgozott, hogy ne hagyjon restanciát utódjára.

A polgármester szíves készséggel tett nyilatkozatot tudósítónk előtt terveiről:

1. A világítás ügyét esetleg rendkívüli közgyűlésen akarja megoldani;
2. A közoktatás, közművelődés fejlesztése;
3. Az utcák kövezetének kijavítása, kiterjesztése;
4. Takarékoság a gazdálkodásban;
5. Általános csatornázás – hosszabb idő alatt megvalósítható;
6. A közvilágítás, villamos vasút létrehozása.”

A fentebb idézett nagy ívű tervek igazi jelentőségét csak úgy tudjuk igazán megítélni, ha felidézzük, milyen volt Nagyvárad a huszadik század kezdetén. A korabeli leírások szerint alacsony házsorú, rossz kövezetű, elmaradt kultúrájú és közigazgatású város volt, mely modern nagyvárossá fejlődésének alapját a konzervatív szellemű és takarékoskodó Sal Ferenc rakta le. Ám éppen e várospolitiká miatt az ő idejében ez a fejlődés megtorpant. Utódja, dr. Bulyovszky József polgármester alatt ez a folyamat azonban jelentősen felgyorsult. Az ő polgármestersége alatt (1897–1901) épült fel az első, igazán jelentős, korszerű „díszes palotája” a városnak, a Szigligeti Színház, nem kisebb hírességek tervei alapján, mint a bécsi Fellner és Helmer

műépítészek. A terv kivitelezője Rimanóczy Kálmán és több nagy váradi építész társa, az eredetileg a Nagypiac térre tervezett színháznak a Bémer téren való felépítésére tettek javaslatot, azzal az ajánlattal kiegészítve, hogy ezáltal megvalósítható lesz az úgynevezett Bazár-szoros kibővítése, az ott lévő, lebontásra ítélt házak anyagából engedélyezik egy korszerű bazár-épület felépítését. Ezt kiegészítette azzal az ajánlatával, hogy a bazárház bérbeadásából származó jövedelemből évente 20 ezer forintot fizet a városnak.

Sok huzavona s ellentétes javaslatok elutasítása után 1899 júliusában végleges döntés született Rimanóczy javaslatának elfogadásáról. Az építész önként társul fogadta a nagy terv megvalósításához Guttman József és Rendes Vilmos építészeket, 1899. július 10-én hozzákezdett a leendő színház helyén álló Sáfrád-ház lebontásához, majd július 27-én megkezdődött az épület alapozása. Egy év alatt be is fejezték a hatalmas munkát, amelynek idejében való befejezéséhez hozzájárult az akkor még rendőrfőkapitány is a már említett építész segédek sztrájkjának a színházépítésre való kiterjedésének megakadályozásával. Sőt a színházépítés utolsó, befejező szakaszában, 1900 nyarán, néhány hónapig Bulyovszky betegsége, illetve gyógykezelése alatt, helyettes polgármesterként ő felügyelte és intézte az építkezéssel kapcsolatos ügyeket, hozott döntést az éppen felmerülő kisebb kérdésekben.

Az új polgármester már ismertetett programjának megvalósításához meg kellett nyernie a város valamennyi lakójának támogatását, elsősorban az ellenzéki függetlenségi és negyvennyolcas párt, valamint az egyházi vezetők rokonszenvét, városfejlesztési politikájának megértését.

Már a megválasztása utáni első városi közgyűlésen éles vita robbant ki az ellenzékkel, az új városháza építésének kérdésében. Elhangzott az a vád is, hogy az alapozáskor az építők nem megfelelő minőségű téglát és anyagot használnak. Az egyik ellenzéki városatya azt állította, hogy kartell van az építészek között, benne van a vállalkozásban Guttman és Rendes is. Ezt az állítást a tanácsstag Guttman megfelelő módon cáfolta.

1902. június 12-én a városi közgyűlésen Rimler Károly polgármester nagy részvétellel emlékezett meg Pavel görögkatolikus püspök haláláról. Szavai szerint: „a hazafiúi érdemeikben gazdag s a jótékonyágban bőkezű püspök áldozatkészségét azzal

is bizonyította, hogy a városi vízvezeték kiépítésére 10.000 forintot adományozott.” A közgyűlés úgy határozott, hogy hálából róla nevezi el azt az utcát, ahol a görögkatolikus templom és a püspöki székház található.

1903. február 12-én a jogi és világoztási bizottság a polgármester vezetésével tárgyalta a villamos áram szolgáltatására a nagyváradi közúti vasúttal kötendő szerződést. A világoztási bizottság tárgyalta a Ganz céggel kötendő szerződést. Az 1903. március 14-i közgyűlésen a polgármester ismertette a kormányhoz intézendő memorandum tervezetét, kérve a közgyűlés jóváhagyását. A korabeli helyi lapokban is közzétett memorandum szerint a törvényhatósági joggal felruházott városokra az állam ráterheli az állami közigazgatás teendőit is, minden ellenszolgáltatás nélkül, így elviselhetetlen terheket ró ezekre a helységekre. Ilyen állami ügyek: a katonai közigazgatás, az állami adók kezelése, nyilvántartása, behajtása, az állami anyakönyvezés. Részben állami feladatok:

- a közegészségügyi adminisztráció, közegészségügyi rendészet, igazgatás ellátása;
- a személyzet fizetését, a kórházak fenntartását szintén a város kell hogy ellássa;
- a városi rendőrhatalóság legnagyobb részben állami rendészetet lát el;
- a szellemi adminisztráció, a népnevelés és népoktatás is állami érdekeket képvisel, az előálló költségek is a városra hárulnak.

Kéri az állami szerveket, a kormányt, hogy e terheket vegye le a városokról vagy kompenzálja azokat.

Mint jellemző érdekességet jegyezzük meg, hogy az 1903-as évben a rendes havi közgyűlések tárgysorozatában rendkívül sok napirendi pont szerepelt, így például a májusi közgyűlésen 64 pontot vitattak meg három egymást követő napon.

1903. szeptember 16-án a Tiszántúl című napilap arról adott hírt, hogy közeledik a városi székház befejezése (az új városháza). Még mindig merülnek fel újabb költségek, melyre 4000 koronát utalt ki a városvezetés. Rimler Károly polgármester ragaszkodik a november eleji megnyitáshoz.

November 11-én a helyi lapok azt írták, hogy november 15-től beindul az utcai világítás, a magánvilágítók már élvezhetik otthonaikban, ha készen áll a vezetékhálózatuk.

November 21-én Rimler Károly polgármester a város közönsége nevében közzétette a törvényhatóság kilenc pontból álló feliratát a képviselőházhoz. Ebben Nagyvárad is csatlakozik a haderő kiegészítő részét képező, a magyar hadseregre vonatkozó nemzeti kívánalmakat megvalósító országos mozgalomhoz. A kilenc pontból megemlítjük a legfontosabbakat:

„ – a magyar ezredekben magyar tiszték legyenek;
– a szolgálati, vezényleti és katonai igazságszolgáltatásnak, a katonai tanintézeteknek a tannyelve magyar legyen;
– a magyar anyanyelvű tiszteket helyezték az osztrák alakulatokból a magyar alakulatokhoz;
– a szolgálatba lépők a magyar királyra és a magyar alkotmányra tegyenek esküt.”

1903. december 10-én a városi villamosmű az egész városban megkezdte a próbavilágítást – adta hírül a *Tiszántúl*. Szintén itt és ekkor adta tudtul a lap, hogy az új városháza felavatása nem decemberben, hanem 1904. január 3-án lenne, de mivel akkor veszi át hivatalosan a város a villamosművet, így a székházavatás január 10-én lesz.

A villamosmű átvételekor Bordé Ferenc főjegyző, mint a világítási bizottság elnöke beszédet intézett a jelenlévőkhöz, s közvetlenül elsősorban a polgármesterhez intézte szavait, akinek úgymond átadta az elkészült művet. Beszédében kifejtette: „Az új villamosmű Nagyvárad jövődjé fejlődésének, boldogulásának alapját képezi. Az eszme, hogy városunkat modern világítással lássuk el, nem új, mert nyoma van annak már a harminc esztendővel ezelőtt megkötött gázvilágítási szerződésben. A város most a legideálisabb világítást akarta, s ezt akarta a törvényhatóság is. Nagyvárad házilag, saját erejéből készítette el a nagy művet, de nem felejtkezhetünk meg arról a kitűnő szolgálatról, amelyet a Ganz cég már abban az időben tanúsított, amikor még vállalkozó sem volt városunknál. Mint vállalkozó pedig becsülettel beváltotta mindazt, amit ígért.”

Rimler Károly polgármester válaszában így fogalmazott: „Mikor átvesszem a művet, két tényező hozzájárulását kérem: a polgárok szeretetét és a tisztviselők lelkiismeretes működését. Meg vagyok győződve, hogy mindegyik tényezőt magasabb szempont vezeti a művel szemben: a város jövődjé fejlődése. Kérem a Jóisten áldását a műre és használóira, városunk polgáira.”

Határkő Szent László városának életében

Az 1904. esztendő mindenképp a legjelentősebb megvalósítások éve városunk életében. Január elsején a három napilap, a *Nagyvárad*, *Nagyvárad* *Napló* és a *Tiszántúl* közölte a polgármester által aláírt díszmeghívó szövegét, az alábbi tartalommal:

„Nagyvárad polgárainak áldozatkészségéből emelt új városi székház ünnepélyes megnyitása céljából a város törvényhatósági bizottságának 470/14.125/1903. közgyűlési szám alatt hozott határozatából kifolyólag Főispán úr ő méltósága 1904. évi január 10. napjának 11 órájára rendkívüli díszközgyűlés összehívását rendelte el.

Ezen díszközgyűlés egyedüli tárgya lesz a város új székházának ünnepélyes megnyitása, annak jegyzőkönyvi megörökítése, valamint az ezen alkalommal teendő indítvány köztárgyalásán van szerencsém biztonsági tag urat ezen közgyűlésre tisztelettel meghívni.

Nagyvárad, 1903. dec. 30-án hazafias üdvözzellet

Rimler Károly”

1904. január 1-jén reggel 9 órakor az új, de még fel nem avatott székház bizottsági termében a város tisztviselő személyzete, Bordé Ferenc főjegyző vezetésével köszöntötte a polgármestert.

A polgármester a köszöntő szavakra így válaszolt:

„Kedves barátaim és munkatársaim! Új élet nyílt meg előttünk az új székház felépítése folytán. A tisztviselő működési köréhez méltó működési otthonhoz jutott e szép épületben, s minden egyes tisztviselő saját maga egyszerűsítheti a közigazgatást, ha a közvetlen érintkezést felhasználva elkerül minden felesleges, hosszú utat és igyekszik minden erejével és tudásával a nagyközönség érdekeit szolgálni. Azonban beismerem, a tisztviselőkar boldogulásához, meglegedettségéhez még más is kell, s az az anyagi helyzetének a javítása. A tisztviselői karnak kell az alapot a fizetésrendezés, illetve javításához megteremtenie, igyekezete, szorgalma és takarékosága által. Nagyvárad város törvényhatósága, melynek nagy szíve van a kérdésnek ily alapon történő megoldásához hozzá fog járulni.”

A lapok január 5-i számukban közzétek, hogy a január 10-i közgyűlésre a törvényhatósági tagokon kívül a polgármester a következő előkelőségeket is meghívta: Szmracsányi Pál, Radu Demeter és Winkler István püspököket, Mangra Vazul püspöki

helynököt (vikáriust), Stein Mórítz altábornagyot, Nagy Ferenc törvényszéki elnököt, Papp Miklós pénzügyigazgatót, Varró Domokos királyi főmérnököt, Novotny Alfonz főgimnáziumi és Stauler József főreál-iskolai igazgatókat.

Szmrecsányi Pál püspök a díszgyűlés után ünnepi ebédet ad, melyen vendégül látja a törvényhatósági bizottság tagjait.

A nagy eseményt a nagyvárad-i lapok vezércikkben köszöntötték. Elsőként a *Tiszántúl* közölte róla az esemény napján, január 10-én *Nagy-Várad ünnepe* címmel egy emelkedett hangú írást: „*Szent László városa fejlődésének, történetének nevezetes határkövéhez érkezett...*”

A szabadelvű, haladás pártoló, radikális eszméket is felvállaló *Nagyvárad-i Napló* 1904. január 12-én szentelt vezércikket a nagy eseménynek *A város ünnepe* címmel a következőképpen:

„Annak a haladásnak, biztató fejlődésnek mezsgyéjén, amelyen elindult Nagyvárad, hogy elérjen a modern kultúrvárosok sorába, megpihentek egy napra a munkás kezek, és gyönyörűséges ünneppé avatták azt a vasárnapot, amelyen megnyílt az új, díszes székház és egyben átvette a villamos művek üzemét. A polgárerényeknek, áldozatkészségnek, a tisztviselőkar buzgalmának és Nagyvárad jövőbe vetett erős hitének apoteotikus szép ünnepét ültük a lezajlott vasárnapon.

Kivette részét az ünneplésből, minthogy kivette részét a munkából is a város minden tényezője. Hogy mekkora Szent László városának haladása és fejlődése az utolsó évtizedekben, annak lélekemelő tükrét tárta elénk az a klasszikus szép beszéd, melyet Rimler Károly polgármester mondott el a díszközgyűlésben, s melynek keretében szembeállította a modern Nagyváradot a régi Váraddal, a városnak küzdelmekkel teljes múltjával. (...)” A történelem tanulsága, hogy a város annyi szerencsétlenség és csapás dacára sem pusztult el, hanem phónixként kelt új életre mindig hamvaiból. (Könyvünk mellékletében teljes terjedelmében újraközöljük Rimler Károly ünnepi beszédét, amelyet még 1904-ben önálló kis füzetben kiadott Boros Jenő könyvnyomdája Nagyváradon.) A vezércikk folytatásaként, a *Nagyvárad-i Napló* fentemlített számában rövid beszámoló is olvasható *A székház avatása* címmel. „*Nagyvárad új székházának ormáról büszkén hirdetik a lobogók a város korszakos ünnepét. Összeverődött a vasárnap délelőtti közgyűlésre az új székház körül a polgárság és a nép, amely gyönyörűséggel nézte a díszközgyűlésre felvonuló vendégeket, s közöttük dr. Beöthy László*

főispánt, Szmracsányi püspököt, Rimler Károly polgármestert és Radu püspököt meg is éljenezték! Egymás után vonultak föl az impozáns lépcsősarnokban a díszmagyarba és fekete ünneplőbe öltözött bizottsági tagok, akik első ízben gyűltek össze ezúttal a graciosus, festői szépségű tanácsteremben.”

A vezércikk zárófejezete *A polgármester beszédéből* alcímmel így szól: Tömör, eszmedús, érdekes előadásban foglalta össze a polgármester a város történetét, küzdelmeit és fejlődését, az ünnepi nappal kapcsolatos gondolatait. Beszédét így zárta: „Szerény igényű fejtegetéseimnek legvégére értünk, s ezt a tekintetes törvényhatósági bizottságnak egyik fényes tollú, ékes szavú tagjának, dr. Dési Gézának, a városi székház alapkövének letétele alkalmából írt következő sorait idézem befejezésül: »A mi városunk új háza legyen haladó, szépülő új világnak üdvöt adó melegháza...«” (Lásd a mellékletben.)

*

A frissen felavatott és ezzel a modern kultúrvárosok sorába lépő Nagyvárad jelképévé vált székház legalaposabb, s egyben leghitelesebb bemutatását dr. Némethy Gyula, a Jogakadémia nagyra becsült tanárának a *Tiszántúl* című lap már említett és idézett 1904. január 10-i vasárnapi számában találhatjuk.

Post festum – vita

A *Tiszántúl* január 13-i számában vitába szállt a *Szabadság* című lappal, amely cikket közölt – úgymond válaszolt –, a *Tiszántúlnak* a polgármester beszédéhez fűzött megjegyzéseire. Erre a következőképpen reagált a katolikus lap:

„A cikkíró maga is készségesen elismeri, hogy mily rendkívül sokat köszönhet a város a püspökség és a káptalan áldozatkészségének. De ezen elismerés mellett úgy látja a cikkíró, hogy a polgármester eléggé kifejtette, s ennek bizonyságául a következőket idézi az ünnepi beszédből: »Annyi bizonyos, hogy a várad káptalan Váradot mindig magáénak tartotta, s ezt a jogát senki sem vonta kétségbe, a törvény, a király, a püspökség Váradot mindig a káptalan városának mondotta. Várad történelme teljesen összefügg a

váradí káptalan és püspökség történetével, s ez a város a káptalant a maga urának elismerni tartozott. És hogy mégsem volt jobbágyi város Várad, ennek magyarázata a város lakosságának és urainak nagy műveltségében keresendő.»

Ezzel tehát rendben volnánk, mert ennél jobban és találóbban alig lehet jellemezni a káptalan szerepét, mint a polgármester tette. Lássuk az 1772-i kiegyezést. Erről azt mondta csupán: „A kiegyezés a káptalannal 1772-ben ment keresztül Akkorda címen, a város akkori jegyzője szerkesztette. III. Károly király a létrejött egyezményt megerősíti. Várad évi 400 váltóforint kötelezettsége által mentesült a jobbágyi terhek alól. A város összes jövedelmi forrásait a csekély adók képezték, minden más jövedelem a káptalant illette meg, sőt a káptalan jurisdikciója megszűnővén, a város erkölcsi tekintélye is jelentékeny mértékben növekedett. Ezen egyességben váltotta magához a kormánylatot, a serház, malom, sokadalom és heti vásár tartásának jogát is. Hogy mennyit is ért ez a jog, mai viszonyok szerint nem is tudjuk értékelni.

Ennyi csak elég egy történelmi elmeszálás keretébe. Végül arra a vádra, hogy az 1882 évi örökváltságnak, jobban mondva regalémegváltás előnyére a polgármester nem szentelt elég szót, felhóvón, hogy az ő történelmi visszatekintése csak 1875. november 21-ig terjedt, és így három évtized történelméből nem szakíthatta ki azt. Az óhajtott momentumot annál kevésbé, mert akkor, hogyha a mai napig mindent elmond, a püspökiké elmaradt volna. De jelzi a polgármester, hogy ez a három évtized a vagyonosodás, a megerősödés korszaka, amit a ma élők átéltek és végigküzdöttek. Mi szükség arról beszélni, amit mindnyájan tudunk. Érezzük jótékony hatását, hálával vagyunk érte, s kár ezt az érzést ok nélkül, keregett sérelmekkel megrontani.

Pax vobiscum!

Ehhez csak az a megjegyzésünk, tekintettel arra, hogy a polgármester ismételt és részletesen említette beszédében, hogy mennyit perelt a káptalan, mintha egyebet sem akart volna, mint szándékosan megakadályozni a város haladását, nagyon is szükséges lett volna megjegyezni, hogy azok a perek véget értek, és az újabbkori vagyonosodás és megerősödés éppen a püspökség és a káptalan jóakaratából és áldozatkészségéből származik. És ennek annál inkább helye lett volna, mert az örökváltságon már 1859-ben, tehát 1875 előtt megegyeztek az érdekeltek.

Node, nem rekriminálunk – a fő dologban, ha utólag is, megértettük egymást. Az egyes részletekre még majd akkor tesszük meg az észrevételeinket, ha az ünnepi beszéd nyomtatásban megjelenik.”

A mai olvasó mindezekből azt a következtetést vonhatja, vonja le, hogy az idők változnak, de a szokások (erkölcsök) nem. Azaz mindig voltak s lesznek különböző vélemények, álláspontok, s egymással szembe fordulások, csak azok módja, formája, tartalma változik.

Újabb sikerek és veszteségek

A február 20-i közgyűlést a polgármester betegsége miatt Bordé Ferenc főjegyző vezette, számba vették az elmúlt év eredményeit, fontosabb eseményeit és elfogadták a következő időszak városfejlesztési terveit.

Az április 9-i közgyűlésen már újból a polgármester elnöklete alatt hozták meg a határozatot a Fő utca rendezéséről. A külső részét a Sztaroveczky utcától a vasútállomásig a kocsitát kerámmittal burkolják egész szélességében, a gyalogjárdát betonból öntik. A belső utcarészt aszfalttal borítják, mind a járdákat, mind a kocsitát.

Április 24-én a nagyváradi lapok arról adtak hírt, hogy kirabolták a Múzeumot, elvitték az összes arany, ezüst és drágaköves tárgyakat, három darab kivételével. Az elrabolt tárgyak becsült értéke 10 ezer korona.

1904. május 26-án elhunyt Bulyovszky József, nyugalmazott királyi ügyész, Nagyvárad volt polgármestere, életének 50. évében. A *Nagyvárad* című lap gyászkeretes vezércikkben közölt nekrológiájából idézhetjük fel Rimler Károly elődjének pályafutását. 1855. március 26-án született Margittán. Felsőfokú tanulmányait a nagyváradi Jogakadémián végezte, jogtudósi és ügyvédi vizsgát Budapesten tett. 1877-től Nagyváradon volt joggyakornok, 1884-ben lett Nagyváradon királyi alügyész, 1888-tól királyi ügyész. 1897. május 13-án választották polgármesternek. 1900-tól kezdve sokat betegeskedett, de mindig erőre kapva sikeresen vezette a városfejlesztés ügyeit. 1904. május 26-án agyguta vetett véget életének.

Még aznap, 1904. május 26-án Rimler Károly polgármester rendkívüli tanácsulást hívott össze, ahol szép szavakkal em-

lékezett meg elődje rövid, de sikerekben gazdag működéséről, hangsúlyozva a városi alkotás terén szerzett érdemeit. Javaslatára a tanács Nagyvárad halottjának tekintette, és emlékét jegyzőkönyvben örökítette meg. A lapokban a következő gyászjelentést közölték:

„Nagyvárad város közönségének nevében mély fájdalommal tudatjuk, hogy városunknak 5 éven keresztül volt polgármestere, a közügyek lelkiismeretes kezelője, a városnak érdemekben gazdag polgára dr. Bulyovszky József tevékeny életének 49-ik évében, a közügyek intézésében szerzett hosszas betegség után mindnyájunk igaz fájdalmára folyó év május 26-án reggel elköltözött az élők sorából. Mély meghatottsággal és őszinte fájdalommal érezzük a súlyos gyászeset jelentőségét és erről a törvényhatósági bizottság tagjait, valamint a város polgárait azzal értesítjük, hogy az elhunyt földi maradványait a Széchenyi téri gyászházból folyó év május 28-án délelőtt 10 órakor helyezzük örök nyugalomra a várad-olaszi központi temetőben, amikor is a gyászháznál való testületi megjelenését a törvényhatósági bizottság tagjainak tisztelettel felkérjük.

Nagyvárad, 1904. május 26.

Nagyvárad thj. város tisztikara”

Pár nappal később országos hírű rendezvény színtere volt Nagyvárad, itt tartották a törvényhatósági jogú városok kongresszusát. A *Nagyvárad* című napilap vezércikként közölte Rimler Károly *Üdvözlét, Az ország városai Nagyváradon* című írását. Ezt idézzük:

„Egész Magyarország itt van ma Nagyváradon. Virágzó nagy hivatásukat nemes buzgalommal teljesítő városok elküldték képviselőiket a mi ősi városunk falai közé, arra a nagyfontosságú tanácskozásra, amely nemrégiben felavatott székházunkban holnap kezdetét veszi.

Mindnyájan tudjuk, hogy hazánk fővárosa, Budapest már nem az az ideál, ami hajdanta volt, amelyért a nemzet annyi áldozatot hozott. Tudjuk, hogy nemzeti feladatunk teljesítésére ma már nem elég az egyetlen, a kozmopolita főváros, hanem vissza kell térnünk ama erőforrások táplálásához, amelyek évezredekken keresztül a fővárost látták el éltető nedvükkel.

A magyar városok felvirágoztatása; egy pár szóba szorítva ez a mai kongresszus célja. A kongresszus programja a városok polgáraitra évtizedek óta nehezedő közterheink apasztása, a kisipar megmentése, a kereskedelem felsegítése.

Akik e kongresszusra fölsereglettek, érezniük kell, hogy itt mely talajon állnak, ahol mindig a legszebb polgári törekvések virágoztak. A polgári becsület itt egy fogadalom a polgár becsületos szorgalmával, itt minden ember annyit ér, amennyi elismerést munkásságával magának kivívott. Nem találnak itt csillogó érdemrendeket, mert rang és cím itt az egyéni becsület. Találnak itt egy polgárságot, mely különböző templomokba jár imádni Istenét, de a felekezeti gyűlölködést csak hírből ismeri. Találnak friss, egészséges törekvéssel teljes iparos, kereskedő osztályt, látnak füstölgő gyárkéményeket, amelyek mellett senki nem szégyelli arcán a szénport, hanem azt szégyellné, ha kenyerét nem becsületos munkájának köszönhetné. Ez az a keret, amelyben a város halad előre, a felvilágosodás felé. E keretek fejlesztése itt és más városokban e kongresszus ideális célja. És most a városok fellendülésében imádott hazánk fölvirágzásának leghatalmasabb zálogát látja, annál nagyobb bizalommal igyekszik arra, hogy a kongresszus nagy céljainak minél fényesebben megfeleljen, s annál igazabb, lángolóbb örömmel köszöntjük ismételten azokat, akik e munkára városunkba összesereglettek.

Rimler Károly Nagyvárad polgármestere”

A Tiszántúl részletesen ismertette a Kongresszus programját, mely szerint tárgyalják az adózás, a kisipar kérdéseit és az állami funkciók ingyenes végzésének kérdését. Céljuk, hogy elérjék a nagyobb állami támogatást a közfeladatok végzésére és a városok fejlesztésére. Ugyanakkor közzétette a vendéglátó polgármester, Rimler Károly üdvözlő beszédét:

„Mélyen tisztelt értekezlet! Szeretett kartársak!

Szívem egész melegével üdvözöllek mindnyájatokat e sokat hányatott és zivataros múlttal bíró város vendégszerető falai között törvényhatóságunk, a város tisztikara és a város közönsége nevében. Ünneppé varázsoltátok e napot mindnyájunknak, mivel a ti kepeitekben édes magyar hazánkat szoríthatjuk keblünkre. Vagy van-e ki merné tagadni, hogy Magyarország önálló törvényhatósági joggal felruházott városai ma nem az erős és hazafias, a minden szép és nemesért lelkesülő, a hazát fenntartó nemzeti erőt képviselik, s van-e ki ne volna áthatva azon eszme igazától, hogy édes magyar hazánk nemzeti jellegének legerősebb oszlopai és támaszai ma az önálló törvényhatósági joggal felruházott városok?!

De üdvözöllek titeket, mint egy nagy és szent ügy önzetlen bajnokait, kik a mai önző, egyéni érdekeket hajszólo világban fél-

retéve minden mellétekintetet megjelentetek körünkben, hogy nagyot és üdvöset alkossatok, polgártársaitok, városaitok s így közvetve édes magyar hazánk javára, felvirágzására.

Legyetek még egyszer köszöntve, testvéri szeretettel, Isten áldása kísérje munkálkodásunkat.”

A kongresszus munkálataira, az itt hozott határozatokra nem térünk ki, mivel az nem tárgya jelen munkánknak, csupán annyit jegyzünk meg, hogy a kongresszus táviratban köszöntötte gróf Tisza István miniszterelnököt. A kongresszus után a Rhédey-kerti sportpavilonban díszebéd volt mintegy 50 meghívottal – jó, békebeli magyar szokás szerint.

Az 1904. július 9-én tartott városi közgyűlésen Rimler Károly polgármester emlékbeszéde hangzott el dr. Bulyovszky József-ről: *„Szomorú kötelességet teljesítek, midőn hivatali elődöm dr. Bulyovszky Józsefnek a közügyek intézésében szerzte hosszas betegség következtében történt elhunytát a tekintetes törvényhatósági bizottságnak bejelentem. Mélységes gyászba borította mindnyájunk lelkét az ő halála, a munkára hivatott, nagy eredményeket ígérő élet megtörése. Hét évvel ezelőtt foglalta el a polgármesteri széket azzal a töretlen becsvággyal, hogy Nagyvárad városát a fokozatos fejlődés útján a modern városok közé emeli, naggyá, széppé, boldoggá teszi. Amíg egészségének teljében volt, igazságszeretettel, jóakarattal, összes képességének erejével igyekezett nemes nagy szándékát elérni. Széleskörű akciója a szegénységügy rendezéséért, a színház építése, a Bazár szoros kiszélesítése, kibővítése, a városháza építésének felszínre hozatala egy munkás életnek eredményeit. A végzet kifürkészhetetlen rendeléséből súlyos betegség állotta útját annak, hogy megvalósítsa terveit. Gazdag örökség maradt reánk tőle, aki szigorú erélye mellett a jóság volt, aki szándékaiban jó, törekvéseiben nemes, aki a közérdeket tiszta kézzel szolgálta, a munkát nemcsak megbecsülte, de abban példát is adott. A haladó kultúrvárosok hatalmas reformterveinek szolgája volt, s vitte előre a várost, s amidőn mindenét elveszítette a lázas munkájában hálával, szeretettel megindulva gondolunk az ő emlékére.”*

A polgármester beszámolt a közgyűlésnek a temetés alkalmával tett intézkedéseiről, s egyidejűleg javasolta, hogy az elhunytak a város érdekében kifejtett fáradhatatlan buzgó tevékenységével szerzett érdemeit a közgyűlés jegyzőkönyvben örökíti meg és a mélyen sújtott özvegyhez részvéttáviratot intézzenek.

Változások az országos politikában. Tervek, rendezvények városunkban

1905 a változások éve volt. 1905. január 8-án Rimler Károly polgármester rendkívüli közgyűlést hirdet az új országgyűlést összehívó királyi kézirat meghirdetésére és az ezzel kapcsolatos kérdések megtárgyalására. A törvényhatósági bizottság Nagyváradon nem nagyon avatkozott bele az országos politikába. Ennek ellenére, a választások eredménye, a 48-as és függetlenségi pártok későbbi győzelme kihatott a várospolitikára is, a városi tanácsban is megerősödött ezeknek a befolyása. De pozitív hatása, eredménye is volt a változásnak, 1905. június 5-én a közgyűlés megválasztotta a Szacsvey-szoborbizottságot, és a szoboralapra 26 ezer koronát irányzott elő. Margó Edével tanácskoztak, aki a városnak ajándékozta Szilágyi Dezső mellszobrát. Elhatározták, hogy a még hiányzó összeg pótlására gyűjtést indítanak. A *Nagyvárad* *Napló* számolt be erről: „A szobrot az ezredévi emléktéren állítják fel, ezzel a garasos híd rendezése is megoldást nyer. A hidat újjáépítik a mostani helyétől és irányától fennebb, úgy hogy annak merőleges tengelye folytatásaként egy csinos új tér lesz a sétányon, s annak közepén lesz a vértanú életnagyságú érc-emlékszobra megfelelő alapzaton elhelyezve.”

Az 1906-os évben Nagyvárad társadalma először találta szembe magát a magyar-román viszony, nem helyi, hanem országos méretű elmérgesedésével. Az országgyűlési választások eredményeként 15 román képviselő jutott be a magyar parlamentbe. A *Tiszántúl* című lap július 2-i száma adott hírt erről, ismertetve a 15 képviselő nyilatkozatát, mely szerint nem lépnek be a kormány táborába, ellenzéki csoportként fognak küzdeni a magyarországi románok jogaiért. Egy Bihar megyei román képviselő K. L. szignóval a következőket nyilatkozta: „Mindaddig, míg ők a magyarokhoz nem fognak őszinte szeretettel közeledni, s a szeretet helyett a gyűlölet és a harag magját fogják hinteni, a román nép nyomorúságos helyzetén változást nem fognak előidézni. Engem elneveztek renegátnak, kirekesztettek a társaságukból, de történnék bármi, én mindig azt fogom hirdetni és mondani, hogy mi románok csak akkor fogunk boldogulni, ha mi bizalommal és szeretettel fogunk a magyarokhoz fordulni és velük együttesen és szövetkezve fogunk Magyarország függetlenségéért, boldogulásáért küzdeni. Nem jó hazafi aki az együttlakó testvérnépek között a

szereket helyett az egyenetlenkedést, a harag tüzét szítja és élezi. Bihar megye egyik román választási körzetében a négy jelölt közül az egyedüli magyar jelölt győzött.”

Az 1905-ös esztendőben két országos rendezvény választotta helyszínéül Nagyváradot, ami városunknak egyre növekvő hírnevét, jelentőségét igazolta.

Szeptember 18-án az Országos Magyar Gazdakongresszus tanácskozásának adott helyet a Városháza, míg szeptember 25-én megrendezett VI. Katolikus nagygyűlés színhelye a Katolikus Kör eklektikus impozáns épülete volt.

Egy nappal később, szeptember 26-án Nagyvárad küldöttsége utazott a fővárosba, Apponyi Albert kultuszminiszterhez azzal a kéréssel, hogy emeljék fel az oktatási államsegélyt és támogassák a város által fenntartott és működtetett úgynevezett községi iskolákat. A küldöttséget Glatz Antal főispán vezette, tagja volt Rimler Károly polgármester, dr. Molnár Imre, Sipos Orbán tanfelügyelő, Kőszeghy Ferenc, Gábel Jakab és Balogh Döme. A küldöttség előadta a miniszternek, hogy Nagyvárad 40 ezer tanköteles gyerek iskolai ellátásáról gondoskodik, s a tanúgyre 190 ezer koronát költ. Az állam csupán 14 ezer korona segélyt ad. Az iskolák építésére is százezreket költött a város, s az iskolák fenntartása, fűtése és világítása is sokba kerül, s még az államnak is 8 ezer koronát fizet az iskolái után. A küldöttség kérte az adónak az elengedését. Ugyanakkor a Főreál Iskola építésére, fűtésére, világítására évi 18 ezer koronát kér, mert csak így tudja teljesíteni a város a közoktatás feladatait.

Apponyi miniszter megígéri, hogy 16 ezer koronát ad a népoktatásra, de a főreáliskolára a 18 ezer koronát nem tudja kiutalni. Viszont megígérte, hogy ha kész lesz a mű, akkor az 1908-as évre ezt is teljesíti.

1906. április 5-én beindult Nagyváradon a villamosközlekedés, melynek építés- és fejlesztéstörténetét az esemény 100. évfordulójára kiadott kötetben részletesen megírták.

Az 1906-os év országos jelentőségű eseményét, II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvainak Törökországból való hazahozatalát és eltemetését hálaadó ünnepélyes istentiszteleteken és a város rendkívüli ünnepi közgyűlésén méltatták.

Ez év őszén addig nem tapasztalt esetről írtak a nagyváradai lapok: a nagy munkabírású és minden tevékenységben élenjáró

polgármester megbetegedett. Október 31-én betegsége miatt nem tudta fogadni a Gerő Ármin rendőrfőkapitány által vezetett küldöttséget, amely a városi tisztviselők fizetésemeléséért kért volna kihallgatást.

A főkapitány a lapoknak kijelentette, hogy teljes bizalommal vannak a polgármester iránt, mert ő tudja legjobban a tisztviselők sanyarú helyzetét, melynek tarthatatlanságát annyiszor hangoztatta. Bízna abban, hogy a polgármester gyengélkedése csak múló baj, s minél hamarabb megjelenik hivatalában.

1907. január elsején Gerő Ármin rendőrfőkapitányt ünnepték, abból az alkalomból, hogy öt éve áll a városi rendőrség élén. Munkatársaitól egy szép emlékalbumot kapott.

Január 4-én a Szacsvay-szoborbizottság tagjai: Glatz Antal főispán, Rimler Károly polgármester, Kőszeghy József főmérnök, Dőry János, dr. Dőry Ferenc, Huzella Gyula, Vasady Lajos, dr. Halász Lajos országgyűlési képviselő és dr. Hoványi Géza a Szigligeti Társaság elnöke a március 15-i szoboravatás és nemzeti ünnep előkészítéséről tárgyaltak. Hoványi Géza újabb adományok gyűjtését szorgalmazta az Ezredévi Emléktér és a szobor környezetének díszesebbé tételére.

Február 6-án a vízvezeték-hálózat kibővítéséről határozott a szakbizottság, az ülést Rimler Károly vezette, a tervet Lukács Ödön ismertette, amely 47 ezer korona többletkiadást jelent, amit progresszíven kivetett vízdíjból kell fedezni. A február 14-i közgyűlésen a polgármester indítványára a város törvényhatósági bizottsága állami támogatást kért a tudószanatórium felépítésére.

1907. március 15-én rendkívüli jelentőségű eseménye volt a városnak. Ekkor avatták fel az Ezredévi Emléktéren a város mártírjának, Szacsvay Imrének a jeles szobrász, Margó Ede által alkotott bronzszobrát, amely azóta is a legszebb és legjelentősebb köztéri szobra városunknak. A szoboravatási és márciusi ünnepelés főszereplői természetesen az éppen hatalmon lévő 48-as és függetlenségi párt helyi és országos vezetői voltak, de a Rimler Károly vezette törvényhatósági bizottság vegyes összetételű tagsága is együtt ünnepelte a forradalom és szabadságharc kezdetének évfordulóját, s a város szülöttjének, a szabadságharc mártírjának emlékét. Megható egybeeséssel ezen a napon halt meg Hegyesi Márton, a szabadságharc Bihar vármegyei történetírója. Az 1907. március 16-i számába a *Nagyvárad* című lap teljes

három oldalt szentelt a vértanú emlék felavatási ünnepének és a 4. oldalon Hegyesi Márton emlékét és munkásságát méltatta. A harmadik oldalon a lap közölte az ünnepség utáni díszlakomán Rimler Károly által mondott pohárköszöntőt, melyben őszinte érzéstől áthatva ünnepelte a szobrász Margó Edét, akit a mű létrehozásában igazán nem vezetett anyagi érdek, csak a legnemesebb művészi lelkesedés utalt arra, hogy a képzőművészet teszi a legnagyobb szolgálatot a hazaszeretetnek, ama nagy hatásánál fogva, amit a tömegekre gyakorol. Nagyvárad történetében korszakalkotónak tartja a szobrot, mert meg van róla győződve, ha ismét válságos idők következnenek, e szoborhoz zárandokolva a gyávákból erősek, a kétkedőkből határozottak lesznek. (Rimler Károly ebben hiteles jósnak bizonyult, ezt tapasztalhatjuk mi is, a 21. század ellentmondásos korának emberei.)

1907. március 25-én a *Nagyvárad* arról adott hírt, hogy igen jelentős vendége lesz Nagyváradnak – Kossuth Ferenc elfogadta a Kereskedelmi és Iparkamara székházának felavatási ünnepére szóló meghívást. Az egykori Teleki utcában a Komor Marcell és Jakab Dezső által tervezett szép és korszerű szecessziós épületet Rendes Vilmos helybeli építészvállalkozó építette fel.

1907. április 7-én egy igazán jelentős terv került a törvényhatósági bizottság ülésének napirendjére. Elhatározták, hogy egy bizottságot alakítanak, amely felirattervezetet fogalmaz meg, amelyet az országházának küldenek egy Nagyváradon felállítandó egyetem tárgyában. A közgyűlés három javaslatot fogadott el e kérdésben:

1. Nagyváradon elsősorban műegyetem állíttassék fel;
2. ha ez nem lehetséges, akkor egy három fakultásos egyetemet;
3. és ha az állam ezt sem vállalná, akkor az immár 120 éves Jogakadémiát az Emlékiratban vázolt módon fejlesszék három fakultásos katolikus egyetemmé.

Ezt a kezdeményezést a *Nagyvárad* című lap közölte, amely akkor éppen a regnáló 48-as és függetlenségi párt hivatalos lapja volt, Sas Ede főszerkesztő és Márton Manó felelős szerkesztő vezetésével.

Két nappal később, április 9-én a Kereskedelmi és Iparkamara szintén a kormányhoz fordult, kérvén egy felsőbb szakiskola felállítását.

A nagyváradai ipar fejlődésének elismertségét bizonyítja az a tény is, hogy 1907. szeptember 24-én itt rendezték meg, a már-

ciusban felavatott székházban az építőiparosok kongresszusát, melyet Rendes Vilmos, a nagyváradi építőiparosok szövetségének elnöke szervezett meg, s szinte természetes, hogy a kongresszus megnyitóján Rimler Károly polgármester mondott köszöntő beszédet.

A lendületes fejlődés ellenére is a közelgő gazdasági válság jeleként, a közgyűléseken tartott havi beszámolókból egyre növekvő kivándorlásról jelentettek. Így például szeptemberben tizenöt személy vándorolt ki Amerikába, nyolc személy Nyugat-Európába.

Október 13-án, vasárnap a *Hétről-hétre* című tárcarovatban Flott álnéven – feltehetően a főszerkesztő – némi fricskát fogalmaz meg a városvezető számára: *„Itt még minden és mindenki a régi, Mezey Mihály (az egykori szabadelvű főjegyző) és Rimler Károly azóta jubiláltak, de a jubileum mezsgyéjén túl is azok maradtak, akik a mezsgyén innen voltak. A kegyelmes úr most is oly szenvedéllyel vadászik a pagátra, mint annak előtte, Rimler Károly most is oly puritán elvekkel kerüli a kulisszák világát, mint azelőtt, annyit talpal a választói ügyes-bajos dolgaiban.”*

1907. október 15-én Rimler Károly értekezletet hívott össze a Gyermekvédő Liga kezdeményezésére, ahol elhatározták egy tanoncotthon létrehozását, hogy megelőzzék a fiatal, főleg vidékről a városba jövő inasok elzüllesztését.

Egy nappal később, október 16-án pályázati felhívást tettek közzé a Szent László téri harmadik vashíd megépítésére, október 18-án pedig átadták az új postapalotát.

November 22-én tartották a városatya-választásokat, amely után kis mértékben megerősödött a 48-as függetlenségi képviselők száma a törvényhatóságban, de a virilisták, vagyis a legtöbb adót fizetők között több volt a szabadelvű városatya – így az erőviszonyok viszonylag kiegyenlítődték.

A december 22-i Hétről-hétre tárcarovatban Flott arról ír nem minden élc nélkül, hogy: *„Milyen angyalfia vár a tűzvörös fenyő alatt”* a város közismert személyiségeire. Ebből idézünk: *„Rimler Károly polgármesternek egy gyöngéd kezekkel hímzett nő papucsot hoz, melynek készítőjét a diszkrét Jézuska sem akarta nekünk megszűgni.”*

A Nagyvárad december 25-i számában igen érdekes hír jelent meg a harmadik oldalon: *„A polgármester szobájában az utóbbi időben több bizalmas értekezletet folytatott a város feje a*

törvényhatósági bizottság számos vezető emberével a nagyváradi légszeszgyárnak és a Szent László téri Kovács háznak megvételi terve felől. A légszeszgyárat azért akarja megvenni a város, hogy ezáltal a világítási üzem egy kézbe kerülne. A Kovács ház megvételével a Szent László tér szabályozása és Újváros fejlesztése miatt volna szükség, s annak a helyén a város vásárcsarnokot létesítene. A Szent László téri százados Kovács ház városi megvételének terve már többször felmerült. Az óriási területen fekvő ház helyére vagy egy vásárcsarnok épülne, vagy ha kieszközölhető volna, a helyére tennék át a Szent László templomot, hogy így a tér szabályossága teljesen kialakuljon, s perspektívája minden irányba szabad legyen.

A polgármesternél folytatott bizalmas megbeszélésen a Kovács ház megvételi terve kedvező fogadtatásra talált, de Bus László főügyész egy nagy akadályra hívta fel a figyelmet. A ház egykori tulajdonosa ugyanis végrendeletében azt írta bele, hogy a ház nem eladható, sem meg nem terhelhető. Így bármennyire el akarják adni az örökösök, a város nem kebelezhetné be, csak ha valamennyi örökös beleegyezne. Viszont ennek a háznak olyan örökösei is vannak, akik ismeretlen helyen tartózkodnak. Így az eladásba beleegyezők pert kellene indítanak az ismeretlen örökösök ellen. Amíg ez a per nem indul meg, s törvényesen nem fejeződik be, addig a ház megvételéről szó sem lehet.”

Így menekült meg az 1830-as években épült klasszicista stílusú, a mai értékrendünk szerint igen jelentős műemlék épület, amely a múlt század első évtizedében meglehetősen elhanyagolt, romos állapotban volt. A tetőzete itt-ott beszakadt, az emelete nagyrészt lakatlan, több részéből ajtó-ablak is hiányzott, viszont a földszinti rész lakott és közhasználati célokra használt volt. Még a világháború kitörése előtt sikerült a tulajdonosoknak felújítani. Ma viszont befejezés előtt áll a teljes, a korszerű műemlékvédelmi előírásoknak megfelelő felújítása.

1907. december 28-án a törvényhatósági bizottság megvitatta a város jövő évi költségvetését, amely tartalmazta a köz-költség 8 százalékos emelését. A függetlenségi és 48-as párt elnöke, dr. Adorján Emil keményen bírálta a városvezetést, szerinte nincs átfogó program, a város kapkodó gazdálkodást folytat, s ezért akarja felemelni a köz-költséget. A polgármester igazságtalannak tartja Adorján Emil támadását, ő több utcát köveztetett ki, mint elődei harminc év alatt. Kijelentette, hogy neki van programja; ez a munka és ismételten a munka. Ki kell jelentenie, hogy a vádak nagyrésze megalapozatlan. Adorján a

szemére veti a piaci drágaságot, amely olyan kérdés, amire a mi nagyeszű miniszterelnökünk is tőlünk kért tanácsot. A tanács programja a munka; a közkölség emelése a múltunk következménye. Ezért marad a 8 százalékos emelése.

Megváltozott, korszerű városkép

1908-ban Rimler Károly jelentése szerint 120 utca rendelkezett kőburkolattal, s ugyanannyi járda volt kiköveve. A városban tizenegy nyilvános park létezett, összesen 21,4 hektár területen. A lakások száma 11 780 – a szobák száma 18 772. A csatornahálózat hossza 15,3 km. A vízfővezeték hossza 90 km, az elosztóhálózaté 21 km. A vízvezetékhez kapcsolt házak száma 3 550. A villanyáram-fogyasztás szempontjából Nagyvárad Budapest után a második volt, míg a vezetékálózat hosszában az első. Városunkban ekkor nyolc kórház működött 1 056 kórházi ágygal. Összesen 17 részvénytársaság létezett.

1908. július 2-án a polgármester Kőszeghy József főmérnökkel Budapestre utazott, hogy tárgyaljon a kereskedelmi miniszterrel a fürdővasút megépítéséről. Még ebben a hónapban megkezdték a nyári színház építését is.

Ennek az évnek egyik meghatározó és jellemző mozzanata volt a polgármesternek a város lakóihoz intézett *Csak egy virágszálat* című, október 25-én a helyi lapokban közzétett felhívása. *„Halottak estéjén a temetők kapuinál gyűjtőperselyeket helyezünk el azon kéréssel – Adakozzunk a város szegény tüdőbetegei részére. Ki tudná megmondani hány sír állna üresen, hány szem maradna szárazon, hány munkáskéz, szerető anya és gyermek maradt volna életben, hány családban élne tovább a boldogság, ha ezen gyilkos betegség ellen a segítség kellő időben érkezik.*

Bizalommal fordulok Nagyvárad közönségéhez és felkérem, hogy a városi szegény tüdőbetegek segélyezésére irányuló törekvéseinket kegyes adományaival támogatni és előmozdítani szíveskedjék.”

Sajnos nem maradt feljegyzés arról, milyen eredménnyel járt ez a szívhez szóló felhívás, de jól jellemzi a polgármester humanus gondolkozásmódját.

Az 1908. november 18-i közgyűlésen határozatot hoztak a Körös partjának felszabadításáról: A Körös beépített pontját szabaddá kell tenni a városházától a Nemzeti hídig, továbbá a

Szent László téri hídtól a Füzes utcáig. Javaslatot tettek a Szent László téri híd kicserélésére is, sőt Penakovits Imre igazgató főmérnök beadványt intézett a törvényhatósághoz a Sebes-Körös hajózhatóvá tételére.

A *Tiszántúl* december 6-án *Az iskolaszéki elnökség ügye* címmel megírta, hogy Rimler Károly lemondott iskolaszéki elnöki tisztségéről, melyet hat év óta teljes odaadással töltött be, s amelyhez a községi iskolák újabb fejlődése fűződött. Példáját követte az alelnök is. Az iskolaszék legutóbbi ülésén Mezey Mihály, Vucskics Gyula, Sulyok István és dr. Grósz Menyhért tagokat bízták meg, hogy tudassák az elnökkel, felmondását nem fogadják el és kérik tőle, maradjon továbbra is elnök. A polgármester kijelentette, hogy egyedül nagymérvű elfoglaltsága készítette erre. Teljes erejét és idejét igénybe veszi a város ügyeinek intézése. Végül hosszas rábeszélés után kijelentette, hogy ameddig a mandátuma tart, június végéig megmarad tisztségében, s addig előkészíti a dolog megoldását. A bizottság örömmel vette a választ, s megígérte, hogy közreműködik a dolog előkészítésében.

Új alkotások küszöbén

Az 1909-es év újabb nagy tervekkel és megvalósításokkal gazdagította a várost. Március 31-én a tanács háromnyílású vasbeton híd építése mellett döntött a Széles utcán.

Április 11-én *Új alkotások küszöbén* címmel a *Nagyvárad* arról számolt be, hogy a Szent László tér és Bémer tér között építik a Körös partfalait. A Pece városi szakaszát csatornázzák és új garasos hidat építenek a felső garasos híd helyébe. Leaszfaltozzák az Uri és Pavel utcákat, a Fábrián Lajos és a Körös utca gyalogjárója is megkapja az aszfaltot. A Szent László tér új burkolatot kap, új vágóhíd épül, s tervezik egy népfürdő létesítését. A város délkeleti részén, a Rulikowski út mentén megépül a város első tisztviselőtelepe, a hadapród iskolával szemben, 32 ezer négyzetméter városi ingatlanon.

1909. április 14-én értekezletet tartottak a városházán a kultúrpalota építéséről. Rimler Károly polgármester elmondta, hogy a terv megoldásába bevonták a Szigligeti Társaságot és az iskolaszék zenei albizottságát. Adorján Armin, a Szigligeti Tár-

saság titkára a kultuszminisztériumban eljár, hogy a minisztérium segélyét a város részére megkapja. Olyan kultúrpalotát akarnak, amely a közkönyvtárnak, a zeneiskolának, a képzőművészetnek közös hajlékot adna. A minisztériumban azért is örülnek a tervnek, mert az mintául szolgálhatna más városokban létesítendő hasonló intézmények számára.

A szép tervek mellett konkrét megvalósításról is beszámoltak a váradi lapok. 1909. május 9-én felavatták az 1907–1908 között megépült gyönyörű Fekete Sas-palotában a Vigadó nagytermét, amely azután jelentős helyszíne volt számos kulturális eseménynek.

1909. május 30-án kiöntött a Körös, számos utca került víz alá, jelentős károkat okozott. Nem kimutatható, de feltehetően az árvíz is hozzájárult az 1909-es esztendő nagy tífuszjárványához.

1909 júniusában elhunyt Sal Ferenc egykori polgármester, aki szintén egykor főnöke volt Rimler Károlynak.

Az 1910-es költségvetési tervezetet csak nagy vita után, s főleg a virilisták szavazatainak többségével fogadták el. Megmaradt a 22 százalékos póttadó és a 2 százalékos csatornaadó. A polgármester beszámolójában elmondta, hogy a cukorgyár létesítése érdekében mindent megtett, de sikertelenül, és most azon fáradozik, hogy a vármegyei gazdák állítsanak városunkban cukorgyárat. Dicsérte a járványkórházat, mert mintaszerűen kezelte a tífuszjárványt.

1910 nagy fordulatot hozott az országos politikában, Tisza István új pártja, a Munkapárt jutott hatalomra. Ez kedvezett Nagyváradnak és polgármesterének, Rimler Károlynak is, mert így nem ellenzékéből, hanem a kormány támogatásával tudta folytatni városfejlesztő munkáját. Nagyobb támogatást kapott a helyi sajtó részéről is.

Ugyanaz év január 8-án gróf Széchenyi Miklós lett Nagyvárad új püspöke, aki nemcsak a katolikus híveknek lett jó pásztora, hanem a város fejlődését is támogatta. A város új törvényhatósági bizottsága 62 választott tagból és 62 virilistából állott össze. Lényeges változás nem történt, megmaradt a két szembenálló tábor, csak 25 új tag került a választottak közé, köztük a szocialistának tudott dr. Rozvány Jenő ügyvéd.

Január 13-án a *Nagyvárad* újból „odaszúrt” a polgármesternek, a *Premier a városházán* című cikkében így írt: „A

polgármester jelentése igazán nem valami érdekes, soha se érdekes, de a bizottság ma született tagjai olyan gyönyörűséggel hallgatták, mintha a legszebb szerelmes levél volna.”

Január 28-án elkezdték építeni a Debrecen–Nagyvárad vasutat. Februárban megkezdték a Csendőrkola építését. Elkezdődött a Körös partfalának emelése a városháza mellett, kiírták a pályázatot a Szent László tér kövezésére, engedélyezték a cukorgyár építését, tervbe vették egy iparoktatási palota építését és a tűzéraktanya kibővítését. Megjelent a város hivatalos lapja Pásztor Bertalan szerkesztésében. A pénzügyi szakbizottság Rimler Károly elnöklete alatt megállapította, hogy Nagyvárad városa az elmúlt évben 152 106 koronával gyarapodott, 1909 év végén a város összvagya 14 144 347 korona volt.

Jelentős eseménye volt az 1910-es esztendőnek a szeptemberben Budapesten megrendezett törvényhatósági jogú városok kongresszusa, ahol Rimler Károly és Lukács Ödön képviselte Nagyváradot (64 városvezető vett részt). A polgármester budapesti tartózkodása alatt a belügyminisztériumban jóváhagyatta az új vízvezetési szabályrendeletet és a kereskedelmi minisztériumban ígéretet kapott a harmadik vashíd újjáépítésének jóváhagyására és anyagi támogatására.

Nagy veszteség is érte a várost, 1910. október 3-án elhunyt a város egykori közmegbecsülésnek örvendő főjegyzője, Mezey Mihály. A polgármester a tanácsnokok élén részvétét fejezte ki a családnak. Így nyilatkozott: *„Én a legjobb barátomat, a város a legjobb polgárát veszítette el. A Mindenható Isten vigasztaljon meg bennünket, és enyhítse fájdalmunkat.”* A város díszsírhelyet adományozott Mezey Mihálynak a Váradolaszi temetőben.

1910. október 12-én, a közgyűlésen az alábbi javaslatot tette Rimler polgármester: *„Javasolom, hogy a Kert utcát, amelyben a megboldogult ifjú éveit töltötte, s amelyben az általa létesített és fejlesztett intézmények fekszenek Mezey Mihály utcának elnevezni, arcképét a városháza bizottsági termében elhelyezése érdekében megfesteni, és végül az elhunyt felett érzett fájdalmunknak és mély részvétünknek, jegyzőkönyvünkben kifejezést adni, és erről a gyászoló családot jegyzőkönyvi kivonatban értesíteni méltóztassanak.”*

E kornak kitűnő ismerője és részben ifjúként megelője, Nagy Márton 1927-ben megjelent *Régi nevek – régi regék* című kötetében így írt Rimler Károlyról: (...) *„Mint magán embert és sokáig agglégényt szerető baráti kör vette körül. Személye, s a nálánál még*

népszerűbb Mezey Miska köré csoportosult a híres Kányavár-asztaltársaság, mely később az Emke kávéházban külön helyiséget kapott, s irányító központja lett a városi mozgalmaknak.”

1910 őszen valóságos sajtóháború robbant ki a *Nagyvárad* *Napló* és a *Tiszántúl* között, amelybe Rimler Károlyt is belekeverték. A *Nagyvárad* *Napló* egyik cikkében azt állította, hogy a városunkba látogató Némethy Károly államtitkár azt nyilatkozta, hogy a káptalan a haladás kerékkötője Váradon és elítélte a holtkézi birtokjogot. A polgármester, aki jó viszonyban volt Fehér Dezsővel, a lap főszerkesztőjével, ez esetben is kiállt az igazság mellett és a *Tiszántúl*ban a következő cáfolatot közölte *A város és a káptalan* című cikkben: „*Kedden délután a csendőrskola megtekintése alkalmával az iskola hátsó kerítésénél megmutattam az államtitkár úrnak a hosszan elnyúló Csillagvárost, az előttünk elterülő úgynevezett Komendás réttel együtt, s megemlítettem, hogy ezt a területet szeretnénk megszerezni a káptalantól, mert városfejlesztési szempontból fontos lenne. Az államtitkár úr erre azt felelte, hogy ez igen helyes politika, és hogy ebben a törekvésünkben szívesen megígéri a kormányzat támogatását. Ennél többet egy szóval sem mondott, szó nem esett holtkézről, fejlődési akadályokról sem Váradon, sem országszerte. Erről sem ő, sem én egy árva szót sem ejtettünk.”*

Az október 28-i közgyűlésen Rimler Károly javaslatait ismertette a város közigazgatásának átszervezéséről, de a közelgő városatya-jelölések és választásokra hivatkozva, annak megvitatását elnapolták.

A választást megelőző kampányidőszakban szokás szerint hangzatos ígéretek és tervek láttak napvilágot mind a Tiszapártiak (Nemzeti Munkapárt), mind a függetlenségi és 48-as párt részéről. Az előbbieket Rimler Károly polgármester rátermett és eredményes várospolitikájának köszönhetően, természetesen előnyösebb helyzetben voltak, s komoly eredményeket is tudtak felmutatni. November 11-én arról írtak a helyi lapok, hogy megnyitás előtt áll a Nagyvárad–Debrecen közötti közvetlen vasút-összeköttetés. Újból felvetették a vásárcsarnok építésének a tervét. November 4-én egyenesen két vásárcsarnok létesítését ígérték. A főcsarnokot a Nagypiacra a Zöldfa és a Deák utca meghosszabbításának a metszéspontján, az esetleges másodikat a Vitéz és a Teleki utca keresztezésénél, Újváros és Kertváros számára.

Az 1910-es törvényhatósági választások nem hoztak meglepetést, a Munkapárt jelöltjei győztek, de olyan arányban, hogy a *Tiszántúl* december 10-i számában *A lavina* címet adta a kormányzópárt által elért eredményeket kommentáló vezércikkében. Ez a győzelem azonban nem jelentett párturalmat a közgyűlésben, mert az ellenzék soraiban igen harcos és tekintélyes városatyák voltak, akik állandó tűz alatt tartották a győzteseket és a sajtó egy része is kiállott mellettük, ha úgy látta, hogy egyes ügyekben nekik van igazuk, ők képviselik jobban a város érdekeit.

Természetesen a legnagyobb vita az 1910 decemberi közgyűlésen volt, ahol Hlatky Endre főispán elnökölt a Rimler Károly által előterjesztett következő évi költségvetésről és megvalósítandó tervekről szolt. Csupán a legfontosabb terveket említve, lássuk melyek voltak ezek: az utcák kövezése, a Nagypiacon a Pece helyének rendezése, közegészségügyi kérdések (a víz kényszerbevezetése minden lakásba, népfürdő létesítése, köztisztaság biztosítása), vágóhid építése, munkáslakások és újabb polgári (községi) iskolák építése, a Pece egész vonalának rendezése, az új harmadik vashíd üzembe helyezése.

A korabeli hangulat és várospolitika jellemzésére megemlítjük, hogy amikor Rimler Károly nagy beszéde lezárta a negyednapja tartó vitát, az ellenzéki Adorján Emil, a Sas-palota építtetője és tulajdonosa, a függetlenségek vezérszónoka félórás beszéddel próbálta lerombolni a polgármester beszédének hatását. Azzal kezdte, hogyha a város lakosságát megszavaztatnák, százszor annyi szavazója lenne az ő véleményének, mint akik itt úgy tapsoltak a polgármesternek.

Rimler Károly sem maradt adós a válasszal, s így riposztált az ellenzéki szónok szavaira: „*Vegye a térdére Adorján Emil a két fiacskáját, azoknak tartson ilyen mesét. A tanácsos soha sem szavazna meg semmit, csak mondja a magáét.*”

Adorján válasza: „*Én szívesen szavaznék a nagy tervekre bármilyen összeget, csak látnám őket. Én élvezettel hallgattam a polgármester úr beszédét, de úgy látom, programja nem más, mint amit a függetlenségi pártok fölállítottak a városatya választások előtt.*”

Az első új összetételű városi tanács történelmi jelentőségűnek nevezhető döntést is hozott, december 15-én határozatban mondták ki a garasos híd vámjának eltörlését.

Még az év utolsó előtti napján, december 30-án is tanácskoztak a pénzügyi és a szépészeti bizottság Rimler Károly elnöke alatt. A polgármester előadta, hogy Vágó László budapesti kiváló építész tervei szerint 28 ezer koronába kerülne a munkálat. Komlóssy József gazdasági tanácsnok viszont erre a célra eredetileg csak 15 580 koronát irányozott elő. Az Incze cég 28 513 koronáért készítené el a partfal díszes korlátját és a hídkorlátokat, oszlopokat. A szakbizottság az utóbbi tervet három szótöbbséggel elfogadta.

Az Incze-terv szerint – írta meg a *Tiszántúl* december 31-i számában: „*A partfal díszes külsőt és szebb vakolást kap. A híd két oldalán mintegy 9 méter magas, műkővel díszített vasbeton oszlopon hatalmas oroszlánok lennének. Az oszlopokról balra és jobbra reneszánsz stílusú vasbeton kolumna húzódna, melyeket művészi ízléssel dolgoznak ki és villamoslámpákkal látnának el.*”

Az 1911-es esztendő is több jelentős megvalósítással járult hozzá a város fejlődéséhez. Márciusban üzembe helyezték az új telefonközpontot a postapalota második emeletén. Április 15-én beindult a villamosközlekedés Nagyvárad és Biharpüspöki között. Június 10-én a város feliratot nyújtott be a kereskedelemügyi miniszterhez, kérve új vasúti menetrend, esetleg új vonatpár beállítását Budapest, Nagyvárad, Kolozsvár között, hivatkozva a menetidő hosszúságára és a vonatok zsúfoltságára. Kérték a fürdővasutak menetrendjének megváltoztatását is, tekintettel a nyári szezonra. A Nagyvárad–Vaskoh vonalon is túl nagy a személy és teherforgalom, harmadik vonatpár beállítását kérik. Mindezek a gazdaság fellendülésére utaló jelek.

1911. július 3-án gróf Széchényi Miklós püspöknél csaknem egy órát időzött Rimler Károly. A polgármester az egyházfő szeretetébe és pártfogásába ajánlotta a várost. A püspök biztosította a polgármestert, hogy a legmelegebb és legélénkebb érdeklődéssel viseltetik Nagyvárad iránt, kijelentve, hogy benne a polgárság nem fog csalódní. Érdeklődött a polgármestertől a város ügyei iránt. Többek között megkérdezte, mennyi a közköltés. 55 százalék – felelte a polgármester. A püspököt meglepte a válasz. Csak? – kérdezte. Hiszen Győr városában 85 százalékot fizettünk. Nálunk még az 55 százalékot is sokallják – felelte a polgármester, gondolván a sok közgyűlési ostromra.

A polgármester újból megköszönte a főpásztor szeretetteljes érdeklődését és azzal a benyomással távozott, hogy Nagyvárad

városa új püspökében a város fejlesztésének hathatós elősegítőjét fogja megtalálni és tőle igen sok jót várhat. Mindezeket a polgármester ellenzékének lapja, a *Nagyvárad* írta meg, ami annak bizonyítéka, hogy az ellenzék is kénytelen volt elismerni a polgármester jó szándékait és a város ügyei iránti elkötelezettségét.

Ez az év nagyszabású tervekkel és jelentős megvalósításokkal jellemezhető. 115 milliós befektetés történt. Megkezdődött az Apolló-palota, a Csendőriskola építése, felépül a Darvas-La Roche-ház, a Moskovits-palota, Weislovits-palota, Darvassypalota – a Fő utca – ekkor már Rákóczi utca igazi nagyvárosi jelleget kap, a szecesszió meghatározó stílussá válik városunkban. Ugyanakkor iparfejlesztési tervek is készülnek, szövőgyárat hoznának létre, az egyik városi tanácsos indítványozza, hogy az új gyár dolgozóinak legalább 75 százaléka nagyváradi legyen.

1911 júliusában villamos sztrájk volt a városban, 40 kocsi vezető és kalauz sztrájkolt, majd a kőművesek is csatlakoztak a mozgalomhoz.

1911. augusztus 30-án viszont újabb eredmény – a villamosközlekedés megindult Biharpüspöki és Várad között.

Novemberben a városi székház dísztermében rendezték meg a Múzeumok és Kultúrházak Országos Szövetségének kongresszusát. A polgármester üdvözölve a résztvevőket, többek között így szól: *„Amikor hozzánk jöttök, hogy a nemzetet fenntartó kultúrát terjesszék, éreztük ennek a feladatnak rendkívüli fontosságát és jelentőségét, s érzi ezt Nagyvárad közönsége is. Örömmel fogadjuk Önöket és célpontjaik igazi harcosaivá szegődünk. Úgy hisszük és tudjuk, hogy ezzel üdvözöljük Önöket a legméltóbban.”*

1911. november elején Nagyvárad küldöttsége megjelent Budapesten Beöthy László kereskedelmi miniszternél. A küldöttség tagjai dr. Hlatky Endre főispán, Rimler Károly, dr. Hoványi Géza, dr. Várady Zsigmond és Kőszeghy József voltak.

A küldöttséget fogadó miniszter kijelentette, hogy míg főispán volt, ő is Nagyvárad előhaladásán működött. Ott tanulta meg az igazi humanizmus és az igazi demokrácia értelmét. Ezért szereti ezt a várost, és lehetőségéhez mérten támogatja fejlődését.

Rimler Károly megemlítette a miniszternek, hogy az üzletvezetőség és a felső ipari iskola dolgában elkészült a város memoranduma, amelyet a miniszter jóindulatába ajánl.

Tíz éve a város élén

Az 1912-es év különös jelentősége volt, hogy ekkor töltötte be a polgármester városvezetői szolgálatának tizedik esztendejét. Ez az évforduló minden ünneplés, megemlékezés nélkül telt el, ugyanúgy, mint a megelőző esztendőkből a polgármester fáradhatatlanul tevékenykedett a város érdekében.

A *Tiszántúl* január 28-i száma Rimler polgármester a miniszternél címmel így írt: „Nem arról van szó, hogy Rimler Károly polgármester valamilyen nagyobb állást foglalna el valamelyik minisztériumban. Erre ő nem lenne kapható, mert jobban össze van ő nőve e várossal és annak intézményeivel, amelyek jórésze az ő működése alatt került tető alá, vagy jutott a megvalósítás stádiumába. Beöthy László kereskedelmi miniszterrel tárgyalt több kérdésben:

1. a vasúti üzletvezetőség felállítása;
2. állami segély munkáslakások építésére;
3. a felső ipari iskola felállítása;
4. kötő-szövő gyártelep létesítése, ha lesz államsegély;
5. városi államsegélyből Nagyvárad megkapja a részét, de nem többet 75.000 koronánál, mert a fennmaradó összeg 80%-át az állami rendőrség felállításához és fenntartásához használja fel az állam.”

A még nyilvánosságra nem került városi törvényből annyit elárultak, hogy abban a városok autonómiája is benne lenne. A Páris-patak rendezésének ügye most került a jóváhagyás szakaszába, a Szent László tér burkolásának ügye jelenleg a pénzügyminiszternél van.

Visszatérve a Rimler Károly vezette városfejlesztő tevékenységhez, az 1912 februári városi tanács közgyűlésén a polgármester olyan nagyszabású munkaprogramot terjesztett elő, amellyel több évre előre meghatározta volna a város fejlődését. Hangsúlyozta, hogy a sorrendet és a megvalósítások időpontját gondosan kell megállapítani a városi tanácsnak. A feladatok a következők:

1. az Ezredévi Emléktér megnyitása;

2. az új vágóhíd felépítése;
3. a Royal kávéház kibővítése;
4. a tűzoltó őrtornyának megépítése;
5. iparpalota építése;
6. községi iskola építése a Csillagvárosban;
7. a fogyasztási hivatal újjáépítése;
8. általános utcakövezési program;
9. munkáskertek felállítása a Bóné-kút környékén
10. a népfürdő megvalósítása;
11. vásárcsarnok létesítése a Nagypiac környékén;
12. műegyetem létrehozása;
13. a Pavel utca kinyitása;
14. a köztisztasági kérdés megoldása;
15. az állam által építendő gazdasági ismétlőiskola létrehozása.

Javaslatára szerint ezekről a kérdésekről még tavasszal, a márciusi, esetleg az áprilisi közgyűlésen végleges döntéseknek kell születniük.

Visszatérve az előbbieken felsorolt 15 pontból álló tervekhez, azokban nem szerepelt egy állami főgimnázium felállításának kérdése. A *Tiszántúl* március 6-án megjelent Szmekta L. Ödön, a premontrei főgimnázium igazgatójának *Nyílt levél nagyságos Rimler Károly úrhoz, Nagyvárad polgármesteréhez* című írása. Ebből kiderül, hogy a polgármesterrel pár nappal azelőtt megbeszélést folytatott a premontrei gimnázium ügyeiről. A megbeszélés során a polgármester szóba hozta, hogy egy állami főgimnázium létrehozása az utóbbi időben közkívánalom lett, s így az illetékes körök a kívánság elöl nem zárkozhatnak el. Mivel a rövid megbeszélés során nem volt lehetősége a levél írójának e közléssel kapcsolatos kérdések megvitatására, s erről sem a sajtó, sem a törvényhatóság semmit nem tett közzé, ezért fordult a Tiszántúl segítségével a polgármesterhez, az ügy tisztázása céljából. A levél írója szerint csupán két esetben lenne szükség egy új középiskolára. Egyik ok lehet az iskola túlzásfoltossága, amely tényleg akadály a középiskolai oktatás szélesebb körű kiterjesztésének. Ezt viszont meg lehetne oldani, ha a királyi jogakadémiát kitelepítenék a jelenlegi helyéről. Meg is jelöli, hogy hová lehetne átköltöztetni e szintén fontos, jelentős intézményt, éspedig a Sal Ferencről elnevezett bulvárszerű szép utca elején álló tágas nagy és világos termekkel rendelkező

katonakórházba, amely intézményt amúgy is a város falain kívül akarja elhelyezni a városvezetőség. Így az állam nem károsodnék, ha az igen sok költséggel járó iskola szervezése helyett, a meglehetősen szűken juttatott államsegély megadása mellett a premontreieknek adná át a jogakadémia áthelyezésével megüresedő épületszárnyat, és alkalmat adna ennek a hazafias kötelességét mindenkor lelkiismeretesen teljesítő rendnek, hogy iskoláját már addig is modern irányba fejlessze, osztályainak számát a kívánalomnak megfelelően szaporítsa, és sok szülőt mentesítene attól a dilemmától, hogy gyermekét egyházi vagy állami iskolába adja. A közóhajtás második forrása az lehet, hogy egyes szülők – a kor divatos áramlatától előírt és különösen a szocialista gyűléseken hangoztatott jelszó (éppen a tegnap is hangos szóval hirdette, hogy ki kell venni az ifjúságot a hitvallásos iskolák butító papi nevelése alól) – hatására akarná kivenni gyerekeit az egyházi iskolákból. Csodálatos hogy ezt a hangzatos frázist a mi iskolánknak egyik volt tanítványa hirdette (dr. Rozvány Jenő ügyvéd, később kommunista harcos, szabadkőműves), akit családi tradíciók kötnek – ha nem is érezné az emberi szív egyik legszebb motívumának, a hálának megnyilatkozását bennsejében – iskolánk padjaihoz.

A továbbiakban szó szerint idézzük a nyílt levél utolsó fejezetét: *„Nos hát, Nagyságos Uram, igen szépen kérem, világosítsa fel az ily gondolatmederben mozgó töredékét, mert hála Istennek, a 3.000 ember ama kiáltozása, hogy »le a csuhásokkal« csak a töredék szava, volt más 60.000 lakos békés csendjével. Mondja meg nekik Nagyságod, arról a fényes polcról, amelyre Önt szintén a népbutító papok iskolájában szerzett alapos tudása és az ott kialakított katói jelleme emelte, hogy az állami iskolák épp oly tero szerint tanítják és nevelik az ifjúságot, mint a papok kezén lévő hitvallásos iskolák; hogy ott is annyi a gond a vallás tanainak megértésére és épp oly szigorúsággal ellenőrzik a hitvallásos kötelezettségek teljesítését, mint a felekezetieskedőnek híresztelt szerzetes iskolákban, amelyekből, hogy csak mint élő példákra hivatkozzak: egy Beöthy László, egy Székely Ferenc, egy Hazai Samu, egy Hoványi Géza és egy Rimler Károly került általánosan tisztelt és becsült egyéniség gyanánt a közélet fórumára.”*

Nem sikerült kideríteni, hogy Rimler Károly hogyan reagált a fent ismertetett Nyílt levélre, de ismerve jellemét, gondolkozásmódját, joggal tételezhetjük fel, hogy a levélírónak adott

igazat, nem az akkor éppen feljövőben lévő szocialista mozgalom álprófétáinak. Egyébként a nyílt levélben történő jelzés az akkori szocialista mozgolódás egyik vezetőjére utal, aki mint a szalontai születésű Rozvány Jenő, később nemcsak hitét, de ősi nevét is megváltoztatta, s román illegalista kommunista vezérként tisztelte a ceausista korszak „tudományos” történetírása.

Rimler Károly elmaradt ünneplése

A *Tiszántúl* március 21-i számában az *Újdonságok* rovatban egyszerűen Rimler Károly címen jelent meg az alábbi szöveg. „*Voltaképpen ünnepelni kellene hangosan. Rimler Károly betöltötte polgármesterségének tizedik esztendejét, s amikor sokkal jelentéktelenebb eseményeket megjubilálunk, szinte szokatlan, hogy Nagyvárad város közönsége ezen az évfordulón csendben haladjon át.*

Nagyvárad történelmében új korszakot nyitott ez a tíz év, amelyre most egy pillanatilag megállva visszatekintünk. Ez a tíz év bizonyította be, hogy Nagyvárad nemcsak a régmúltban volt Magyarország egyik legszebb, legfontosabb városa, de van ereje, szorgalma, pezsgő lelkesedése ahhoz, hogy a jövőben is azzá legyen.

Ez a tíz év hozta meg Nagyváradnak a villanyvilágítást, a vilamos vasutat, a vízmű kibővítését, az új városházát, a csatornázást, az új gyaloghídat, az utcák egy részének modern burkolását, szóval egy egész sorozatát a modern alkotásoknak. Mindeniknek ott a vezérnek, Rimler Károlynak széles látókörre valló, erélyes és céltudatos irányítása.

Büszkék lehetünk arra, hogy Nagyvárad ma egyike a legerőteljesebben fejlődő magyar városoknak, de büszkék kell lennünk Rimler Károlyra is, aki a fejlődés élén állva, azt irányítja, vezeteti lankadatlan buzgósággal, szülővárosa [sic!] iránti rajongó szeretettel.

Ahogy a tíz év lezárul, új, még szebb jövő tárul föl. A Pece és a Páris patak beboltozása, a harmadik vashíd, a villamosvasút fejlesztése, a Körös-partok felszabadítása és rendezése, az utcaburkolás továbbfejlesztése, a kultúrpalota építése mind részben már kész, részben teljesen előkészített alkotások; megvalósítása még közelebb fogja hozni Nagyváradot a modern város ideális fogalmához. Mindezekben ott van Rimler Károly alkotó szelleme, előrelátó bölcsessége, kitartó erélye.

Betegágyon érte Rimler Károlyt az évforduló napja – de kívülről az egész város szeretete fokozott mértékben keresi föl őt ez alkalommal, szívből óhajtja, hogy amit annyi buzgalommal kezdett el tíz évvel ezelőtt, a nagyra hivatott város vezetését folytassa tovább is, még szebb sikerekkel.”

Rimler Károly erős szervezete s még erősebb akarata csakhamar legyőzte a betegséget, és megújult erővel folytatta városfejlesztő politikáját. Az 1912-es esztendő legjelentősebb alkotását, a csendőriskolát Vágó József tervei alapján, Incze Lajos építész kezdte építeni, és a főutca későbbi büszkesége, az Apolló-palota építését szintén Vágó József tervei alapján ifj. Rimanóczy Kálmán kezdte építeni.

Az 1912-es évre tervezett 120 munkáslakás építésére 600 ezer koronára lett volna szükség. Rimler Károly még betegágyba kerülése előtt felutazott Budapestre, hogy állami segínyt kérjen a minisztériumtól a terv megvalósítására, de kérését elutasították. Ezután működésbe lépett a fővárosban, mai szóval élve a „váradi lobby”. Dr. Hoványi Géza felkereste Beöthy László minisztert, s így sikerült elintézni az ügyet. Dr. Teleszky János pénzügyminisztériumi államtitkár értesítette a várost, megkaptak 200 ezer koronát.

1912. október 1-jétől dr. Thury László lett a város főügyésze, aki jó kapcsolatban állott Rimler Károllyal – párttársak is voltak. Az 1912-es év két jelentős eseménnyel zárult. December 14-én a Katolikus Kör vezetősége tisztelgett Belopoteczky címzetes püspök, nagyprépostnál, aki fejedelmi bőkezűséggel biztosította az új palota felépítését, dr. Karácsonyi János kanonok, neves történész mondott köszöntő beszédet.

Az 1912-es esztendő szép kulturális megvalósítással és annak ünneplésével zárult. 1912. december 15-én felállították és felavatták a színház előtt a névadó színműíró, Szigligeti Ede szobrát. A szobrot, Margó Ede művészi alkotását, dr. Hoványi Géza országgyűlési képviselő szép beszéd kíséretében adta át. Rimler Károly néhány lelkes mondat kíséretében átvette a szobrot, és elsőként helyezte el a szobor talapzatán a város hatalmas babékoszorúját. A korabeli lapok beszámoltak róla, hogy az ünnepség a Pannónia Szálló különtermében rendezett 40 tagú társas ebéddel zárult, ahol szintén lelkes pohárköszöntők hangzottak el.

1912. december 28-án rendkívüli városi közgyűlésen tárgyalták a városi tisztviselők fizetési osztályba sorolását és a családi

pótlékok megállapítását. Dr. Hoványi Géza és társai indítványozták, hogy Rimler Károlynak, aki semmi címen nem részesült fizetésemelésben, évi 2 000 korona személyi pótlékot szavazzanak meg. A közgyűlés egyhangúlag, ellenszavazat nélkül fogadta el a javaslatot, újabb bizonyítékát adva a polgármester munkásságának elismeréséről.

Még egy, szerencsére meg nem valósított terv is napirendre került 1912-ben. A *Tiszántúl* adott hírt róla 1912. március 6-i számában, A *vár lerombolása* című cikkében. Mint a város, illetve a vár történetére vonatkozó érdekességet iktatjuk be ennek az évnek a krónikájába, azzal a megjegyzéssel, hogy a fanatikus tervet szerencsére jóformán senki sem támogatta.

„A vár lerombolása, Váralja fejlődése.

Bátran a forrongás korszakának lehet nevezni Nagyvárad fejlődésében a mostani pár évet. Nagyszabásu tervek, intézmények megvalósítása sűrű egymásutánban merülnek fel.

Hire volt, hogy a nagyváradai várat egy konzorcium megakarja venni, hogy majd parcellázza.

Most a városi mérnöki hivatal terjesztett elő egy érdekes dolgot. A katonai épületek kihelyezéséről van szó, amelyek útjában állnak a város fejlődésének.

A csapatkórház kihelyezéséről és a vár lerombolásáról van szó.

A városi főmérnök tárgyalta a temesvári VII. hadosztály építési osztályával, amely hajlandó, bizonyos feltételek mellett, a vár felhagyására, csak megfelelő férőhelyről kell gondoskodni.

A csapatkórház kitelepítése a polgármester eszméje, amelyet már ismertettünk, ez a kérdés sürgősebb, mert összefüggésben van a Párispatak rendezésével.

A vár kitelepítése ugyan értékesítés szempontjából nem előnyös, de a város fejlődése szempontjából nagy jelentőségű lehet.

A jelenlegi sáncokat betönni alig lehetne, az óriási költség miatt, így pedig építkezésre nem lehet felhasználni, miért is a főmérnök azt javasolja, hogy alakítsák át mély parkokká, aminőt Nürnbergben csináltak a sáncokból. Így igen szép pormentes parkja lenne ennek a városrésznek, amely úgy is nélkülöz minden üdülőhelyet.

A csapatkórház kitelepítésére már ismertettük a polgármester tervét, amely szerint a Rulikovszky-uton építenék fel az új katonai

kórházat s az építési költség és a mostani épület értéke közötti különbséget megtérítené a katonai kincstár, esetleg beleszámítva a két telek közötti értéket is.”

Az utolsó békeév – a gazdasági válság mélyülése

Az 1913-as évet Rimler Károly a város anyagi helyzetének megjavítása céljából budapesti és bécsi utakkal kezdte. Budapesten nem sikerült kölcsönt kapnia, de annyit elért, hogy a város által kért új gyorsvonatokat a májusi menetrendbe beiktatják, így könnyebben, megfelelő időben és rövidebb idő alatt lehet a fővárosba utazni és visszatérni. Hasonlóképpen négy új csatlakozás lesz a Nagyvárad–Fiume útvonalon.

Február 4-én Bécsbe utazott az Osztrák–Magyar Bank közgyűlésére, folyószámla kölcsönt kért, hogy a gazdasági válság miatti munkanélküliséget enyhíthessék és a legszükségesebb építkezéseket megvalósítsák. Készen álltak a honvédtüzérségi laktanya, az új vágóhid, a tűzoltóság őrtornya, a kislakások (munkáslakások) és a népfürdő építésének tervei, de ehhez 6,5 millió korona kellene. Folyamatban lévő munkákhoz is kellene kölcsön, elsősorban az Apolló-palota építéséhez 750 ezer koronát és a csatornázási munkák bővítéséhez 312 ezer koronát szeretne kapni.

A válság mélyülése, a város költségvetési hiánya egyes alapok megszűnéséhez vezetett. A *Szabadság* című ellenzéki lap *Nincs a városnak pénze* címmel arról adott hírt március 27-i számában, hogy a villamosművek értékvesztési alapjából és az amortizációs alapból vettek ki a kiadások fedezésére 100 ezer koronát, s így ez a két alap megszűnt.

1913. június 3-án Rimler Károly számolt be a közgyűlésnek újabb budapesti útjának eredményéről, hogy jóváhagytak a város számára 3 milliós kölcsönt, amit 1916. május 31-ig kell visszafizetni. Elmondta, hogy a belügyminisztériumban a világ nyolcadik csodájának tartották, hogy a város ezt a jelentős kölcsönt megkapta. A polgármester sikerét mi sem igazolta jobban – tudták meg a váradí lapok olvasói, hogy Berlinben Budapest székesfőváros nem kapott kölcsönt.

1913 nyarán Lukács László lemondása után újból Tisza István lett a miniszterelnök, s ezt a tényt Nagyváradon a törvényható-

ság közgyűlése hosszú vita után 64 szavazattöbbséggel, 28 ellenszavazattal, bizalommal fogadta. A Tisza István ellenzői, a függetlenségi párt képviselőinek elkeseredett ostroma a bizalom megszavazása ellen nem járt, nem is járhatott eredménnyel a Tiszák városának számító Nagyváradon.

1913. július 13-án nagy árvíz sújtotta Bihar vármegyét, különösen Mezőtelegden okozott nagy károkat, de városunk egy részét is érintette. Július 15-én Rimler Károly felhívást intézett a város lakóihoz az árvízkárosultak megsegítésére.

1913 nyarán a város korszerűsítésének újabb jeleként megjelennek városunkban az első autótaxik. A bérkocsisok, tizenötön a polgármesternél tiltakoztak, s arra hivatkoztak, hogy kijelentette ezelőtt három évvel, amíg ő polgármester addig autótaxi Váradra be nem teszi a lábát. A polgármester azt felelte a tiltakozóknak, hogy nem emlékszik, s nem is tartja valószínűnek, hogy ezt mondta volna. Megígérte, hogy a bérkocsikat ezzel semmi sérelem nem fogja érni. Egy héttel később a lapok megírták, hogy már hat pompás autótaxi színesíti az utcák forgalmát.

1913 szeptemberében a nagyvárosok polgármesterei újabb értekezletet tartottak Budapesten, melyen újból Rimler Károly képviselte városunkat. Ez alkalommal is próbálkozott újabb államsegélyeket szerezni a városnak, elsősorban a gyermekkórház felépítésére. A pénzügyminiszter azzal hárította el a kérést, hogy a jelen gazdasági viszonyokban nincs erre lehetőség. Szerinte a városok túlköltekeznek, nagyobb takarékosságra ösztönzi őket.

A válság, a pénzhiány ellenére az építkezések folytatódtak. Az 1913. szeptember 28-i közgyűlésen arról tárgyaltak, hogy milyen sorrendben építsék az új közkórházat. Bejelentették, hogy a honvédtüzérlaktanya építését Incze Lajos és társa nyerte el és a csoportmunkákat a nagyváradai iparosok fogják végezni. 1913. október 25-én átvette a város a Rákóczi úti aszfaltozási munkát.

1913. december 5-én megnyitották a harmadik vashidat. Rimler Károly a város nevében vette át. Rövid beszédben felidézte a híd építésének történetét, s kifejezte reményét, hogy a jelenleg stagnáló, de fejlődőképes környéknek a híd fellendülést fog hozni.

Az 1913-as év lezárásához méltóképpen illeszkedik Rimler Károlynak a *Nagyvárad város közönségéhez* címmel a *Szabadság*

című lapban megjelent felhívása, amelyben újból tanújelét adta mély és őszinte humanizmusának, a szegények, elesettek iránti felelősségérzetének. Idézzük a szöveget.

„A nyomor szava kiált hozzánk, e város vezetőségéhez! A gazdasági válság ezeket fosztott meg munkájuktól és ártatlan asszonyok, gyermekek szenvednek az ínség és nélkülözés csapásai alatt. Mindenki, akinek szíve van, aki kötelességet érez a társadalom fájdalomainak enyhítése iránt, meghallja a nyomor szavait és anyagi, erkölcsi erejének súlyával siet a nyomorban sínylők segítségére.

Igaz örömmel tölt el engemet, hogy már eddig is akadtak Nagyváradon tényezők, amelyek önmaguktól vállalkoztak a nyomor enyhítésére és áldozatkészségükkel másoknak is példát adtak a gyors és eredményes cselekvésre (...) Gyakran fordultam már Nagyvárad polgáraihoz humánus célok felkarolása érdekében és ebben az intelligens és jószívű polgárságban sohasem csalódtam. Erős hit él bennem, hogy nem fogok csalódnni most sem, mikor kérő szóval fordulok a város közönségéhez, áldozzék a nyomor enyhítésére. (...)

Felhívom tehát Nagyvárad város közönségét, juttasson mindenki vagyoni viszonyaihoz képest pénzbeli adományokat a város vezetőségének kezébe, hogy minél több ingyen fát és kenyeret oszt-hassunk ki azoknak, akik esengően nyújtják felénk kezeiket. (...)

A szükség igen nagy, legyen a segítség gyors és elegendő. Nagyvárad társadalma mutassa meg, hogy az emberszeretetért nemcsak beszélni, a szenvedőkön nemcsak szánakozni, de cselekedni is tud.

Nagyvárad, 1913 decemberében

Rimler Károly polgármester”

Hogy a polgármester segélykérő szava visszhangra talált, csupán egy pár példa a Szabadság következő napi híradásából.

„A Steiner-féle péküzlet 100 kg fehérkenyeret juttatott Kemény Ignác rendőrkapitányhoz a szegényeknek. Gyémánt Mihályné 30 koronát, Zimmer ügyvéd 20 koronát küldött az izraelita árvaháznak koszorú megváltás címén – édesanyjuk elhunyt alkalmából.”

Ebben az időben vált megszívlelendő, s akár ma is követésre méltó példának vehető szokás, hogy az ismertebb, jelentősebb személyek temetésére nem mindenki vitt drága koszorút, hanem annak értékét koszorúmegváltás címén jótékonyági intézménynek fizették be, s ezt az illető intézmény az újságban közzétette. Ennek kettős haszna volt, egyrészt felhívta a figyelmet az elhunyt iránti részvétre és a hamar szemétkébe kerülő drága ko-

szorúk ára az ínséget szenvedőkhöz jutott. De hát ma már kevés a jótékonyági intézet és az igazi részvét, együttérzés, csak a magamutogatás, a látszat a fontos.

A tragikussá váló 1914-es év

1914. február 13-án *A városi papnöveldé országos szenzációja* című cikke egy meggondolkoztató és közfigyelemre számító jelenségről adott hírt. A görögkatolikusok 1806-tól nevelkedtek együtt a nagyváradi papi szemináriumban a latin szertartású római katolikus teológusokkal. A görögkatolikusok az 1700-as évek közepén váltak ki a görögkeleti egyházból. Amióta Románia önálló királyság lett, Károly királyt a román növendékek saját királyukként tisztelik. A 19. század végén zajlott memorandum per idejében élesedett ki az ellenségeskedés a román nemzetiségű hallgatóság soraiban. Az intézetben és az utcán csak románul beszéltek, az énekkarban nem vettek részt a magyar nyelvű énekek éneklésében, sőt a magyar himnusz eléneklésekor is tüntetőleg hallgattak.

Február 7-én dr. Lányi József felszentelt püspök és kano-nok, az intézet rektora felszólította a román hallgatókat, hogy magyar társaik jelenlétében ne beszéljenek tüntetőleg és főleg sértően, hisz azok többsége nem érti a román szót.

Másnap Bene György III. éves román hallgató nyíltan kijelentette, hogy nem tartja be a rektor utasításait, s ha őt ezért kizárják, akkor a püspöke elküldi őt a balázsfalvi szemináriumba. Mikor a rektornak tudomására jutott ez a kijelentés, kizárta a növendéket. Erre a többi 15 román hallgató is elhagyta az intézetet, s testületileg elmentek Stan Florian görögkatolikus püspöki helynökhöz. A püspöki helynök próbálta maradásra bírni őket, de a kezdeményező Bene György nem volt hajlandó engedelmeskedni s bocsánatot kérni, hozzá csatlakozott még Chivari Ignat, Popan Vazul, Szabó Iuliu, Bucur Valér és Pasca János, akik szintén megtagadták a bocsánatkérést – így őket is hivatalosan kizárta a rektor. Amikor a többi tíz román hallgató meghallotta a konferencia határozatát, ők is kijelentették, hogy távoznak a nagyváradi papneveldéből. Tehát először csak egy hallgatót zártak ki, majd a vikárius békéltető akciójának kudarcaként még ötöt, a többi önként távozott.

A *Românul* és a többi román lap magyarelles kirohanásokkal mutatta be az ügyet, hozzájuk csatlakoztak a szabadkőműves magyar lapok, a *Világ*, a *Népszava* és mások – zárta az eset bemutatását a *Tiszántúl*.

Ennek a kellemetlen incidensnek csupán azért adtunk helyet a Rimler-korszak bemutatásáról szólva, mert mai szemmel olvasva felismerhető benne a később bekövetkező, számunkra tragikus fordulat előszele. Még egy árnyalattal világosabbá válik a román görögkatolikusok kérdése, és a velük kapcsolatos korabeli magyar politika, ha itt is felidézzük az 1914-es esztendő egy fontos egyházpolitikai eseményét. Az említett év február 26-án új magyar görögkatolikus egyházmegye alakult. A határozat szerint az eperjesiből 8, a munkácsiból 10, a nagyváradiból 52, a szászfalviból 7, a balázsfalviból 30 plébánia fog az új püspökség fennhatósága alá tartozni, összesen 177 plébánia 137 513 hívővel, s ehhez csatlakoznak a budapesti görögkatolikusok is. Hangsúlyozzuk, ezek *magyar* budapesti görögkatolikusok voltak, viszont az első világháborút követő impériumváltozás után az új uralom területére kerülő magyar görögkatolikusok elvesztették területi hovatartozásukat.

Az év első fele még a béke jegyében zajlik Nagyváradon, habár a gazdasági válság nem enyhül, folytatódik az építő, fejlesztő munka. Ennek hiteles bizonyítéka a *Nagyvárad* *Napló* március 8-i számában alig jelent meg, *Mikor Nagyvárad polgármestere pihen* című cikk, melyet jellemző korbizonyítékként teljes terjedelmében tesszük közzé.

„Mikor Nagyvárad polgármestere pihen.

Rimler Károly újabb 3.000.000 korona kölcsönt szerzett a városnak. – A belügyminiszter és a gyermekkórház. – A Fa- és fémipari szakiskola a Nagypiac-téren. – Rimler Károly és Bókay János professzor.

Rimler Károly polgármester egyhónapi szabadsága nem tartott tovább tizenöt napnál, amit, tekintettel arra, hogy a polgármester két év óta nem vette igénybe szabadságidejét – bizony nagyon kevés.

– Haza kellett jönnöm, mert a jövő héten itt van a közgyűlés. A helyettesem beteg, a helyettesem helyettese szintén beteg, a közgyűlést pedig elő kell készíteni. Tehát határozott orvosi tanács ellenére hazajöttem.

A polgármester azonban még ezt a tizenöt napot se arra használta fel, hogy pihenjen. A pesti pihenés és a nagyváradi munka között mindössze annyi volt a különbség, hogy Budapesten még intenzívebben tudta folytatni Rimler Károly azt a munkát, amit tizenöt nappal ezelőtt Nagyváradon félbehagyott.

A hárommillió kölcsön.

– Tárgyalásokat folytattam a Pesti Hazai Takarékpénztárral, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankkal és a Magyar Jelzálog és Hitelbankkal a hárommillió kölcsönre vonatkozó kötvények kiállításának ügyében. Azt akartam elérni, hogy a kötvény árfolyam-differenciáját ne vonják le.

Mind a három bank elfogadta pozíciómat és most egy-egy banktól nem egymillió koronát, hanem egymillió és százhuszonezer koronát, vagyis összesen 3.375.000 koronát kapunk a hárommillió kölcsön helyett. Tekintettel arra, hogy milyen égetően szükséges beruházásokra költjük a kölcsönpenzt, nagy rubrikát jelent ez az új 375 ezer korona.

Felépül az új gyermekórház.

– A Nagyváradi Napló mai számából látom, hogy a belügyminiszternek az új gyermekórházra vonatkozó leirata már leérkezett. Néhány nappal ezelőtt fenjártam a belügyminisztériumban és meggyőződtem arról, hogy Sándor János belügyminiszter minden tekintetben honorálja és nagyrabecsüli azt a munkát, amit dr. Schiff Ernő a nagyváradi és biharmegyei gyermekegészségügy terén végzett.

Feltétlen biztosra vehető, hogy 1916–17. évre ki fogják utalni az új gyermekórház felépítéséhez szükséges államsegélyt. Azt, hogy mekkora legyen az új gyermekórház, általánosítással és más városok példája után nem lehet Budapestről megállapítani.

A legközelebbi tanácsülésen és a szakbizottságokban tárgyalni fogjuk a belügyminiszter leiratát, át fogjuk úgy vizsgálni a számításokat és mindenestre olyan gyermekórházat fogunk építeni, amilyenre szükség van. Végtére ránk nézve csak a nálunk valóban fennálló szükség lehet irányadó, nem pedig az, hogy Aradnak vagy Bécsnek hány ágyas gyermekórházra van szüksége.

Már tervezik a Fa- és fémipari szakiskola épületét.

– Názánfalvi Fekete Józseffel, a központi iparoktatási főigazgatóval, aki – mint a Nagyváradai Napló meg is írta – tegnapelőtt Nagyváradon volt, alaposan megtárgyaltuk a Fa- és fémipari szakiskola ügyét. Egyértelműen konstatálni voltunk kénytelenek, hogy jelenleg a Fa- és fémipari szakiskola felépítésének ügye holt ponton van.

– Tény az, hogy a mostani tűzoltólaktanya és városmajor helyét csak akkor tudná átadni a város, ha volna egymillió koronája egy új tűzoltólaktanya építésére és a major kitelepítésére. Bizonytalan ideig kellene ugyanis várjunk, míg a városnak erre a célra lesz ennyi pénze. Én azt ajánlottam a tanácsban és a közgyűlésen, hogy az új tűzoltólaktanyának szánt helyet, a Nagypiac térnek a sóház és áruraktár közötti részét ajánlja fel a Fa- és fémipari szakiskola építésére. Végtére ez nagyon alkalmas és szép hely. Az új tűzoltólaktanyát felépítjük a mostani helyén, mihelyt pénzünk lesz rá.

– A legközelebbi tanácsülésen és azután közgyűlésen elő fogom terjeszteni régi indítványomat, remélem, hogy most több megértéssel fogok találkozni, mint eddig.

– Tény az, hogy a kereskedelemügyi miniszter már-már meg is bízott két előkelő műépítésszel a nagyváradai Fa- és fémipari szakiskola terveinek megrajzolásával. Harkányi kereskedelemügyi miniszter nem várja be, míg a város meg tudja adni a 700.000 koronát, hanem azonnal megkezdi a szakiskola építését, mihelyt a telket a város átadja. Tehát nincsen semmi ok a késedelemre, ha két éven belül már úgy is be kell költöznie a szakiskolának az új épületbe.

Tanítás az iskola udvarán.

Rimler Károly polgármester mindjárt Budapestre érkezése után következő napon résztvett az Országos Tüdővész Ellen Védekező egyesület évi közgyűlésén dr Grósz Menyhérttel együtt, aki a nagyváradai Dispensáirt képviselte a közgyűlésen.

Rimler Károlyt – aki egyik alelnöke ennek az egyesületnek – annyira meggyőzte a nagy Bókay János professzornak az iskolás gyermekek tuberkolózisának gyógyításáról szóló előadása, hogy rögtön hazaérkezése után hozzáfogott a Bókay János gondolatainak praktikus kiviteléhez.

– Bókey beszédében elmondta, hogy Németországban a népiskolák udvarait fenyőfákkal ültetik be és március elejétől egészen október végéig nem a tantermekben, hanem a befásított udvarokon történik az oktatás. Ez, a fenyőfák között, a szabad levegőn való tartózkodás legjobban megvédi a gyermekeket a tuberkolózistól. Már ma délben beszéltem Kószeghy József főmérnökkel, hogy az új helyi iskolákat már úgy építsék, hogy tavasszal, nyáron és ősszel az udvaron taníthassák a gyermekeket.

Érdekes, hogy a nagyváradi izraelita iskolában már évek óta a fás udvaron folyik nyáron az oktatás, éppen úgy, mint Budán, ahol már évek óta folynak az ilyen kísérletek.

Ezt a csekély munkát végezte el Rimler Károly azon a tizenöt napon, amelyet pihenésre szánt.”

1914. április 10-én a Tiszántúl már a Tüdőszanatórium építéséről számolt be – tehát már megkezdődött a polgármester „pihenése” eredményeinek gyakorlatba ültetése.

Április 15-én, a városi közgyűlésen vitatták meg a több mint hárommillió kölcsön felvételét, néhány ellenzéki tartózkodás mellett. Ugyanis a Pesti Hazai Takarékpénztár, a Magyar Jelzálog Hitelbank és a Magyar Kereskedelmi Bank ajánlata hárommillió, 50 éves törlesztés, 5,2 százalék a hosszabb lejáratú kölcsön törlesztési részlete, 89-es árfolyam mellett 2 százalékos stornódíj kikötésével. Balogh Döme drágállta a kölcsönt, mert szerinte a levonásokkal alig kapnak két és fél milliót. Javasolta, hogy a város maga bocsásson ki kölcsönkötvényeket. Dr. Hoványi Géza megmagyarázta, hogy ezt a lehetőséget a kormány csak Pozsonynak, Fiuménak és Zágrábnak adta meg.

Egy szomorú eset is megtárgyalásra került ezen a közgyűlésen. A város főjegyzője, a polgármester barátja s egyben polgármester-helyettes is, súlyos beteg. A közgyűlés gyógyítási költség címen kétezer koronát szavazott meg számára.

1914. május 10-én felavatták a Katolikus Kör impozáns palotáját és nagytermét, Némethy Gyula dr. mondott szép avató beszédet, kiemelve az új kulturális intézmény szerepét a város életében. Szintén májusban adtak hírt az újságok a Kálvária renoválásáról. Május 14-én a május havi közgyűlésen Rimler Károly, mint az újonnan megalakult központi választmány elnöke, letette az esküt. Ezen a közgyűlésen 38 pontot tárgyaltak meg. 1914. június 10-én Tóth István szobrászművész

Nagyváradra jött és bemutatta a polgármester és az illetékes egyének (a szoborbizottság tagjai) előtt a két tervezetét, ami szerint készülne Szent László lovas szobra. Kijelentette, hogy a legfontosabb feladat egy megfelelő férfi modell megtalálása, akiben Szent Lászlót fogja bemutatni. Méltó feladatnak tartja az ágaskodó paripa összes szép vonásainak ábrázolását is – írták másnap a *Tiszántúlban*.

Életre kelt a nagy háború réme

A történelemben első világháborúként ismert nagy világgégés kirobbantó oka (egyesekek szerint ürügye) egy merénylet volt Ausztria-Magyarország trónörököse és felesége ellen. Az 1914. június 28-án Szarajevóban végrehajtott merénylet híre két nap múlva jutott el Nagyváradra. A város főispánja július másodikára rendkívüli közgyűlésre hívta össze Nagyvárad törvényhatóságát. Hlatky Endre főispán javaslatára a közgyűlés kijelenti, hogy néhai Ferenc Ferdinánd trónörökös főherceg és felesége, Hohenberg Zsófia hercegné június 28-án Szarajevóban történt megrendítő elhalálozását mélyen fájlalja, fájdalmát és részvétét a bekövetkezett, s hazánkat ért nagy gyász jeléül jegyzőkönyvében örökíti meg. Folyó hó 4-én a latin szertartású székesegyházban tartandó gyászistentiszteleten részt vesz, amelyre a nagyméltóságú Széchényi Miklós gróf latin szertartású püspök a törvényhatóságot meghívta.

1914. július 25-én viszont már valamennyi váradi újság kiemelt nagybetűs címmel írta: Háború. A *Szabadság* című lap e napon *Egy táborban a nemzet* című vezércikkében arról írt, hogy a magyar parlament egyhangúlag helyesli az ultimátumot. A Monarchia körjegyzéket küldött a nagyhatalmakhoz. Ezután következett a hadüzenet Szerbia ellen, majd két ellentétes táborba tömörülő nagyhatalmak között is kitört a háború.

1914. július 31-én Rimler Károly felkereste Hlatky Endre főispánt azzal a javaslattal, hogy a bevonult póttartalékos és népfölkelők családjai számára valamilyen akciót kezdeményezzenek. A főispán a legnagyobb készséggel ígérte meg hozzájárulását és támogatását a tervhez, s megegyeztek, hogy a támogatás módját és tartalmát ezután fogják meghatározni.

Az augusztus 1-jei lapok már az általános mozgósításról, a népfölkelők behívásáról írtak, és hogy Németország hadat üzent Oroszországnak. A franciák és a japánok is megkezdték a mozgósítást.

1914. augusztus 4-én Rimler Károly értekezletet hívott össze a városházára a segélyakció ügyében. Augusztus 5-én *Polgárok* címmel a következő felhívást tette közzé a lapokban: „*Nagy megpróbáltatások óráiban intézem szavaimat Nagyvárad polgáraihoz. A trón és a haza védelmében katonáink fegyverrel küzdenek. Nekünk itthonmaradtaknak szívünk melegen érző dobbanásával, áldozatkészségünkkel, izzó emberszeretetünkkel kell szolgáljunk nemzetünket.*

Ha mindenünket odaadnánk a katonák itthon sínylődő családjainak, hozhatnánk-e akkora áldozatot, mint ők, a hadba vonulók, akik az életüket dobják oda a mi oltalmazásunkra, védelmünkre. Nagyvárad társadalma nem fogja megengedni azt, hogy asszonyok, gyermekek nélkülözzenek, amikor a férjek, apák a királyért, a hazáért, mindnyájunkért a vérüket áldozzák.

Nagyvárad népéhez sokszor fordultam már kérelemmel. De ma nem kell kérnem, ma beszélnek helyettem az utcákon elvonuló katonák búcsúpillantásai, az anyák és az ártatlan gyermekek könnyei. Megindító, szívhez szóló néma szavak ezek. Megérti mindenki, tette, kötelességteljesítésre, segélynyújtásra, adakozásra indít mindenkit, aki hazáját szereti, akinek érző szíve van, aki a legnehezebb időkből fogja föl azt, hogyha katonáink másokért meghalnak, nekünk élnünk kell másokért. (...)

Hazánk határain a katonák erejét, bátorságát, önfeláldozó hősiességét, a király és a haza szeretete mellett az a tudat élte, hogy ha ők el is hullanak, a társadalom gondoskodik elhagyott családjaikról.

Adakozzunk, hogy lelkiismeretünk nyugodt, katonáink hite igaz legyen!

Rimler Károly polgármester”

A háború első áldozatai már 1914. augusztus elején megjelentek Nagyvárad kórházaiban. A *Szabadság* című lap augusztus 3-án *Mind hősök ők* címen arról írt, hogy 1500 háborús sebesültet ápolnak a nagyvárad kórházakban. A *Nagyvárad Napló* 1914. augusztus 6-án közölte, hogy az egész világ fegyverben áll, s két nagy katonai kolosszus áll szemben egymással: a hármasszövetség és az antant.

A polgármester felhívásának egyik eredményeként estéről estére hazafias tárgyú zenés műsorokat adtak elő a Fekete Sas és a Korona Kávéházakban, s rövid idő alatt 19 ezer korona gyűlt össze a hadbavonult katonák családjainak megsegítésére – írta a *Nagyvárad Napló* 1914. augusztus 11-i száma. Népkonyhákat szerveztek, amelyek olcsó áron biztosítottak ebédet a szegények számára. Augusztus 26-ig újból összegyűlt 35 ezer korona, mely összegből 1567 család kapott segélyt.

„Nagyvárad közigazgatásának súlyos vesztesége – Bordé Ferenc halála.

1914. október 17-én a város egyik kiváló vezető főtisztviselője elhunyt. Egy munkás, érdemekben gazdag élet szűnt meg. Hosszú éveken át szolgálta a várost tudással, szorgalommal, odaadással, mindaddig, míg testi ereje engedte, kivette részét azokból a nagy munkákból, amelyek Nagyváradot a kulturvárosok sorába emelték.

Iskolái végeztével a jogászi pályára készült. Éles jogászi elme volt, nagy akaratával feltűnést keltett nemcsak a törvényhatóságnál, hanem jogászi körökben is. A város vezetői is felismerték kiváló képességeit, s alig hatévi hivatalnokoskodás után adóügyi tanácsnokká választották, s nagy eréllyel biztosította az adók befizetését a renitenskedő polgároktól is.

Az ő elnöklete alatt épült ki a városi vízmű. A villanytelep létesítésének irányítását is ő végezte, majd a csatornázási bizottságban tűnt ki. A város jogi ügyeit Dús László, a város ügyésze után ő ismerte a legjobban. Politikai tekintetben szilárdan szabadelvű volt, a Munkáspárt megalakulása (1910) után annak lett elsőrendű harcosa.

Már régebben keletkezett nyelvrákját sokáig elhanyagolta, csak 1912-ben fordult orvoshoz. Budapesten a legnevesebb sebészorvos operálta meg. Egy évig szinte tünetmentes volt, majd a grünwaldi szanatóriumban rádiumsugárzással kezelték, majd röntgensugárral próbálkoztak. Erős fizikumára vall, hogy csaknem három évig küzdött az irtózatos betegséggel. Tegnap reggel 6 órakor a sokat szenvedett férfiú örökre elaludt, haláltusa nélkül. Halálát szerető feleségén kívül két árva gyászolja, Ferenc, aki 17 éves a premontrai gimnáziumban tanul, és a 11 éves Károly. Temetése holnap lesz a Lukács György utca 41. szám alatti gyászházból.”

A fenti tudósítást a *Tiszántúl* közölte, de a másik három nagyvárad lap hasonló tartalmú nekrológban búcsúztatta a

mindenki által tisztelt, szeretett és nagyra becsült városvezető.

Rimler Károly polgármesternek nemcsak nagyrabecsült munkatársa és a város vezetésében, fejlesztésében odaadó segítője volt, de testi-lelki jóbarátja is. Egyidőben, 1902-ben választották meg mindkettőjüket a város vezetőségének élére, s a polgármester akadályoztatása idején ő töltötte be a polgármester-helyettesi tisztelet is.

A tanács Bordé Ferenc halálára összehívott rendkívüli közgyűlésén a polgármester így méltatta: *„Szomorú kötelességet kell teljesítenem, midőn a tanácsnak bejelentem, hogy szeretett kartársunk, Bordé Ferenc Nagyvárad főjegyzője a mai nap reggelén elhunyt. Azt hiszem nem szükséges a tanács előtt nevezett eredményeit bővebben felsorolni. Mindnyájan tudjuk, hogy Bordé Ferenc három évtizedet meghaladó közigazgatási tevékenysége alatt önzetlen munkálkodásával, kiváló tehetségével milyen nagyszerű eredményeket ért el. Erre való tekintettel javaslom a tanácsnak, hogy emlékét jegyzőkönyvünkben örökössé tegyük, s erről az özvegyet jegyzőkönyvi kivonatban értesítse.”*

A város tanácsa meghatottan, szomorú szívvel vette tudomásul a polgármester bejelentését.

1914. szeptember 4-én Rimler Károly polgármester egy közleményt tett közzé a helyi lapokban, amelyben felhívja a város polgárait, hogy ne lépjenek kapcsolatba a frontról hazatért sebesültekkel sem az idehozott hadifoglyokkal, mert ez megalapozatlan félelmet kelthet, vagy az ellenséges kémiszolgálat használhatja fel.

1914. november 16-án a *Nagyvárad* című lap közölte Rimler Károly felhívását *Katonák karácsonya* címmel. Ebből idézünk:

„... Apák, anyák, gyermekek, gazdagok és szegények egyaránt gondoljunk a hadbavonult, derekasan küzdő nagyváradi 4-es honvédekre, az oly nagy szolgálatot teljesítő honvéd huszárajainkra, a merészségükről híres Vilmos huszárokra, a Biharvármegye és Nagyvárad fiaiból alkotott és oly dicsőségesen harcoló 37-esekre, a bátor 101-es ezredre, a mi gigászi munkát végző 19. tüzérezredünkre, kövessünk el mindent, hogy a halálmegevetéssel küzdő katonáink karácsony napján ne maradjanak oly egyedül. Adjuk módját annak, hogy ők, a bátor harcosok is részesülhessenek gyengéd gondozásban, hogy nekik is legyen karácsonyfájuk a zúzmarás fenyők alatt, valami, ami őket reánk emlékezteti.

Felkérem Nagyvárad város minden polgárát, hogy a szent cél eredményes elérésére adja össze filléreit, adakozzék mindenki, hogy minden katonának jusson egy darabka a mi szeretetünkéből.

Szíves tudomására hozom városunk áldozatra kész közönségének, hogy csakis Augusztus karácsonyi csomagokat lehet majd katonáinknak elküldeni, külön az e célra alakult országos egyesület útján, és egy ilyen minta ajándékcsomag, mely 3 koronába fog kerülni, hivatalomban bármikor megtekinthető, s ahol bármilyen csekély összegű adományt köszönettel elfogadunk.

Polgártársaim, egyesüljünk mindannyian, hogy az összegyűjtött fillérekéből a nagy és magasztos eszme testet ölthessen."

A háború második éve nem hozta meg a várt eredményeket és a kezdeti remények a gyors győzelembe vetett hit kezdett elhalványulni. A polgármester közleményben hívja fel a váradiaikat, hogy tilos kapcsolatba lépni a város kórházaiban kezelésre hozott frontharcos katonákkal és a frontról városunkba kerülő hadifoglyokkal, azzal indokolva, hogy a tőlük szerzett információk indokolatlan félelmet keltenének az itthonmaradtak soraiban.

1915 áprilisában a Vörös Kereszt helyi tagozata a Félix fürdőn egy rekuperáló tábor szervezett, de ezt megelőzően már megnyílt a katonakórház egy új egysége, a ragályos betegek számára. Még 1914 szeptemberében külön parcellát jelöltek ki a háborúban elesett katonák számára, ahová már akkor 16 katonát temettek el, akik a váradi hadikórházakban hunytak el.

1915. szeptember 4-én a nagyváradi lapok egy országos méretű, valamennyi törvényhatósági joggal felruházott városra kiterjedő mozgalom elindítását hirdették meg. A *Tiszántúl* 1915. szeptember 4-i számában a 8. oldalon *A nemzeti áldozatkészség szobra* címmel jelent meg az alábbi híradás és egyben adakozásra szólító felhívás.

„A háborúban elesett hősök özvegyei és árvái, valamint a hadirokantak országos alapjának gyarapítására jótékonyági akció indult, amelynek tárgya: egy lovas szobor alakot készítenek fából, amelyet a nagyközönség által megvásárolt pikkelyszerűen elhelyezett fémlemezekkel borítanak be, úgy hogy ezek a pikkelyek a hazafias áldozatot jelképezik. A szobrot borító és az adakozó nevével ellátott bronzpikkelyek megváltási ára 2 korona [az újság ára 8 fillér volt akkor], hogy a legszegényebbek is leróhassák nemzeti

adójukat, de természetes, hogy a gazdagabbak, a különböző társaskörök, pénzintézetek, vállalatok anyagi erejükhöz mérten arányosan és progresszíven nagyobb összeggel vesznek részt a nemzeti áldozatkészség szoborba öntésének hazafias munkájában. Lesznek címeres levelek is, nevekkel 25 koronáért, családok 50 koronáért, nagy címerek 100 koronáért, családok címere 200 koronáért. A törvényhatóságok címeres lemezei, testületek, pénzintézetek, társaskörök lemezei a szobor alapzatánál e célra fenntartott helyen lesznek elhelyezve. Készülnek jelvények is, melyek a szobrot ábrázolják, ezek ára szintén 2 korona, és ruhára, sapkára, kalapra téve viselhetők.

Midőn ezen akciót Nagyvárad város közönségének tudomására hozom, felkérek mindenkit, hogy hazafias adományával járuljon hozzá a nemzeti áldozatkészségnek ez ércbeöntött szimbólumához, hogy időtlen időkig hirdesse a magyar társadalom dicsőségét.

Nagyvárad, 1915. augusztus 26-án.

Rimler Károly
polgármester”

A polgármester a háború nehéz anyagi helyzetében egyre több gondot okozó városvezetés kérdéseinek megoldása mellett továbbra sem feledkezett meg a harctéren küzdő, helytálló, állandó életveszélyben lévő váradi–bihari katonákról sem. A halottak napját megelőzően újabb felhívással fordult Nagyvárad közönségéhez. Ezzel a címmel jelent meg a helyi lapokban 1915. október 24-én az alábbi felhívás: „Felkérem Nagyvárad polgárait, hogy a halottak számára szánt koszorúit egészben vagy részben váltsa meg a nagyvárad katonáknak küldendő adományok javára. Az idén is el fogja vinni küldeményünket a hősökhez, együttérzésünk és szeretetünk üzenetét. Az idén is gondolunk rájuk, az itthoni ajándék örömeit juttatjuk el nekik, akik oly messze esnek tőlünk, ha áldozatkészségünk varázslatával közelebb nem hozzuk magunkhoz őket. Minden összeget elfogad a polgármesteri hivatal”

Hogy kik voltak ezek a harcosok, akiknek az adományt szánták, megtudhatták az olvasók a helyi lapokban, ugyanis éppen ez évben vívta a nagyvárad négyes honvédezred a legvéresebb csatáit Doberdónál. A *Tiszántúl* 1915. november 8-án *A négyes honvédek védték Doberdót* című cikkében megírta, hogy október 23-tól 29-ig harcoltak és visszaverték az ellenséget. Ugyanez a lap november 20-án arról számolt be, hogy Bihar

vármegye elismerését fejezte ki a négyesek újabb vitézi tettéért, amikor öt negyedórás kézi tusában verték vissza az Isonzó partján az olasz hadsereg túlerőben lévő támadó egységét.

A fegyverzajban sem hallgatnak a múzsák

A világháború harmadik évében a növekvő anyagi gondok, nehézségek, az óriásivá növekvő hadikiadások és veszteségek ellenére Nagyváradon továbbra sem feledkeztek meg a művészetek támogatásáról. Még a háború kitörése előtt megrendelték Tóth István szobrászművésznél Szent László, városalapító királyunk lovas szobrát, melynek egyharmad nagyságú agyagmintája 1916 elejére készült el. 1916. február 8-án a *Tiszántúl* számolt be a szoborbizottság budapesti útjának eredményéről. A váradi bizottságot Holló Barnabás szobrász kísérte el Tóth István várkert-rakparti műhelyébe és megtekintette az elkészült agyagmintát. A szobrász elmondta, hogy a szobor életnagyságban fogja ábrázolni a szent királyt. A gondolat, amelyet a szobor kifejez: Szent László csatabárdjával legyőzött kunt lovával átugratja. A földre sújtott kun a kardját és a pajzsát védőleg tartja maga felé, s ez a pajzs az ugró lónak is támaszt nyújt. Szent László arca a régi, 1407-ből való Szent László hermának a művészi mása. Fején kis abroncskorona, melyen apró keresztetek vannak. Mellén a legrégibb magyar címer. – A szoborbizottság tagjai meggyőződtek, hogy az alkotás valós művészi hatású, s megkapóan impozáns. Báró Forster Gyula kijelentette, hogy Szent László nagyváradi lovas szobra egyike lesz Magyarország legszebb szobrainak.

Megállapították, hogy a háború, mint egyéb művészi alkotásokra, erre is késleltetően hat, de hiszik, hogy 1917-ben már ott fog állni e diadalmas lovas szobor a székesegyház előtt, mint az a régi elpusztult lovas szobor, mely *„olyan gyönyörű volt, hogy meg nem elégedett senki csak egyszer ránézni”*. (Sajnos bizakodó reménye nem vált valóra, mint sok más régi szép tervet a háború vihara és következménye ezt is elsodorta.)

Az 1916-os esztendő másik szép művészeti eseménye a február 13-án megtartott A művészet ünnepe Nagyváradon elnevezésű verniszázs – képzőművészeti tárlat megnyitása volt a megyeháza nagytermében. Országos, sőt nemzetközi hírű

művészek műveit állították ki a Vörös Kereszt rendezésében. Rippl Rónai József, Csók István, Kosztolányi Kann Gyula festményei, Lyka Károly alkotása, a szobrász Kallós Ede művei, akinek kérésére tehetséges váradi tanítványa, Karácsonyi Géza is kiállította öt legújabb alkotását.

A kiállítás megnyitóján Dutka Ákos mondott költői ihletésű tartalmas beszédet, melynek szövege megjelent a másnapi Nagyváradi Naplóban. A rendezvény előtti napon Antal Sándor közölt ugyanott egy figyelemkeltő, a művészetek ember- és jellemformáló szerepéről szóló szép vezércikket.

Mindkét esemény híre üdítőleg hatott, hathatott a háború eseményeiről, annak következményeiről szóló hírek özönében. Azt csak mi jegyezzük meg, hogy a város polgármestere is résztvett mind a két rendezvényen.

A polgármester hétköznapijai

Az 1916-os esztendő is állandó munkát, újabb és újabb feladatokkal teli tevékenységet hozott Rimler Károly számára. Már január 5-én felutazott Budapestre, hogy kieszközölje, részesüljenek a 20 százalékos háborús államsegélyből a legszegényebbek is: a gyakornokok, havidíjasok, kézbesítők, becsüsök és a városi üzemek, akik a legjobban rászorulnak a támogatásra.

Január 11-e a kenyérjegy bevezetésének első napja volt. Január 14-én a városi közgyűlésen a közigazgatási ügyekről szóló beszámolója után javasolta, hogy a városunktól távol harcoló nagyváradi honvéd gyalogezredet táviratban köszöntsék, felvetette azt a javaslatot, hogy létesítsenek a négyesekről egy hadimúzeumot, s felvetette a kapcsolatot az ezredparancsnok Kratochwil Károllyal is. Ennek meg is lett az eredménye, hiszen dokumentumát ma a Budapesti Hadtörténeti Levéltárban őrzik. Ugyanis 1916. március 16-án a parancsnok a következő, 47. számú eligazítást intézte alárendeltjeihez.

„Négyesek! Hős Agyagembereim!

Ötnapi nehéz küzdelem után szükségét érzem, hogy nektek bámulatomat és elismerésemet fejezzem ki magatartásotok fölött. Ez állásban nem az olasz, hanem a rossz időjárás, a víz, az eső volt a legnagyobb ellenségeitek. Hogy az olasztól nem féltek azt tudom, de

hogy hasig vízben, éjjel-nappal ellenséges ágyútűzben, oldalozó, minden irányból jövő gyalogsági és géppuska, bombavető és puska-gránát tűzben harcoltatok – ez emberfeletti. És ezt ti, ezt az emberfelettit is leküzdöttétek, és a hatodik napon az ellenség támadását könnyűszerrel visszavertétek.

1. A négyes hős agyagembert, – mert úgy néztetek ki – meg fogom örökíteni az utókor számára, hadd lássa a jövő nemzedék, hogy kik voltak azok, akik jólétükért harcoltak, győztek, megsebesültek és meghaltak.

Egyformán harcoltatok mindnyájan, de mégis ki kell emelnem a Szilágyi zászlóaljbat, amelynél a legnehezebb viszonyok uralkodtak. A kötelességtudásnak és a kötelességteljesítésnek legszebb példája nyilvánult meg tisztnél és legénységnél egyaránt az utóbbi napi harcokban.

A Schilhan század hat napig esőben, vízben, sárban, úgyszólván pihenés nélkül, teljesen átázva, átfázva a hatodik napon kapott támadást gyönyörűen verte vissza. Az ezred nevében mondok a század parancsnokának, a század minden egyes tagjának köszönetet.

Ez a szellem, amelyik az ezredben uralkodik, maradjon örökké.

2. Kitűntetési és előléptetési javaslatokat, valamint hőstetteinek írásba foglalt felterjesztését azonnal várom.

3. Ő császári és királyi Fensége Augusztia főhercegnő hozzám intézett kegyes soraiban a következőket küldi:

»Önnek és derék ezredének sok szívélyes üdvözet az önök őszinte Augusztia főhercegnőjüktől.«

4. Stefánia nővér Ő királyi Fensége Lónyai Elemér grófnő a hozzám intézett kegyes soraiban a következőket írja: »Önnek és vitéz ezredének szívélyes szerencse és jókívánataimat küldöm.«

5. Ő császári és királyi Fensége Zsófia főhercegnő és József Ferenc főherceg szeretetadományokat küldöttek, amelyeket hálásan megköszöntem.

6. Nagyvárad város törvényhatósági bizottságának folyó évi március 9-én tartott közgyűléséből kifolyólag a következő átiratot kaptam:

»Nagyvárad város törvényhatósági bizottsága abból az alkalomból, hogy kiváló katonai érdemeinek elismeréséről Őfelsége Méltóságodnak a Lipótrend lovagkeresztjét a hadiékítménnyel legkegyelmesebben adományozni méltóztatott, ez év március 9-ik napján tartott ülésében elhatározta, hogy mint városunk szeretett házi ezredének kiváló parancsnokát, Méltóságodat meleg szeretettel üdvözli, felhasználja egyszersmind törvényhatóságunk ezen alkalmát arra is, hogy hősiiesen küzdő vitéz házi ezredünk dicső haditetteiért,

melyet Méltóságod bölcs vezetésének köszönhetünk, – soha el nem múló hálánkat fejezzük ki. A jövőben pedig az eddigi sikerekhez hasonló újabb győzelmek kivívásához a Mindenható további segítségét kérjük.

Rimler Károly polgármester«

Ezen az egész ezredet is illető elismerésre a következő választ küldtem:

*»Nagyságos Rimler Károly úrnak
Nagyvárad polgármesterének*

Nagyvárad

Olasz harctér, 1916. március havában

Nagyvárad város törvényhatóságának megtisztelő, nekem oly becses határozata meghatott és büszkeséggel tölt el. Hálás köszönet érte. Ófelsége, szeretett királyunk által adományozott kitüntetés hős vitéz ezredemnek szól, ezredem vívta ki magának, vívta ki nekem is. Kötelességem a jövőben is teljesíteni fogja.

A harcokban álló ezred üdvözlését küldi Nagyvárad város közönségének.

Mély tisztelettel és nagyrabecsülésem kifejezésével vagyok Nagyságos Polgármester Úrnak és Nagyvárad városának igaz hívők: Kratochwil ezredes, a nagyváradai 4-ik h. gy. ezred parancsnoka«

*Jelen parancsom a legénységnek anyanyelvén kihirdetendő.
Kratochwil”*

Rimler Károly házassága

Ez a rövid cím a *Nagyváradai Napló* harmadik oldalán 1916. május 6-án bizonyára óriási szenzációt jelentett a korabeli Nagyvárad minden polgára számára. A mindig a város ügyeit intéző, sokat dolgozó, elfoglalt embernek jóformán nem volt magánélete. Kevés szabadidejében a már említett Kányavár asztaltársaság keretében, férfitársaságban szórakozott, kvaterkázott. Idézzük a lap beszámolóját a nagy eseményről:

„Rimler Károly örömnépe a mi ünnepünk is. Nemcsak azért, mert ő ennek a városnak a polgármestere, hanem mert Nagyvárad egész polgársága csak szeretettel, tisztelettel és nagyrabecsüléssel gondol a város első polgárára, aki három évtizedes közhivatali

működésével szimbóluma lett nemcsak a puritán közigazgatási tisztviselőnek, hanem a kort megértő, a korral haladó várospolitikusnak is, aki a gondjaira bízott értékek önzetlen védelmében, a polgárság jólétének fejlesztésében, a város kulturális és gazdasági felvirágoztatásában értékesítette a maga tudását, tehetségét, energiáját.

Rimler Károly mindenképpen kedves érték nekünk, aki nélkül el sem tudnánk képzelni ezt a várost. A polgárság bizalmából elfoglalt szép állást a közvetlen, jó ember egyszerű természetével töltötte be, valahogy eltüntette a Sal Ferenc-féle piedesztált, mert úgy érezte, bátrabban, könnyebb szívvel fordulhatnak akkor hozzá a segítséget, támogatást, tanácsot kérő egyszerű szegény emberek is. Nincs is senki ebben a városban, aki ne tartaná őt a legjobb akaratú embernek, és a mi hitünk szerint ez a legszebb ítélet ezen a földön, különösen ebben a városban.

Rimler Károly polgármester házassága nem új keletű, nem jelent meglepetést a mi részünkre, mert Nagyvárad polgársága már rég szankcionálta ezt az ügyet. Hiszen ismerjük régtől fogva Rimler Károlynét, ő is ismer bennünket. Csak vissza, haza jön az ő városába, hogy első asszonya legyen a városnak. (A mindenki által ismert, nagynevű orvosnak, dr. Berkovits Miklósnak az özvegye, a Mandel család tagja, férje halála után költözött Budapestre, ott élő rokonsága közelébe.) Ezt a helyet nem kellett kiküzdenie, mert a város polgársága, – nők és férfiak egyaránt – a legnagyobb szeretettel és tisztelettel fogadja őt, mint Nagyvárad polgármesterének feleségét.

Dr. Bárczi István Budapest főpolgármestere vezette a házasságkötési szertartást. Mikor Bárczi feltette a kérdést Rimler Károly Emil feleségül akarja-e venni Mandel Vilmát, a polgármester erős nyugodt hangon mondta az igent. A menyasszony is biztos, de kisse elfogódott hangon, halkan mondta az igent.

Ezután felolvasták a házasságkötési jegyzőkönyvet: »Rimler Károly Emil Nagyvárad város ágostai evangélikus vallású polgármestere a mai napon házasságra lépett Mandel Vilma izraelita vallású úrihölgy, budapesti lakossal. A házasságkötés tanúi dr. Hoványi Géza és dr. Sámson József voltak.«

Dr. Bárczi István polgármester meleg szavakkal üdvözölte polgármesterünk nejét, – Károly, régi kedves jó barátom, boldoggá fogja nagyságos asszonyomat tenni. Majd Rimler Károlynak fejezte ki jókívánásait.”

A házasságkötés alkalmából Nagyvárad város tanácsa a következő üdvözlő táviratot küldte:

„Rimler Károly polgármester úrnak, Budapest Brisztol szálloda.

Nagyvárad város tanácsa és tisztikara örömmel vette hírül, hogy szeretett polgármesterünk igen tisztelt arájával házasságot kötött. A tiszteletteljes szeretet érzésével keresi fel önt, hogy életének e fontos mozzanata alkalmából, amely lelkének derűt, szívének pedig boldogságot ad, – benső melegséggel üdvözlje. Szívből kívánja a város tanácsa, hogy e házasság váltsa valóra a reményeket, amelyeket az előkelő házastársak hozzá fűzhetnek és legyen a mai nap egy hosszú, boldog és megelégedett életnek kezdete.

Nagyvárad, 1916. május 2.

Lukács Ödön pm. helyettes.”

A polgármester választávirata:

„Lukács Ödön városi főjegyzőnek

Nagyvárad

Életem nagyjelentőségű napján a városi tanács és tisztikara nevében küldött, szívemnek annyira jóleső, meglehangú üdvözlétéért fogadják mindnyájan hálás, szívből jövő, legforróbb köszönetemet.”

A boldog pillanatok után szürke hétköznapok...

1916. május 6-án meghalt Hlatky Endre, aki 1910 óta volt Nagyvárad főispánja. (Bihar vármegyének külön főispánja volt Miskolczy Ferenc személyében, aki nem akarta Nagyvárad főispánságát átvenni, elég volt számára a megye sokféle gondja, problémája.) Így esett a választás a tősgyökeres váradinak számító Hlatky Endrére, aki Biharlonkán született 1851. október 21-én, családi birtokukon, de Nagyváradon végezte tanulmányait a premontreiknél és a Jogakadémián. A szabadelvű párt helyi elnöke, 1905-ben országgyűlési képviselője lett, sokat segítette Rimler Károlyt a város fővárosban intézendő ügyeiben. A Szaniszló utcai gyászházból temették nagy részvét mellett.

A világháború folytatása újabb terheket rótt a város lakosságára. 1916-ban már a negyedik hadikölcsönt kellett jegyezni, Bihar vármegyére és Nagyváradra 15 millió korona jutott, de ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a virilisták száma a háború

évei alatt 62-ről 1916-ra 80-ra nőtt, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy a hadviselés míg nem saját területünkön folyt, gazdaságélénkítő hatással járt, és elsősorban a hadsereg szükségletét ellátó iparágak fejlődtek, erősödtek és ennek tulajdonosai és beszállítói gazdagodtak.

1916-ban megkezdték a Nemzeti Áldozatkészség szobrának felállítására a gyűjtést. Ez az akció az ország tíz nagy városának és vármegyéjének kezdeményezésére indult, s mint már említettük, 1915-ben. Városunk tehetséges fiatal szobrászművésze gyönyörű szobrot mintázott, Várad, Bihar hőseit, elszánt erős és komoly fiát, aki visszaverte a hitszegő olaszt és őrt áll az Isonzó szikláján. A szoborállító bizottság tagjai: Fráter Barnabás Bihar vármegye alispánja, Rimler Károly polgármester, Obrincsák István honvédezered és a fővédnök, József főherceg.

A hatalmas szobor fából kifaragva fog állni a város szívében. Karácsonyi Géza agyagból elkészített szobra után Molnár József faszobrász faragja ki, a művész irányítása mellett. Mivel a faszobor réz-, illetve bronzpikkelyekkel lesz borítva, már május 24-től megkezdték a borító lapok árusítását. Egy pikkely 2 koronába kerül (a napilapok egy száma 20 fillér volt). Azt is megírták a lapok, hogy aki legalább 50 korona értékű érclemezt vásárol, művészi kivitelezésű emléklapot kap.

1916. május 23-án a *Tiszántúl* arról számolt be, hogy a városháza nagytermében a város előkelőségét összehívták, hogy megvitassák az emlékszobor állításának ügyét. A polgármester ez alkalommal mondott nagy ívű és hatásos beszédéből idézünk.

„Tisztelt és nagyrabecsült polgárai Biharmegyének és Nagyváradnak, nagy diadalok idejében hívtunk össze benneteket. A világ szeme lázas izgalommal lesi most, hogyan viseli magát a magyar nemzet most, amikor vitéz ezredünk a pusztulásunkra esküdött ádáz ellenség legnagyobb rémületére jövőndő királyunk vezetése alatt bevonul a hitszegő szövetségeseink földjére (...)

A mi mai ünnepünk szent áldozás a hazaszeretet, a hála, az emberi könyörületesség oltárán. (...)

Adjunk otthont, kenyeret és vigasztalást hőseink hátramaradottjainak. Tudjátok, hogy sok ezren, fiatalok és öregek soha többé visszajönni nem fognak, nem ereszti vissza őket a föld. Ugye nem tűrjük, mi itthonlévők, hogy az ő gyermekeik, öreganyjuk, akikre ők haláltusájukban, haldokló szívük utolsó dobbanásával gondoltak, közöttünk szemeink láttára nyomorogjanak. Nem akarunk szégyenkezni

gyerrekeink előtt, nem akarjuk a hálátlanság bélyegét hordani homlokunkon. Hatalmas szobrot emelünk és nem lesz Biharvármegyében, Nagyvárad városában olyan család, egyesület, testületi társaság, vállalat, nem lesz olyan polgár, aki egy részszeget vagy egy rézlemez árával ne járulna hozzá a szobor felállításához és ezzel önvédelmi harcunk legelszántabb áldozatai jövődjének biztosításához.”

A *Nagyvárad* Napló 1916. május 14-én már arról adott hírt, hogy megkezdődött az Áldozatkészség – Isonzó öre szobrára a gyűjtés, réz pikkelyekkel és lemezekkel fogják díszíteni Karácsonyi Géza művét. Felhívja olvasóit, hogy anyagi erejük, lehetőségük felső határáig támogassák a nemes kezdeményezést, mellyel a hazáért harcolók családjainak nyújtanak segítséget.

1916. június 3-án a törvényhatósági bizottság állandó választmánya elfogadta javaslatait a június közepén sorrakerülő közgyűlés napirendjére. Fontos téma lesz a fronton szolgáló katonák családjainak megsegítésére vonatkozó intézkedések elfogadása és az egyre súlyosbodó húshiány enyhítésére javasolni fogják, hogy a város bármelyik részében lehessen sertést tartani. A június 20-i közgyűlésen ezt is megszavazták és támogatták a polgármester javaslatát, hogy a város tisztviselőit egy-egy fizetési osztállyal magasabbra sorolják, tekintettel a háború követelményeként beálló drágulásra és inflációra, pénzromlásra.

1916. július 14-én dr. Cziffra Kálmán lett Nagyvárad új főispánja, Rimler Károly helyettes főispáni tisztelet is betöltötte. Az új főispán hivatalos installációja július 28-án volt. Augusztus elsején Nagyvárad első orvosnője, Ravaszdi Barnáné dr. Braun Erzsébet megkezdte gyógyító tevékenységét városunkban.

1916. augusztus 3-án az Isonzónál harcoló négyes honvédek saját háborús lapot adnak ki *Isonzói tárogató* címmel, dr. Váradi Ödön szerkesztésében.

Augusztus 9-én Nagyvárad polgármestere *Kérelem a város közönségéhez* címmel közleményt jelentet meg a helyi lapokban. Ebből idézünk: „... Folyó hó 18-án a harctéren küzdő összes csapatok szeretetadományban fognak részesülni I. Ferenc József császári és királyi felség születésnapján. Az itthonmaradottak szerető gondoskodása ezen nevezetes napot a legméltóbban úgy ünnepelheti meg, ha pénzádományaival hozzájárul ahhoz, hogy hős fiaink odakint a

harctéren a hadvezetőség intenciói szerint erre a napra a tapasztalatok szerint szeretetadományokkal elláttatnak.

Lássuk el hát őket olyan bőségben, mint ahogy ezt megérdemlik akkor amidőn páratlan hősiességgel tartóztatják fel a reánk zúduló ellenség túlerőit, akkor amidőn a szó szoros értelmében hazánk földjét, hazánk határait védik.

Nagyvárad, 1916. aug. 8.

*Hazafias üdvözléssel
Rimler Károly*

Háború Erdélyért

A román politika vezető erői 1916 nyarán érkezettnek látták az időt, hogy feladva semlegességüket az antant oldalára állva belépjenek a világháborúba. A titkos konvenciót augusztus 15-én kötötték meg, s két nap múlva, augusztus 27-én este diplomáciai úton közölték, hogy Románia hadiállapotban lévőnek tekinti magát Ausztria-Magyarországgal.

A magyar hadvezetőséget, de az egész magyar társadalmat felkészületlenül érte a hadüzenet és a román seregek behatolása a jóformán védelem nélkül álló erdélyi területekre. Az ott lakó székelység nagy tömegekben hagyta el szülőhelyét. A megindult menekültáradat már augusztus végén, szeptember elején elárasztotta Nagyváradot is.

A *Tiszántúl* 1916. szeptember 2-án *Nagyvárad társadalma a menekültekért* címmel számolt be a kialakult helyzetről és arról, hogy dr. Cziffra Kálmán főispán vezetésével Intéző bizottságot állítottak fel az ügy kezelésére és lehető megoldására. Az Intéző bizottság többi tagja: Rimler Károly polgármester, Lukács Ödön helyettes polgármester, dr. Medvigy Gábor ügyvéd, Gerő Ármin rendőrfőkapitány, dr. Tóth Ferenc ügyvéd, előadó-tanácsos, Sass Elemér főispáni jegyző.

1916. szeptember 8-án meghirdették az ötödik hadikölcsön jegyzési akciót, amely a kialakult új háborús helyzet miatt vált rendkívül fontossá.

Rimler Károly polgármester jelentése szerint szeptember első két napján 3000 átmenő menekültet láttak el, az ideiglenesen felállított segélyező pontokon. Nagyváradon ekkor 207 férfi, 275 nő és 465 gyermek, összesen 947 személy maradt rokonoknál,

ideiglenes szálláson, befogadóhelyeken. 1916. szeptember 11-én, a városi közgyűlésen Rimler Károly beszámolt a menekültek ügyéről is, elmondta, hogy a város egész társadalma támogatja a hatóságot e súlyos ügy kezelésében. Sulyok István tanácsstag, református lelkész elmondta, hogy már halálozás is előfordult a menekülők között és rámutatott, hogy ilyenkor kétszeres kötelességük segíteni a szenvedőkön. A halotti bizonyítványba, melyet ilyenkor felvesznek, minden intézkedést fel kell írni. A menekülők között elhalt Jancsó István kézdivásárhelyi városi aljegyző. A halotti látlevelet és a bizonyítványt felvették, de nem intézkedtek, hogy a holtat honnan kell eltemetni. Családtaga nem volt itt, tehát a rendőrségnek kellett volna értesítenie a lelkészi hivatalt. Hasonló esetekre kér intézkedéseket.

A polgármester válaszában elmondta, hogy ő intézkedett, hogy az elhunytat, mint kollégájukat tisztességesen temessék el. A halotti anyakönyvbe csak azt lehet felvenni, ami elő van írva, de intézkedni fog, hogy a jövőben hasonló esetben a lelkészi hivatalt megfelelően értesítsék.

Városunk életrevalóságát bizonyítja, hogy itt, ebben a nehéz helyzetben sem érvényesült a régi latin mondás, hogy „a háborúban hallgatnak a múzsák”. 1916. szeptember 10-én megjelent a *Színház és Művészet* című szépirodalmi hetilap első száma. Az új lapot beharangozó hirdetés szerint „*Változatos tartalom, kitűnő elevenség és hangulat nagy érdeklődésre tarthat számot. Emőd Tamás, Székely János, Marton Manó, Barna Ferenc, Huzella Ödön, Nagy Mihály, dr. Major Rezső, Kormos Ferenc és Branyiczky Dezső írásai váltakoznak a színházi újságban, csekély 20 fillérért vesztegetik a tőzsdékben [trafikokban], színházi jegyszedőknél és utcai árusoknál.*”

Visszatérve a háborús ügyekre, annak kellemetlen következményeire, szeptember 13-án Lukács Ödön polgármester-helyettes a rekvirálási rendeletet ismertette a napilapokban.

1916. szeptember 14-én, a városi közgyűlésen arról tárgyaltak, hogy folytatódik a gyűjtés az Áldozatkészség szobrára. Megalakították az erdélyi menekülteket segélyező bizottságot, s meghallgatták a nagyváradi románok hazafias nyilatkozatát.

1916. szeptember 17-én hatósági konyha nyílt a Körös utcai Botó-féle alapítvány házában, ahol naponta 400 ebédet készítenek a menekülők számára – írta a *Tiszántúl*.

1916. szeptember 21-én Bihar vármegye közgyűléséről számolt be a *Tiszántúl*. A közgyűlés egyik pontja, az erdélyi menekültek segélyezése volt, melynek kapcsán dr. Csordás János felolvasta a következő nyilatkozatot: „*A most folyó világforgatag kitörése óta a román nép a legnagyobb lelkesedéssel dobta oda a haza oltárára minden kincsét, életét és véré, és minden testi és lelki energiáját, amelyek emberileg kifejezhetők voltak.*

A világháborúnak Románia alattomos beavatkozása folytán kreált új fázisában a román nép magatartása nem lehet más, mint az, amely a magas trón és a magyar haza iránti hagyományos hűségből természetesen folyik. Nem lehet más ez a magatartás, mint az, amely hősokeket nevel a hazának, és amely újabb önfeláldozással, elszántsággal és vitézséggel fogja gyarapítani a magyar hadsereg dicsőségét.

Biztosítom a tekintetes törvényhatóságot, hogy a biharmegyei román nép magatartása sem lesz más, mint hazafias, és a haza védelmének nagy művében semmiféle hatalomnak a világon nem fog sikerülni választófalat emelni a románság és a magyar testvérek közé, mert a magyar és a román vérrrel egyaránt átitatott harcmezőről a testvéresülés szent szelleme száll felénk, amelyet semmiféle fegyverrel széttépni nem lehet.

Némuljon el minden bizalmatlanság, és ne hagyja el senkinek az ajkát a gyanú szava, amely bár egy pillanatig is, de képes volna a testeket megbénítani és az energiákat elzibbasztani.

Ebben a sorsdöntő, súlyos időkben csak egy érzésnek szabad a lelket uralnia: a hazafias érzésnek, csak egy szó hagyhatja el ajkunkat: a kölcsönös megbecsülés és szeretet szava, és csak egy gondolat szállhat el agyunkból: a magyar haza igazi, nagy dicsősége.

A zászló alá, amelyen ezek az elvek vannak felírva lelkesen fog felsorakozni minden biharmegyei román és a jövőben is ki fogja venni illő részét a magyar haza védelmében.”

A *Tiszántúl* a továbbiakban beszámolt arról, hogy dr. Csordás János beszédét többször zajos tetszésnyilvánítással szakította félbe a közgyűlés, s végül lelkesen megéljenezték.

Dr. Miskolczy Ferenc főispán úgy értékelte, hogy a beszéd igaz szívből jövő felajánlás a trón és a haza iránt, s hasonló nyilatkozatot tett a magyarországi románság több jeles vezetője és főispánja. Indítványozta, hogy a felolvasott nyilatkozatot a vármegye jegyzőkönyvében szószerint megörökítsék. Indítványát zajos helyesléssel fogadta a közgyűlés.

1916. szeptember 28-án szintén a *Tiszántúl* számolt be arról, hogy Mangra Vazul, mint szebeni metropolita a király előtt letette a hűségesküt. Másnap, a szeptember 29-i számában Mangra riadója az árulók ellen című cikkében szószerint idézi a metropolita szavait: „A hazai románság a Kárpátokon túli oláhokat gyalázatos orvátadásuk után nem tekinti testvérüknek, hanem ügyük árulójának, ellenségüknek, készek ellenük egy emberként, a legelszántabb harcba szállni, vérüket, vagyonukat áldozni a királyért és a hazáért.”

Közben már szeptember 26-án megindult a német csapatok által is támogatott osztrák–magyar csapatok ellentámadása Erdélyben. Az első nagy csata szeptember 26–28. között Nagyszebennél volt, tulajdonképpen ezzel kezdődött a román királyi hadsereg visszavonulása. Október 5-én Brassóban a Cenk csúcsán felállított millenniumi emlékművet a visszavonuló hadsereg utászai felrobbantották – adta hírül a *Tiszántúl*.

Az erdélyi menekültáradat még ekkor is folytatódott. A *Tiszántúl* október 8-i számában közzétett jelentés szerint addig harmincötezer menekült fordult meg városunkban, nagy többségük tovább menekült az ország belsejébe.

1916. október 20-án ugyanez a lap a város havi közgyűléséről megírta, hogy a városvezetőség úgy határozott, hogy a más temetőkben eltemetett hősi halottakat is áthozzák a Rulikowski temetőben kijelölt sírkertbe. Rimler Károly polgármester bejelentette, hogy a hősök sírkertjének gondozását a város vállalja és egy méltó emlékművet is fog állítani a háborúban elesettek számára.

1916. október 29-én iktatták be a Holdas templomban Mangra Vazult, az ortodoxok nagyszebeni érsekét.

1916. november 3-án a *Tiszántúl* lap *Gyászünnepegy a hősök sírjánál* című írásából idézzük a polgármesternek ott elhangzott szavait: „... Harmadszor hullatják a fák elsárgult leveleiket, harmadszor zarándokolunk a mi hőseink drága sírhantjaihoz, és még mindig dörögnek az ágyúk, ropognak a fegyverek, lángban ég körülöttünk az egész szemhatár. (...) A természet éppen most készül hideg szemfedőjével beborítani a földet. A tél hideg takarója azonban még nem jelent örök halált, a hideg föld alatt ott van a feltámadás szép és fenséges gondolata. A mi szemhatárainkban is ott dereng már a dicsőséges győzelem hajnalcsillaga, a kiontott drága vér új életet varázsol a földre, feltámad az örök szent igazság, a porba hull, semmivé lesz

az irigység, álnokság, erkölcstelenség. Igen, feltámadunk! Kiharcolják gyermekeinknek, unokáinknak a dicsőséges békét, átadják nekünk az imádott, édes magyar hazát, csorbítatlanul, érintetlenül.

Addig is aludjátok hős fiaink az édes haza lágy ölén örök álmotokat, ne zavarja semmi zaj boldog pihenésedeteket. Mi pedig harcoljuk tovább a nagy harcot, ne riadjunk vissza semmi áldozattól, még akkor sem, ha mindnyájunknak el kell mennünk.

Ha azonban csüggedés fogna el, idejövünk e megszentelt helyre, drága poraitokhoz, hogy tőletek tanuljuk meg, miként kell szent ügyünkért élni, küzdeni és meghalni.

És most leteszem városunk közönsége nevében a koszorút drága hamvaitokra. E koszorúba fontuk minden bánatunkat, forró könnyeinket, e koszorú jelképezze a mi soha el nem múló hálánkat és kegyeletiünket.

Nyugodjatok békében.”

A lap szerkesztője csak annyit fűzött hozzá, hogy „a szép beszéd a közönség tömegéből halk zokogást váltott ki.”

1916. november 9-én a Tiszántúl hírül adta, hogy Szobrot állít Nagyvárad a 4. honvédegyalozrednek, s beszámolt Rimler Károly és az ezredparancsnok Kratochwil levélváltásáról ez ügyben.

1916. augusztus 6. és november 2. között zajlott a hatodik, hetedik, nyolcadik és kilencedik isonzói csata az olasz fronton, minden komolyabb eredmény nélkül, de nagy veszteséggel mindkét részről.

November 14-én a negyedik honvédhadezred egyik zászlóalja rövid pihenésre hazaérkezett. Közben november 10–15. között zajlott az ojtózi csata, melynek megnyerése után az osztrák–magyar haderők behatoltak Romániába. November 15–17. között zajlott a Târgu Jiu-i csata, amelyben a román hadsereg vereséget szenvedett.

1916. november 20-án meghirdették az ötödik hadikölcsönt. Másnap, november 21-én meghalt I. Ferenc József osztrák császár, magyar király, utóda IV. Károly lett.

1916. november 28-án Nagyvárad városa az ötödik hadikölcsönre egymillió koronát jegyzett, a különböző alapok és alapítványok 300 ezer korona hadikölcsönt jegyeztek 5,5 százalékos kötvényekkel. 1916. december 5-én Rimler Károly polgármester felhívást tett közzé a város közönségéhez, hogy támogassák a honvédelmi minisztérium Hadsegélyező hivatalának és a Vöröskereszt Egyletnek a kezdeményezését, a hadbavonul-

tak támogatására segílyt gyűjteni. A támogatók a felajánlott segílyt a polgármesteri hivatalban fizették be.

A város közgyűlése ezen a napon fejezte ki hódolatát az új királyi pár, IV. Károly és Zita királynő iránt.

1916. december 6-án a német és osztrák-magyar csapatok megszállták Bukarestet.

Az 1916-os év végre reménykeltőnek tűnt a háborúba belefáradt és sok szenvedéssel, nélkülözésekkel sújtott nép számára. IV. Károly császár- király és Vilmos császár békeajánlattal fordult az antant államaihoz. A *Tiszántúl* december 16-án közölte Wilson amerikai elnök szavait, mely szerint érdeklődik a békejavaslat iránt, de addig nem nyilatkozik, míg nem ismeri az antant-hatalmak álláspontját. 1916. december 20-án a lap közölte Lloyd George elutasító válaszát, melyben kijelentette, hogy „a német kancellár javaslatának elfogadása azt jelentené, hogy fejűnket hurokba tennénk. Elégtétel nélkül a béke lehetetlen”. December 23-án Wilson mégis azt nyilatkozta, hogy „a béke közelebb van, mint hinnék” (nem bizonyult hiteles jósnak). Pedig 1916. december 24-én a *Tiszántúl* arról írt, hogy a pápa is békeakcióba kezdett – mint tudjuk, eredménytelenül.

December 30-án a nagyváradi lapok közölték Rimler Károly polgármester és Lukács Ödön főjegyző aláírásával Nagyvárad hódoló feliratát IV. Károlyhoz és Zita királynéhez.

Az 1917-es esztendő újabb áldozatok és megvalósítások éve

A március 16-i közgyűlésen a polgármester beszámolt az előző év második felében elvégzett munkákról és a város anyagi helyzetéről. Nagy vitát váltott ki az a bejelentése, hogy Nagyváradnak kétmillió korona deficitje van. Az ellenzék támadását azzal verte vissza, hogy a tanács akarata volt, hogy nagy lépésekben fejlődjünk. Amikor a milliókat felvettük jó világ volt, de jött a rossz, a háború, és a kiadások már nem voltak arányban a bevételekkel.

Március 26-án a helyi lapok közölték Rimler Károly alábbi felhívását a város közönségéhez.

„Újból kérelemmel fordulok Nagyvárad áldozatkész közönségéhez. Távol az édes hazától, különböző harctereken küzdenek derék

katonáink, Nagyvárad házi ezredei. E derék vitézek sokszor emberfeletti fizikai munkát végeznek előttük teljesen ismeretlen és szokatlan hegyes, sziklás vidéken. A nehéz fizikai munka és az állandó életveszély után szellemi erősítésre, szórakozásra van szükségük. E célból alakítottak ki a front mögött különböző katonai otthonokat, azzal a céllal, hogy az elfáradt harcosoknak pihenést, üdülést, szórakozást biztosítsanak.

Hősi ezredünk céljait szolgáló katonai otthon részére kívánunk magyar és román nyelvű helyi újságokat, könyveket, szórakoztató eszközöket (dominó, sakk, harmonika, gramafon stb.) gyűjteni számukra. Aki tud adni, hozza el a városháza első emeleti 2. számú szobájába, ahonnan el fogjuk juttatni a rendeltetési céljainak megfelelően a harctéren küzdő katonáinknak pihenőházaiba.”

A *Tiszántúl* 1917. áprilisi száma beszámolt a polgármester budapesti útjának eredményéről: még ezen a tavaszon kiépítenék az erdélyi földgáz energiát szállító vezetékét Nagyváradig, majd az innen ágazna két irányba, Debrecen és Arad felé, s folytatnák a főágat Budapest irányába. Járványkórházat építenek a biharpüspöki út mellett. A város két és félmillió korona kölcsönét a Pesti Hazai Takarékpénztárnál konvertálják. Az újabb 1 340 000 korona kölcsönt jóváhagyta a minisztérium. A polgármester megsürgette Nagyvárad város új szervezeti szabályzatának jóváhagyását. Engedélyt kért városi szeszfőzde felállítására, felvetette, hogy a vegyvizsgáló állomás engedélyét három év óta sem kapta meg. Végül jóváhagyta az áramdíjak emelését is.

A polgármester vitacikke a Nagyváradai Naplóban

1917. május 15-én *A városi polgárság szervezkedése* címmel Rimler Károly vitába száll dr. Medvigy Gáborral, aki a *Szabadság* vasárnapi számában bírálta a Magyar Városok Országos Kongresszusán hozott határozatokat, kijelentette, hogy a „*polgárság szervezkedésének az a célja, hogy a vidéki városok polgársága egyes budapesti urak járószalagjára kerüljön Budapest partikuláris érdekeinek szolgálatára*”.

A továbbiakban kivonatosan, de szószertint idézzük Rimler Károly szavait, amelyek ma is meggyőzően hatnak és igazolják

a polgármester elhivatottságát, demokratikus gondolkozásmódját és eddig is tapasztalt kitűnő stílusát:

„Bármennyire kerültem is mindig, hogy az ország fejlődéséért hazafias lelkesedéssel és kötelességtudással elől harcoló városok szolgálatában legjobb tudásom szerint végzett munkám közben bárkivel is szembeszálljak, bárkivel szemben a magyar városok országos kongresszusának a haza és nemzet egyes érdekeit szolgáló becsületes, nyílt, minden pártpolitikai vagy partikuláris érdekektől mentes törekvéseit megvédjem, rákényszerít igaz ügyünknek a sajtó útján való nagy tévedések pergőtüzével élesen támadó cikk, mellyel dr. Medvoigy Gábor barátom kísérli meg diszkreditálni a városi polgárság új, május 18-iki zászlóbontását a Szabadság vasárnapi számában.” Ezután rátért a városok előtt álló új feladatok felsorolására. *„Az a feladat, ami előtt állunk: bátor kezdéssel felszabadítani és munkába állítani épen maradt fizikai és szellemi erőinket, helyreállítani a megromlottakat, plántálni újakat, minden rendelkezésre álló erőt bevetni az újjáalkotás munkájába, s evvel hazánkat új, gazdagabb élet elé vinni. (...) És mert ezzel szemben azt látja a városok fejlesztéséért nyolc év óta annyi energiával küzdő Magyar Városok Országos Kongresszusa és a polgárság, hogy a városok jelenlegi helyzetükben képtelenek hivatásuknak megfelelni, azért határozta el, hogy a romboló háború után kötelességévé váló újjáalkotás nagy munkájára már most szervezkedik egész erejével, és egységes akarattal felépül a demokratikus alapon az állami gyámkodástól szabadabbá tett önkormányzatot, a városok pénzügyi önállóságát, mely képessé teszi egyre növekvő terheink viselését. Ezért vette fel programjába a városi élet és közigazgatás nekilendítését, az építőipar láburaállítását, a fogyasztó polgár fő szükségleteinek kielégítését: a jó, egészséges, olcsó ételmelet és lakást, a nép uralmát a törvényhozásban és a közélet minden terén, egyszerű, gyors és életteli teli közigazgatást, jól fizetett, hozzáértő, független tisztviselőkkel; a közterhek arányos, egyforma és igazságos megosztását az egész társadalomra. A termelés fokozását, a gazdasági tevékenység szabadságát, a közérdekből való ellenőrzés mellett. Nagyarányú beruházásokat az állami élet egész vonalán: minden jogi, társadalmi, közigazgatási, egészségügyi és gazdasági feltétel megteremtését arra, hogy több ember szülessék, több maradjon meg, s aki megmarad emberségesen élhessen, boldogulhasson, a munkájuk után élők tisztas megélhetésének biztosítását, a munka nélkül lévőkről és munkaképtelenekről való gondoskodást, egyszóval erőteljes szociális politikát.”* (...)

„Amikor pedig 138 magyar város tisztikara és polgársága azt hirdeti programjában, hogy szervezkedésével nem akar sem szövetekezni, sem szembehelyezkedni semmiféle már meglévő politikai párttal, akkor ennek a kijelentésnek az őszinteségét dr. Medvigy Gábornak sem szabad kétségbe vonni.

Nem értem azt sem, hogy miért fél dr. Medvigy Gábor annyira a demokrácia szótól, mikor Lukács György volt miniszter, valóságos belső titkos tanácsos maga üdvözölte Bárczy Istvánt, mint a Városok Kongresszusának elnökét, azért a demokrata és kulturális szellemért, mely a magyar városok irányítását áthatja. Ez a demokrata szellem csak a dolgozó városi polgár érvényesülését keresi, és munkájában a magyar városok egyetemes érdeke vezet, mely kizár minden politikát. Biztosíthatom Medvigy Gábort, hogy e szervezkedésre Budapestnek van a legkevesebb szüksége, mert hisz ott van mellette a kormány s az egész ország, mely a főváros fejlődését országos nemzeti érdekből támogatja. A városok polgárságának társadalmi egyesüléséről és semmi egyébről nincs szó. (...) A mi eddigi politikai magatartásunk kizárja azt a Medvigy Gábor által hangoztatott, lekicsinylő, meggyanúsító föltevést, hogy mi köntőrfalazunk. A mi igaz utunkat, melyen a magyar városok fejlesztése, új alkotó munkára ébresztése, polgárának boldogulása felé haladni akarunk, a mi becsületos, világos programunk jelöli meg. És ezen az úton bátran, hazafias lelkesedéssel magyar hazánk, magyar városaink jövőjének megteremtéséért fognak előretörni és küzdeni.”

A Nagyváradai Napló fentebb idézett számában egy másik, még súlyosabb kérdéstről tájékoztatta olvasóit. Dr. Cziffra Kálmán főispán összehívta a hadikölcsön akció értekezletét, Száz előkelőség kapott meghívást címmel. Ebből idézünk: „Nagyvárad impozáns erőfeszítésekre készül most a hatodik magyar hadikölcsön sikeréért. A béke kölcsöne a megmozdíthatatlannak hitt, gyümölcsözetlen és eddig halott pénzeket, az eldugott milliárdokat is képes lesz megmozdítani, és Váradnak is meg lesz az ereje és az akarata is hozzá, hogy ezeket a milliárdokat ő is előhívja rejtekükből.

Az eddig széttagolt és rendezetlen hadikölcsön agitációknak is meglepően nagy volt a sikerük. Várad 30–50 milliót tudott produkálni a maga szerény eszközeivel, amelyek a más ipari centrumoknál is nehézkesebbeknek bizonyultak, mivel a váradai tőkét a háború immobil állapotban találta. (...) Dr. Cziffra Kálmán most egy hatalmas akcióvá akarja tömöríteni a széttagolt akciókat, hogy egységesen minden szakma, minden intézmény külön megfeszített erejével

is tudjon hatni, hogy Váradnak minden tőkéje, pénze belejusson ebbe a nemcsak befektetést adó, hanem ezenkívül a haza védelmét is szolgáló mozgalomba.” Az értekezleten részt vettek a különböző ipari kereskedelmi szervezetek, intézmények képviselői, valamennyi egyház vezetője. Külön kiemeli a cikkíró, hogy: Mangra Vazul és Radu Demeter püspökök, valamint Ciorogaru Romulus püspöki helynök, papságuk és híveik körében pásztorlevelekkel készítik elő a hazafias kölcsön talaját, a zsidóság pedig a hadikölcsönökért az előjárósági üléseken agitál a szokásos agitációs utakon kívül. Az Egyesült Bank és Takarékpénztár a most folyó VI. hadikölcsönből saját tárcája részére 500 ezer korona hadikölcsön jegyzését határozta el, úgy, hogy ezen összeggel a korábbi kibocsátásából az intézet összesen két és félmillió korona hadikölcsönt vett át saját tárcája részére. A VI. magyar hadikölcsönből eddig is már több kliensük intézkedett nagyobb összegeknek a hadikölcsönbe történő átutalásáról.

Az áldozatkészség szobra

Mind a négy legjelentősebb váradi napilap több alkalommal is beszámolt a készülő szoborról, megírva, hogy a váradi szobor Isonzó öre nevet kapja, elismerésként az olasz fronton harcoló nagyváradi 4. gyaloghonvéd hadezred vitézi tetteinek. 1917 májusában már az utolsó faragásokat végezte Molnár József faszobrász, Karácsonyi Géza gipszbe öntött modellje után. A szobor anyagának hársfát választották, mert úgy találták, hogy *„ez a fa különösen alkalmas a katonai keménységre, a magyar dac kifejezésére”* – írta a *Tiszántúl* szerkesztője. Május végére elkészült a sátor és a szobor posztamentuma.

Május 28-án közölték a lapok, hogy a felavatási ünnepély június 17-én lesz, és már elküldték a meghívókat a szövetséges uralkodóknak, meghívták Vilmos német császárt, V. Mehmed török szultánt, Ferdinánd bolgár cárt, s természetesen IV. Károly osztrák császárt, magyar királyt, valamint Kratochwil ezredes, a nagyváradi négyesek parancsnokát. A két élelmes váradi mozis, Boros Jenő és Székely Jenő engedélyt kértek, hogy az ünnepségről mozgóképeket készítsenek. Művészi kivitelezésű képes levelezőlapokat is forgalmaztak az Isonzó öre szoborról, amely magyar motívumos oszlopok, valamint Nagyvárad és

Bihar megye címere fognak körbe. A képeslapot Mikes Ödön festőművész tervezte és Lévay Sándor főhadnagy készítette 20 ezer példányban. A képeslapok értékesítéséből származó összeg a szoboralap tőkáját gyarapítja, és a hadirokkantak megsegítésére fordítják.

A szoboravatási ünnepség gazdag műsorát a *Tiszántúl* 1917. június 19-i számában ismertette.

Június 22-én a *Tiszántúlban* közzétették a szoborkészítés és felavatás költségeinek elszámolását, mely szerint az előmunkálatok, a kivitelezés, felhasznált anyagok, a felavatási ünnepély összköltsége 11 ezer korona volt, amely jelentős összeg, de jóval kevesebb a rémhírekben terjesztett 80 ezer koronánál.

A polgármester bejelentette, hogy a szoboralap javára 79 610 korona van betéve a bankba gyümölcsözés végett. A *Tiszántúl* így értékelte Rimler Károly szerepét ebben a hazafias akcióban: *„A polgármester különös szeretettel és ambícióval fogott hozzá ezen alapvető munkához és az ő irányítása, szervező ereje és körültekintése a nagyszabásúvá nőtt akció minden mozzanatán meglátszott. Rimler Károly számos kiváló alkotása között méltán foglalhat helyet az a szobor, amely az idők szellemének szülötte. Nagyvárad polgármestere megértette, hogy a sok sebet csak mindnyájunk szíve melegevel lehet gyógyítani és munkaerejének, idejének és ambíciójának nagyrészt a humánus eszme megvalósításának szentelte.”*

Kratochwil Károly ezredes, a 4. honvédgyalozegred parancsnoka az alábbi táviratot küldte: *„Visszatérve a frontra elmondtam honvédeimnek, amit az elragadó ünnepélyen láttam, hallottam, éreztem. Hálatelt szívvel fogadták beszámolómat. A polgármester úrnak valamint Nagyvárad és Bihar vármegye polgárai, illetve közönségének szeretetteljes ragaszkodó hazafiúi üdvözlőmetet küldöm.”*

1917. június 17-én a Vigadó mozgósínházban, a Fekete Sas passage-ban ünnepi műsor keretében mutatták be a szobor leplezésén készült mozgóképeket.

1917. augusztus 5-én a lapok közölték: *„Meghívóták Rimler Károly vezetésével Nagyvárad küldöttségét a harcterre, Lukachich tábornok hadosztályparancsnok köszönetet mondott a polgármesternek a meleg fogadtatásért, amelyben a hadosztályába tartozó négyes honvédeket részesítették. Méltóztassék egy küldöttség élén a polgármester úr a 4-es honvédeket meglátogatni.”* Az újságírók kérdésére a polgármester kijelentette, hogy augusztus végén vagy szeptem-

ber elején egy küldöttséggel látogatást tesz az olasz fronton harcoló honvédeznél.

A szoborügy méltatlan lezárásáról is be kell számolnunk. A *Tiszántúl* 1917. augusztus 18-án *Szalmaláng volt csak* című cikkében arról számolt be, hogy „a szobor talapzatán van már egy párszáz fémlap, de az újabbak verése úgy készül, mint a Luca széke. Van egy kaliba üresen, ahol az adományokat átvennék, a

polgármester irodájának tőszomszédságában is, szintén üresen áll egy erre kijelölt helyiség.”

1917 decemberében a honvédszobrot bevitték a Városháza lépcsőházának fordulójába. Ott állt a szobor, ahol a lépcsők kétfelé válnak, egyik fut a főispán, a másik a polgármester irodája felé. Ezen a helyen pompásan érvényesül Karácsonyi Géza remek alkotása – írta a *Tiszántúl*.

*

Kordics Imre barátunk *Egy nagyváradi honvédszobor története* című írását felhasználva, be tudunk számolni e neves alkotás későbbi sorsáról is.

„Ezek a szobrok a vesztes háború következtében elpusztultak. A trianoni diktátumot követő új hatalom katonái megsemmisítették a magyar honvédet szimbolizáló áldozatkészség szobrokat. Így történt ez 1919-ben Váradon is, egy újsághír tanúsága szerint a darabokra tört szobrot a román katonák a Körösbe dobták.

A Nagyváradi lap *Történet a váradi honvédszoborról* címmel egy rövid, ám érdekes cikket közölt az egyik 1940-es számában. Többek közt ezt írja: »Sokan emlékeznek még arra az impozáns honvédszoborra, amely hatalmas méreteivel ott magasodott a városháza előtti téren. A világháború hősi honvédjét szimbolizálta a művészi kézzel, fából faragott emlékmű, amelyet Karácsonyi Géza váradi szobrászművész mintázott...« Az elpusztított szobor egy méter magas »eredetije« [azaz makettje] a városháza padlásán megmenekült. Ezt egy váradi hölgy, özv. Cserey Gézáné, született Komoróczy Kornélia, 1930-ban, megőrzésre elkérte Kőszeghy József városi főmérnöktől. Kimentették a városházáról és a hölgy tíz éven át őrizte a lakásán.

A II. bécsi döntés értelmében Észak-Erdély visszakerült az anyaországhoz. Átlépve a trianoni határokat, a magyar honvédség szeptember 6-án vonult be Nagyváradra. Ezt követően az említett hölgy eljöttnek látta a pillanatot, hogy a féltve őrzött makettet átadja a város katonai parancsnokának. Bátor, hazafias tettét a tábornok a következő szavakkal köszönte meg: »Igazolom, hogy bejelentése kapcsán beszolgáltattott egy honvédszobrot, amelyet 1930 óta a lakásán őrzött. Fogadja ezúton is köszönetemet hazafias cselekedetéért, vitéz Rajnay Károly tábornok, városi katonai parancsnok.«

Bihar vármegye és Nagyváradi város Áldozatkészség szobra – ahogy nevezték – még 1919-ben megsemmisült. Egyes források Isonzó őre megnevezéssel illetik a honvédszobrot (a kolozsvári a Kárpátok őre nevet kapta).

Félő, hogy 1930-ban hiába vállalt áldozatot a szobor-terv megőrzésével Komoróczy Kornélia. Hazafias lelkesedése, a bevonulás keltette megnyugvás öröme cselekvésre készítette és visszavitte a városházára a relikviát. A hölgy úgy gondolta, hogy ott örökre megmarad. Nem úgy történt, nyoma veszett.”

*

1917. november 29-én megalakult a nagyváradi hadigondozó bizottság: elnöke Rimler Károly, tagjai Imrik S. Zoltán plébános, Sulyok István református esperes, Siket Traján postaigazgató és Pásztor Ferenc bankigazgató.

Az alábbiakban közöljük a *Tiszántúlban* 1917. december 9-én megjelent levelet a harctérről:

„A nagyváradi négyes honvédek a 10., 11. és 12-ik olasz offenzívákban.

Dr. Váradi Ödön százados levele az olasz harctérről Rimler Károly polgármesterhez a Nagyvárad és Biharmegye derék fiait magába foglaló V-4. zászlóalj dicsőséges harcairól.

Igen tisztelt Polgármester úr!

Az olasz földön történt dicsőséges előnyomulás után néhány napi pihenőre egy kis olasz faluba kerülve, csak most jutok hozzá, hogy zászlóaljunknak »a nagyváradi 4. népf. honvéd gyalogezred 5. zászlóaljának«, a 10. 11. és 12. offenzíva alkalmával kifejtett ténykedéseiről röviden beszámolhassak.

A 10. Isonzói csatánál a zászlóaljunk hadi jelentésekben is ismételtelen kiemeli, az olasz túlerő támadásainak leginkább kitett auzzai szelvény védelmezésével volt megbízva. A zászlóalj ezt a helyet heteken át tartó rettentő ágyútűzben, akna-esőben és ismételt pergőtűzek között szilárdan megtartotta és véres fejjel voltak kénytelenek a támadó olasz csapatok állásaink elől, melyet a zászlóalj kitűnően megerősített, visszavonulni. Zászlóaljunk ezen alkalomból dandárparancsnokunk Colerus ezredes úrtól a következő leiratot kapta:

»táboriposta. . . . május 20.

Úgy látszik, hogy a dandárunk déli szárnyán folyó küzdelmek az ellenségnek az Isonzó nyugati partjára való visszavonulásával egyelőre befejeződtek.

Nyugodt, bizakodó hangulatban úgy a parancsnokok, mint az egyes katonák olyan helyzetekben is, melyek napokon keresztül kritikusoknak mondhatók, azt a feltétlen elhatározást tanúsították, hogy

az Isonzó parti állásokból egy talpalattnyit sem engednek, ezek az utolsó csepp véréig is megtartják.

Én a 3. szelvény parancsnokának, Gaál Henrik őrnagynak ezen hajthatatlan elhatározását ujjalag különös elismeréssel és dicsőreleg emelem ki, valamint köszönetem fejezem ki ezen védőszelvény összes megszálló csapatnak, hasonlóképpen az ott beosztott műszaki erőknek az ő állhatatos kitartásukért és a legnagyobb tűzben kifejtett munkálkodásért.«

A zászlóalj sikeres vezetéséért Gaál Henrik őrnagyot, ki már addig is négy harctéri kitüntetésben részesült, Ófelsége a vaskoronarenddel tüntette ki, hasonlóképpen tömeges kitüntetés jutott osztályrészül a zászlóalj tisztikarának és legénységének.

A 11. Isonzói csatánál újból a legnehezebb feladatuk egyike jutott zászlóaljunknak. Auzzánál és Loganál óriási olasz túlerők ellenében tartotta fenn napokon keresztül az állásokat. Nehéz küzdelmekben olasz hullák százai tornyosultak állásaink előtt, de a mi sok derék harcosunk vére is pirosra festette állásainkat.

Boroevics vezérezredes elismerése a váradi honvédeknek.

Hadseregparancsnokunk, Boroevics Szvetozár vezérezredes úr ezen alkalomból sürgönyt küldött a zászlóaljhoz, mely szerint a zászlóaljnak azon állhatatos kitartásáért, melyet a Tratta és Auzza közti záróállásban dacára, hogy az ellenség oldalt és hátban veszélyeztette, tanúsított különös elismerését fejezte ki.

E sürgönyhöz Scotti altábornagy hadtestparancsnok úr azon megjegyzést fűzte, hogy örömmel közli a hadseregparancsnok úr e szavait és a maga részéről is csodálatát fejezi ki.

A 12. offenzíva fényes kárpótlást nyújtott a zászlóaljnak a harctéri 40 hónap alatt átélte sok megpróbáltatásáért.

Az offenzíva kezdete minket a bainsizza Heiligengelst fennsíkon talált, innen kezdtek f. évi október 25-én előnyomulásunkat, melynek folyamán olasz földre érkeztünk.

Az olaszokkal való küzdelmeink közepette már október 26-án 800 foglyot ejtett zászlóaljunk. Az október 29-ike különösen dicsőséges napja volt a zászlóaljnak; 1-ső századunk és a hozzá beosztott roham szakaszunk meglepetésszerűen rajta ütve nagyobb olasz erőkön, azokat megadásra kényszerítette és ily módon újból 5 tisztet és 929 gyalogost ejtetünk foglyul. Elképzelhetetlen nagy volt derék nagyváradi és Biharmegyei fiaink öröme, mikor diadalmasan beszá-

moltak ily nagyszámú foglyokkal, a foglyok jó része különben egyértelműleg szidta Gadornát és többen azt emlegették, hogy bár már csak Rómában volnának csapataink, hogy így azután hamarosan véget érhetne a háború.

Előnyomulás Olaszországban.

Később nagyobb olasz városokon át vezetett előnyomulási utunk, legszebb volt köztük St. Vito, hol a polgármester fényes palotájában ittunk magnum áldomást; a polgármester elmenekült, de kedves figyelem gyanánt ott maradt hatalmas borpincéje.

Az ő remek, velencei csillároktól ékes ebédlőjében ünnepeltük eddigi sikereinket s az ellenséges márkájú francia pezsgőket és az édes olasz borokat jókedvvel ürítettük a magyarok egészségére.

Szép nagy város Kormons is, ahol óriási élelmikészleteket találtunk. Volt is hegyen-völgyön lakodalom. Finom májpestétomok, halak, befőttek ezer és ezer dobozban, óriási tömegekben finom olasz palackborok. Roskadozott is minden bakának a hátizsákja a sok jó enni- és innivalótól. Zászlóaljunk részt vett a Tagliamenton való dicsőséges átkelésben és az első csapatok között volt, melyek a legnagyobb ellenséges gépfegyver- és puskatűzben Gaál Henrik őrnagyukkal élükön átúszták a Tagliamento erős sodrású jeges vizét és szerencsésen kieroszakolta az ezen való átkelést, további előnyomulásukban újból 30 tisztet és egy erős zászlóaljat foglyul ejtettünk.

Az úton, útfélen, az országutakon, az állásokban visszahagyott óriási tömegű ágyú »15-ös, 28-as és hajóágyuk«, elképzeltetlen sok feldöntött szekér, az olaszok által agyonlőtt lovak százai, a nagy tömegekben heverő olasz sisakok és fegyverek mutatták, hogy ugyan csak sürgősen szedték a taljánok sátorfájukat.”

1917. december 28-án a váradi lapok arról számoltak be, hogy Rimler Károly polgármester tíz napi szabadsága alatt, mely időben Budapesten tartózkodott, a minisztériumokban több fontos városi ügyet intézett el, tegnap hazaérkezett. Amint a lapok későbbi híradásaiból kiderült, a polgármester elsősorban a már negyedik évében tartó világháború következtében előállott súlyos ellátási gondok enyhítésére igyekezett megoldást találni. A mezőgazdasági minisztériumban engedélyeztette, hogy a város közvetlenül foglalkozhasson sertésstenyésztéssel, s ehhez kapjon takarmányt. Miután megkapta az engedélyeket,

szerződést kötött 8 nagygazdasággal 2 000 sertés hizlalására a város számára, a város sertéstelepén pedig 1 044 sertést tartottak. Ebből kellett biztosítani a 90 741 lakosságú város hús-szükségletét. Ezekkel az intézkedésekkel is csak havi félkilónyi húst jelentett személyenként. Az ételmezési segélyre szoruló hadiárva és özvegyek és nincstelenek számára igen alacsony áron biztosítottak ebédet a Bottó-féle főzőiskolában, a Három rózsa vendéglőben a Sztaroveczky utcában és Fekete Sas-palota alagsorában lévő munkáskantinban. A város- és megyeháza kifizetésű alkalmazottjai a Fekete Sas éttermében kaptak olcsó ebédet.

A béke esztendeje (??? – 1918)

Ezzel a címmel közölt vezércikket a *Nagyvárad* *Napló* 1918. január 1-jén, de sajnos nem vált be a szerkesztő kívánsága vagy jóslata. Idézünk a cikkből: *„Ami most történik Breszt–Litovszkban, Bécsben, Berlinben és Budapesten, az már ennek a nagy teremő akarásnak a jele. Ha józan belátás vezetné a józan francia vezetőket, akkor fontolóra vennék azt a veszedelmet, amelyet a nyugati frontra nézve az 1.200 kilométeres keleti német hadsereg felszabadulása jelent.”*

Ugyanezen a napon közölte a lap, hogy Bihar megye és Nagyvárad összesen 100 millió forint hadikölcsönt jegyzett. Január 3-án arról írt a *Nagyvárad* *Napló*, hogy Kratochwil ezredes ajándékot küldött Olaszországból a várad szegény gyerekeknek, s közölte a polgármesterhez intézett levelét. *„Az általam olasz földön vásárolt szövetárut és gyerekjátékokat két ládában az igen tisztelt Polgármester úr címére küldöm, hogy mint az én ajándékomat a négyes tiszték és honvédek özvegyeinek és árváinak kieszteni méltóztassék.”* A város tanácsa és a polgármester meleg hangú levélben köszönte meg a nemes cselekedetet.

Január 8-án Rimler Károly Budapestre utazott, hogy megoldást találjon a liszt, a szén és a szesz hiányára. A városnak addig 88 vagon liszt járt, s ezt lecsökkentették 44 vagonra. Az eddigi 240 gramm fejadag liszt helyett csak 120 grammot tudtak adni, amiből lehetetlen megélni. Február 9-én a város közgyűlésén a polgármester javasolta, hogy állítsanak fel egy tíztagú bizottságot, amely pontos programot dolgoz ki a háború miatt abbamaradt munkák normális újrafelvételére. Folytatni

kell a vágóhíd, a munkásházak, a foglalkoztató műhelyek és sok más építés munkálatait.

Az 1918. január 10-i törvényhatósági bizottság közgyűlésén, amelyen Ember Géza főispán elnökölt, Rimler Károly polgármester a bejelentések során szót adott dr. Soós István tb. aljegyzőnek, hogy olvassa fel Boroevics Szvetozár vezérezredes beszédét, aki 1917. december 4-én a magyar királyi 20. honvédhadosztály körében megtartott szemléjén a tisztikarhoz így szólt: *„Örömmel üdvözlöm önöket olasz földön, mint az én Gárda hadosztályom, a 20. honvédhadosztály hős csapatainak tisztikarát. Azon a teljesítményen, amelyeket önök előbb a Kárpátokban, majd később a Monte San Michelén és leginkább a Monte San Gabriellén parancsnokságom alatt teljesítettek, örök dicsőségei maradnak történelmünknek. Soha nem mulaszthatok el egyetlen alkalmat sem, hogy hivatalos jelentéseimben a 20. hadosztályt, mint a vitézség és a kötelességteljesítés mintaképeit meg ne említsem. Sőt, amidőn Ő Császári és Apostoli Királyi Felségének, mint hadseregparancsnok jelentettem, minden alkalommal rá mutattam, hogy a 20. honvédhadosztály az olasz front egyik legjobb, legmegbízhatóbb, legvitézebb hadosztálya.*

Örömömrre szolgál, hogy ezt most Önökkel, az Önök kiváló hadosztályparancsnokuk előtt közölhetem. Uraim! Önök büszkék lehetnek az önök eddigi nehéz, súlyos, páratlanul vitéz, dicsőséges és eredményes teljesítményére, az utókor pedig hálával fog önöknek tartozni, s mind azideig, míg a világon csak egy magyar ember lesz, feledhetetlenek maradnak a 20. hadosztály dicsőséges küzdelmei és minden magyar ember, de az egész világ mindenkor elismeréssel fog a derék hadosztály vitéz ezredeinek adózni. Önök nem is tudják, hogy milyen teljesítményeket végeztek, és majd csak a világtörténelem elolvasásakor fogják megtudni azt a nagyjelentőségű teljesítményt, amit a 20. hadosztály a Monte San Gabriellén kifejtett.”

A jegyzőkönyvben beírt fenti beszéd meghallgatása után a következő szöveg olvasható: *„Kitörő lelkesedéssel és határtalan örömmel értesült ma Nagyvárad polgársága arról a magasztos megnyilvánulásról, amellyel Boroevits hadseregparancsnok szemléje alkalmával az annyi harcoss babérral díszített 20. honvéd hadosztály dicső harcoss tetteit igazolta. A hősi hadosztályban küzdenek a mi véreink is, a mi drága 4-es honvédeink is, s így lehangosabban a mi szívünk dobbant fel, midőn a kitűntető, elismerő szavak hozzánk eljutottak.*

Tisztelettel kérem a tekintetes Törvényhatósági Bizottságot, hogy a 4-es honvédek dicsőségét is hirdető Boroevits vezérezredes fentebb közölt beszédét tartalmazó napiparancs okmányt a város levéltárában elhelyezni méltóztassék."

És az okmány valóban ma is megtalálható a Nagyvárad Állami Levéltárban az alábbi jelzet alatt: *Arhivele Naționale Bihor, Fond Primăria mun. Oradea, Inventar 143, Dosar 88.* Egyébként ez az utolsó bejegyzés a jegyzőkönyvben, s az utolsó irat a dossziében. Újabb iratok, természetesen csak román nyelven, csupán az 1920-as évekből vannak és kutatásuk körülményesen elérhető, végezhető. – Sic transit gloria mundi!

1918. február 23-án a *Nagyvárad Napló* olvasói megtudták, hogy a város mellett hatalmas áramfejlesztő művet létesítenek.

Március 5-én a városi közgyűlésen a polgármester bejelentette, hogy Kratochwil ezredes távozik a 4-es honvédezred éléről. A város úgy érzi, hogy ezzel élénk veszteség éri a város honvédeit. Ezért a parancsnok távozása alkalmából való hálás üdvözlését, valamint az új ezredesnek, Gombos Zoltánnak az üdvözlését javasolja. A törvényhatóság a javaslatot elfogadta.

Pár nappal később a nagyvárad lapok közölték a négyes honvédek új parancsnokának a polgármesterhez intézett alábbi levelét: *„Szentkereszthegyi Kratochwil Károly úrnak a magyar hadsereg 39. honvédgyalogdandár parancsnokává történt kinevezése folytán a magyar királyi honvédgyalozred parancsnokságát én vettem át.*

Amikor ezt Nagyságodnak tudomására hozom, kérem, hogy a szívélyes viszonyt, amely az ezred és Nagyvárad város közönsége között fennállott, velem együtt s engem is támogatva tartsuk fenn továbbra is, mert az egyik hathatós feltétele, egyik eszköze az ezred eddigi kiváló szellemének. Ennek egyik eszköze az elesett hősök özvegyeiről és árváiról való gondoskodás, amely tekintetben Nagyvárad város közönsége szép, igazán példás áldozatkészséget és együttérzést tanúsított. E tekintetben is az ezred vezetésem alatt ugyanazt a szellemet fogja megőrizni, amelyet kiváló hős, emberbarát elődöm meghonosított. Fogadja mélyen tisztelt polgármester úr és Nagyvárad város közönsége kiváló tiszteletem és nagyrabecsülésem nyilvánítását: Gombos Zoltán ezredes."

A *Nagyvárad Napló* 1918. március 17-i számában Rimler Károly kitérítése címmel így írt: *„Nagyvárad polgársága*

pártkülönbség nélkül, igaz örömmel veszi tudomásul, hogy Rimler Károly polgármestert, aki életének javát Nagyvárad modern kultúrvárossá fejlesztésének szentelte, Őfelsége a király a közügyek terén szerzett érdemeinek elismeréséül a III. osztályú vaskorona renddel tüntette ki. A Magyar Tudósítónak, a kormány félhivatalosának jelentése szerint, ezt a hírt holnap teszik közzé.

Kora ifjúsága óta Nagyvárad közigazgatása szolgálatában összeforrt a város polgárságának minden vágyával, törekvésével, amely a 35 év előtti kis városból az országnak ma egyik legnagyobb emporiumát akarta és tudta megteremteni. Mint katonai tanácsos kezdte hivatali működését, majd mint rendőrfőkapitány, ő teremtette meg a várad modern közrendészetet. Majd dr. Bulyovszky József halála után polgármesterré választotta meg a közbizalom, amelynek fokozott ambícióval felelt meg. A színház, az új városháza, a villamosvasút, a vízvezetékek, a csatornázás létesítése és az egymás után emelkedő középületek, kulturális és humánus intézmények megvalósulása, mind az ő alkotó munkájának eredményei.

Rimler Károly kitüntetése meggyőző bizonyossága annak, hogy az értékes munkát megbecsülő Wekerle kormányt nem párttekintetek, hanem igazi érdemek elismerése irányítja a kitüntetéseknel. Hisz épp a legutóbbi közgyűlésen kifogásolta az egyik szónok, hogy miért demonstrálja munkapárti érzelmeit a polgármester azzal, hogy egyedül csak a munkapárti értekezleten referál a város ügyeiről. És íme, most mégis a Wekerle kormány terjesztette elő Rimler Károlyt [a királynak], akit a vidéki polgármesterek közül úgyszólván egyedül, szinte egész Nagyváradot sértően – a szabadelvű párti és munkapárti kormány mellőzött a kitüntetéseknel. Rimler Károly polgármestert, aki most városi ügyekben Budapesten időzik, számosan táviratilag üdvözlötték kitüntetése alkalmából.”

A lap egy másik oldalán megtudhatták az újságolvasók, hogy a polgármester a leánygimnázium és más fontos ügyekben Budapestre utazott, ahonnan a hét végén tér vissza.

1918. március 27-én Rimler Károly ünneplése címmel írta az alábbi beszámolót: „Az egész város őszinte örömét és meleg rokonszenvét tolmácsolta az az üdvözlő deputáció, amely hétfő délelőtt a polgármester előtt megjelent. A város tisztikara, a polgármester munkájának és érdemes működésének közvetlen részesei járultak elébe, hogy kitüntetése alkalmából üdvözlőjék. A tisztviselőkart Lukács Ödön főjegyző, helyettes polgármester vezette, s e szavakkal köszöntötte a polgármestert. »A városi tanács és tisztikar szokatlan

időben és kivételes alkalomból kifolyólag tiszteleg Polgármester úr előtt, mert kivételes az esemény is, amely az egész városi közigazgatásnak dicsőséget szerez, s amely fölött az egész város társadalma osztozik. Eljött a tisztikar őszinte örömeinek kifejezést adni afelett, hogy a király Őfelsége hosszú évtizedeken át kiváló buzgalommal teljesített szolgálataiért Önt kitüntette. A városi tanács és tisztikar tanúja annak a lelkes szeretetnek, amely Polgármester urat e városhoz fűzi, tudja, hogy a Polgármester úr minden vágyának, cselekedetének végcélja a város felvirágoztatása, boldogítása, szemlélője annak a buzgóságnak, amelylyel a közérdekű ügyeket intézi s egyszersmind tanúja annak a puritán felfogásnak és erkölcsnek is, mely Önt közeleti működésében vezeti, s amely közszereplésének minden mozzanatát jellemzi is.

Felemelő érzést vált tehát ki belőle, hogy a Polgármester úr e kiváló tulajdonai és közeleti érdemei a legfelsőbb helyen is honoráltattak, s fokozza ezt az a közfelfogás, amely az elismerésben a város megbecsülését s a tisztikar kitüntetését is látja.

S amidőn ennek az érzésnek itt most e kitüntetés alkalmából hangot ad, amidőn őszintén örömmel üdvözlí és lelkes szeretetéről, ragaszkodásáról biztosítja, s egyszersmind szívből kívánja, hogy adjon a Mindenható Polgármester úrnak nehéz és felelősségteljes munkájának betöltéséhez erőt és kitartást.«”

A világháború utolsó fejezete

Az ötödik éve tartó világháború óriási ember- és anyagi veszteségei, az egyre romló gazdasági helyzet, a néptömegek nyomora, a világszerte egyre fokozódó háborúellenes mozgalmak rákényszerítik az agresszív, militarista köröket is, hogy mielőbb vessenek véget az értelmetlen öldöklésnek, pusztításnak, teremtsenek békét a világban.

1918. március 3-án aláírják a breszt-litovszki békét a központi hatalmak az időközben létrejött Szovjet-Oroszországgal.

1918. május 5-én a központi hatalmak Buftean előzetes békét kötnek Romániával. Május 7-én a békét megerősítik Bukarestben. Dobrudzsát Bulgáriához csatolják, Magyarország javára 5–20 km-es határkiigazítást fogadnak el a Kárpátokban. Ugyanakkor Románia súlyos gazdasági engedményekre is kényszerül a mezőgazdaság, erdőkitermelés és a kőolaj eladása terén.

Az általános béke reményét csökkentette az a tény, hogy megindult a második nagy német támadás a nyugati hadszíntéren. Az olasz fronton is tovább folytatódtak a harcok. Ide kapcsolódik egy nagyváradi vonatkozású hír, amelyről a *Nagyváradi Napló* 1918. április 13-i számában jelent meg *Ember Géza főispán levele a 4-es honvédokhoz* címmel. A főispán emléksorokat küldött az *Isonzói tárogató* című laphoz. Akkor jelent meg 45. alkalommal az olasz front borzalmait közepette dr. Váradi Ödön váradi ügyvéd (akkor százados a váradi ezredben) által szerkesztett újság. A százados szerkesztő a jubiláris számot azzal próbálta ünnepibbé tenni, hogy a főispánt kérte fel, írjon bátorító, lelkesítő szöveget a váradi fiúkhoz.

Az általános békeóhaj viszont egyre inkább fokozza a nagy európai birodalmakban élő különböző nemzetiségek önállósulásának, egyesülésének megvalósulását. Így 1918. április 8-án az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségeinek római kongresszusa kimondta, hogy nem akarnak továbbra is a birodalom keretei között élni, állami önállóságot követelnek (az Amerikai Egyesült Államok kormánya 1918. május 29-én helyeslőleg tudomásul vette ezt a határozatot).

A hadviselő országok helyzetét nehezítette az egyre erősödő szocialista és kommunista irányzatú munkásmozgalom, amely a háborúellenes nagy tüntetéseivel, sztrájkjaival próbálta elérni saját terveit, célkitűzéseit.

Nagyvárad kiáll Rimler Károly mellett, 1918 májusában újból kifejezte a város polgármestere iránti szeretetét és elismerését. Ember Géza főispán halálával megüresedett magas tisztség betöltésére őt találta a legalkalmasabbnak a város vezetősége. A *Nagyváradi Napló* 1918. május 22-i számában *Nagyvárad bizalma Rimler Károly mellett* címmel így foglalt állást:

„Ember Géza örökségét csak váradi ember veheti át. Ez Nagyvárad polgárságának őszinte, meg nem alkuvó nézete. A háború nehéz éveire Váradnak egy boldogabb, sokat jelentő ígérete szakadt. Ezt az ígéretet a megvalósuláshoz juttatni az elkövetkező szebb napok során, ez Nagyvárad polgárságának egyetlen óhaja. És hogy erre alkalmas személyt találjon a kormány, segítségére siet Nagyvárad polgárságának bizalomteljes megnyilatkozása. A város fejlődésének útján két férfiú törekvéseiben látja a boldogabb elkövetkezések garanciáját, Rimler Károlyban, mint főispánban és Lukács Ödönben, mint polgármesterben. Tegnap délután impozáns módon

nyilatkozott meg a város társadalmának hangot adó tényezői részéről a bizalom Rimler Károly főispánja mellett. Az EMKE külön helyiségében értekezlet volt, amelyen a résztvevő váradi polgárság tagjai egyhangúlag amellelt döntött, hogy Rimler Károly főispánja mellett egyhangúlag kiállnak és megvalósulásáért fontos lépéseket fognak tenni a fővárosban. Az értekezleten jelen volt dr. Thury Kálmán, az ügyvédi kamara elnöke, Hiemes Frigyes, az Osztrák-Magyar Bank nagyváradi fiókjának elnöke, Czeglédi Jeremiás az Ipartestület elnöke, dr. Popper Ákos, a Biharmegyei és Nagyváradi Takarékpénztár vezérigazgatója, Adorján Ármin, az izraelita hitközség elnöke, a Nagyváradi Munkapárt alelnöke, Juricskay Barna városi tanácsos, Materny Imre evangélikus lelkész, Sulyok István református esperes, Szmazsenka Ernő, a városi vasút igazgatója, dr. Thury László városi főügyész, Rimanóczy Béla, a villamosművek igazgatója, Olasz Béla, a 48-as és Függetlenségi párt elnöke és még más jelentős férfú.

Úgy határoztak, hogy deputációt indítanak Budapestre Wekerle Sándor miniszterelnökhöz, kívánságuk elfogadtatásáért.”

A küldöttség elindítása sajnos okafogyottá vált, mert másnap már arról szóltak a hírek, hogy Malitinszky Lajost, az addigi megyei főispánt bízta meg a miniszterelnök a város irányításával. Így egy kézbe került a megye, s a város irányítása, mint volt régebben báró Dőry József, majd Beöthy László idejében, és Glatz Antal volt az utolsó, aki egyszemélyben irányította a két intézményt. Miskolczy Ferenc csak úgy vállalta el a főispányságot, ha lesz Váradnak is külön főispánja, mert akkorára a város igen megnövekedett.

Így lett előbb Hlatky Endre, majd dr. Cziffra Kálmán és legutóbb Ember Géza Nagyvárad főispánja, s most ismét egy kézbe került a két intézmény. Malitinszky el akarta hárítani a két méltóság vállalását, hivatkozva a háború következtében rendkívül megnövekedett feladatok sokféleségére. Jelezte a miniszterelnöknek azt is, hogy mozgalom indult Nagyváradon Rimler Károly kinevezése mellett, de a kormányelnök ragaszkodott elgondolásához, így a küldöttség már el sem utazott, és a kedélyek lecsendesedtek. Mégis ez az akció nem volt hiábavaló, meggyőzte a polgármestert, hogy munkája méltó elismerést vált ki a város hangadó személyeinek körében, s ez a mozgalom is csak tovább erősítette benne szeretett városa iránt érzett felelősségtudatát.

1918. június 10-én megtörtént Malitinszky Lajos beiktatása és a kedélyek megnyugodtak.

1918 nyarán-őszén a Központi Hatalmak országaiban erősödik a háborúellenes mozgalom és a két birodalomba betagolt népek önálló állammá való szerveződéséért folytatott harca. Ez kihat a háború további menetére is, az antanthatalmak az Amerikai Egyesült Államok támogatásával fokozatosan erőre kapnak.

1918. június 15-én Piavenál az osztrák–magyar támadás kudarccal végződött, a július 15-i utolsó nagy német támadásra a nyugati fronton három nap múlva az antant ellentámadással válaszol, a németek visszavonulásra kényszerülnek. Augusztus 8-án az antantseregek repülőgépek és harcokocsik tömeges bevetésével áttörik a visszavonuló németek arcvonalát (ez volt a német hadsereg fekete napja).

Rimler Károly polgármester tiszteletdíja címmel jelent meg a Nagyváradai Napló 1918. szeptember 5-i számában az alábbi idézet, amelyből nemcsak a polgármester töretlen népszerűségét munkájának elismerését ismerhetjük meg, de szerénységét és önzetlenségét is. Idézzük a cikket: „Rimler Károly polgármester-ről mindenki tudja, hogy szerény ember, és ha lehet, még ennél is lelkiismeretesebb tisztviselő. Típusa annak a becsületes, puritán közigazgatási tisztviselőnek aminő már nagyon kevés akad széles e hazában. Mindig és mindenhol ott van, amikor a tisztviselők anyagi helyzetének megjavításáért valamit tenni lehet. De ott találjuk őt mindenütt, amikor Nagyvárad városának nagygyá és korszerűvé tételéről esik szó. Nem kap és nem is kér ezért semmit. Hiszen emlékezetes még az a kölcsönüzlet, amely létrejött az Első Hazai Takarékpénztárral, 10.000 koronát adott jótékony célokra, azzal, hogy minden nagyobb üzletnél ezt szokta tenni. A polgármester nem szólt senkinek semmit, hanem a pénzt, úgy ahogy kapta leküldte a pénztárba és bevételztette, mint a város bevételét. Mindez elmondása pedig úgy vált aktuálissá, hogy a tanács tegnapi ülésén beterjesztette az 1917-es évi zárszámadást és a személyzet jutalékára fordítandó 51.740 korona mikénteni javaslatait. Juricskay Barna pénzügyi tanácsos azt javasolta, hogy a villamosmű jövedelméből adjanak tiszteletdíjat a polgármesternek és dr. Thury László fő-ügyésznek, Rácz Géza főszámvevőnek és Komlóssy József gazdasági tanácsosnak.

Az indítvány meglepetést okozott, de Juricskay olyan meggyőző hévvel bizonyította indítványának helyességét, hogy nem lehetett egyszerűen napirendre térni fölötte.

Az első hozzászóló Rimler Károly volt – a polgármesteri állás csak dekórum, amely fizetésen kívül nem ismer más tiszteletdíjat, én a magam részéről csak a kötelességet ismerem. Fordítsák csak a tiszteletdíjakat a tisztviselők fizetésének javítására, annak én sokkal jobban örülök.

Juricskay azt felelte, ma már más világot élünk. A városnak a villamosmű is egy üzlet, amelynek jövedelméből honorálni kell mindazokat, akik dolgoznak érte. Sem a polgármester úr, sem a főjegyző úr ezideig nem kapott tiszteletdíjat azokért a különmunkákért, amelyeket olyan páratlan szorgalommal intéztek. Rimler Károly és dr. Thury László felszólalása után a tanács úgy döntött, hogy az indítványt méltányosnak tartja és ilyen szellemben a közgyűlésnek javaslatot fog tenni.”

Gyűlnek a vészfelhők

1918. szeptember 14-én a balkáni antanthadtest döntő támadást indított Ausztria–Magyarország ellen, s a gyors bolgár és török kapituláció után ellenállás nélkül közeledett a monarchia határai felé.

1918. október 12-én az erdélyi és a magyarországi Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága Nagyváradon Aurel Lazár ügyvéd Nagysándor József utcai házában tartott ülésükön elfogadták az Erdélyi és Magyarországi Román Nemzeti Függetlenségi nyilatkozatát, amelyet 1918 októberében felolvasott a magyar képviselőházban is.

Hiábavalónak bizonyult Bécs fegyverszünetre és békétárgyalásra vonatkozó javaslata és 1918. október 16-i manifesztuma, mellyel a császár szövetséges állam létrehozásával próbálta megállítani Ausztria–Magyarország felbomlását, ez már nem sikerült, nem sikerülhetett. Ekkor már nemcsak Károlyi Mihály, de Tisza István is elismerte a háború elvesztését.

1918. október 18-án Nagyvárad városi közgyűlésen Stokker József és Grósz Menyhért *A független Magyarországért* című beadványát tárgyalták. Kijelentették, hogy megszűnik a dualizmus és a personálunió alapján a demokratikus népkormánynak egy önálló független Magyarországot kell kikiáltani. Lukács Ödön

felszólalásában hangsúlyozta, hogy a népek önrendelkezési jogát illetően nem eléggé világos, mert nem mondják, hogy ez a kül- vagy a belpolitikában érvényesül.

A polgármester helyesli a főjegyző előterjesztését, s kijelenti, hogy ha magát Wilsont kérdeznék meg, ő maga sem tudná megmondani, hogy milyen demokratikus törvényeket kellene hozni Magyarországnak, amely minden nemzetiség igényét kielégítené.

Lukács Ödön újból szót emelt a demokratikus fejlődés mellett, majd pedig a polgármester meleg szavakkal ajánlotta elfogadásra a javaslatot. Az állandó választmány elfogadta.

Ezen a napon, 1918. október 18-án a *Nagyváradi Napló* adta hírül, hogy a magyar parlamentben elhangzott a román nemzeti párt deklarációja, amelyet a nagyváradi ügyvéd, Vajda Sándor – Alexandru Vaida Voievod nemzetiségi képviselő napirend előtt olvasott fel, s közölte ezt a szöveget. *„A magyarországi és erdélyi román nemzetnek szervezete nem ismeri el a parlament és a magyar kormány jogosultságát, hogy magát a román nemzet képviselőjének tekintse, s nem ismeri el tőle idegen tényezők oly jogát, hogy a békekongresszuson a magyarországi és erdélyi román nemzet jogait képviseljék, mert az érdekek védelmét csakis saját nemzetgyűlése által kijelölt tényezőknak adja. A párt végrehajtó bizottságán kívül senki sem lehet feljogosítva, hogy a nemzet politikai ügyeire vonatkozó kérdéseket tárgyaljon. A határozatokat és megegyezéseket, melyek a bizottság hozzájárulása nélkül hoznak, érvénytelennek tekintik.”*

Október 23-ról 24-re virradó éjszakán megalakult a budapesti Károlyi-palotában a Magyar Nemzeti Párt. Tagjai a Károlyi-párt, a Jászi-féle Radikális Párt és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. Elnökül Károlyi Mihályt választják. Programjukban, amelyet Jászi Oszkár fogalmazott meg a 48-as hagyományok szellemében, követelték a háború azonnali befejezését, a németekkel való szövetség felbontását, a képviselőház feloszlatását, új demokratikus választásokat, a wilsoni béketerv megvalósítását Magyarország területi integritásának fenntartásával, nagyszabású birtok és szociálpolitikai reformokat. A *Nagyváradi Napló* *A képviselőház izgalmas ülése* címen számolt be erről az eseményről, s ugyanott közölte, hogy Mihály Péter román képviselő a magyar országgyűlésben néhány megjegyzést tett a Román Nemzeti Párt Vajda Sándor által előadott deklarációjához. Kijelentette, hogy a magyarországi románok e kialakuló új világban

egy független, erős, boldogabb magyar nemzet tagjai lesznek.

Ettől kezdve tüntetést követelt, a tömegek a 12 pont teljesítését, a Nemzeti Tanácsból új kormány alakítását és a béke megkötését követelték. De nemcsak Budapest, hanem az egész monarchia forrongott, október 28-án megalakult a Csehszlovák Köztársaság, október 29-én a zágrábi országgyűlés kimondta Horvátország elszakadását, október 30-án megalakult Ausztria forradalmi kormánya. Így aztán az Osztrák–Magyar Monarchia gyakorlatilag az őszirózsás forradalomnak nevezett október 31-i magyarországi fordulat előtt felbomlott.

Ezen a napon József főherceg kinevezi Károlyi Mihályt miniszterelnökké, aki a Nemzeti Tanácsba tömörült pártokból megalakítja koalíciós kormányát és József főherceg előtt felszólal a királyra. Másnap, miután a király a Károlyi-kormányt saját kérésére felmentette a neki tett eskü alól, november 1-jén este a kormány tagjai Magyarországra és a magyar népre esküsznek fel.

Ezen az ellentmondásos, zűrzavaros napon állítólag „ismeretlen” fegyveresek meggyilkolták gróf Tisza Istvánt, egykori miniszterelnököt, akit a nagyváradiak döntő többsége saját miniszterelnökének, s nagy patriótának tartott.

Az országos változások nagyváradi visszahatása

1918. november 1-jén a *Nagyváradi Napló* vezércikkben, *Nagyvárad polgársága, munkássága, helyőrsége a Nemzeti Tanács mellett* címen így írt: „A városi tanács megfogalmazta a város proklamációját, melyben csatlakozik az Országos Nemzeti Tanácshoz. Nagyvárad városi tanácsa a mai válságos időben Magyarország jövőjét csak úgy látja biztosítva, ha az ellenséges invázió le lesz verve és az ínséget a rögtönös béke és teljes demokrácia váltja fel. Ez a Nemzeti Tanács programja. A város tanácsa csatlakozik e programhoz, a Nemzeti Tanácsot elismeri, munkájában támogatja. Mivelhogy pedig a várost megillető önrendelkezési jog letéteményese a város képviselő testülete, ennél fogva a város tanácsa rendkívüli közgyűlést hívott egyben hogy a törvényhatósággal a további egyetértő munkában megállapodjunk. Sorsunk attól függ, hogy akkor, amidőn kelet felől a román betörés fenyeget, délről a szerbek, Szla-

vóniában szökött martalócok fosztogatnak, a személy és vagyon biztonságot sikerüljön megőrizni. Ezért a városi tanács minden lehető megtesz, hogy a város lakosságát minden rendzavarástól megóvjon.

Felszólítja ezért a város tanácsa a város közönségét, támogassa nagy nemzeti kötelezettségének teljesítésében. Csatlakozásával adjon erőt a hatóságok lelkes törekvéseinek megvalósításához, sorakozzék zászlónk alá, melyre a béke, a függetlenség és a nemzeti becsület van írva.

Rimler Károly polgármester, Lukács Ödön főjegyző”

1918. november 3-án tartották az első együttes tanácsulést, amelyen szintén Rimler Károly elnökölt, de jelen voltak a Nemzeti Tanács részéről dr. Grósz Menyhért, dr. Ágoston Péter, dr. Berkovits René, Bíró Márk, Fridländer Sándor, valamint a Katz fivérek: dr. Katz Béla és dr. Katz Lipót.

November 5-én Dutka Ákos: *Vigyázzunk emberek!* címmel írt lelkes hangú, de felelősségteljes vezércikket a *Nagyváradai Naplóban*. Cikkét így kezdi: „*Forradalmi testvérek! Legyünk józanok és méltók a fölénkbenőtt történelmi napoknak.*”

November 6-án Széchényi Miklós püspök pásztorlevelét közölték a lapok, melyben megfogalmazta álláspontját a békéről és a Nemzeti Tanácsról. (Rendkívül remek diplomáciai érzéssel megfogalmazott, mértéktartó, elgondolkoztató, de az értők számára iránymutató írása nem illeszthető jelen munkánk kereteibe – csak figyelemfelkeltésként említjük itt meg.)

November 6-án a Nemzeti Tanács felfüggesztette a törvényhatóság működését azzal, hogy létrehozhatják a polgári tanácsot. 1918. november 7-én Rimler Károly nyilatkozatában hangsúlyozta, hogy első feladata a rend, a biztonság fenntartása. Hangsúlyozta, hogy fontosnak tartja, elvárja véleményének figyelembe vételét az új hatalom képviselői által. Kéri, sőt elvárja, hogy a közigazgatási bizottság és a közgyűlés kezdje meg működését. Hivatkozik arra, hogy az új belügyminiszter Nagyvárad törvényhatóságához intézett leiratot, tehát elismeri annak törvényességét.

Ugyanezen a napon közölték a lapok, hogy a városi tisztviselők letették az esküt az új főnökségre, dr. Soós István jegyző asszisztálása mellett. Rimler Károly, az új főispán, dr. Katz Béla kezébe tette le az esküt.

1918. november 7-én Károlyi Mihály miniszterelnök vezetésével küldöttség ment Belgrádba, Franchet d'Esperey tábornokhoz, az antanthatalmak keleti frontjának főparancsnokához, hogy Magyarország nevében külön fegyverszüneti tárgyalást folytasson. A tábornok 18 pontból álló, a magyar részről elfogadhatatlan követeléseit nem írják alá. (Ez az egyedüli pozitívum, amelyet Károlyi javára írhat a történelem!)

November 15-én Jászi Oszkár folytatott tanácskozást Aradon a Román Nemzeti Tanáccsal, de az elutasította a számos engedményt (köztük számunkra megalázókat) tartalmazó javaslatait.

November 17-én végre egy jó hírt is olvashattak a nagyváradiak újságjaikban: Hazajönnek a váradi négyesek Olaszországból.

November 19-én a *Nagyváradi Napló* így számolt be megérkezésükről: „*Kratochwil ezredes a fegyvereket megőrizve 50 gépfegyverrel és 800 puskával hozta haza az 1200 váradi honvédot. Az egész trént, meg szép olasz hintókat, gépfegyvereket, puskákat, munitiót, nyersanyagokat, mint hadizsákmányokat, amelyekről tudta, hogy idehaza szükség lesz rájuk.*

A peronon Ágoston Péter kormánybiztos, Rimler Károly polgármester, a magyar nemzeti tanács több tagja, a román nemzeti tanács részéről Csorogaru Romulusz püspök, Lázár Aurél és dr. Ardelean Justin fogadta őket.

Kratochwil vezérezredes rövid köszöntőjében így szólt a megjelentekhez: »Négy és fél esztendővel ezelőtt, úgymond erről a helyről indultunk el, és azt fogadtuk, hogy győzedelmesen térünk vissza. Főlemelt fővel mondom, hogy győzelemmel jöttünk vissza. Pillanatra meg kell állnunk, hogy megemlékezzünk a sok drága bajtársunkra, akik vérüket ontva ott maradtak a csatatéren. Isten áldása rájuk. Mi pedig, akik hazajöhettünk, köszönjük a szeretetteljes üdvözlést és fogadalmakat.

Éljen a haza! Éljen Bihar vármegye és Nagyvárad közönsége!«

A lap megírta, hogy ugyancsak vasárnap érkezett haza Nagyvárad 37-es gyalogezrede, de csak annak a trénje mintegy 200 főnyi utász, egy hadnagy vezetésével. Az ezred törzskara és a lövészárkokban volt századok nem jöttek meg, valószínűleg olasz fogságba estek.

November 21-én végleg megszűnt a román-magyar megbékélés reménye. Az Aradon székelő Román Nemzeti Tanács elnöksége proklamációt tett közzé, hogy nem maradnak állami közösségben a magyarokkal.

Nagyváradon mégis volt egy közismert román ügyvéd, dr. Pelle János, aki két nyílt levélben foglalt állást a román–magyar megegyezés mellett, az egyiket magyar nyelven dr. Grósz Menyhértnek, a nagyváradai magyar nemzeti tanács elnökének, a másikat dr. Aurel Lazărhoz, mint a nagyváradai román nemzeti tanács elnökéhez címezte román nyelven. Akkor már Lázár Aurél jóval magasabb pozícióban képviselte a román érdekeket.

A *Tiszántúl* 1918. november 24-én *Nagyvárad népe köztársaságot akar* címmel terjedelmes összeállítást közölt, melyben beszámol a városi tanács határozatáról, közli Bíró Márk ott elhangzott beszédét a 400 éves Habsburg-uralomról, ismerteti a polgármester bejelentését, hogy Nagyvárad város tanácsa a köztársasági államforma mellett foglalt állást. Ezt ismertetjük az alábbiakban:

„Rimler Károly polgármester megkapó beszéd keretében felolvasta a városi tanács határozatát: »Nagyvárad város tanácsa a történelmi nagy események hatása alatt, amidőn a világfelszabadítás nagy gondolata vezérli a társadalmat, lelkiismeretes mérlegelés tárgyává tette, hogy Magyarország új élete minő új államjogi berendezést tesz szükségessé. A szabad eszmék diadala, s ennek nyomán a Földet rázó evolúció, amely széttörte az aulikus Ausztria bilincseit, köztársasággá tette a hatalmas Németországot, s lángba borítja az olaszok, franciák és angolok népeit, megöli az imperializmus kísértő szellemét, Magyarországnak is meghozta szíve vágyát, a szabadságot és függetlenséget. (...) Ezen izzó atmoszférában Magyarország csak úgy tudja fennmaradását biztosítani, ha határai között békés, szabad és boldog emberek hazáját teremti meg, s az emberi élet e nagy vívmányait pedig csak úgy érheti el, ha a hazai földön való közös együttélés formáit és szabályait a világ-felszabadítás nagy szellemében alkotja meg. Éppen ezért Nagyvárad tanácsa, hazaszeretettől áthatva állást foglal a köztársasági államforma mellett. Meggyőződésünk, hogy ez az állásfoglalásunk nem állítja ellentétbe a monarchikus államforma keretében vállalt követelményeinket, mert a királynak hűségesküje alól való feloldozása a magyar közélet többi szereplőinek is megadta a magyar népfenség nevében az elhatározási és cselekvési szabadságát.«”

Ebből, a ma már kissé nehezen követhető, bonyolultnak tűnő megfogalmazásból kitűnik a polgármester őszinte hite a humanista eszmékben, az erkölcsös, becsületos politizálásban. Mai szemmel olvasva, a korabeli eseményeket, azok körülményeit és következményeit ismerve megállapíthatjuk, hogy túlságosan

idealisztikusnak bizonyultak az ő őszinte reményei és elvárásai a korabeli politikusok valamennyi oldalával szemben. És ez sajnos a mai helyzetre is érvényes: *A történelem ismétli önmagát.*

1918. november 26-án megalakult a zsidó nemzeti szervezet is Nagyváradon. Programjukban ezt írták: „*mi, tagjai az egymillió kétszázötvenezer magyarságnak szintén nemzeti közösséget akarunk alkotni. Mi magyar zsidók akarunk maradni, és a magyar integritásért célunk küzdeni.*” Ezen állásfoglalását fenntartotta a későbbi években, a román impérium megszilárdulása után is a nagyváradi neológ hitközség vezetője, a kitűnő költő, a Kisfaludy Társaság tagja, Kecskeméti Lipót neológ főrabbi.

Ugyancsak november 26-án tartották a dr. Ágoston Péter által főispánként és kormánybiztosként létrehozott *Propaganda bizottság* nyitórendezvényét a Városháza nagytermében. Grósz Menyhért a Nemzeti Tanács elnökeként arra figyelmeztette a nagyszámú hallgatóságot, hogy meg kell akadályozni a jobboldali royalista és a baloldali anarchista veszélyt. A *Propaganda bizottság* elnöke, Berkovits René a forradalom védelméről tartott előadást.

1918. december 1-jén a gyulafehérvári román nemzetgyűlés kimondta Erdély egyesülését Ó-Romániával. Ezzel befejeződött az egységes román állam kialakulási folyamata. Erdély új vezetésére kormányzótanácsot – Consiliu Dirigent-et – választanak, amely 1920. április 2-ig működött. Elnöke Iuliu Maniu lett. A *Gyulafehérvári határozat* szerint az együttlakó nemzetiségek teljes szabadságot kapnak; az oktatás, közigazgatás és igazságszolgáltatás saját nyelvükön történik, nemzetiségük soraiból választott tisztviselők révén; minden nemzetiség számarányának megfelelő képviseletet kap. Az *Erdélyi Román Kormánytanács* 1920. április 2-ig működött.

Nagyváradon nem keltett riadalmat e hír, hisz a történelmi Erdély határain, a Király-hágón túl fekszik.

1918. december 13-án a *Nagyváradi Napló* arról adott hírt, hogy francia katonák jönnek a városba fenntartani a rendet. Nagyvárad sorsa előzetes békekonferencián fog eldőlni.

Közben megkezdődött a Kárpátokon túlról a román csapatok behatolása Erdélybe. December 18-án a *Nagyváradi Napló* közölte Ugron Gábor nyilatkozatát, miszerint nincs megelégedve a magyar kormány tétlenségével, hogy nem igyekszik megvédeni a székelyeket, akik készek az utolsó szál emberig védeni

hazájukat és készek visszaállítani a korábbi önálló Erdély-országot. Azt is elmondta, hogy a románok Kolozsvárt, Nagyváradot, sőt Debrecent és Budapestet is meg akarják szállni.

1918. december 23-án Philippe Berthelot tábornok a Havasalföldön állomásozó Dunai Hadsereg parancsnoka, a bukaresti francia misszió vezetője jegyzéket juttat el a magyar kormányhoz. Közli, hogy engedélyezte a román hadsereg-főparancsnokságnak a november 13-i belgrádi fegyverszünetben megszbott erdélyi demarkációs vonal átlépését. (Amit a román hadsereg már napokkal azelőtt megtett.)

A *Nagyváradai Napló* december 23-i számában *Kolozsvár sorsa* című cikkében megírta, hogy Apáthy István Erdély kormánybiztosa arra kérte a román főparancsnokot, hogy Kolozsvár megszállását halasszák december 29-re, vagy legalább a karácsonyi ünnepek utánra. Kérése nem talált meghallgatásra.

Ennek ellenére sor került mégis a kolozsvári magyar nemzetgyűlésre, ahol legalább annyi magyar és székely gyűlt össze, mint december 1-jén Gyulafehérváron, csak az itt elhangzott kívánságokat, kéréseket, követelményeket egyszerűen elseperte a történelem vihara. A nagyváradai küldöttségben részt vett Strengar Demian Sava szociáldemokrata párttitkár és Avramescu bukaresti szociáldemokrata, akik tiltakoztak az ellen, hogy miután a magyar kormány megengedte a románok gyulafehérvári nemzetgyűlését, sőt külön vonatokat is biztosított az odaigyekvők számára, a románok megakadályozták a székelek Kolozsvárra jutását. (Ez már nem bír semmilyen jelentőséggel, de hozzátartozik a történelmi igazsághoz, s ne borítsa be a feledés homálya – a szerző megj.)

Kolozsvár megszállása után biztossá vált a román seregek Nagyváradra történő bevonulása. December 25-én a Tiszántúlbán *Napok kérdése Nagyvárad megszállása* címen jelent meg egy rövid és semmi konkrét forrásra nem hivatkozó cikk.

A *Nagyvárad* 1918. december 28-i számában Rimler Károly polgármester így válaszolt az újságíró kérdésére: „*A sorompónál fogom várni őket. Mindez azonban csak terv. Az hogyan történnek a dolgok, az akkori körülményektől függ, elsősorban attól, ha a megszálló csapatok parancsnoka nem hív-e maga elé, ahogy a kolozsvári polgármesterrel tette. (...)*

Egyet mondhatok: a helyemen maradok, ameddig erőm és a körülmények megengedik, s csak egy célom van e szerencsétlen

napokban: a város minden polgárát megvédeni. Én bízom benne, hogy sikerül, mert a románok konciliális viselkedéséről kapok mindenfelől híreket.”

1918. december 31-én azt írta a Nagyvárad-i Napló: *Francia lovasság jön Nagyváradra*. Berthelot tábornok tegnap rövid látogatásra érkezett. A Nagyvárad tudósítója megkérdezte, mikor cserélik fel a román csapatokat franciákkal. A tábornok így válaszolt: Nagyváradra egyelőre egyáltalán nem jönnek csapatok, de ha rendfenntartás szükségessé fogja tenni, akkor francia csapatokat küldök, amelyeket román csapatok fognak kiegészíteni.

Román közéleti nevezett ki a nagyszebeni kormányzótanács, egy volt nagyvárad-i honvédtiszt, Bezsán Miklós személyében, aki megkereste Lukács Ödönt, a helyettes polgármestert, hogy tájékoztassa a város közéleti állapotáról. Lukács kérte, hogy a román kormányzótanács is legyen segítséggel a város közéleti állapotának biztosításában.

Berthelot tábornok nagyvárad-i tartózkodása során találkozott Ágoston Péter kormánybiztossal, aki a következő szavakkal köszöntötte őt kitűnő franciasággal: *„Üdvözlöm a győztest, aki győzelemre segítette a magyar köztársaságot és a demokráciát. A francia nemzet nagy gondolkodói és írói, Franciaországból ideszármazott utódai, kiknek egyike, im ön előtt áll, járultak hozzá, hogy a nagy átalakulás megtörténjen.”* – Majd elmagyarázta a tábornoknak, hogy ő francia eredetű családból származik, nagyatyja Mercier tábornok volt, atyja pedig Elzászból került Magyarországra. A továbbiakban arról igyekezett meggyőzni Berthelotot, hogy indokolatlanok a románok területi követelései, s azért is elfogadhatatlanok, mert itt az új köztársaságot egy régi királysággal akarják felváltani. Elmondta, hogy a város lakóinak aggodalma azzal magyarázható, hogy 95 százalékban magyarok és csak 5 százalék a román lakosság. Azt is elmondta, hogy a megyében 307 ezer magyar és 286 ezer román él.

Berthelot válaszában csupán annyit mondott, hogy a demarkációs vonal csak az ellenséges csapatok elváltását szolgálja és nem jelent végleges határokat.

A következő napon egy másik újsághír arról tudósított, hogy Ágoston Péter kormánybiztos találkozott Vincze Sándorral, az erdélyi főkormánybiztos (Apáthy István) helyettesével, a Kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács alelnökével. Beszéltek Kolozsvár

román megszállásáról, a magyar hatóságok és a román parancsnokság közötti kapcsolatokról. Kolozsváron úgy tudják, hogy Nagyvárad román megszállása rövidesen bekövetkezik. Berthelot tábornok kijelentette, hogy a román megszállás bizonytalan időre szól, s a román csapatokat francia parancsnokság mellé osztják be. (*Nagyvárad*, 1918. december 31., 1919. január 1.)

Vészjósló változások előjelei

A *Tiszántúl* január 1-jei számában arról számolt be, hogy a Budapesten tartózkodó, illetve ott élő román szociáldemokraták tiltakoztak a gyulafehérvári határok ellen. Munteanu kijelentette, hogy fegyverrel kell magakadályozni Erdélynek Romániába való bekebelezését.

A *Nagyvárad* *Napló* 1919. január 5. számában *Nem szállják meg a románok Nagyváradot* címmel az alábbiakat írta:

„Dr. Apáthy István Kolozs vármegye fő kormánybiztosa Berthelot francia és Neculce román tábornokokkal megegyezett, hogy a megszálló csapatok nem vonulnak tovább, feltéve ha a szabad területeken nem bomlik föl a rend. A megszállt területeken magyar nemzetőrséggel karöltve tartják fenn a rendet.”

1919. január 5-én dr. Ágoston Péter kormánybiztos intézkedett Nagyvárad város közigazgatási testületének összehívásáról, ahol Rimler Károly polgármester beszámolt a közigazgatási ügyekről.

A kormánybiztos bejelentette, hogy az alábbi magyar városok: Kolozsvár, Nagyvárad, Gyulafehérvár, Marosvásárhely, Beszterce, Máramarossziget, Székelykocsárd, Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely, Nagyszeben, Brassó, Petrozsény, Lugos, Karánsebes, Versec, Pancsova, Nagybecskerek, Nagykinda, Szatmár, Nagybánya, Dés francia védelem alatt állnak. A városok listáját a magyar fegyverszüneti bizottság adta át Vyx alezredesnek, aki továbbította az antant keleti hadseregének főparancsnokához.

Megtárgyalták és elfogadták BIRTHA alezredes beadványát, mely szerint 160 tagú nemzetőrséget szerveznek. Jánossy Gyula tb. főkapitány kijelentette, hogy közérdek a nemzetőrség létrehozása. Január 8-án Reáliskola és internátus nyílt a hadapródiskola épületében.

Január 12-én adták hírül a nagyváradi lapok, hogy a Magyar Népköztársaság első elnökének Károlyi Mihályt választotta a Nemzeti Tanács.

A románok megszállják Nagyváradot írta a *Nagyváradi Napló* ezen a napon. „Neculce tábornok a román megszálló csapatok parancsnoka új rendeletet bocsájtott ki, hogy a magyar csapatoknak az Arad, Békés, Nagyvárad, Nagykároly, Szatmárnémeti vonalat is ki kell üríteniük, s ezeket a területeket is megszállják a románok.”

Január 14-én riasztó hírként jelent meg a helyi újságokban, hogy a román seregek elindultak Kolozsvárról Nagyvárad felé. Másnap már azt közölték, hogy Bánffyhungyadot előző este megszállták. A pesti vonat csak Csucsáig közlekedik. Január 16-án közölték, hogy Kolozsváron a román hatóságok letartóztatták Apáthy főkormánybiztost és Nagy Károly református püspököt.

Január 18-án arról szóltak a hírek, hogy Gambetta tábornok Aradon bejelentette, hogy Aradot és Nagyváradot román csapatok fogják megszállni és újabb román hadosztályok érkeznek Romániából. Január 22-én beszámoltak a székely hadosztály sikeréről, hogy Kissebesnél megütközött a román seregekkel, s megállította előretörésüket. Ezen a napon jelentették be, hogy dr. Ágoston Péter belügyi államtitkár lett, s eltávozott Váradról. Január 23-án közölték, hogy a 21. székely gyalogezred bevonult Csucsára.

Január 23-án a *Nagyváradi Napló* arról adott hírt, hogy a 21. székely gyalogezreddel Kratochwil ezredes visszafoglalta Csucsát és megerősítette esküjét, hogy Erdélyt megvédi.

1919. január 26-án közölték, hogy dr. Katz Béla lett Nagyvárad és Bihar megye főispánja, és dr. Berkovits René a főváros közegészségügyének főfelügyelőjévé nevezték ki.

Ezen a napon rövid, egymondatos hírben írta meg a *Tiszántúl*, hogy: „*Ady Endre a Liget szanatóriumában 40 éves korában meghalt. Az újkori magyar irodalom legkiválóbb tagja volt.*” Január 28-án viszont részletesen beszámolt a költő halálának nagyváradi visszhangjáról, *Ady Endrének szobrot emel Nagyvárad* című cikkében. A városi tanács ülésén Rimler Károly polgármester tartott megemlékező beszédet, melyben vázolta azokat a kötelékeket, amelyek a forradalom költőjét Nagyváradhoz fűzték. Rámutatott Ady Endre életének örök értékű kultúrmunkájára. Indítványozta, hogy a tanács a város közönsége nevében fejezze ki részvétét az elhunyt özvegyének és a Vörösmarty akadémiának.

A tanács Ady Endre emlékének méltó megörökítésével a polgármestert bízta meg (tehát ő kellett volna megvalósítsa a szoborállítás feladatát, de erre már nem volt lehetősége). A *Tiszántúl* közölte *A város távirata Ady Endre özvegyéhez* címmel annak szövegét: „Nagyvárad város közönsége mély megrendüléssel fogadta Ady Endre elhunytának hírért. A vér és arany városa, mely oly korán magához ölelte a költőt és nemcsak hatalmas érvényesülési lehetőséget biztosított neki, de ihlettel, hangulattal, hatalmas impressziókkal segítette szárnybontogatását, majd szinte a szülői érzés büszke örömeivel kísérte őt világhírű útján, ma a lesújtó gyász közvetlenségével áll ravatala mellett. A gyászban a város minden érző lelke osztozik.

Részvétünket a város tanácsa nevében tolmácsolta

Lukács Ödön p. m. helyettes”

Természetesen a legnagyobb terjedelemben és a legmélyebb részvéttel Ady egykori lapja, a Nagyvárad Napló emlékezett a költőre. Az egész első oldal gyászkeretes cikkben idézte emléket és Zsolt Béla szép nekrológban búcsúzott az egykori munka- és harcostárstól a progresszív eszméket hirdető nagy költőtől.

Városi tanácsból Néptanács

1919. február 1-jén közölték, hogy: „*Néptanács veszi át a törvényhatóság képviselőtét*”. Másnap arról írt a *Tiszántúl*, hogy Nagyvárad együttes tanácsa Rimler Károly polgármestersége alatt kéri, hogy a nagyvárad katonai járványkórházat engedjék át a városnak városi kórház céljára. Tehát maradt a polgármester. Egy február 11-i hírből kiderült, hogy Jánossy Gyula is megmaradt rendőrfőkapitányi tisztében.

Március 6-án arról írtak, hogy Nagyvárad megszállását megakadályozzák a franciák, Csucsánál igyekeztek megszüntetni a tüzelést. A február 16-i számban *Nagyvárad város néptanácsa* címen ismertették, hogy kikből áll a tanács: a Károlyipártból, a Radikális és a Szociáldemokrata pártból jelölt tagok között kereskedők, iparosok, értelmiségiek. A város tisztikarából Rimler Károly polgármester, Lukács Ödön főjegyző, dr. Thury László főügyész, Jánossy György rendőrfőkapitány, Komlóssy József gazdasági főtanácsos, Eleméry Ferenc katonaiügyi, Juricskay Barna adóügyi főtanácsos.

Egy kevésbé ismert, de számunkra sorsdöntő határozat született az 1919. január 18-án Párizsban ünnepélyesen megnyitott békekonferencián. Ugyanaz év február 26-án a francia vezérkar javaslatára, a külügyminiszterek tanácsa határozatot hozott a magyar és román csapatok közötti semleges zóna létrehozásáról. A határozat szerint a román csapatok előnyomulnak Szatmárnémeti, Nagyvárad, Nagyszalonta, Arad vonaláig. A magyar csapatok visszavonulását március 23-án kell kezdeni és tíz nap alatt befejezni. A román zónában a magyar közigazgatás megszűnik, a semlegesben megmarad. A határozatot március 20-án közlik a magyar kormánnyal.

Az, hogy a két kormányt nem egyidőben értesítették, abból is kiderül, hogy a *Nagyvárad* az 1919. március 18-i számában tette közzé a hírt, hogy Románia általános mozgósítást rendelt el Magyarország ellen. Ezzel szemben még március 6-án azt írta a lap, hogy Nagyvárad megszállását megakadályozzák a franciák, és Csucsánál igyekeznek megszüntetni a tüzelést.

Március 20-án az eredeti terveknek megfelelően, az antant katonai misszió vezetője, Vix ezredes átadta Károlyi Mihály köztársasági elnöknek De Lobit tábornok jegyzékét, a már február 26-án jóváhagyott demarkációs vonalról, s közli, hogy a semleges zónát az antanthaderő szállja meg. A köztársasági elnök szóban közli a katonai misszió vezetőjével, hogy a jegyzékben foglalt követelések nem teljesíthetők. Másnap, március 21-én átadják a kormány elutasító válaszát a jegyzékre. A kormány lemond, s a hatalmat a kommunisták és szociáldemokraták veszik át, kikiáltják 1919. március 21-én a Magyarországi Tanácsköztársaságot.

Proletárdiktatúra városunkban

A proletárdiktatúrának is nevezett kommunista rendszer habár csak rövid időre, de Nagyváradon is megvalósult. Az egy hónapig tartó uralom alatt a város közigazgatásában nem történt gyökeres, lényeges változás. 1919. március 22-én a Néptanács rendes havi közgyűlésén a fővárosban tartózkodó dr. Katz Béla távollétében Rimler Károly polgármester elnökölt. Napirenden szerepelt a városi kórház felállítása a katonai járványkórházban, a villamosáram-díjak emelése, s a szegény hadiözvegyek és árvák számára népkonyha működtetése a hadapród iskolában.

Nagyváradon valójában csak az addig is meglévő közigazgatási adminisztratív intézmények elnevezését forradalmasították, de a személyzet és a működési szabályzat nem változott. Létrejötték a munkás- és katonatanácsok; a falvakon a munkástanácsok, azzal a feltétellel, hogy 12 holdnál kevesebb földje lehetett a falvakban a tanácstagoknak. Létrehoztak egy direktóriumnak nevezett szervet, amely a város és a megye irányítását végezte. A direktórium hivatalos lapja a Nagyvárad-i Vörös Újság volt, melynek korabeli példányait nem sikerült felkutatnunk sem a nagyvárad-i, sem a budapesti könyvtárakban. Az ismert és legolvasottabb nagyvárad-i lapok, a Nagyvárad-i Napló, Nagyvárad, Szabadság, Tiszántúl példányai is csak hiányosan maradtak fenn ebből az egy hónapból – a Tiszántúl április 13-tól április 24-ig meg sem jelent.

Létrehozták a forradalmi törvényszéket, melynek élére a legkegyetlenebb kommunistákat állították, élükön dr. Végh Dezső ügyvéddel és Patócs János szabóval.

Városunkban is megindították a vörös hadsereg szervezését, önkéntességi alapon, jelentős anyagi előnyök felajánlásával. A nagyszámú leszerelt és jövedelem, ellátás nélküli katonákból egyre többen vállalták besorolásukat és március 27-én megalakult a nagyvárad-i vörös batalion.

Valóságos ostromállapotnak is beillő szigorú intézkedéseket hoztak, amelyeket még március 25-én jelentettek be egy nagy népgyűlésen, amelyet az egykori kispiactéren (Szent László tér – Piața Unirii – mai nevén) tartottak. A népgyűlés idejére minden tevékenységet felfüggesztettek a városban, és utcánként mozgósították a lakosságot a részvételre az önkéntes agitátorok. Az itt bejelentett intézkedések közül csak néhányat említünk:

- minden rangot, tisztet, megkülönböztetést eltörölnék;
- minden ékszert, aranyat, ezüstöt, fegyvert, muníciót 48 óra alatt le kell adni a rendőrségen;
- a magán-telefonkészülékeket elkobozzák;
- a vállalatok, intézmények, kereskedők tűzifa és szén tartálékát felleltározzák, forgalmazását engedélyhez kötik;
- szeszesitalok fogyasztása összejöveleteken, rendezvényeken, magánlakásokban tilos és az ostromállapotra vonatkozó törvény szerint büntetik;
- újabb intézkedésig a bíróságok függeszték fel a pereket, kivételt képeznek a munka- és lakásügyi perek, amelyeket gyorsított eljárással kell megoldani;

- valamennyi napilap a közigazgatási tanács határozatait (első oldalán) a címlapján köteles közölnie.

Március 25-én a direktórium feloszlatta a Román Nemzeti Tanácsot, elkobozta teljes irattárát és kisajátította székházát, s helyébe a Román Kommunista Tanácsot telepítette.

Március 27-én kisajátították a Félix- és Püspökfürdőt, úgy- mond a proletariátus használatába adják. Ugyancsak kisajátították a római katolikus püspökség parkjait, amelyeket úgy- nevezett munkás parkokká szándékoznak átalakítani.

Április 9-én a vörös hadseregbe parancsá vált, az utolsó éves gimnáziumi tanulók és a hasonló korú fiatalok besorozása a vörös hadseregbe. 1919. április 12-én az egyre növekvő káosz és agresszivitás megfékezésére, a katonaszökevények és az egyre erőszakosabbá váló mindenféle nincstelének, munkanélküliek megfékezésére létrehozták a vörös őrséget, amely a városi rendőrségtől függetlenül tevékenykedett, s legfőbb feladata az ellenforradalmi tevékenység, szervezkedés megakadályozása volt.

1919. április 18-ról 19-re virradó éjszakán, mikor nyilván- valóvá vált a kommunista direktórium összeomlása Jánossy Gyula rendőrkapitány és Halász százados vezetésével úgy- nevezett fehér ellenforradalmat valósítottak meg, amelyben tá- mogatást kaptak dr. Katz Bélától is, aki elvetette Oroszlán (Lőwi) Pál tervét, aki a hadügyi népbiztos politikai megbízottjaként kész lett volna végveszélybe sodorni Nagyváradot, a kommu- nista hatalom megtartása érdekében.

Jánossy kapitány dr. Katz Bélát is megnyerte tervei tá- mogatásához, s még azon éjszakán, pontosabban hajnali 3 óra- kor jelentette Katz kormánybiztosnak, hogy átvette a város fölötti parancsnokságot. Április 19-én reggel Halász kapitány vezetésé- vel a „fehér” katonai csoport elfoglalta a megyeházát, kisza- badította a börtönből az „ellenforradalmárokat” és a túszként fogva tartott román vezetőket, élükön Roman Ciorogariuval és dr. Iustin Ardeleanuval. Ezalatt Jánossy kapitány 300 rendőré- vel és a rendelkezésére álló civil gárdával visszafoglalta a vörösöktől a városházát, és a közigazgatás vezetését visszaadta Rimler Károly kezébe.

1919. április 19-én délben eltűnt a vörös zászló a városházá- ról, s újból a nemzetiszínű zászló lobogott homlokzatán. Közben Halász százados az általa szervezett tiszti gárdával harcba kez- dett a felfegyverkezett vörösökkel, akiknek nagy része már csak

kényszerűségből szolgált, elege volt a kommunista komiszárok fanatizmusából, így hamarosan feladták az ellenállást. Halász mintegy 1500 fegyvert és három géppuskát zsákmányolt, s gyakorlatilag felszámolta a vörösök katonai erejét Nagyváradon.

A „fehérek” törzskara Weiszlovics Gyula szállodájába, a főutcai Park Szállóba rendezkedett be, onnan irányították a hatalom visszaszerzésére irányuló tevékenységüket. Ezen az estén arról érkezett hír, hogy Budapestről egy egész vonatszerelvény indult Nagyvárad felé, jelentős erőt képviselő vörös katonákkal, Lendler Jenő belügyi népbiztossal az élen. A váradi ellenforradalmárok többirányú intézkedést tettek, a „felmentő” vörös katonák behatolásának megakadályozására: Biharkeresztes és Bors között a vasútvonalat négy helyen aláaknázták, hogy szükség esetén felrobbanthassák és a nagyállomáson gépfegyverállomásokat állítottak fel, Biharpüspökiben pedig négy ágyúval várták az esetleges ott feltűnő vörösöket.

Mivel a helyzet rendkívül kiélezetté vált, s veszélybe került nemcsak az addig elért eredmény, a vörösök hatalmának felszámolása, de az egész város és békés civil lakossága, az ellenforradalom vezetői az akkor már Mezőtelegden állomásozó 6. román hadtest parancsnoksághoz fordultak, kérve, hogy a román seregek vonuljanak be Nagyváradra. Közben a városi polgárőrség egységei egész éjjel járőröztek a város kivilágított utcáin. A román hadsereg csak hétfőre tervezte a városba a bevonulást, de amikor tudomást szereztek a változásokról, azonnal hozzákezdtek annak előkészítéséhez.

Húsvéti hatalomváltás

A fentebb említett és a most következő, városunk történelmében meghatározó szerepet betöltő események leghitelesebb krónikája a korabeli nagyváradai lapok hasábjain olvasható. Természetesen nem rögtön, másnapon számoltak be, hanem néhány napos késéssel, de mindenképpen az átélés hitelességével. Így például a *Nagyvárad* és a *Szabadság* április 24-i, a *Nagyváradai Napló* április 25-i számában írt először az impériumváltást megelőző eseményekről és a román hadsereg bevonulásáról.

A *Tiszántúl* 1919. április 13-tól április 24-ig nem jelent meg, április 25-én megjelent - aztán teljesen megszűnt (?).

A *Nagyvárad 1919.* április 24-i számában hat oldalon így írta le: *A proletár diktatúrától a hadsereg bevonulásáig* címmel a szombati (április 19-i) történéseket. Ebből idézünk: „Szombat délután a felfegyverzett polgárőrség szakaszokban menetelt az utcákon. A Munkástanács végrehajtó bizottsága összeült és megfogalmazta a hatalmat átadó iratokat. Fél 4 órakor átkérették a polgármestert a főispáni hivatalba, ahol Katz Béla rövid beszédben ismertette a Tanács határozatát és megköszönte Rimler Károly polgármesternek, hogy a békességet mindig igyekezett előmozdítani és meggyőződtek arról, hogy mindig és mindenben a város érdekeit viselte szívéen.

A polgármester válasza: »A legfontosabbnak tekintem a város nyugalmit és a polgárság közbiztonságát. Köszönöm önnek azokat az intézkedéseket, amelyekkel sikerült a város nyugalmit megőrizniünk. Én nem politizálok, én csak azt nézem, hogy ennek a városnak, amelyet 35 éve szolgálom, egyetlen polgárát se érje baj, és hogy a bevonuló román csapatoknak se legyen oka, hogy megtorlásoktól féljenek.«

Az okiratok átvétele után a Nagyvárad tudósítójának kíséretében a polgármester visszament a városházára. Annyit mondott csupán, hogy a rettenetesnek látszó helyzet hatása alatt áll, s csak arra kérte Katz Bélát, menjen személyesen a vörös gárda elé, és próbálja felvilágosítani és visszatéríteni, nehogy ellenállással próbálkozzanak, s ezzel a várost ágyútűznek tegye ki.

Délután fél 5 órakor levették a városháza ormáról a vörös zászlót. Ugyanakkor, nem tudni kinek a parancsára letörölték a városházáról a jelvényt és a feliratokat. A városi tanács megnyugtató, rendre intő proklamációt bocsájtott ki a város közönségéhez és Jánossy főkapitányt nevezte ki a város parancsnokának, aki teljes szesztilalmat és esti 8 órától kijárási tilalmat rendelt el. A polgárőrség a város körül a bejövő utaknál foglalt állást és a város utcáin cirkált.

Este hat órakor Katz Béla és társai négy autón elindultak a vörös gárda csapataihoz. Vasárnap reggel telefonértesítés jött, hogy Katz Béla hosszas tárgyalással győzte meg a vörös vezéreket vállalkozásuk kivihetlenségéről, így azok is visszatértek Budapestre.”

Az erdélyi hadsereg Nagyváradon címmel idézte fel a *Nagyvárad* című lap 1919. április 24-i számában az emlékezetes húsvétvasárnap eseményeit.

„Az első lovas járőr délelőtt 11 óra tájt, két tiszt vezetésével átlovagolt a városon a Kolozsvári úton, a Bémer téren és végig a Rákóczi úton.

A városi tanács Rimler Károly polgármester vezetése alatt a Kolozsvári út végén lévő vízművek bejáratánál helyezkedett el, hogy bevárja a román csapatok vezérlő parancsnokát. Déli fél tizenkét órakor a fényes napsütésben a mezőkön távol feltűntek a rajvonalba felvonuló csapatok járőrei és puskalövésnyire a várostól megálltak.

Dr. Ardelean Jusztin, dr. Egry Gergely és Juricskay Barna tanácsosok autón elindultak Mezőszakadát felé. Útközben talákoztak Moşoiu tábornok, az erdélyi csapatok parancsnokának automobiljával. Kíséretében voltak Holbán tábornok, Serban Miklós és Mihályi Tivadar. (...) A vízműhöz érve Rimler Károly polgármester, Lukács Ödön főjegyző, helyettes polgármester és dr. Thury László fogadta a tábornokot. (...) A polgármester beszéde így hangzott: »Tábornok Úr! Nagyvárad város tanácsa és polgársága képviselőjében jelentünk meg, hogy fogadjuk Tábornok Urat és az ön által vezetett hadsereget.

E város polgársága mindenkor testvéri egyetértésben és békében élt e város falai között, és békében akar élni a jövőben is. Éppen ezért azt a reményt táplálja, hogy a megszálló csapatok részéről is jóindulatú bánásmódban lesz része. Városunk semminemű ellenállást nem tanúsít, benne csak a rendfenntartók vannak fegyverrel ellátva, éppen ezért tisztelettel kérem a Tábornok Urat, hogy e város békés polgárságát, mely nehéz öt hónapra át teljes rendet tudott fenntartani, jóindulatú oltalmába venni szíveskedjék.«

A tábornok nem engedte meg, hogy a magyarul elmondott beszédet Bíró József rendőrfogalmazó tolmács franciára fordítsa, mert amint megjegyezte »bár beszélni nem tud magyarul, de ért annyit, hogy teljesen megértse a polgármester mondanivalóját«. Majd így folytatta román nyelven: »Az ententé megbízásából rendet teremteni jövünk. Az egyenlőség, testvériség, szabadság jelszavával jöttem, a közönségnek rendbontástól nem kell tartania és pártatlansággal, igazsággal fogok eljárni mindenütt, minden dologban. A rend fenntartására nagy súlyt helyezek, az anarchista elemekkel a legszigorúbban fogok elbánni és a rendet a legszigorúbban fenntartani. Aki a rend ellen vét, az legyen elkészülve a szigorú büntetésre.«

Rimler Károly, aki első beszéde végén elérékenyedett, most igyekezett megnyugtanni a tábornokot és a következőket mondta: »Kérem tábornok urat, méltóztassék figyelembe venni, hogy hat hónap óta folyton politikai változásokon ment keresztül a város közönsége, de – és ezt különösen figyelmebe szeretném ajánlani a tábornok úrnak, a város közönsége igyekezett mindenkor a rend fenntartása érde-

kében alkalmazkodni a viszonyokhoz, és soha semmi rendzavarás nem történt.»

»Minderről a legpontosabban vagyok tájékoztatva, felelte Moşoiu tábornok – tudom, hogy milyen magatartást tanúsított a közönség minden időben, és örvendek, hogy senkinek nem történt bántódása. Ezután bátran jöhet hozzám akárki, ha rajta valami sérelem leend, és én igazságosan fogom orvosolni. Szívélyesen fogadok bárkit, bármiféle kéréssel és türelemmel fogok mindenkit meghallgatni.»

A vezérlő tábornok szavait dr. Mihályi Tivadar tolmácsolta magyar nyelven.”

Amint a korabeli újságok megírták, a román hadsereg csak húsvét hétfőjére tervezte bevonulását Váradra. Halász kapitány intézkedésére öt teherautó indult a román gyalogság beszállítására, amelyek többször fordultak újabb és újabb szállítmányokkal. A tábornok vasárnap délután 3 órakor a városháza lépcsőjén állva fogadta az előtte díszlépésben felvonuló román csapategységet, s ezután vette át hivatalosan a város kormányzását. A megszálló csapat zöme csak délután hat órakor érkezett meg a nagyállomásra. Ekkor Moşoiu tábornok, aki egyébként a görögkatolikus püspöki palotába szállt meg, Holban tábornokot kinevezte Nagyvárad katonai parancsnokává.

Holban tábornok bejelentése

Húsvét hétfőjén az ortodox Holdas templomban hálaadást tartottak, melynek keretében Holban tábornok bejelentette: *„Nagyvárad a mai naptól kezdve Nagy-Romániához tartozik.”* A történelem – pontosabban az adott történelmi helyzet – igazolta az akkor sokaknak hihetetlennek tűnő kijelentést. Jó egy év múlva, 1920. június 4-én a trianoni döntés szentesítette Holban tábornok szavait.

Az április 25-én, pénteken újra megjelenő *Tiszántúl* (április 16-án szüntette meg a vörös hatalom) *Mi lesz?* című vezércikkéből meglehetősen pesszimista hangulat áradt, s inkább az olvasók megnyugtatóására fejezte ki abbéli reményét, hogy valóban *„rend, nyugalom és béke”* következik. Közli Holban tábornoknak a 6. román hadtest parancsnokának hivatalos közleményét: *Rendelet a román hadsereg biztonságáról és a közrend*

fenntartásáról címmel. Az *igazi Tiszántúl az olvasókhoz* című cikkben beszámolt arról, hogyan történt a lap ideiglenes beszüntetése. „A bolsevikok egyszerűen kirakták a munkatársakat a szerkesztőségből, Balassa elvtárs egy órát adott a kihurcolkodásra. Ezután itt készült a vörösök Munkásújság című kommunista propagandalapja, amelynek szerkesztősége 1919. április 20-a hajnalán egy óra alatt eltűnt.”

Az újraindult Tiszántúl keresztényszocialista napilapként határozta meg önmagát.

Április 26-án közölték az újságok, hogy Lázár Aurél, az egykori váradi ügyvéd és országgyűlési képviselő a magyar parlamentben, jelenleg a Nagyszebeni Kormányzótanács igazságügyi minisztere, hosszabb ideig Nagyváradon fog tartózkodni.

Április 29-én már *Nagyvárad román impérium alatt* címmel számoltak be a magyar nyelvű napilapok arról, hogy dr. Pop Coriolan főispán Lázár Aurél miniszter megbízásából átvette a román hatalmat. Az új főispán kijelentette, hogy a román hadsereg nem hódítani, hanem felszabadítani jött, a jog, a történelem alapján Nagyváradot és Bihar megyét a román királysághoz csatolja. A tanács tagjai letették az esküt a román államra, s a tisztviselőktől is elvárják, hogy hasonló nyilatkozatot írjanak alá szabad akaratukból.

A *Tiszántúl* a harmadik oldalon *Rimler Károly nyugalomba vonul* címmel ezt írta: „16 évnél hosszabb ideje vezeti Nagyvárad közigazgatását, s buzgó működésével hálás elismerést, általános tiszteletet és szeretetet biztosított személye iránt. Aki ismerte Nagyváradot, el kell hogy ismerje, hogy a város másfél-évtizedes fejlődése Rimler Károly nevével szoros kapcsolatban van, mert e fejlődésben nagy része van az ő városunk iránti szeretetének, fáradhatatlan tevékenységének. 1882-ben lépett a város szolgálatába, s vezette a katonai ügyosztályt, később Dóry József főispán rendőrfőkapitánnyá nevezte ki, s ezen állásban működött sok ideig. 1900-ban főjegyzővé választják. 1902 márciusában a város polgármesteri székébe ültette a törvényhatósági bizalom. Azóta az általános tisztújításokon két ízben választották újra polgármesterré.

Már korábban szándékozott nyugalomba vonulni, de az utóbbi, zavaros politikai viszonyok között nem akarta állását letenni, mert nem akarta kitenni a várost újabb zavaroknak. Távozásáról Nagyvárad egész közönsége bizonyára csak a legnagyobb sajnálattal értesül.”

1919. április 30-án a magyar lapok címlapján (is) nagy betűkkel kiírt *Hirdetmény* jelent meg az alábbi szöveggel:

„I. Királyunk I. Ferdinánd öfelsége által szentesített A gyulafehérvári gyűlés határozatai alapján a román csapatok elfoglalták és meghódították Nagyvárad törvényhatósági jogú várost és Bihar megyét, ami által azok Románia királyságához csatlakoznak. Életbe lépve a román uralom, a nagyszebeni Román Kormányzótanács dr. Ciordas János urat Bihar megye és Nagyvárad prefektusává nevezte ki.

II. A közszolgálatban hivatalos nyelv a román. Minden polgárnak joga van anyanyelvét használni úgy írásban, mint élőszóban valamennyi hatóság előtt.”

A Tiszántúll 1919. május 1-jén Maniu Gyula miniszterelnök Nagyváradon. A városi és megyei tisztviselők tisztelgése, Lukács Ödön lesz a polgármester? című cikkéből idézünk:

„(...) Rimler Károly polgármester a városi tanács nevében üdvözölte a román miniszterelnököt és kérte, hogy a városi tanácsot támogassa a kormány a sokat szenvedett város regenerálásának munkájában, hogy kellően szolgálhassák a lakosság érdekeit. (...) A küldöttségek távozása után dr. Maniu magához kérte Lukács Ödön főjegyzőt, polgármester helyett és hosszasan referáltatta Nagyvárad élelmezési viszonyairól. Beavatott helyről szerzett információink szerint Rimler Károly nyugalomba vonulása esetén Lukács Ödönt fogja kinevezni polgármesternek a Nagyszebeni Kormányzótanács.”

A nyugdíjazás előtt álló polgármesternek még jutott egy igen megtisztelő és nem kevésbé fontos feladat. 1919. május 20-án adták hírül a helyi lapok, hogy Ferdinánd román király öfelsége és Mária királyné 1919. május 23-án Nagyváradra érkezik rövid látogatásra.

Május 22-én megjelent a helyi magyar lapokban Rimler Károly polgármester felhívása a város közönségéhez, hogy részesítsék méltó fogadtatásban a magas rangú vendégeket, lobbogózzák fel házaikat román nemzeti zászlóval, s ugyanezt kérte minden közintézménytől, üzemtől, banktól, egyházi és oktatási intézetektől.

Az 1920. május 25-i lapok részletes beszámolókat közöltek a királyi pár látogatásáról, de először fordult elő az a később teljesen megszokottá vált dolog, hogy nagy üres, cenzúrázott folatok tarkították a magyar újságokat. Az viszont mindegyikben

olvasható volt, hogy Rimler Károly szép ezüst tálcán kenyeret és sót nyújtott át a királyi párnak.

A lapok megírták, hogy a pályaudvaron díszkaput állítottak fel, ahol a város egész előkelősége fejezte ki hódolatát. A Rákóczi úton, ahol a magas rangú vendégek díszes hintójukon végigvonultak, ünneplő tömeg gyűlt össze, virágokkal díszítették és mindenütt lobogott a román nemzeti zászló. A Szent László téren díszes tribünt állítottak fel, ahol a város és a megye előkelősége ünnepelte a felséges vendégeket, s repülőgépről virágokat szórtak a tömegre. A Holdas templomban hálaadó istentisztelet volt, amely után a Nagypiacon csapatszemlére, a Szent László téren pedig hódoló felvonulásra került sor. Mindez a legnagyobb rendben zajlott. A díszében és a fogadásokon kihallgatások is voltak a királyi párnál, ahol természetesen több lényeges, a várost és a megyét közvetlen érintő kérdés került szóba, igen lelkes hangulatban, de ezekről már az újságok nem írhattak, mert teljesen zárt körben zajlottak.

Rimler Károly visszavonul

1919. május 31-én rövid közlemény jelent meg a váradi magyar lapokban *Rimler Károly szabadságon* címmel. Ennél több történt, mert az is kiderült, hogy benyújtotta Pop Coriolan prefektushoz nyugdíjaztatása iránti kérvényét. *„A 62 éves polgármester szervezetét megviselte az utóbbi félév számos súlyos eseménye. Dr. Mayer László tiszti főorvos azt javasolta, hogy nyugdíjazásáig legalább néhány heti szabadságot vegyen igénybe. A főorvos által kiállított bizonyítványban négyheti szabadság szerepel. Június 1-jétől a prefektus jóváhagyta a betegszabadságot és úgy döntött, hogy távolléte alatt Lukács Ödön helyettesíti.”*

Június 4-én a Tiszántúl már Rimler Károly nyugdíjban címen így méltatta a távozó polgármestert: *„Távozása nagy veszteség a városra, amelyet ügybuzgalommal, hűséggel és puritán becsületességgel szolgált egy emberöltőn át, s oly körültekintő tapintattal vezetett másfél évtized nehéz viszonyai között a fejlődés útján előre. És hogy ma Nagyvárad az ország egyik kiváló kultúrközpontja, ebben Rimler Károlynak tagadhatatlanul nagy része van.”* A továbbiakban a lap megírta, hogy előző nap Nagyvárad város tanácsa rendkívüli ülést tartott Lukács Ödön elnökletével, aki beje-

lentette a tagoknak, hogy dr. Pop Coriolan prefektus Rimler Károly nyugdíjazási kérvényét elfogadta, s így a jelenleg szabadságon lévő polgármester már nem is tér vissza a város élére. Közölte továbbá, hogy a prefektus őt bízta meg ideiglenesen a város vezetésével.

Ezután meleg hangon emlékezett meg Rimler Károly érdemeiről. Mivel ez idő szerint nincs a városnak törvényhatósága, hol búcsút vegyen a polgármestertől, a városi tanács előtt teszi ezt. Rimler Károly puritán becsületességét, odaadó szolgálatait, amellyel mindig a város javára törekedett nem feledheti el a tanács, s kifejezést adott annak a reményének, hogy példaként szolgál mindazoknak, akik őt követik a város élén.

A következő nap, június 5-én a *Tiszántúl* vasárnapi száma a teljes második oldalt e témának szentelte, *A városi tanács búcsúja Rimler Károly polgármestertől* címmel. Ebből idézünk: „Nagyvárad város tanácsa Rimler Károly érdemeit jegyzőkönyvbe foglalta [sajnálatos módon ez nincs meg az Állami Levéltár bihari, nagyváradai jelenlegi gyűjteményében]. Távozása felett mély sajnálatát fejezi ki, s elhatározta, hogy átiratban vesz búcsút évtizedes vezetőjétől. A tanácsi határozathoz képest most készült el a tanács meleg, közvetlen hangú, következő búcsúirata, melyet tegnap küldtek el számára.

»Nagyságos Polgármester Úr!

Nagyvárad város tanácsa és tisztviselő kara a legmélyebb sajnálattal értesült arról, hogy Nagyvárad prefektusa a Polgármester Úrnak nyugdíj iránti beadott kérelmét elfogadta és azt a nagyszabani Kormányzótanács is jóváhagyásával teljesítette, a Polgármester Urat folyó év június 1-jétől kezdődőleg nyugállományba helyezte. A városi tanács és a város tisztikara ezen alkalommal, midőn a Polgármester Úr a város éléről távozik, szükségesnek tartja, hogy addig is, míg Nagyvárad törvényhatósága által Polgármester Úr érdemei kellő módon és kellő helyen lesznek méltatva, már most kifejezésre juttassa azon szeretetét és megbecsülését, amit Polgármester Úrnak személyéhez való tántoríthatatlan ragaszkodásunk támaszt, s amellyel Polgármester Úrral szemben viseltetünk.

Azon érdemek, amelyeket Polgármester Úr 37 éves működése alatt Nagyvárad város közéletében, a városi adminisztráció megszervezésében, a város kultúráló életének és anyagi jólétének fejlesztésében és fokozásában szerzett, emlékezetesek maradnak Nagyvárad történetében.

Polgármester Urat úgy a város tisztviselőikara, mint a város közönsége úgy ismerte, mint a lelkiismeretes kötelességteljesítés, becsületesség és az önzetlen munkálkodás emberét. Azon szeretet, mellyel Polgármester Úr a város minden polgárát és tisztviselőjét szívébe foglalta, azon jóindulat, mellyel Polgármester Úr a város minden polgárának ügyét, a legkisebbtől a legnagyobbig felkarolta, azon megértés, amellyel a közügyeket mindig szolgálta, azon lelkesedés, melyet mindig tanúsított, midőn a város ügyeiért síkra kellett szállnia, olyan érzelmek, amelyek a város közönségének lelkébe kitörölhetetlenül belevésődték.

A városi tanács és a város tisztviselőikara, midőn Polgármester Úr a város és a közügyek éléről távozik, szeretetéről és ragaszkodásáról a Polgármester Urat biztosítja.

Midőn tehát a városi tanács megbízásából a városi tanácsnak a fentiekben összefoglalt határozatát ezen alkalommal Polgármester Úrnak van szerencsém tolmácsolni, egyben kérem Polgármester Urat úgy a tanács, mint az egész tisztviselői kar nevében, hogy szeretetünk és ragaszkodásunk találjon visszhangot Polgármester Úr szívében.

Nagyvárad, 1919. jún. hó 5-én

Lukács Ödön
polgármester helyettes«

A Tiszántúl 1919. június 19-én tette közzé a nyugdíjba vonult polgármester választát, Rimler Károly búcsúlevele címmel, azzal a felvezetéssel, hogy: „A tanács levelére válaszolva a következő meglehangú levélben búcsúzik Rimler Károly a városi tanácstól:

»Tekintetes Városi Tanács!

Szívemnek annyira jóleső búcsúiratáért fogadja a városi tanács legőszintébb szívből jövő forró köszönetemet. Midőn, mint 24 éves ifjú léptem át a városháza küszöbét, mint 60 évet meghaladott férfi hagyom el azt a helyet, ahol életem legszebb éveit igyekeztem forrón szeretett városom javára Istentől nyert tehetségem és tudásom szert felhasználni.

Hogy az elébem tűzött feladatokat miképpen sikerült megoldanom, azt nem én vagyok hívatva elbírálni. A Tanácsnak hozzám intézett, érdemeimet messze túlhaladó dicséző szavai mindenestre azt látszanak igazolni, hogy a Tanácsban megértő szívekre találtam, s egyszersmind azt is, hogy mindazon dicséret és kitüntetés,

melyet reám, érdemtelenre méltóztattak pazarolni, az oroszlánrész a nemes Tanácsot illeti meg, mely engemet a legnehezebb körülmények és időkben oly buzgón támogatott.

É szívélyes szavakra én csak az egyszerű, de szívből jövő szavakal tudok felelni. Kérem Önöket, egyenként és összesen, vezessék ezt a várost továbbra is azzal a szeretettel és odaadással, melyet e város polgárai a város minden tisztviselőjétől megérdemlik. Vezesse a tanács működését a legteljesebb egyetértés, jutalmazza működésüket az Úr Isten minden áldása, s engemet tartsanak meg baráti szíves jóindulatukban.

Nagyvárad, 1919 évi jún. 15-én

Rimler Károly«

Ezzel a két szép és megható levélváltással tulajdonképpen lezárult Nagyvárad újkori történetének legtermékenyebb, legtöbb megvalósítást, fejlődést hozó korszaka. Sajnálatos, e történet lezárásakor nem mondható el, hogy minden jó, ha a vége jó. Ellenkezőleg történt, legalábbis Szent László városa, a magyar Nagyvárad esetében. Hiszen előbb jött a világháború, amely első szakaszában a sok emberi és anyagi áldozat ellenére is a győzelembe, a haza megmentésébe vetett hitet erősítette, sőt a háborús konjunktúra még gazdasági fellendülést is hozott. A háború utolsó szakaszában nemcsak a háborúellenes hangulat erősödött meg, de a nemzetellenes internacionalizmust, világ-békét, teljes egyenlőséget és tökéletes elnyomásmentes társadalmat ígérő, megtévesztő szirénhangok is. Ez vezetett el magyar földön az internacionalistának nevezett kommunista terroruralomhoz, az ország szétzüllesztéséhez és a nagyobb, erősebb nemzet tudattal rendelkező népcsoportok megerősödéséhez, végül országunk feldarabolásához, megcsonkításához.

Az új hatalom berendezkedése

Így lett többek között a legmagyarabb városnak tudott és ismert Nagyváradból egyik napról a másikra, még a háború lezárása előtt Oradea Mare. 1919 júniusában Lukács Ödön még polgármester-helyettesként búcsúztatta főnökét, Rimler Károlyt, s nem telt el egy hónap, már ő is lemondott, mert a kormányzó-

tanács (Consiliul dirigent) július 31-én a városi tisztviselőket és az igazságszolgáltatásban dolgozó jogászokat, ügyvédeket arra kötelezte, hogy tegyék le az esküt a román királyságra.

A *Nagyváradai Napló* 1919. július 31-én *Ma van a városi tisztviselők eskütétele* című cikkében az alábbiakat közölte:

„Dr. Popoviciu Miklós, Nagyvárad város prefektusa, felhatalmazást kapott a nagyszebeni kormányzótanácstól, hogy Nagyvárad város tisztviselői karától a hivatali esküt vegye ki. A városi tanács tagjai tudvalevőleg még májusban letették az esküt dr. Lazar Aurél igazságügyi miniszter kezébe, aki akkor, mint a nagyszebeni kormányzótanács teljhatalmú delegáltja tartózkodott Nagyváradon. Dr. Lazar Aurél a tisztviselőkhöz beszédet intézett, amelyben felhívta őket, hogy amikor kívánják tőlük, a polgármester kezébe letegyék az esküt.

A tisztviselők azóta nem kívánták az eskületételét, míg végre tegnap Popoviciu prefektus, illetve Komlóssy József, az újonnan kinevezett polgármester felhívást közzétett, amely szerint a városi tisztviselőknek ma délelőtt 9 órára eskütétel céljából meg kell jelenniük a városháza dísztermében. Dr. Csetle Jánosnak, a hadigondozó iroda igazgatójának, dr. Pálz Sándor főlevéltárosnak, dr. Cseresnyés Béla árvaszéki ülnöknek, Szentléleky Kálmán aljegyzőnek és dr. Kovács Oszkár tb. fogalmazónak megjelenése nem kívánatos.

A mai eskütétel után lényeges személyi változások várhatók a város tisztviselői karában. Komlóssy Józsefnek polgármesterré történő kinevezése is természetes személyi változásokat von maga után.”

Balog Árpád, a városi faüzem igazgatója már előzően benyújtotta lemondását.

Július 31-től a Kormányzótanács Komlóssy Józsefet nevezte ki polgármesternek, aki mint már megírtuk, letette az esküt.

A *Nagyváradai Napló* 1919. július 31. számában a *Hírek* rovatban így búcsúztatta Rimler Károly méltó utódját és nemes barátját, hűséges munkatársát. *„Nem túlzunk, amikor azt mondjuk, hogy ez a név ma, de már régtől fogva Nagyváradon fogalom volt. Lukács Ödön neve úgy tűnik fel e sokat szenvedett város közönsége előtt, mint a bibliai felhő, amely a sivatagban tévelygő útmutatója, megmentője volt. Már két-három nappal több, mint öt éve, hogy egy rettenetes, véres időszak labirintusában bolyongunk, és öt hosszú esztendő borzalmas szenvedései ülnek lelkünkön. Súlyos, válságos napokat éltünk át ez alatt. Amikor az őszi forradalom egy pillanatra meglobogtatta a lelkeket és azt hittük jóvátehetjük a múltnak sok-sok hibáját, akkor is – amint most megállapíthatjuk – gyász-*

napra keltünk, hamar könnybe fúlt az örömkacaj. Később meg – most a tavasszal – egyszerre csak villámcsapásként ért bennünket [egy sort törölt a cenzúra] a kommunisták tobzódása, akik a magyar átkot még megsokszorozták felettünk. Nagyvárad is kivette a részét a súlyos időkből. A város közönsége talán nem is sejtí, hogy milly nehéz krízis előtt állott többször. És amikor már csaknem elvesztették fejüket azok, akiknek higgadtságára, komoly megfontoltságára a város közönségének mindenkor szüksége van, csak egy ember volt, aki sziklaszilárdan állott a vihar közepette, csak egy ember volt, aki egy pillanatra sem vesztette el lélekjelenlétét, hanem épp úgy, mint bármily viharos időben a bátor szívű hajós, pusztán lelkiismerete, szíve és esze sugallatát követve meg nem lankadó karokkal vezette a város kormányát. Ez az ember Lukács Ödön volt.

És most Lukács Ödön huszonegy-esztendei közszolgálat után, különösen pedig az utóbbi ötesztendei emberfeletti munkája után szabadságra megy. Aki ismeri Lukács Ödönnek az utóbbi öt esztendő alatt kifejtett munkásságát, aki tudja azt, hogy Lukács Ödön hivatalának ablakai még éjjel tíz óraker is világosak voltak, és míg mások vagy otthonukban pihentek, vagy kávéházakban, színházban szórakoztak, addig ő ott ült az asztala mellett és dolgozott, dolgozott, aki nem tudja azt – és vajon ki ne tudná ebben a városban? – hogy Lukács Ödön teljesen odaadta magát Nagyvárad városának, és ezért a városért egyedül többet tett, mint sokan, nagyon sokan együttvéve, nem csodálkoznak azon, hogy szervezete kimerült. Szabadságra, pihenésre van szüksége.

Lukács Ödön 1898-ban, tehát 21 évvel ezelőtt lépett a város szolgálatába, mint joggyakornok. Az európai képzettségű és kivételes tehetségű fiatalember 1902-ben már tanácsos lett. 1903-ban, mint pénzügyi tanácsos, a pozsonyi polgármesteri értekezleten adózási és pénzügyi javaslatait elfogadják. 1908-ban részt vett a polgármesterek országos nagygyűlésén és 1909-ben pedig a városok országos kongresszusán, amelynek – dacára, hogy csak polgármesterek vehettek részt azon – pénzügyi előadója volt. Több munkája országos hírvívő tette nevét, amely különösen a háború alatt szinte legendás lett. Mint a közlemezési ügyosztály vezetője elévülhetetlen érdemeket szerzett a százezer lakosú város ellátása körül. Újólág kell hangsúlyozni, hogy Lukács Ödön széles látókörének, tisztánlátásának és megfontoltságának köszönhető, hogy Nagyváradot sikerült megóvni olyan nehéz helyzetektől, aminőket a többi vidéki városok nem tudtak elkerülni. Lukács Ödön tevékenységét az egész

országban figyelemmel kísérték és az, amiként ő a közéleti ügyosztályt vezette, példaképpen állott, nemcsak a vidéki városok vezetősége, hanem Budapest székesfőváros vezetősége előtt is.

Helyszűke miatt lehetetlen Lukács Ödön sok-sok érdemét felsorolnunk, ezúttal csak annyit, hogy amikor távozni fog a város éléről, egy százezer lakosú város minden lakója a legnagyobb fájdalommal látja távozását. Lukács Ödön személye teljesen összeforrt ezzel a várossal, mely távozása alkalmával hálája zászlaját hajtja meg előtte...”

Ha az új hatalom nem ismerte el kiváló felkészültségét és érdemekben gazdag sokévi munkáját, s csak egyszerűen elfogadta lemondását, ezzel az írással a *Nagyvárad* Napló tudatosította olvasóiban, hogy milyen nagy veszteség közösségünknek egy ilyen személyiség visszavonulása.

Nem lehetett véletlen, hogy az újság szerkesztői ugyanebben a rovatban az alábbi rövid hírt is közzétették: *Asztalos lett a városi főügyész* címmel: „Óváry Elemér dr., Kolozsvár volt főügyésze beállott Hevessy József Fadrus utcai asztalosműhelyébe. Óváry Elemér dr. jogásznak is elsőrangú volt, s bizonyos, hogy remekművesse lesz az asztalosságnak is. Inas társai között egyébként hárman is vannak a Hevessy műhelyben, akik a diplomát szögbe akasztották, és a gyalut választották kenyérkereső szakmának.” (Még így is több szolgálatot tettek, tehettek az új Romániában a magyar közösségnek, mint azok, akik a meghátrálást, a menekülést választották és hetekig, hónapokig voltak vagonlakók, mert a háborúban, forradalmakban szétvert, feldúlt Budapest, sőt a csonka Magyarország csak nehezen tudta megoldani a menekültkérdést.)

A berendezkedő új hatalom egyre-másra hozta intézkedéseit a város elrománosítására. A város által fenntartott úgynevezett községi iskolákat román tannyelvűvé tették. A világháború kitörése után beköltözött személyeknek el kellett hagyniuk a várost. Sok magyar család nem akart beilleszkedni az új államrendbe, megindult a menekültáradat egész Erdélyből, így Nagyváradról is – vonattal, autókkal, szekerekkel igyekeztek kikerülni a románok által megszállt területekről. Viszont megindult a románság és az új tisztviselők bevándorlása is, akiket a hatósági lakásrekvirálás útján helyeztek el a városban.

1919. szeptember 5-én Boierescu térparancsnok közredeklettel tiltotta meg a magyar nemzeti színeknek használatát, büntetéssel fenyegetve az ellenszegülőket. (Szabadság, 1919. szeptember 5.) 1919. október 1-jétől lépett életbe az a rendelet, hogy

a cégek, intézmények, üzletek, irodák nevét románul kell kiírni. (Nagyváradai Napló, 1919. szeptember 18.) Komlóssy József látva a magyarellenes intézkedéseket, betegségére hivatkozva nyugdíjazását kérte, egészségügyi okokra hivatkozva. Kérését nem hagyták jóvá. (Nagyváradai Napló, 1919. szeptember 30.)

A román állam kezébe került városi rendőrség kapitányát, Gerő Ármint, aki annak idején biztosította a román hadsereg békés bevonulását Nagyváradra, 1919. november 14-én nyugdíjazták és az új rendőrparancsnok Ștefan Mărcuș lett. (Nagyváradai Napló, 1919. november 14.)

1919 őszén (október–november) megtartott helyhatósági választásokat nem lehet sem demokratikusnak, sem hitelesnek minősíteni. A helybeli lakosság jelentős része fel sem került a választói névjegyzékbe, sokan a passzivitásukkal tiltakoztak a kialakult helyzet ellen, a jelölteket a város nem, vagy csak alig ismerő új potentátok nevezték meg. Így aztán az új közigazgatási testület összetétele nem tükrözte a váradiak akaratát.

1919. november 24-én Gheorghe Mărdărescu tábornok nagyváradai látogatása során új katonai térparancsnokot nevezett ki Râmnicéanu ezredes személyében, aki regáti lévén, egyáltalán nem ismerte az erdélyi, partiumi viszonyokat, s fő feladatának tekintette a város elrománosítását. Elrendelte, hogy valamennyi hivatalos felírást elsősorban, s minden üzlet felírását azonnal román nyelvűre kell cserélni. A román felírás alatt feleakkora betűkkel a magyar is megmaradhat. Azonnal megváltoztatandók az utcák elnevezései és feliratai a magyarból románra. Minden hatóság, prefektúra, polgármesteri hivatal, törvényszék, rendőrség, iskola stb. azonnal tűzzön ki épületére román nemzeti színű zászlót, sőt a lakosság egészét arra kötelezte, hogy legyen román nemzeti lobogója, amelyeket a román nemzeti ünnepek alkalmával ki kell tűzni házaikra.

Mіндеzen változások mellett, szinte érthetetlen módon Komlóssy József megmaradt polgármesteri székében, csak mikor valóban súlyosan megbetegedett, 1920. február 8-án mentették fel hivatalából és Coriolan Bucicot nevezték ki helyette, de csak 1920. május 31-én iktatták be hivatalosan, s ezzel végleg lezárult a román hatalom berendezkedése Nagyváradon, amelyet a trianoni békediktátum 1920. június 4-én szentesített.

Szomorú epilógus. Rimler Károly betegsége és halála

Nagyvárad egykori nagyhírű és nagy tehetségű, igazi lokálpatriótájának a utolsó éveiről a leghitelesebben a *Nagyvárad* *Napló* számolt be 1922. július 13-án, halála másnapján közölt gyászkeretes nekrológban. Ebből idézzük a legszebb méltatásokat és a szomorú esemény hiteles leírását.

„Künn, az utolsó évtizedekben hatalmasan fejlődött Nagyvárad Rhédey-kertjének egyik csendes házában utolsót dobbant tegnap az a nemes szív, mely minden érzésével össze volt forrva e város felvirágzásával, polgárainak boldogulásával.

Rimler Károly, Nagyvárad nyugalmazott polgármestere meghalt.

Ez a megdöbbenő, fájdalmas hír villámlott át a városon keresztül. És mintha ennek a ma lázasan élő váradi emberrajnak családját érte volna a tragikus gyász, egyszerre elnémult a nagyvárosi emberzaj. Gyászba borultak az arcok, felcsillantak a szemekben a könnyek. Mintha e város minden polgára maga halottját siratta volna Rimler Károly elvesztésével. (...)

Az építés, az alkotás nagyszerű két évtizede volt az, amíg Rimler Károly állott a város élén és reggeltől estig végzett fáradhatatlan munkájával ösztökélő példát adott a város minden polgárának arra, hogy mint kell dolgozni e város naggyá, hatalmassá fejlesztéséért. És két évtized után az ország minden részéből csodájára, példája követésére jártak a városok vezetői. És beírta nevét és emlékezetét Rimler Károly kitörölhetetlenül Nagyvárad történetének legfényesebb lapjaira.

Aztán jött a virágzás, az alkotás gyönyörű munkája után a háború pusztító, hervasztó vihara. És a legrettentőbb vihar fergetegében is szilárdan, kemény akarattal állott e város hányt-vetett hajójának élén, mint biztos kezű kormányos. Mentett, ami a vérzivataros orkánban menthető volt. És, hogy e viharban sem hanyatlott, sem süllyedt ez a nagy jövőre hívatott város, az is Rimler Károly órállásának buzdító, vigasztaló tette serkentő munkájának volt eredménye.

Azután úgy fordult az idők forгатaga, hogy le kellett tennie a vezéri, a kormányosi tisztet Rimler Károlynak. Elment szegényen, aki gazdaggá tette ezt a várost. A rajongó, a hálás szeretetnek az a kincstára, melyet élete során Nagyvárad polgárainak lelkében halmo-

zott össze, ott fog pompázni a szomorú, fájdalmas gyászmenetben, mely e város halottjaként kíséri utolsó útjára Rimler Károlyt. (...)

Rimler Károly az impérium átvétele után azonnal nyugdíjaztatta magát. A háborús esztendő kimerítették, felőrölték erős fizikumát. Pihenni akart. Visszavonult Rulikowszky-úti villájába, ahol feleségével a legboldogabb csöndben élt. Ez idő alatt bontakozott ki benne a lelke mélyén szunnyadó vallásosság – (édesapja néhai Rimler Károly a nagyváradi ág. ev. egyházmegye esperese volt) – és aktív részt vett az evangélikus egyház életében. Őt választották meg presbiternek. Az egyházi teendőkön kívül kitartó buzgalommal dolgozott »Nagyvárad fejlődésének története« című munkáján, melyből néhány részletet a Nagyváradi Napló már le is közölt.

Azonban ez a visszavonultság nem tarthatott sokáig. Olyan ember, mint Rimler Károly, aki évtizedeken át irányította ennek a városnak lüktető, gyorsan fejlődő életét – nem nélkülözhetett sokáig az új rezsim sem. Rájöttek arra, hogy feltétlenül szükség van a volt polgármester komoly, bő tapasztalatoktól eredő tanácsaira, és éppen a város fejlesztésének érdekében előbb-utóbb szükségessé vált Rimler Károly személye. Ő azonban szerényen kitért a nyilvános szereplés elől, néha ugyan eljárt a városházára, de soha sem hivatalosan, hanem mint magánember szolgált néhány okos, ésszerű útbaigazítással. Hosszas kapacitálás után végre sikerült rávenni, hogy elfogadja a városi villamosmű igazgatóságában felajánlott helyet. A város vezetősége ebben az esetben igen előrelátó volt. A villamosmű új korszak előtt állott, akkor kellett dönteni a Bisztra-művek felépítésének kérdésében.

Ebben a kérdésben pedig Rimler Károly higgadt véleménye kellett. És Rimler Károly, mint mindenben, most is a legnagyobb lelkiismeretességgel vette kezébe az ügyet. Állandóan tanulmányozta az aktákat, a tervezetet és folyton megbeszéléseket folytatott lakásán. Néhány nappal ezelőtt – amikor már gyöngéledett – levelet írt Bucico Coriolan polgármesternek és kérte, hogy a villamosmű igazgatóságának ülését halasszák el, mert beteg, de okvetlenül részt akar venni az ülésen.

Mintegy három héttel ezelőtt asztmatikus bántalmak lepték meg. Szívgyörcsökről panaszkodott és kénytelen volt a lakásán maradni, ahol felesége odaadó gonddal ápolta. A betegség azonban nem látszott veszélyesnek és Rimler Károly úgy számított, hogy amint egy kicsit jobban lesz, azonnal Biharfüredre megy, hogy teljes gyógyulást találjon. Meg is bízta régi barátját, Szmazszenka Ernőt, a villamosmű

volt igazgatóját, hogy szerezzen neki Biharfüreden lakást. Felesége iránti gyöngédségből akart Füredre menni, akinek erre a fürdőre volt szüksége.

Tegnap egészen jól érezte magát. Délelőtt hosszan tárgyalt Grósz Izidorral a gázműgyár igazgatójával, akinek a Bisztra-művekről úgy nyilatkozott, hogy mindenben nagyszerűnek találja, csak a város érdekeit kellene jobban biztosítani és megvédeni. Délben jóízűen megebédelt, és mint rendesen, lefeküdt. A másik szobában felesége sziesztázott. Három óra tájban erős hörgés hallatszott Rimler Károly szobájából. A felesége azonnal átsietett, de ekkor már a katasztrófa bekövetkezett. Nagyvárad város volt polgármestere az utolsókat hörögte, aztán meghalt.

A népszerű, mindenki előtt tiszteletben álló ember halálhíre gyorsan futott szét a városban. A haláleset után néhány percre megjelent a gyászháznál Materny Imre evangélikus esperes, a rokonság és jóbarátok és ismerősök közül azok, akik értesültek a polgármester haláláról. (...)

Az elhunyt Rimler Károly temetése pénteken lesz. A városi tanács ma délelőtt rendkívüli ülést tart, melyen elhatározzák, hogy a volt polgármestert a város halottjának tekinti és a város költségére temetteti el. (...)

*

A Nagyváradai Napló másnapi számában közölte a jóbarát és hűséges munkatárs, Kőszeghy József írását, Emlékezések Rimler Károlyról, ebből idézünk az alábbiakban:

„(...) Rimler Károlyt a modern haladás barátai állították vezetőhelyre. Bár Rimlerben a régi kuriális táblabíró szellemnek nagyon sok vonása élt, azok, akik őt támogatták mégsem csalódtak az egyéniségében.

A régi Nagyvárad tanácsából már csak magam vagyok itt az akkori fiatalok közül. Mindég emlékezni fogok Rimler Károly polgármester figyelmeztetéseire, hogy a közönség akaratával szemben semmit sem erőszakoljak. Sajnos, a gyakorlati életben ezt a szabályt nem tudtuk mindig betartani. Sok nézeteltérésem volt a megboldogult polgármesterrel amiatt, hogy én a tempót mindig lassúnak találtam, ő viszont aki tipikusan törvényhatósági ember volt, csak az ügyek teljes megérlelése után volt hajlandó döntésre vinni.

A múlt időkhöz mindig nagy szeretettel ragaszkodott. Amíg olyan ügyeket, amelyek teljesen újak voltak a város közéletében azonnal és mohón fölkarolt, addig a régi megszokott helyzetet nagyon nehezen bolygatta. (...)

Rimler polgármesternek azonban minden képessége megvolt arra, hogy vezessen. Azt, ami jó, idejében felismerte, s munkatársait nemcsak dolgozni hagyta, hanem őket támogatta is és munkájukban segítségükre volt! Egészen bizonyos, hogy a mai modern Nagyvárad minden alapvető műszaki intézményét alaposan megismerte, s bár velünk, fiatalabb munkatársaival szemben bizonyos mértékig rezerváltnak mutatkozott, mindnyáján tudtuk azt róla, hogy a hátunk megett minden számottevő munkatársáról a legnagyobb jóakarattal és elismeréssel nyilatkozott. (...)

A virilizmusnak Rimler Károly nagy híve volt. A virilizmust különben Rimler nem a tágabb méretű szociális magyarázatával fogadta el, hanem speciális nagyváradai értelemben támogatta, azt mondván, hogy Nagyváradon éppen a virilisták voltak az ő legnagyobb támaszai és ebben szintén neki volt igaza. Mert a váradai virilizmus nem volt összehasonlítható a régi magyar városok csizmás törvényhatóságaival, amelyek a fejlődést csökönyszerűen akadályozták.

Egyike volt a legkiválóbb szónoki rutinnal rendelkező polgármestereknek. Sokszor meglepve tapasztaltuk a közgyűléseken, hogy egy-két felvilágosító szó után bátran nekivágott a legerősebb tárgyismereteket követelő témáknak is. Beszédeiben mindig megpengette az érzelmi húrokat, s ez volt az oka, hogy a törvényhatósági bizottság nagyon sokszor meghajolt az ő érvei előtt, még akkor is, amikor tárgyi tekintetben a polgármester állításairól nem tudta meggyőzni őket.

Tetőtől talpig jó ember volt Rimler Károly; nem csoda, hogy a szíve vitte a sírba. Jól emlékszem, hogy amikor öreg Mezey Miskának a holttete felett kondoleáltunk, könnyeitől elfúló hangon egy szót sem tudott kimondani, az ő régi barátja és fegyvertársa hozzátartozóinak vigasztalására. (...)

Mindeme kitűnő tulajdonságai őt tényleg a vezetésre jelölték ki. Szerencsés időkben élt, amikor a fejlődés nagy stílusban és erős ütembe vitte fölfelé a régi kis várost, bár politikai természetű állásából a történelem forгатaga őt félre állította, mindenkinek elismerése kíséri utolsó útjára, mert tagadhatatlan, hogy 20 esztendő vezető munkájának hatalmasan lobogó energiája száll a sírba Rimler Károllyal, s az is tagadhatatlan, hogy az összes energiáját a város fejlődésének szentelte és eközben a saját sorsával nagyon keveset ért rá törődni. (...)

Mi régi tisztviselő társai és bizonyára az egész város közönsége, mindnyájan akik ismertük őt szeretettel búcsúznak Rimler Károlytól, aki halálával a régi, fejlődő Nagyvárad élettörténetének egyik leghatalmasabb fejezete végére írta fel az utolsó pontot.”

Ugyanabban a számában a *Nagyvárad* Napló címloldalon jelentette meg *A városi tanács gyásza* című közleményt az alábbi tartalommal: „*A városi tanács tegnap délelőtt rendkívüli ülést tartott, melynek egyetlen tárgya Rimler Károly elhunyt volt. Dr. Bucico Coriolan polgármester jelentette a tanácsnak a volt polgármester halálát és méltatta a város szolgálatában eltöltött 20 évi munkásságát, mely Nagyváradot a mostani nívóra emelte. Ezután indítványozta, hogy a tanács jegyzőkönyvben örökítse meg Rimler Károly emlékét, küldjön részvétlívratot a gyászoló családnak, de külön is kondoleáljon a temetésen, mely ma délelőtt fél 10 órakor lesz a lutheránus templomból, testületileg képviseltesse magát, helyezzen koszorút ravatalára és adjon ki külön gyászjelentést. Az indítványt a tanács egyhangúlag elfogadta. Ugyancsak elhatározta a tanács azt is, hogy a temetés útvonalán a villamosközlekedés szüneteljen, a villanylámpák égjenek és az üzletek redőnyeit lehúzzák, hogy a város őszinte és mély gyásza minél impozánsabb formában nyilatkozzék meg.”*

*

A temetés megható eseményét, a város végső búcsúját a szeretett és nagyrabecsült egykori polgármesterétől mindhárom, akkor még létező magyar napilap részletes beszámolóban ismertette, de a legrészletesebben, legnagyobb átérzéssel és tisztelő kegyelettel a *Nagyvárad* Napló számolt be a történekről és az elhangzott búcsúbeszédekről.

A gyászszerzés és a gyászmenet

„Délelőtt féltíz órakor Rimler Károly koporsóját a Körös utcai evangélikus templomban ravatalozták fel. A feketébe vont koporsót a rokonok, ismerősök, barátok, tisztelők koszorúi díszítették. Legelől volt a városi tanács koszorúja a következő felírással: »Nagyvárad volt polgármesterének – a városi tanács.«

A templom zsúfolásig megtelt a mély és igaz részvétet érző közönséggel. A templom udvarán, sőt az egész utcát is ellepte a nép, az előkelőségtől a köznépig, nemzetiségi és felekezeti különbség nélkül, mintahogy ő sem ismert életében társadalmi osztályokat, felekezetet, nemzetiséget, egyformán dolgozott a városért, annak minden lakójáért.

Tíz órakor felcsendült a templomi énekkar, Materny Imre lelkész mondott mély gondolatokban gazdag halotti prédikációt. Ebből idézünk néhány fontosabb, jelentősebb gondolatot.

„Akárhogyan vizsgálom az itt lezáródott életet, életének könyvét bármerről forgatom: megérdemelte volna emberi számításom szerint azt a bibliai pátriárkaságot, hogy hosszú időközön át legyen intő, példaadó jele polgárnak és keresztyénnek egyaránt.

Midőn a polgárt említem, a nagy római birodalom polgára tűnik lelki szemeim elé, annak a birodalomnak, amelynek fundamentuma a hozzáérhetetlen tiszta erkölcs, a hazaszeretet, áldozatkészség, igazságszeretet és a tudásszomj volt. Az ilyen erények teszik a polgárt népe előtt valódi mintaképpé. Mi teszi azt a mégis csak gyarló embert példaképpé előttünk? A küzdelem és a lelki harc!

A harc, a küzdelem, mégpedig becsületes küzdelem, a becsületes eszközökkel megvívott harc tette őt is elsővé közöttünk, tette eredményessé és emlékezetessé életét. Mindaz, amit e városban szépet, nagyot, közjóra hasznosat látsz és találsz, az ő nevéhez fűződik elvitathatatlanul. Nem ő egymaga vívta ki azokat nekünk, de felismerve a közszükséget, e város naggyá tételének előfeltételeit, hűséges munkatársak közepette az irányító, vezető, előrelátó gondossággal harcoló szerep mégis csak az övé volt, s ő örült legjobban midőn egy-egy nagy alkotás sikere nem az ő babérait, hanem a polgárság jólétét, a város naggyá tételét mozdította elő. S midőn jött az Isten kifürkészhetetlen akaratából a változás, az ezeréves határok megbontása: akkor is ő állott oda, s bár könnyel szemében, ama büszke tudatban adta át kormánypálcáját, amit János apostol mondott egykoron: ha szívünk nem vádol minket, bizodalunk van Istenben.

S magányában is egy jó első polgárhoz illően gondolata, gondja ott szálldosott az alkotások között, melyek nevét beírták kitörölhetetlenül a város történetébe, sőt még betegségében is az ő idejében fölvetődött, s most megvalósulás felé hajló nagyvárosi mű foglalkoztatta, hogy igazán a halál vette ki kezéből annak íveit.

Aki így szerette városát nem haszonért, hanem a közjováért: az megérdemelte, hogy a polgárok, kikért küzdött, harcolt évtizedeken

át szeressék, tiszteljék őt, és körülvegyék ravatalát, mint hajdan a római fórumon egy ilyen polgárét körülvették. Mert nem a vagyon, nem arany, ezüst egy hű polgár jutalma: hanem nyugodt lelkiismerete mellett polgártársainak szeretete. A vagyon elvesz, a lopók ellopják: de ez még az Isteni végítélés székénél is számbavétezik. Nem halványítja el még a halál sem, sőt mint a prizma megsokszorozza, örökfénnyel veszi azt körül.

E közjóra irányuló polgár erénye mellett, volt még egy szép erénye szívének: evangéliumi hite, vallásos lelkülete. (...) Ha ilyen vallásos lelkületet, melyet a közéleti harc nem ölt ki, keresünk és becsülünk: e ravatalra tekints, mert azon egy hű és álnokság nélküli, egy bírót szerető, megbecsülő keresztyén testvérünk pihen. A szülei házból vitte azt ki magával az életbe és őrizte meg sok családások között. (...)

Ó Uram Isten! Mi jutalmat adsz Te egy ilyen életért, mert tudjuk, hogy mindnyájunknak meg kell jelenni szent fiad ítélő széke előtt, hogy ki-ki elvegye jutalmát azért, mit testben cselekedett? Mi jutalmat? Nem mi szabjuk azt meg, nem mi kérjük azt ki, Te igazságos vagy, s az ő gyarlóságai mellett a mi Urunk Jézus halálának érdeme is serpenyőbe esik, mely bizonyára isteni igazságod mérlegét javára nyomja le.

Mi csak hálát adunk neked, hogy közénk vezetted őt, hogy nem hívtad el napjai közepén, hogy polgári, vallási erényei magasan kiemelték őt közülünk, s ki utolsóvá lett a sok nagy elődök között, legyen első a Te isteni jobboldon, erényei s a Krisztus érdemeiért. Amen."

Materny Imre prédikációja után kihozták a koporsót a templomból, s megindult a gyászmenet. Elöl Morár György inspektor vezetése mellett lovasrendőrök, mögöttük a volt törvényhatósági bizottság tagjai vitték vállukon a koporsót. Utánuk jött egy szakasz rendőr, majd a koszorúkat vivő gyász-kocsi és a család kocsijai, követve az egész város népétől.

Az általános gyász demonstrálása céljából az összes harang kongott, a villanyok égtek, minden üzlet bezárt. A volt törvényhatósági bizottság tagjai egész a Szent László tér és a Mezey Mihály utca (Kert utca) sarkáig vitték vállukon a koporsót, ott tették fel a gyászkocsira, és lassan megindult tovább a menet a Rulikowski temető felé.

A temetőben

A temető bejáratánál megálltak a kocsik, leemelték a koporsót és újra a volt törvényhatósági bizottság tagjai vitték a családi sírhoz. Letették koporsóját a frissen ásott sírhoz, anyja és apja sírja mellé, ahol atyjának következő feliratú sírköve állt:

*„Itt nyugszik Rimler Károly, a nagy
váradai ág. ev. egyháznak 37 éven át
volt lelképásztora. Apostola volt a val-
lásának, rendületlen hű fia hazájá-
nak, fáradhatatlan munkása minden
nemes eszmének.*

*Egyházának, polgártársainak kegye-
lete, bánatos özvegye és gyermekei-
nek emlékezete virraszt áldó porai
fölött.*

1824–1900”

A temetői szertartást Materny Imre imája vezette be. Ezután dr. Bucico Coriolan polgármester, a városi tanács képviselőjeként vett búcsút az elhunyt polgármestertől. Román nyelven a következő rövid beszédet mondta: *„A városi tanács és az egész város közönsége nevében helyezem el a csodálat, az elismerés és a kegyelet koszorúját nagy halottunk koporsójára. Akit utolsó útjára kísértünk, egész életét és közéleti tevékenységét a város közintézményei létesítésének, fölvirágoztatásának, s fejlesztésének szentelte. Noha a mai városi tanácsnak nem volt alkalma az elhunyttal a város köz-igazgatási ügyeiben együtt működni, ismerjük és értékeljük közéleti működését. Nagy halottunk ténykedéseiben mindenkor nemes és nagylelkű érzelmektől volt áthatva. Polgármesteri működése osztatlan megbecsülést, tiszteletet teremtett. Személye a megtestesült becsületesség, önzetlenség fogalmává vált. Nagyarányú képességeit mindenki elismerte. Magatartása a mai kormányzat szemében is kifogástalan volt, markáns egyénisége mindig megbecsültetett. Mély meghatottsággal jöttünk össze elhunyt barátunk frissen ásott sírja köré és fájdalmas érzésekkel veszünk részt a gyászos végtisztességen. Amidőn a városi tanács és a város közönsége nevében utolsó istenhozzádot mondunk elhunyt barátunknak, kérjük az isteni gondviselést, adjon lelkének örök megnyugvást. Elhunyt barátunk! Emlentél oda, ahonnan nincs visszatérés többé. Kedves emléked sze-*

retettel, kegyelettel fogjuk megőrizni szomorodott szívünkben. Aludj békében! Legyen könnyű neked a hant, s emléked örökké tartó.”

A világháború sok szenvedése és hatalmas anyagi, emberi áldozathozatalának hiábavalóságára ráébredő nagyváradiakat, akik még javában szenvedték a trianoni traumát, mélyen meg-
rázta szeretett és nagyrabecsült polgármesterük halála.

Ezt a nagy megrendülést a *Nagyvárad* című lap cikkírója fogalmazta meg talán a legfrappánsabban, s azért is idézzük, mert van benne egy mondat, amely a mai olvasót is rá kell, rá kellene hogy ébressze, van egy még ma is érvényes adóssága a városnak Rimler Károllyal szemben.

„A ragyogó júliusi nap fényt vert a komor ércen, s a hatalmas koporsó méltóságteljesen haladt a sűrű hullámmzásba. A harangok mintha a halottnak egyszerre akarnák elbeszélni a halál után kezdődő élet titkát, sűrű csengésekben feleselgettek, kongottak, dupláztak rá egymás hangjaira. Az emberek levették kalapjaikat, az utcán haladók megálltak, s a zsvajjos üzletek szédülten húzták le pár percre

kirakataikat a pompázó halál misztikuma előtt. A munkások kezében megállott a szerszám, a szó egy pillanatra a torkokon akadt, s a villanylángok szerte úgy pislákolnak fel a menet után, mint a kíváncsi jobbjágy, aki ura ünnepélyén kivonul.

Rimler Károlyt temették, Nagyvárad volt [cenzúra törlés] polgármesterét, akit a nép bizalma emelt a város legelső helyére, a nép megbecsülése tartott meg díszes pozíciójában s a nép részvetés szeretete kísért el utolsó útjára. Nagyvárad új és régi társadalma találkozott a korszakot teremtő koporsónál, a gyászmenet hosszú hullámsoraiban elfeledt régi arcokat vetett fel újra a polgármesteri érckoporsó szívekre nehezedő súlya. Rimler Károly nem halt meg Nagyváradnak, sírköve, amelyet a város elévülhetetlen tisztelete adóz majd számára, határkő is lesz egyszersmind, kilátó, amely előre mutat, de ahonnan az emlékekben visszafelé is tekinthet a távolba meredő ember.”

*

Ez a sírkő kereken 90 éve nem készült el, sőt mi több, az a veszély is fennáll, hogy a sírhely, ahová édesapja után őt is elhantolták és az édesapja sírkövére az Ő nevét is „ideiglenesen” felírták, olyan kezekbe kerül, akik nem is tudják, de nem is akarják, hogy bárki is tudja: ki volt a két Rimler Károly, s mit tettek ők ezért a városért. Ha már nem számíthatunk arra, hogy valamikor is lesz egy olyan városvezetés, amely kiegyenlíti ezt az adósságot, s méltó síremléket állít a korszerű kultúrváros, Nagyvárad megteremtőjének, legalább ezt a még meglévő közös sírhelyet mentse meg, s adja vissza annak, aki erre a legméltóbb örökös, a nagyváradi evangélikus egyháznak.

FORRÁS ÉS IRODALOMJEGYZÉK

a. Források:

- Arhivele Naționale Oradea (ANO) Nagyváradai Állami Levéltár. Fond: Primăria Oradea Nr. 8. inventar 143. dosar 68, 69, 70.
Nagyváradai Evangélikus-Lutheránus Egyházközség irattára, 1850–1922.
Nagyvárad korabeli napilapjai: Nagyvárad 1900–1919, Szabadság 1890–1922, Nagyváradai Napló 1903–1922, Tiszántúl 1898–1922.

b. Történelmi, korabeli és mai irodalom:

- Antal Sándor: *Ady és Várad*, Budapest, 1904.
Bálint István (szerk.): *Boldog Várad*. Budapest, 2002.
Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–1940.)*. Budapest, 2002.
Borcea, Liviu – Gorun, Gheorge (szerk.): *Istoria orașului Oradea*. Oradea, 1995.
Borovszky Samu (szerk.): *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Budapest, (1901–1902.)
Dukrét Géza (szerk.): *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról*. Nagyvárad, 2005.
Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*. Nagyvárad, 2006.
Nay, Alain: *Români și maghiarii în vântejul istoriei*. Toronto, 2001.
Durandin, Catherine: *A román nép története*. Budapest, 1998.
Fleisz János: *Város, kinek nem látni mását*. Nagyvárad, 1998.
Fleisz János: *Az erdélyi magyar sajtó története*. Pécs, 2005.
Giurescu, Constantin – Giurescu, Dinu: *Scurtă istorie a românilor*. București, 1977.
Horváth Jenő: *Várad freskó – Nagyvárad története*. Budapest, 1941.
Indig Ottó: *Juhász Gyula Nagyváradon (1908–1911.)* Bukarest, 1978.
Köpeczi Béla (szerk.): *Erdély története*. III. kötet. Budapest, 1987.
Kupán Árpád: *Szabadkőművesek Nagyváradon*. Nagyvárad, 2006.
Lakos Lajos: *Nagyvárad múltja és jelenéből*. Nagyvárad, 1904.
Lakos Lajos: *A váradai zsidóság története*. Nagyvárad, 1911.
Nagy Márton: *Régi idők – régi emberek*. Nagyvárad, 1925.
Nagy Márton: *Régi nevek – régi regék*. Nagyvárad, 1927.
Pascu Ștefan: *Istoria Transilvaniei I–II*. București, 1967.

- Péter I. Zoltán: *Mesélő képeslapok*. Budapest, 1995.
- Péter I. Zoltán: *Szeccessiós építészet Nagyváradon*. Nagyvárad, 2011.
- Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városháza*. Nagyvárad, 2011.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Budapest, 2001.
- Szabó Dezső: *Életem*. II. kötet. Bukarest, 1998.
- Szirmay L. Árpád: *A proletárdiktatúra története*. Nagyvárad–Budapest, 1939.
- Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. I–V. kötet. Budapest, 1998–2002.

A VÁROSMENTŐ
DR. SOÓS ISTVÁN POLGÁRMESTER

Életpályája a nagy változások előtt

Gyökeres változást hozott Nagyvárad életében is az 1919-ben bekövetkezett „húsvéti hatalomváltás”. Szent László városa, a magyar kultúra egyik fellegvára, történelmünk számos nagy-jelentőségű eseményének helyszíne, az egykori „Biharország” központja határszéli, megcsonkított hátszágú, hanyatló, egyre jobban gyengülő, jelentéktelenedő településsé vált. A világháború anyagi és emberi áldozatai még inkább elmélyítették válságos helyzetét. Nem elhanyagolható az a jelentős embervesztés sem, amely a háború borzalmai elől menekülők számát illeti, akik sokáig „vagonlakókként” várták Budapest rendező-pályaudvarain helyzetük elrendezését, s látva a történelem kerekének kedvezőtlen fordulatát, nem tértek, nem térhettek vissza szeretett szülőföldjükre.

1920 decemberében egy sebtében végrehajtott összeírás szerint a város összlakossága 68 080 volt, melyből férfi 30 949, nő 37 171 volt. A férfiak és nők száma közötti meglehetősen nagy aránytalanság még szembeötlőbb, ha figyelembe vesszük azt az adatot is, mely szerint a 21 év feletti férfiak száma csupán 17 678 volt. (Gondoljunk a háborúban elesettek, hadifoglyok és haza nem térők nagy számára.)

Az új megváltozott helyzetben – amelyet sokan csak ideiglenesnek, átmenetinek tartottak, különösen a trianoni békediktátum bekövetkeztéig –, a passzív rezisztencia taktikáját választva, nemcsak saját, hanem népük helyzetét is súlyosbították. Szerencsére voltak bátor, merész realpolitikuskaink is, akik felismerték, hogy tevékeny összefogással, szervezkedésre van szükség, mert csak önvédelemmel menthetjük meg közösségünket, tarthatjuk meg egyházi és világi intézményeinket, biztosíthatjuk fennmaradásunkat. Ilyen személy, ilyen gondolkozású kisebbségi- és várospolitikus volt dr. Soós István, akit méltán tekinthetünk a városépítő Rimler Károly igaz utódjának, a rimleri várospolitikai, erkölcsiségi és a közjó iránti elkötelezettség folytatójának.

Soós István Marosludason született 1895. május 7-én. Maroszéki régi székely nemesi család ivadéka a Nyárad menti Lukafalváról. Kettős családi örökséget kapott. Büszke emlékét annak, hogy nagyapja Bem tábornok katonája volt, s két testvére mellette esett el a szabadságharcban. Másodsorban igazgatótanító édesapjának, a nagyváradi temetőben nyugvó Soós Lászlónak a példaadását. Apja Görgényszentimrén, Marosludason, majd Marosbogáton volt református felekezeti iskolai igazgatótanító. 1908-ban kitüntetésből helyezték Nagyváradra az akkor felállított tiztanerős állami iskolába. Feleségével és akkor még kiskorú három gyermekével hamar beilleszkedtek a város társadalmába. A kisebbik testvér, András, iskolai elvégzése után városi könyvtáros lett, Mária okleveles tanítónő, István, az elsőszülött középiskolai tanulmányait a premontrei főgimnáziumban fejezte be (a marosvásárhelyi református kollégiumban kezdte), s utána beiratkozott a nagyváradi Királyi Jogakadémiára. Már joghallgató korában a város szolgálatába állott, 1915-ben a nagytekintélyű Rimler Károly polgármester titkára lett, s főnökén kívül olyan neves városatyák vezették be a közigazgatás tudományába, mint Lukács Ödön és Komlóssy József. A háborús évek munkatöbbletének idején küzdelmes, dolgozó ifjúságot élt át, olyan céltudatos önképzéssel, amely egyenesen példaadó volt mások számára is. Alaposan meg kellett dolgoznia azért a harmadfokú polgári érdemkeresztért, amelylyel a király 1917-ben kitüntette, és feljebbvalóinak elismerését is ki kellett érdemelnie. A háborús időkben nagy közigazgatási iskola volt számára a városháza, de az éjszakáit sem pihenésre vagy szórakozásra, hanem tanulásra használta fel, olyan szorgalommal, hogy az 1913-ban érettségizett ifjút már négy év múlva a kolozsvári egyetemen jogi doktorrá avatták (1917-ben).

1918-ban édesapja meghalt, s ezután még a családfenntartás gondja is őt terhelte, így az ügyvédi vizsgát csak 1924-ben tudta letenni, de ekkor egyidejűleg bírói szakképesítést is nyert. Ennek ellenére nemigen folytatott ügyvédi praxist, jogi szakképesítését elsősorban a városi közigazgatásban kamatoztatta. Már 1917-ben tiszteletbeli aljegyző lett, 1918-tól harmadik aljegyző.

Helytállás az új impériumban

Az 1919 áprilisában bekövetkezett impériumváltás után is azon kevesek közé tartozott, aki megmaradt, sőt fokozatosan előreléphetett hivatalában; 1920-ban másodaljegyző, s 1921-ben első aljegyző lett. A szorgalmas és rokonszenves fiatalember közigazgatási ismereteivel nélkülözhetetlenné tudta tenni magát azután is, hogy a városvezetés teljesen román kézbe ment át. Rimler Károly 1919. június 15-én lemondott a polgármesterségről – másfél hónapig Lukács Ödön helyettes polgármester, ideiglenes előjáróként (interimar) vezette a várost. Komlóssy József 1919. augusztus 1-jétől 1920. február 8-ig állt polgármesterként a város élén.

1920. február 8-tól hat éven át dr. Coriolan Bucico töltötte be a polgármesteri tiszteletet. A szintén jogász polgármester, aki nem rendelkezett közigazgatási gyakorlattal és tapasztalattal, teljesen Soós Istvánra támaszkodott, megbízott benne, gyakorlati ismereteit, jártasságát nagyra értékelte, így Soós befolyása a városvezetésben napról napra nőtt. Annál is inkább, mert az éjszakái a román nyelv tanulásával teltek el, bár Bucicoval csak magyarul beszélt. Ő tudta, hogy csak úgy szolgálhatja a kisebbségi sorba került magyarság ügyét, ha tökéletesen elsajátítja az uralkodó nemzet nyelvét. Igen helyesen nem tartotta célra vezetőnek a kényelmes passzivitást, a meddő kesergést, s a legkevésbé a megfutamodást, a szülőföld elhagyását. Így aztán éppen a román impérium alatt bontakozott ki a maga teljességében Soós István kiváló férfias erénye, becsületessége, tisztasága, önzetlen segítőkészsége, nemzeti érzése, mai szóval identitástudata. A legnehezebb, amit az új körülmények között tanulnia kellett, a sok indulat közötti folytonos taktikázás, hogy állásában maradhasson, de ne veszítse el nemzetársai megbecsülését, s ne kerüljön szembe saját lelkiismeretével sem. Elképzelni is nehéz, micsoda munka, valóságos diplomáciai küzdelem volt egy fiatalember számára ott, ahol „mindig kígyó lappangott a fűben”. Tíz éven át dolgozott reggeltől estig polgármesterek intenciói szerint, úgy, hogy ahol csak lehetett, intézkedéseit a magyarság javára fordítani, vagy csak megvédeni a káros következményektől. Éjjel pedig özvegy édesanyja házában biflázta a román nyelv nehéz szakkifejezésekkel telített hivatalos formáit. Tanulta az új törvényeket, s közben még a francia nyelvet is

elsajátította. 1925-ben lefordította magyar nyelvre és kiadta a munkaszüneti törvényt, majd a közigazgatási törvényt. Munkájának eredménye, hogy befolyásos tisztviselő tudott maradni a városházán. Azt is feltétlen érdemének kell tekintenünk, hogy mindezek mellett nem félt a Magyar Párt tagja lenni, s részt venni annak szervezésében, majd munkájában. Az 1926-os községi választásokon a Magyar Párt jelöltjeként indult, s egyedül ő jutott be a város állandó választmányába a több magyar jelölt közül, de így is úgy megállta a helyét, mint más-hol tízen se jobban. Amikor 1928-ban a Magyar Párt és a Román Nemzeti Párt közötti paktum alapján Aurel Lazár mellett alpolgármester lett, a polgármester folyamatos betegeskedése miatt a teljes polgármesteri jogkört egyedül gyakorolta, a fontosabb kérdésekben viszont mindig kikérte a Magyar Párt vezetőinek véleményét. Közben Bukarest igyekezett kiszorítani az erdélyi magyarság képviselőit a várospolitikából, de ez akkor még Váradon Soós Istvánnak köszönhetően nem sikerült. Szintén az ő jelenlétének és ügyességének tulajdonítható, hogy amíg Kolozsváron és más magyar városokban a magyar újságírók kezdettől fogva ki voltak zárva a városi közgyűlésekről, s így a város ügyeivel nem tudtak érdemben foglalkozni lapjaikban, addig Nagyváradon a magyar újságírók ott lehettek a városi tanács ülésein, s lapjaikban ugyancsak bírálták a nem megfelelő, vagy a magyarság érdekeit sértő intézkedéseket.

1930-ban újra alpolgármesterré választották, de ezt már nem erősítették meg Bukarestben, így csak, mint tanácstag működhetett.

Politikai viták tüzeiben

A *Nagyvárad* című lap 1930. november 22-i számában *Ki lesz Nagyvárad új polgármestere?* című cikkében így fogalmazott: „A nemzeti parasztpártnak érintkezésbe kell lépnie a kisebbségi pártokkal [a Magyar Párt mellett ekkor még létezett egy cionista (ortodox-zsidó) párt is], hogy az új polgármester megkapja a törvényben előírt és megfelelő szavazattöbbséget”. A Magyar Párt döntő feltételül azt szabta meg a kormánypárti jelöltek támogatásához, hogy dr. Soós István megválasztott alpolgármestert helyezték vissza törvényes pozíciójába. Annál inkább számí-

tottak erre, mert Vaida (Alexandru Vaida-Voievod) akkori belügyminiszter által hangoztatott helyzet, hogy dr. Aurel Lazăr betegsége miatt kellett az alpolgármesterként megválasztott Soós Istvánt polgármesterként működtetni, Pop Romulust pedig ki-nevezni alpolgármesternek.

Az újonnan megválasztandó polgármester esetében ez már nem állt fent. Soós István alpolgármester pert indított, hogy helyezték vissza a megválasztott pozíciójába. Az Ítéltábla megállapította, hogy dr. Soós István jogosan élt panasszal, mert az ellene hozott intézkedés jogsértő. A Tábla elismerte, hogy Soós Istvánt kétharmados többséggel választották alpolgármesterre, de ez nem elég ahhoz, ha a belügyminiszter nem ismeri el. A miniszternek joga van konfirmálni, vagy diszkrecionálni. Az ítélet ellen Soós István fellebbezést nyújtott be, de csak Haas táblabíró szavazott mellette.

Az 1930. december elsején tartott polgármester-választó közgyűlés, amelyen 42 tanácstagból 27 a kisebbségek soraiból került ki, már 22 szavazattal lehetett polgármestert s helyettes választani. Mivel a közel 80 százalékos kitevő magyarságnak csak 20 képviselője volt, az új polgármester Grigore Egri (korábban Egry Gergely, majd Gelu Egri, végül Grigore Egri) lett, az alpolgármester pedig dr. Pop Romulus, Soós István egykori helyettesítője.

1930. december 25-én dr. Soós István már csak mint egyszerű tanácstag *Remélhető-e javulás a városi politikában?* címmel érdekes elgondolkasztató és a magyarságot nagyobb összefogásra és aktivitásra bátorító cikket írt a *Nagyvárad* ünnepi számában. Egyébként ekkor már a Magyar Párt helyi elnöke is volt és ebben a minőségében írta mindezeket.

1930. december 30-án a *Nagyvárad* napilap *Két alpolgármesterről gondoskodik Nagyvárad költségvetése 1931-re* című cikkében megírta, hogy: „dr. Egry Gergely [sic!] kijelentette, a városházán békét akar teremteni, ehhez pedig szükséges a magyarság sérelmét reparálni, s a megválasztott magyar alpolgármestert, dr. Soós Istvánt állásába visszahelyezni. E körül próbálkozik kölcsönösen elfogadható platformot keresni Egry. Az alpolgármesteri állásnál nem lehet közömbös, hogy ki lesz az első alpolgármester, ez a román részről vitatott része a dolognak, akkor, amikor teljes munkaerőben lévő polgármestere van a városnak, ez nem is lehet problematikus, hiszen a nemzeti párttal történt megállapodás a román polgármester támo-

gatásáért magyar alpolgármester választását elfogadta elengedhetetlen feltételnek.”

Erősödő magyarellenesség

Az 1931-es esztendő nem hozta meg a nagyváradi magyarság számára a beígért változásokat. Az egyre mélyülő gazdasági világválság Nagy-Románia nem eléggé összeforrott és megszervezett gazdasági életét még súlyosabban érintette. A súlyosbodó gazdasági helyzetről a figyelem-elterelés bevált eszközét és az „oszd meg és uralkodj” elvét alkalmazták. Ez vezetett el az ultranacionalista, sovinszta megnyilvánulások szaporodásához, a szélső jobboldali szervezetek, mozgalmak erősödéséhez, amelyhez jó példát nyújtott a német nácizmus és az olasz fasizmus. Ennek a román megfelelője az úgynevezett legionárius mozgalom, amely kezdetben az egyetemisták, diákok bizonyos csoportjaiban terjedt el. Ezek rovására írható az a támadás, amelyet 1931. március 20-án indítottak az akkor Nagyváradon megjelenő három magyar napilap ellen. Erről így számolt be a *Nagyvárad* című lap: „Az éjszaka 30–40 főből álló diáksapkás fiatalember betörte a Nagyvárad szerkesztőségének kirakatát [Szilágyi Dezső – Moscovei utca 6. szám]. A *Magyar Szó* helyiségeit teljesen összerombolták. Mi indította támadásra a fiatalembereket? A három magyar újság úgyszólván tőszomszédságban van egymással, s a szerdáról csütörtökre virradó éjjel először a Katolikus Kör [a mai Filharmónia] egyik helyiségében lévő *Magyar Szó* szerkesztőségébe törtek be, ahol csak egy alkalmazott tartózkodott. Nagy zajjal hozzáláttak a kiadóhivatal felszerelése és az elkészült lappéldányok tönkretételéhez. Írógépeket, asztalokat, ablakokat, irományokat romboltak szét, még a kályhát is felborították.

A Nagyvárad szerkesztőségében a zaj hatására leeresztették a redőnyöket, de a kaput már nem tudták bezárni. Kódarabokkal a leredőnyözött ablakokat is betörték, s behatoltak a szerkesztőségbe. Itt már nem romboltak, de az egyik tiltakozó dolgozót alaposan helybenhagyták. Az egyik szerkesztő az emeletről rendőrért kiáltott, s erre a zavargók szétszaladtak, a Nagyvárad Naplónak már csak a transzparens cégtábláját törték össze.” (E felhőborító esetnek semmiféle következménye nem volt. Igaz ezt akárcsak gyenge „utórezgésnek” tekinthetjük az ennél sokkal súlyosabb és köz-

ismertebb 1924 decemberi, hatalmas anyagi károkkal és súlyos sérülésekkel járó antiszemita és kisebbségellenes pogromnak.)

1931. június elsején új parlamenti választást írtak ki, amelyen Nagy-Románia fő ideológusa, Nicolae Iorga által létrehozott alkalmi (ad hoc) választási szövetség, az Uniunea Națională (Nemzeti Egység) vált kormányképes erővé és két évig maradt az ország élén.

Az országos politika megváltozása kihatott Nagyvárad város vezetésére is. A Iorga-párt győzelme után a tizenegy tagú ideiglenes tanácsban már csak egy kisebbségi tag maradt, aki sem a váradai magyarságot, sem a Magyar Pártot nem képviselte, ugyanis a cionista zsidóság képviselőjét vették be a tíz román tag mellé. Ekkor George Șofroni váltotta a polgármesteri székben Grigore (Gelu) Egrit.

1931. június 12-én dr. Soós István *A városházán minden csendes* című cikkében a *Nagyvárad* hasábjain arról értekezett, hogy az országos politikai változások lényegében semmi újat nem hoztak a városi vezetésben, a várospolitikában; s gyakorlatilag a városi autonómia felszámolása és a többségben lévő magyarságnak a vezetésből való kiszorítása folyt. Kezdetben a városi tanács nagyobb létszámú volt, majd lecsökkentették tizenegyre és legtöbbször csak ideiglenesen (interimar) módon működtették. Maniu kormánya idején előbb tizenegy tagú volt az ideiglenes bizottság és a tagok közül négy volt kisebbségi, később kilenc tagra csökkentették, akkor öt volt a román és négy a kisebbségi, de már az alpolgármester is román volt. Ez két évig működött, a Iorga-párt győzelme után a negyedik ideiglenes tanácsnak már csak egy kisebbségi tagja van, aki sem a magyarságot, sem a Magyar Pártot nem képviseli, csak a cionista zsidóság képviselője lehet.

Másnap, június 13-án megjelent a *Nagyváradban* dr. Egri Gelu *Reflexiók dr. Soós István városi tanácsos cikkére* című írása. Ebben elismeri Soós István kifogásainak helyességét, de hiányolja, hogy nem szól a városi tanács feloszlásának törvénytelenységéről. Idézi Soós István cikkének befejező sorait: „*Ha már a kormány feloszlatta a városi tanácsot és új választást akar elrendelni, akkor úgy állítsa össze az ideiglenes tanácsot, hogy abban hozzáértő, szimpatikus emberek szerepeljenek.*” A polgármester a következő szavakkal reagált erre: „*Elvártam volna, hogy dr. Soós István határozottan tiltakozik a törvénytelen feloszlítás ellen, de személyes kérdést*

csinál abból, hogy ki legyen tagja az ideiglenes bizottságnak. Wasserstrom tanácsos úr egyeseknek szimpatikus, másoknak pedig igen szimpatikus dr. Soós István, másoknak Dávid Ferenc tanácsos úr az, – de a szimpátiánál fontosabb a szakértelem.”

Ez igen logikus érvelésnek tűnik, de „kilátszik belőle a lóláb”, mégpedig az, hogy a változó nevű polgármester számára mennyit jelentett a szakértelem, mikor egy szintre emeli vitapartnere szakértelmét egy kereskedőével és egy munkás emberével, s a fő kérdést, hogy azok kit és hány polgárt, milyen nemzetiséget képviselnek, egyszerűen elhallgatja.

Hegedüs Nándor, a *Nagyvárad* akkori főszerkesztője, a *Megjegyzések* című vezércikknek név nélküli írója az alábbiakat írta a fent említett lapszámában: „*Sem Şofronie úr, a városháza új vezetője [ekkor ő volt a polgármester egészen 1932 júliusáig, ideiglenes megbízással], sem a titkára nem tudnak magyarul egy ilyen dúsan magyarulakta városban, mint Nagyvárad. Ez történik éppen annak a férfiúnak a vezetése alatt, aki két vaskos könyvet is írt már a kisebbségi jogokról [Iorga], és ezekben a könyvekben a béke szempontjából nagyon fontos tényezőnek tekinti a kisebbségi jogok respektálását. Mit gondol Şofronie úr, egy másik kisebbségű jogásznak mi volna a véleménye arról, hogy Nagyváradon a lakosság a polgármesterével és a titkárával nem is tud érintkezni?”*

A *Nagyvárad* június 14-i számában közölte dr. Egri Gelu cikkének folytatását: „*Szerény személyemet még az 1919 év április havában a hadsereg vezérlő generálisa és a román nemzeti tanács egységesen kinevezett a város polgármesterévé. A megbízásomnak nem tettem eleget, hogy miért, nem tartozik ide. [De mi sejtjük!]*

Később mint az első választott városi tanácsnak megválasztott tagja 1927 augusztus havában a város élére kerültem és 1928 október 15-ig mint polgármester vezettem a város ügyeit, amikor ezt a tanácsot is feloszlatták. [Már akkor sem jól emlékezett, mert 1927. október 12-től Nicolae Zigre volt a megbízott polgármester 1928. december elsejéig, lásd Istoria oraşului Oradea, Editura Cogito, 1995. p. 485.] Annak dacára, hogy ennek a tanácsnak négy tagja volt magyar, arra tekintettel, hogy városunk egész polgársága, minden társadalmi osztálya képviselve volt benne, s így a kisebbségek is megfelelő képviselethez jutottak.

A mostani tanács nézetem szerint nem ütötte meg az előbbi tanács mértékét és szomorúan kellett hallanom a tanácsüléseken, hogy egyik-másik tanácsos úr annak a pártnak a nevében tett in-

dítóányt, – s itt nem veszem ki Soós István tanácsos urat sem – amely pártnak a tagja. Ilyen esetekben mindig kikeltem és hangoztatám, hogy mi a városházán vagyunk, s le kell vessük magunkról a politikai párt gúnyját és az összes ügyek elintézésénél a város összpolgárságának érdekeit kell szem előtt tartanunk.”

Ezt, a magyarság érdekeinek pártérdekként való ledegradálását Soós István sem hagyhatta szó nélkül, s mivel ekkor már nem működött az addig oly gyakran üres laprészeket produkáló cenzúra, megfelelő választ adott a volt „főnöke” vádjaira.

A *Nagyvárad* 1931. június 19-i számában megjelent írásából idézünk: „A Magyar Párt nem párt érdekeket, hanem kisebbségi érdekeket képvisel, amelyeket akkor is meg kell védeni, mikor egyes alakulatok politikai jellegűek is, mert hiszen alkotmányjogi és kormányzati kérdésekben a Magyar Párt nem szerepelhet, mint döntő faktum. A Magyar Pártnak egyéb kötelessége nincs, mint mindig és minden körülmények között helyt állni a kisebbségi érdekek és jogok védelmében, ott és akkor, ahová és amikor oda állítják.

Szükséges és elsőrendű kötelessége a magyarság vezetőinek, hogy segítségére siessenek az éhező és nyomorgó kisebbségi tömegeknek, mert hiszen ezek nem hangzatos frázisokat, hanem kenyeret, munkaalkalmat és jogos érdekeik megvédését várják tőlünk.”

1931. augusztus 15-én megírta a *Nagyvárad*, hogy hivatalos magyarázatot adtak ki a városházi felfüggesztésekről. Megindult a tisztítási folyamat a város tisztviselői között, egyre több kis hivatalnokot, egyszerű alkalmazottat bocsátanak el a bürokrácia csökkentése címén, s főleg a magyar nemzetiségűeket. Például Décsi Pál nem bírja az állam nyelvét, s így nem képes a falragaszok román nyelvű szövegét cenzurázni. Dukrét Lajos hasonló okok miatt vált alkalmatlanná taxatőrnek.

Reménykeltő változások, városmentő tervek

1932-ben a Magyar Párt listáján történt alpolgármesterré választását már a kormány is elismerte, s így Grigore Egri polgármestersége idején is ő vigyázta a magyar érdekeket és ügyelt arra, hogy a város vagyonát ne herdálják el, mert erre a jó szándék soha sem hiányzott. Volt még egy magyar tagja a város közigazgatási választmányának, Dávid Ferenc munkás, a Dolgozók Blokkjának képviselője, aki a magyar ügyekben tá-

mogatta Soós István kezdeményezéseit. Az új polgármester beiktatásakor Soós István, aki ekkor a Magyar Párt nagyváradi tagozatának elnöke is volt, így nyilatkozott: *„Egry Gergely már bizonyosságot tett arról, hogy a város közigazgatása élén meg tudja állni a helyét, ezért a város magyar többségű lakossága abban a reményben támogatja is, hogy a sokat szenvedett polgárság életlehetőségeit feljavítja, s terheit enyhíti. Meggyőződésem, hogy a választott tanács és az új állandó választmány a két esztendővel ezelőtt elindított városmentési akció elejtett feladatait ismét felveszi s hozzálát a sorvadó város megmentéséhez. Ebben a tevékenységben Várad magyar lakossága őszinte igyekezettel támogatja az új városházi rezsímet.”*

A nyilatkozatban említett városmentési akciót Soós István kezdeményezte még 1930-ban, amikor, mint már említettük, szintén megválasztották alpolgármesterré, de a kormány akkor ezt nem ismerte el. Az azóta eltelt két évben a gazdasági válság tovább mélyült, a város még nehezebb helyzetbe került. Soós István egy bizottság élén újabb és részletesebb tervet dolgozott ki, amelyet 1932. október 30-án közölt a *Nagyvárad* című lap. Ebből a jelentős dokumentumból nem csupán az olvasható ki, hogy milyen gondokkal küzdött akkor a város, milyen volt a helyzete, s milyen megoldásokat javasoltak, de megmutatkozik Soós István alapos felkészültsége, a város iránti felelősségtudata, tetterekészsége, tenni akarása is. Előbb megjelölte az akkori állapot okait: általános oka a gazdasági világválság, speciális okai: a „hátszág” egy részének elvesztése (a Magyarországon maradt bihari részek), a határszéli helyzet, az ipar és a kereskedelem elsorvadása (a kormány támogatásának hiányában), a községi autonómia és a pénzügyi autonómia megnyirbálása, az állami építkezések hiánya. A gazdasági élet felendítésére 20 pontból álló konkrét intézkedést sorolt fel, végül a szegényügy megoldására, a nyomor enyhítésére tett javaslatokat. Írását a következő szavakkal zárta: *„A város szeretete össze kell kössön mindnyájunkat, le kell rombolni az e tekintetben fennálló ellentéteket.”* Sajnos, mind a terv, mind az összefogásra szólító felhívás visszhang nélkül maradt, nem valósult meg belőle semmi. De erről nem Soós István tehetett.

1933. január 17-én már mint hivatalosan elismert alpolgármester újból visszatért a városmentési akció tervéhez, s a *Nagyvárad* című lapban *Mozduljanak meg a városok!* címen vezér-

cikkben fogalmazta meg városmentési és fejlesztési elképzeléseit, elvárásait. Ebből idézzük az alábbiakat: „Több, mint bizonyos, hogy az új közigazgatási törvény már a jövő hónapban a parlament elé kerül – s ez alkalommal ismét dönteni fognak, talán hosszú időre, – az ország közigazgatása felől. Ebből az alkalomból már most meg kell fújni a riadót és elsősorban a városoknak védelmi vonalba kell helyezkedniük, hogy megmentseik érdekeiket és biztosítani tudják a jövő fejlődését. (...) Hogy megmentseik a városokat, illetve azok fejlődését, szükséges volna egy egységes állásfoglalás, egy hangos feljajdulás, amely felhívja a kormány és az illetékesek figyelmét azokra az égető bajokra, amelyeknek nem orvoslása esetén a városok teljes dekadenciát fognak felmutatni.

Mindenekelőtt hiányzik a stabil városvezetés, ami nélkül semmiféle konstruktív munkát nem lehet végezni. A város vezetőségének is legalább öt éves stabilitást kellene biztosítani, hogy ezalatt egy programot tudjon nemcsak kidolgozni, hanem keresztül is vinni, végre is hajtani. Éppen ezért az eddigi rendszerrel, amely a városi közigazgatást a politikai pártok játékának dobta oda, szakítani kell, és meg kell alapozni a város vezetések stabilitását. Ennek pedig az a módja, hogy a közigazgatási törvényből törölni kell a községi tanácsok feloszlására vonatkozó rendelkezést. (...)

A feloszlásnak többnyire állambiztonsági indokát szokták adni, azonban tudomásom szerint soha sem történt meg, hogy egy községi tanácsot azért oszlattak fel, mert államellenes határozatot hozott. A községi tanácsok tudják, hogy nekik nem szabad politizálni, s éppen ezért nem is hoznak olyan határozatokat. Ám ha mindenáron félnek a jövőben is ettől a mumustól, tessék a tanácsfeloszlást a bíróság hatáskörébe utalni, amely objektíven jár el és meg vagyok győződve, hogy tanácsfeloszlásra ez esetben nem kerül sor.

Meg kell tehát mozdulni a városoknak, hogy biztossítsák a jövőben a városvezetés stabilitását, töröltessék a tanács feloszlás jogát, szüntessék meg a comisia interimarék rendszerét, mert csak így lehet biztosítani egy konstruktív, építő városfejlesztési munkát.

Ezt ma már be kell látni mindenkinek, ez sem román kérdés, sem magyar kérdés, egyszerűen a városok létalapjának a kérdése és minden loyális, jó állampolgárnak, aki ismeri a jelen szomorú viszonyokat, ezt az álláspontot kell elfogadnia.

A magyar impérium alatt soha sem hallottunk tanácsfeloszlásokról, pedig akkor több joga volt a tanácsnak, mert joga volt politizálni is, joga volt politikai jellegű határozatokat hozni, sőt amint

tudjuk, exlex esetén joga volt megtagadni az adók behajtását és az újonc kiállítását.

A város állandó választmánya nagyon helyesen határozott úgy, hogy Nagyváradra össze fogja hívni az erdélyi municipiumok vezetőségét, hogy a városok vitális érdekeire szükséges kérdéseket megbeszéljék, és közös memorandummal forduljanak a kormányhoz.

Szerintem ez a legelső és legfontosabb probléma, a stabilitás biztosítása, mert csak egy stabil városi tanács és egy stabil választott polgármester, aki mind lefelé és felfelé kellő szimpátiával rendelkezik, tudja a városnak vezetését helyes irányba terelni. Ennek a feltételnek teljesülése esetén meg kell valósítani a pénzügyi autonómiát, amelyre vonatkozólag legközelebb fogok tájékoztatást nyújtani.

Ha most nem történik valami változás, úgy a városok elsorvadnak, a fejlődés megakad, és azoknak kell vállalni a felelősséget, akik segíthettek volna, de nem tudtak, vagy nem akartak segíteni.” (Sajnos ezt az elképzelését sem tudta megvalósítani a változó politikai körülmények miatt.)

Sikerek és elismerések

Mégis ért el más téren sikereket s kapott elismerést. 1933. július 8-án a *Nagyvárad* arról adott hírt, hogy a városi tanács választmánya jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott Soós Istvánnak a város szegényeinek érdekében végzett emberséges munkájáért. Ő szorgalmazta, szervezte az úgynevezett szegényakciót, melynek keretében a gazdasági válság nehéz éveiben tüzelővel, pénzsegéllyel segítették a rászorulókat. Az akció végrehajtói az egyes felekezetek nőegyletei voltak, akik önkéntesen vállalták az adományok gyűjtését, az iskolás gyerekeknek cipő és meleg ruha osztását. Nagyváradon hagyománya volt a jótékonyági akcióknak. A 19. század végén alakult, dr. Ritoók Zsigmond táblabíró elnökletével a Gyermekbarát Egyesület, amely a háború után is folytatta céltudatos munkáját. A városi tanács segélyezéséből és a jótékony célú előadások jövedelméből télidőben három helyen meleg ételt osztottak a rászorulóknak, népkonyha címen. Az iskolákban meleg tejet kaptak a ráutaltak, s a munkanélküliek és sokgyermekesek pénzsegélyben is részesültek. 1933-ban 3 millió 600 ezer lejes költséggel dolgozott a szegények segélyezési akciója, amelynek nagyobbik hánya-

dát, 2 millió 600 ezret a városi költségvetésből kellett kigazdálkodni. Ennek az emberbaráti tevékenységnek volt fő szervezője és lelkes mozgósítója Soós István. A gazdasági válság idején szociális szempontból meghatározó feladatként kezelte az ügyet, s ebben segítő társai voltak az egyházak és az egyleti tagok. Ezt a munkát értékelte a városi tanács, amikor úgy határozott, hogy az alpolgármester érdemeit jegyzőkönyvben örökítik meg.

A *Nagyvárad* 1933. szeptember 19-én *Dr. Soós István ünneplése a Magyar Pártban* címmel számolt be a Magyar Párt IV. körzetének üléséről, ahol a körzet két kiemelkedő személyiségének tevékenységét értékelték. Perédy György ecsetelte azokat a nagy érdemeket, amelyeket Soós István a város közigazgatásában az elmúlt tizenöt évben szerzett, felsorolta milyen eredményeket köszönhet neki Nagyvárad magyarsága. Dr. Soós István abból az alkalomból, hogy Hegedüs Nándor már öt esztendeje képviseli a román parlamentben Bihar megye és Nagyvárad magyarságát, őt a magyarság változatlan ragaszkodásáról és bizalmáról biztosította.

1933. szeptember 23-án Soós István *A Magyar Párt újraszervezése* címen foglalta össze javaslatait és véleményét az általa vezetett szervezetről. Ebből idézünk: „*A Magyar Párt az erdélyi magyar nemzeti kisebbség összességének képviseletét jelenti. Konstruktív párt, amely az ország általános pénzügyi, gazdasági problémáinak megoldásában is hatékonyan közreműködik, de az ország általános problémáin kívül általánosságban és egyénileg nem szűnik meg a kisebbségi jogokért harcolni és minden magyar ember igazságos ügyét diadalra vinni.*” Külön kiemelte, mint fontos feladatot az ifjúság kérdéseinek felvállalását, s az ifjúság párthoz való csatlakozásának szükségességét. Hasonló fontosságot tulajdonított az egyházakkal való együttműködésnek is.

1933. november 15-én a Magyar Párt nagyváradai szervezetének tisztújító közgyűlésén vitatták meg, s fogadták el javaslatait a szervezet megerősítéséről. Ez alkalommal elmondott beszédéből idézünk: „*Nagyvárad népe megmutatja, hogy élni fog, mert élni akar. Élni és dolgozni akar, és ha elvesztette is többségi pozícióját, meg fogja mutatni, hogy kisebbségi helyzetében is értékes polgára lesz az országnak, meg fogja mutatni, hogy az élet nagy küzdelmeiben a maga nagy kvalitásaival még alávett helyzetben is ki fogja harcolni az egzisztencia lehetőségét. (...) És én,*

midőn szerény tehetséggel élére állok Szent László városa magyar népének, ígérem és fogadom, hogy minden tehetséggel azon leszek, hogy ezt a sok megpróbáltatáson keresztül ment magyarságot jobb és emberségesebb helyzetbe juttassam, amelyet megérdemel. Úgy segítsen engem a magyarok Istene. Tizenötévi kisebbségi sors után megalázva, gazdaságilag tönkre menve helytállásra készítet a kötelesség. Egyetlen összetartó kapocs az anyanyelv s az évezredek múlt. Egy nemzet addig él, amíg van benne életakarás, hit és összetartás.”

1933. november 29-én Nagyvárad város vezetésében a liberálisok jutnak uralomra és eltávolítják a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Párt embereit a vezetésből, így Soós Istvánnak is megszűnt alpolgármesteri állása. A decemberi parlamenti választáson a Magyar Pártot választási csalásokkal és a magyar választók erőszakos akadályozásával megfosztják a mandátumszerzés lehetőségétől. Pedig Soós István a választási kampányban mindent megtett a sikerért, bejárta a megyét, szónokolt, szervezett. Számos esetben került összetűzésbe a román csendőrel, a falusi jegyzővel, magyarfaló helyi kiskirályokkal. Volt politikai vádlott és volt minden bajba került magyar ember védője a román bíróság előtt. Miután a választást a számtalan csalás, erőszak, visszaélés következtében elvesztették, Soós István is teljesen kikerült a város-politikából, a közigazgatásból. Tovább folytatta viszont magyar pártbeli tevékenységét és ügyvédként dolgozott tovább.

Politikai és magánéleti változások

1934-ben magánéletében is jelentős esemény történt, megszűnt. Kabdebo Anna aradi úrleányt vette feleségül, akitől később Judit nevű kisleánya született. Családi és szakmai elfoglaltsága mellett továbbra is aktívan részt vett a magyar közéletben, a Magyar Pártban és a református egyház világi vezetésében, ahol előbb az egyházmegye tanácsbírája volt, majd a Királyhágómelléki Egyházkerület főjegyzői tisztét töltötte be. Ebből a korszakból gazdag publicisztikai tevékenységéből érdemes megemlíteni a *Szabadság* 1937. augusztus 4-i számában a *Református papság és a politika* című vezércikkét.

„Egyes felekezetek papjai kisebbségi sorsban nem folytathatnak pártpolitikát, viszont ezzel szemben gerincesen és lelkesen szálljanak síkra népünk érdekében, melynek egyházi, iskolai, valamint egzisztenciális érdekei egyúttal az ők érdekeit is képezik. Ez nem politika, hanem egyház és nemzetvédelem, melyet megtenni minden református papnak és általában minden kisebbségi lelkésznek szent kötelessége, éppen egyháza érdekében. Példaképpen kell hogy szolgáljanak a mi papjainknak azok a román papok, akik a múltban úgyszólván kizárólagosan képviselték a románság érdekeit egyházi, kulturális és nemzeti szempontból. Ők erkölcsi kötelességüknek tekintették megvédeni az akkori kisebbségi sorsban élő román népet, mert tudták, hogy a nemzetvédelem és az egyházvédelem teljesen egy és ugyanaz, az egyiket nem lehet a másiktól elválasztani.

Vannak, akik azt hirdetik, hogy a papok óvatosan tartsák távol magukat minden politikai tevékenységtől, mert minden megmozdulásuk, nyilatkozatuk veszélyezteti az egyház és az iskola érdekeit.

A legártatlanabb szóért is megérkezik a feljelentés. Eljárás nem indul, de megvonják az államsegélyt, megindul a herce-hurca, a megfigyelés.

Mit tegyen hát a papság, amikor mégis elvárják, hogy a kisebbségi politika törvényes harcaiban részt vegyenek, és a falvak magyar népét ne hagyják vezetés nélkül.

Hivatását csakis az a pap teljesíti maradéktalanul, aki lélekápoló munkáját azonosítja a nemzeti öntudat erősítésével. Ezt tette a monarchia idejében a román papság is, amikor a románság kulturális érdekeit védte. A református egyház papjai palástjukkal magukra vállalták a nemzeti kultúra, nyelv és öntudat ápolását. Ugyanakkor figyelni kell a papságnak a megosztottságra, az óvatosságra, mert a kisebbségi lét megköveteli az elővigyázatosságot. A hatalom érdeke a visszaszorítás. Más pennával írnak, mint az első világháború előtt, amikor Şaguna görögkeleti érsek és Sulutin balázsfalvi érsek az erdélyi románság vezéralakjai erkölcsi küldetésnek érezték a román papság tudatosítását nemzetvédő feladatukra” – vélte Soós István.

Képviselő a román parlamentben

Még egy jellemző epizód Soós István két világháború közötti pályafutásából; az 1937. december 20-i parlamenti választáson képviselővé választották, de ekkor már II. Károly személyi dik-

tatúrája bevezetésére készült; ezt 1938. február 10-én végre is hajtotta, ami a parlamenti rendszer felszámolását és a politikai pártok betiltását eredményezte. Létrehozzák az új politikai szervezetet, a Nemzeti Újjászületés Frontját, a kisebbségek számára megengedik az úgynevezett népközösségek létrehozását. 1939 májusában parlamenti választásra került sor a királyi Romániában és a magyar népközösség kilenc képviselőt és két választott szenátort juttatott be a román parlamentbe, sőt még négy hivatalból kinevezett szenátora is lett: a három magyar vallás püspöke és az Erdélyi Magyar Gazdák Egyesületének (EMGE) elnöke személyében.

A bihari és nagyváradai magyarság legnagyobb öröme a *Szabadság* 1939. június 4-i számában vezércikkének ezt a címet adta: *Dr. Soós István a parlament tagja lett.* Ebből idézünk: „... A város és a lakosság kifejezése juttatta faji és felekezeti különbség nélkül egész kisebbségének azt a meggyőződést, hogy érdekeinek megértő és megvédő képviselőjét látja dr. Soós Istvánban. Az ipari-kereskedelmi csoport magyar képviselőjének, dr. Soós Istvánnak megválasztása igaz örömet és meglepetést keltett Nagyvárad és Bihar megye magyarságának körében. Dr. Soós István jelenléte a román parlamentben az egész ország magyarságának szempontjából is nagy jelentőséggel bír. Dr. Soós István személye, munkássága, nagy jogász és közigazgatási felkészültsége arra predesztinálja, hogy méltóképpen képviselje a magyarságot a bukaresti parlamentben.”

Hegedüs Nándor a *Szabadság* 1939. június 7-i számában a *Megjegyzések* című állandó rovatában Soós István megválasztásához fűzött kommentárt. Ebben a következő elgondolkodtató megállapításokat fogalmazta meg: „Azokat a férfiakat, akiket a kormány, mint a Magyar Népközösség kereskedő és iparos jelöltek listájára vett fel, a zsidók szavazatai segítségével választották meg. Ezt a tényt nem lehet letagadni! Szamos tartományban 11 ezer kereskedelmi és ipari szavazó volt felvéve a választói névjegyzékbe s abból hétezer zsidó. Tehát dr. Soós István és dr. Bartha Ignác, ez a derék székelly nem szerezhetett volna háromezren felüli szavazatot, amivel az élre kerültek a megválasztott képviselők között, ha a zsidók nem szavaznak tömegesen rájuk. Ezzel a zsidók szolgálatot tettek a magyarságnak, amely anélkül csak két-három mandátumot szerezhetett volna. Szolgálatot tett önmagának is, mert beigazolta, hogy felül tud emelkedni elfogultságon és keserűségen és lelki fájdalomai között sem feledkezik meg a kisebbségi szolidaritásról. A zsidóság

támogatása, amit a magyar jelölteknek nyújtott nem ment titokban. Nem csak a magyar zsidóság adta szavazatát reájuk, hanem a zsidóság minden árnyalata. (...) A zsidóság józanul és objektíven elválasztotta az erdélyi magyarság kérdését a magyarországi antiszemita irányzatoktól. Az erdélyi magyarság soha sem azonosította magát a nyilaskeresztes harccal, soha sem helyeselte a zsidótörvényt, nem tett diszkriminációs nyilatkozatot, ellenkezőleg, mindig hangsúlyozta, hogy nem ismer fajgyűlöletet, és mindenkit a Magyar Közösség tagjának tekint, aki abban helyet akar foglalni. A váradi zsidóságnak semmi oka nem volt arra, hogy dr. Soós Istvántól megtagadja szavazatát, hisz ő számos esetben igen nagy segítségére volt a hozzá forduló zsidó embereknek. De Soós István ezt soha sem verte nagydobra, amint hogy az idők erre nem is volnának alkalmasak. E sorok írója is mindent elkövetett, hogy Soós István sikeresen szerepeljen, s jogos elégtétellel tölti el az a tény, hogy ő kapta a Szamos- [tartomány] beli jelöltek közül a legtöbb szavazatot” – zárta Hegedüs Nándor írását, amely a későbbi időkben kapott különös jelentőséget.

A Szabadság 1939. június 13-i számában Soós István nyilatkozott parlamenti programjáról: „A kisebbség érdekeinek védelme mellett szöszölője kívánok lenni a város egész lakosságát érdeklő problémáknak. (...) Ami speciálisan Bihar megye és Nagyvárad problémáit illeti, a hat biharmegyei képviselő között van Zigre Miklós kultuszminiszter, kinek személyéhez osztatlan bizalom és szeretet fűződik, s kinek segítségével előbbre vihetjük a mi problémáink megoldását is. Éppen ezért indítványoztam, hogy mi biharmegyei képviselők Zigre Miklós miniszter úr elnökletével tartsunk egy közös értekezletet, ahol őszintén megtárgyaljuk Bihar megye és Nagyvárad problémáit. A miniszter úr javaslatomat magáévá tette, s lehet, hogy még a jövő héten megtartjuk az első bihari parlamenti konferenciát... Megbeszélést tartottam a miniszter úrral a Királyhágómelléki püspökség megerősítése ügyében is” – fejezte be a képviselő nyilatkozatát.

Az utoljára említett kezdeményezése sikerrel járt, Zigre Nicolae nagyváradai ügyvéd kultuszminiszterként, Soós István nagyváradai ügyvéd, a református egyházkerület világi főjegyzője, parlamenti képviselő közreműködésével készítette elő a törvényt, amellyel az egyházkerületet jogi személyként elismerték. II. Károly király 1939. november 20-án írta alá a törvényt, s ekkor lépett életbe.

Soós Istvánnak nem ez volt az egyedüli sikeres parlamenti akciója. Sikeresen közbejárt Bukarestben, a belügyminisztériumban és a főkormánybiztosnál az állampolgárság megszerzése és a nyugdíjjogosultság elismerése ügyében. Nagyváradon az állampolgári lista készítésekor több ezer magyar személy adata maradt ki, mert a kért iratokat nem tudták időre beszerezni. Ezzel sokan elvesztették nyugdíjjogosultságukat is. Ezeknek a személyeknek az érdekében ért el eredményeket a román hatóságoknál.

A magyar parlamenti csoport is értékelte dr. Soós István jogász, közigazgatási felkészültségét, a román nyelvben való jártasságát, kitűnő vitakészségét. A parlamenti csoport őt választotta meg egyik alelnökének, és reá bízta a képviselő nélkül maradt Szatmár megye magyarsága érdekeinek gondozását is.

A nagy politikai fordulat

Az 1939 őszen bekövetkezett politikai fordulatok véget vetettek a parlamenti életnek Bukarestben. Szeptember 1-jén kitört a második világháború. Románia és Magyarország egymás ellen mozgósított, s ez a helyzet az erdélyi magyarokat valóságos túszokká degradálta. 1940 június végén a Szovjetunió elcsatolta Besszarábiát és Észak-Bukovinát, megkezdődött Nagy-Románia felbomlása. 1940. augusztus 30-án a magyar és a román kormány képviselői aláírták a Németország és Olaszország külügyminisztereinek közreműködésével meghozott, úgynevezett második bécsi döntést (a románok szerint diktátumot), melynek alapján Bihar megyét és Nagyváradot is magába foglaló Észak-Erdély magyar fennhatóság alá került, Magyarország részévé vált.

Az 1940 szeptemberében Észak-Erdélyben megvalósult impériumváltozás nagy reményekkel töltötte el Nagyváradnak akkor még túlnyomó többségben lévő magyar lakosságát. Ezt a reményt tovább erősítette az a tény, hogy három hónapos katonai átmeneti közigazgatás után, a magyar kormány a polgári közigazgatás helyreállítását olyan személyre bízta, akit a város szinte minden lakója erre a feladatra a legalkalmasabbnak, legmegfelelőbbnek tartott.

A *Nagyvárad* 1940. november 22. számában így adta hírül, hogy ki lesz a város új polgármestere: „Akik ismerik ennek a városnak összetételét, közigazgatási, politikai és kulturális struktúráját, múltját, jelenét, azok előtt egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy Nagyvárad polgármesteri székének betöltésénél a kormány igazságosztó választása csak Soós István dr. személyére eshet.

Ez a kinevezés nemcsak a legszebb dísz és rangok egyikét jelenti. Mindenek fölött nagy munkát, hozzáértést, kötelességérzetet jelent. Kevés olyan közéleti férfiunk van, akikben ezek a tulajdonságok oly kivételes szerencséjével egyesülnének, mint Soós Istvánban. Soós István arra rendeltetett, arra született, hogy Nagyvárad polgármestere legyen. Amint kilépett az iskola padjaiból s beiratkozott a jogi fakultásra, eljegyezte magát Nagyvárad városával, hűségesküt tett a város minden népének.

Amint régen kitűnő és hívatott katonák már egészen fiatal korban ott érezhették kezükben a marsall-botot – azonként a húsznál alig több éves Soós István már birtokában volt a városi közigazgatás tudományának.

A román impérium alatt Soós István kiváló férfiúi erénye, becsületének tisztasága és mindenekfelett magyar hazafiúi érzése teljes valójában kibontakozott szemünk előtt. Az elmúlt, nehéz, huszonkét esztendő volt az ő igazi próbaköve. A román uralom idején nem állott félre. Igen helyesen – nem tartotta célravezető politikának a kényelmes passzivitást, a meddő kesergést. De a román városi uralom is felismerte Soós István munkájának és tudásának szükségességét. Soós István tehát kiállott – és vállalt. Mert jól tudta, – hogy hálátlan szerep dacára is – teljes vértességgel kell harcba szállnia, éppen azért a városért, mely az ismert román gazdálkodásban – süllyedőnek látszott, azért az ittmaradt magyarságért, kisebbségi társadalomért, mely elárvult, tanácsadó szellemi és vezetőkéz nélkül maradt. Soós István vállalta az alpolgármesterséget. Kemény küzdelem volt ez az intrikák, elnyomatások, rosszakarat feltorló hullámaiban megbirkózni, a korrupció ellen küzdeni, csatát vívni a nagyváradai magyar polgár létérdekeiért, a kisemberek tömegéért. Ez a munka a Soós István igazi signum laudis-a.

Ezt folytatta a bukaresti parlamentben, mint a biharmegyei és nagyváradai magyarság képviselője. Nem ismert soha fáradtságot ott, ahol a magyarság vitális érdekeiért, egyházi, és kulturális szempontjaiért a porondra kellett állni. A Magyar Párt megszületése, az itt élő magyarságnak ez a menedékvára az ő nevéhez fűződik nagy-

részben. Választások idején több ízben is bejárta a megyét. Agitált, szónokolt, szervezett. Számos esetben került összetűzésbe román csendőrrel, falusi bíróval, magyarfaló román kiskirályal. De állotta a harcot becsülettel. Sokszor gondolkoztunk el hihetetlen munkabírásán és idegeinek acélosságán. Mindenre és mindenki számára jutott ideje. A hadsereg bevonulásakor valóságos búcsújáróhely volt az irodája. Cselekedett, segített, álláshoz juttatott. Jó szíve megnyílt minden érdemes ember számára.

Mint a református egyházkerület világi főjegyzője egyháza ügyeinek ápolása körül elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Egész ember, igazi férfiú. Nagyvárad városa, mely a román uralom elhanyagoltságába süpped, rossz utával, romba döntött közgazgatásával, az ő keze alatt valóban fel fog támadni. Soós István dr. polgármester Nagyvárad régi fényét varázsolja vissza.”

Polgármesterként a város élén

Három nappal később megtörtént Soós István hivatalos beiktatása Nagyvárad törvényhatósági jogú város polgármesteri tisztébe. A beiktatást Hlatky Endre főispán végezte, akivel iskolatársak voltak a premontrei gimnáziumban és a jogakadémián is. A főispán ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Közös forrásból merítettük azt, aminek később mind a ketten hasznát vettük. Az itteni magyarság legrepresentánsabb férfijától veszem ki az esküt. Húsz éven keresztül mindig meg voltam győződve és hirdetem is azt, ha elérkezik Nagyvárad visszatérésének pillanata, akkor dr. Soós István lesz a polgármester. Ez a pillanat most érkezett.”

Az, hogy miképpen igyekezett az új polgármester ezt a feladatot teljesíteni, kiderül azokból az elvárásokból, amelyeket ő fogalmazott meg saját magával és az irányítása alá kerülő városi tisztviselőkkel szemben, a beiktatásakor elhangzott beszédében:

„Rimler Károly egykori polgármester elelőtt 35 évvel, az új városháza felavatásakor azt a kijelentést tette, hogy legyen a városháza a magyar érdekek igaz védelmezője, s minden polgár bátran és bizalommal lépjen be ebbe az épületbe. Legyen tudatában annak, hogy minden igazságos ügy itt meghallgatásra és elintézésre talál. Ezek a szavak ma is helytállóak. Jöjjön ide minden polgár bizalommal, szeretettel, mert ha igaza van, akkor azt itt meg fogja találni.”

Az elvárásait pedig így foglalta össze: „1. Minden tisztviselő tisztelje és tiszteltesse s törvényt. Erre a lakosságot is szeretettel, jóakarattal, türelemmel kell rávezetni. 2. A becsületesség a megvesztegethetetlenség, a baksis rendszer megszüntetése. 3. Igazságosság, mindenkivel szemben egyformán alkalmazni a törvényt. 4. Ember-szeretet és a nemzeti érdek szem előtt tartása, egybehangolása.”

Ezután kezdődött dr. Soós István életének és pályafutásának újabb szakasza, polgármesterré választása és közel négy esztendei polgármesteri ténykedése. Arról, hogy mit várt Nagyvárad népe az új polgármestertől, a nagytekintélyű dr. Krüger Jenő beszélt, aki a polgárság nevében üdvözölte Soós Istvánt beiktatása alkalmából. A szónok így kezdte beszédét: „A tönk szélére jutott városban 92 ezer lakosból 90 ezer szegény embernek a polgármestere Soós István, a mai szomorú gazdasági helyzetben 90 ezer szegény ember gondja súlyosodik reá.” Majd az őszinte szavakat Krüger így folytatta: „Mi bízunk dr. Soós Istvánban, nyíltan kimondom, csodát várunk tőle. Az istenhívő, csüggedést nem érző, keresztyén magyar ember csodáját, aki összeszorított fogakkal a legnagyobb energia kifejtésére képes. A fáradhatatlan szívós emberek csodáját várjuk tőle, aki hajnaltól éjfélig verejtékezzve a legmostohább földből is kikényszeríti az áldást.”

Krüger Jenő kijelentéseinek az volt az oka, hogy ő jól ismerte Soós Istvánt, tudta, hogy a bonyolult közigazgatás gyakorlati és elméleti tudományához ért és nagy energia van benne, az a megújuló, eleven erő, ami a lendítőkereket viszi, s amellyel állandó ütemben tudja tartani a közigazgatás gépezetét, végre tud vele hajtani minden lehetségest. Tud dolgozni, mást nem csinál 25 éven át, de tud parancsolni is. Tud jóbarát lenni és kemény ellenfél, tudja, mi a szegény ember lemondása, mert maga is az, s tudja mi ad értéket az embernek.

És valóban, sem Krüger Jenő, sem Nagyvárad szegény népe nem csalatkozott Soós Istvánnal szembeni elvárásaiban. Csodát nem tett ugyan, de az egyre nehezedő, a második világháborúba torkolló helyzetben is sokat tett a város és népe helyzetének javításáért, a társadalmi béke biztosításáért. Amikor Magyarország német megszállás alá került és olyan politikai helyzet alakult ki, amelynek embertelen intézkedéseit – például a zsidó vagyonok zárolását, a zsidó lakosság kiiktatását az élet minden területéről – nem tudta, nem akarta vállalni, mert ellenkezett életfelfogásával, lelkiismeretével, lemondott polgármesteri tisztéről.

Ez a nemes gesztus minden igaz váradi ember számára példamutató, bátor cselekedet volt, de a német náciizmus által hatalomra segített nyilas uralom gyűlöletét is kiváltotta. A lemondott polgármester barátainak tanácsára feleségével együtt Budapestre költözött, s ott vészelte át a főváros ostromát, majd a szovjet hadsereg általi „felszabadítását”.

Városszeretete, honvágya, itt maradt testvérei, rokonai iránti vonzódása haza hozta Váradra még 1945 végén. Nem az itt maradt anyagi javaiért jött vissza, hisz még lakása sem volt, háza az 1944-es bombázásokban megsemmisült. Hazatérve Mónus nevű barátja szőlőjében lévő kis házban találtak menedéket. Végül a református egyházkerület, amelynek az egykori román államvezetés elismertetésében döntő szerepet játszott, biztosított számára megfelelő lakást a Kálvin utca 1. szám alatti épületében.

Kitaszítottként szeretett városában

A háború után a Szovjetunió „testvéri segítségével berendezkedő népi demokrácia” az igazságosztó osztályharc jegyében drasztikus intézkedések özönével igyekezett felszámolni az általuk kizsákmányolónak kikiáltott polgárságot. Nemcsak a vagyonos gyárosokat, kereskedőket, földbirtokosokat fosztották meg javaiktól és vitték kényszermunkatáborokba, de jóformán vagyontalan értelmiségieket, volt vezető tisztségviselőket, papokat, jogászokat, tanárokat is.

Erre a sorsra jutott Soós István is, az 1940-es évek végén a Duna-csatorna építéséhez vitték kényszermunkára. Támasz nélkül maradt felesége gyári munkásként dolgozva, és férje testvérének támogatásával tartotta fenn magát és leányát. Két év után került haza, betegen, lefogyva, testileg-lelkileg összetörve. Ügyvédi diplomáját nem hasznosíthatta, nem dolgozhatott tisztségviselőként sem. Nagy nehezen biztosítási ügynökként sikerült munkát találnia, sőt miután elérte a nyugdíj korhatárt, évekig nem kapott nyugdíjat, s tovább kellett ügynökköszödni.

Nála is bevált az a régi mondás, hogy a szegény embert még az ág is húzza, ugyanis amikor a „békepap” hírében álló, az új rendszert kiszolgáló Arday Aladár lett az egyházkerület

püspöke, egyszerűen kitessékelte Soós Istvánt az egyházi lakásból. Még azt sem vette figyelembe, hogy Soós Istvánnak volt a Püspöki úton egy lakrésze, amelyet az egyháznak iskolai helyiségként engedett át, s a tanügyi reformnak nevezett iskolai államosításkor ez az ingatlan is az állam kezébe ment át.

Végül Soós István a Moscovei utca elején kapott egy lakásnak nem igen nevezhető termet, amely télen hideg, nyáron meleg, komfort nélküli helyiség volt. (A mai Oliveri vendéglő feletti baloldali terem.) Ennek ellenére Soós István és családja nem lázongott méltánytalan sorsa miatt. Életük végéig megőrizték humánus gondolkozásmódjukat. Lányukat, Juditot származása miatt kirakták a tanítónőképzőből, végül topográfusként dolgozott.

A régi barátokból csak kevesen tartották vele a kapcsolatot, de magánemberként mindenki, aki ismerte továbbra is szerette és nagyra becsülte.

Legfőbb támogatói, támaszai a nehéz sorsba jutott polgármesternek és családjának itt élő testvérei voltak, elsősorban Soós András. A testvérek az egyre kilátástalanabbá váló nyolcvanas évek elején is méltó módon ünnepelték a karácsonyt, amelyet a mellékelt fényképfelvételek is bizonyítják.

Az első képen a három testvér: András, Mária és István látható a karácsonyfa előtt, míg a másodikon András, Mária, Judit, Soós István lánya, az apa és az anya, Julianna (Lonci).

E két fényképet Soós András leánya, özvegy Tárnokyné született Soós Lili bocsátotta rendelkezésünkre.

Szomorú vég – tanulságokkal

Életének, sorsának további alakulásáról s egyben egész életpályájának értékeléséről egy olyan személy véleményét közöljük az alábbiakban, aki az 1970-es 1980-as években személyesen ismerte Soós Istvánt, sőt munkája, kutató tevékenysége során megismerte korábbi életét is. Tuzson Erzsébet tanárnő, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztőségének munkatársa így vall Soós Istvánról:

„Az ember értéke tetteiben, magatartásában mérhető le. Soós István életútját a közösség szolgálata, elvszerű korrektség, mély

szociális érzékenység jellemezte. Bizonyítja ezt a városvezetői tevékenysége, valamint református egyházi szerepköre.

Tisztánlátása, következetes elvszerűsége, méltatlanságokat is nemes méltósággal tűrése, csak a lelkiismereti parancsra hallgató határozottsága tiszteletre méltó. Miután Gyapay „ejtőernyős” polgármestersége idején lemondott, visszavonult, a második világháború után a megaláztatások, meghurcoltatások és a létminimum szintjére sodródott helyzetében is vállalta sorsát. Létfenntartását biztosító ügynökként, megrokkant egészségi állapotban kereste meg. Látni lehetett a volt Orsolya-intézet körül [a mai Ady-líceum] kopott aktatáskájával csoszogni a sarki CEC pénzintézet körül. Szívélyesen, kalapemeléssel üdvözölte a ráköszönőket. Derűs tekintettel viszonzta a feléje fordulókat.

A volt Szilágyi Dezső utca (Moscovei) bal oldalán lévő Sonnenfeld-palota melletti egyemeletes házban lakott. Egy nagy terem volt az utcára néző szoba, függönnyel elrekesztve, funkciójának megfelelően. Egyszer voltam náluk, adatgyűjtés végett...

Élete a madáchi gondolat jegyében folyt: »Az élet a küzdelem maga«. Bizonyította az emberi hivatás magasabbrendűségét, a csalódások ellenére sem adta fel. Magatartása példamutató, nemes. Tiszteletet követel. Nem volt jó sem a román, sem a magyar politikai túlkapások kormányának, de a »népi demokráciának« sem. Az az ember, aki nem szolgál ki egy politikai hatalmat sem, mert életelve a humanizmus, nem jó egy politikai hatalomnak sem.”

Viszont jó az egyszerű, mindennapi embereknek, mert őket szolgálja, mint Soós István is tette. Ezért méltó nem csak a kortársak, hanem az utódok megbecsülésére is.

Ez a megbecsülés azonban mindmáig késik, sőt egyre kevesebben vannak azok, akik akárcsak a nevét is ismerik.

Dr. Soós István 1983. március 15-én távozott az élők sorából, a kommunista rendszer legsötétebb időszakában, amikor nem lehetett felmutatni – a végtisztesség megadásaként – érdemekben gazdag életpályáját. Három évtizedes késéssel ezzel az írással áldozunk emlékének.

Emlékének idézése

Mégis volt valaki, aki ezelőtt tizenhárom évvel felidézte az egykori polgármester „népi demokrácia”-beli alakját, úgy ahogy ő látta, ismerte meg gyermekként a szüleinél tett látogatásai során.

Molnár Judit, a kiváló magyartanár, esszéíró, publicista bocsátotta rendelkezésünkre a *Sóspista* című pályadíjas írását, amely a Magyar Közélet című, Kolozsváron Molnos Lajos által szerkesztett társadalmi-művelődési folyóirat utolsó, 1998. decemberi-1999. januári összevont számában jelent meg. Ezzel a kitűnő szöveggel nem csupán elevenebbé válik a nehéz sorsba jutott Soós István alakja, hanem elgondolkotatásra készíti a mai olvasót mostani helyzetünkről, elembertelenedett világunkról is.

Az alábbiakban közzétesszük a ma már nem hozzáférhető írást teljes terjedelmében.

Sóspista

Véletlenül akadtam rá egy közel ötvenhét éves szövegre, mely nemcsak magától adódó, aktualizáló összehasonlításra, de – furcsamód – visszavetített emlékvízióra is indított. A *Független Magyarország* 1942. március 2-i számában írja József Jolán *Ilyen siker nem volt még itt, Nagyváradon sem...* című cikkében a következőket:

„Nagyváradon most járok először. S először perzsel felém minden egyes emberből a lelki szomjúság, mely más városokban csak a fiatalokat égeti. Ilyen ájtatos lélekkel nem szeretik sehol sem a verset, mint itt, s úgy csüggenek a szemek költőinken, mint a jövőre táruuló ablakokon. Még ismeretlenek előttem Várad görbe utcái, de a rajtuk lüktető eleven élet szív-

hangjait már ismerem. *Őt költő, őt halhatatlan verseinek meghallgatására készül, szinte úgy tűnik, az egész város.*

Kétségbeesett emberekkel találkozom, akik már nem kaptak jegyet az előadásra. Mások örömmel fizetnek dupla árat a jegyüzéreknek, csak hogy hallhassák *Ady, Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi, József Attila* sorait.

Szakadó esőben végtelen sorokban menetelnek este a református kultúrpalota felé az emberek. Az előadóteremben mindössze négyszázötven férőhely van, s *több mint kétezer ember nyüzsg, toporog az előcsarnokban, a lépcsőkön, zöme a nedves utcán.* A félkilencre hirdetett előadást csak féltízkor tudják elkezdni, eddig tartott a kitartó reménytelen *ostrom a pénztár, rendezőség, a bejáratnál álló rendőr és a jegyszedők ellen. Féltíz felé közel kétezer ember fordul vissza csalódottan.* Féltíz után, amikor bent a teremben felhangzanak Dutka Ákos bevezető szavai, kiürül az utca, csak két ifjú lány toporog a hunyorgó csatákban. A rendőrnek könnyörögnek, engedje fel őket, akárhova beállnak, meghúzódnak. Látni sem akarnak semmit, csak hallani, hallani. Addig rimánkodnak, amíg a rendőr enged. Akkor felrohantak a lépcsőkön, s mint két egér, oly nesztelenül surrantak be a zsúfolt terem végébe.

Magam is műsorszám vagyok, a közönséget nem látom, csak a dobogó szélén, a függöny előtt egy kis résen át. Olyan csend tölti be a teret, hogy szinte hallani a szívek dobogását. Ragyognak a szemek, az arcokon mozdulatlan áhítat. Az első sorban ott ül a főispán, *Hlatky Endre.* Itt van a polgármester, *dr. Soós István.* Tisztek, komoly öregek, asszonyok, lányok, diákok és gyerekek. Az egyik széken kis fiú tágra nyílt szeme ragyog, ő az, akit ölben hoztak ide és ölben visznek haza, béna a két lábacskája. S most önfeledten, boldogan röpköd a kis lelke.

Kovács Imre szép, komoly előadását zúgó taps nyugtázta. *Brassai* Viktort, akit nemrégiben Pesten is hallott a közönség s aki gyakori vendége Nagyváradnak, kifogyhatatlan lelkeséggel ünneplik. *Nagykovácsy* Ilonának ez az első fellépése itt.

Nem is tudom, *kit dicsérjek, kiért lelkesedjem inkább, az előadókért, vagy a közönségért?* Egymásnak valók voltak, mind a költészetet szolgálták, s ezért jó munkát végeztek. Akik ott voltak ezen az estén, nem azért jöttek, hogy nagyszerű dolgokat tanuljanak, hanem, hogy a költők közele a legtöbbre gyűjtsa őket, amire csak képesek. S hogy ez így volt, bizonyosság a *kifogyhatat-*

lan lelkesedés, amit a versek kiváltottak, a könnyek, amik némely szemekből aláperegtek...”

A költő nővérének írásából természetesen mindenekelőtt azok a részletek aktivizálják közéleti éneket, amelyek az azóta eltelt ötvenhét év változásait jelzik. De ezúttal nem szándéksom a város állami hovatartozásának, nemzetiségi összetételének, kultúrigényének vagy éppen a televízió hatásának szociológiai-szociográfiai taglalásába alámerülni; a különbség érzékeltetése végett pusztán csak azt említeném meg, hogy a napokban azért kellett a Szendrey Júlia emlékét idéző pódiumműsort felfüggeszteni, mert aznap mindössze hárman (!!!) voltak rá kíváncsiak; illetve azt, hogy a cikkben említett református kultúrpalota tulajdonjoga még most, közel kilenc év elteltével is tisztázatlan. Mindkettő közösségi ügy.

De aki azt állítja, hogy közéleti énje teljesen elfedi-elnyomja magánénjét, az valótlant állít: József Jolán cikkének olvastán egész sor személyes emlék tört elő bennem is. Mert az újságíró a közelező protokoll-szabályokat követi, amikor udvariasan megemlíti az előadáson jelenlevő helyi előljárókat, de számára a főispán és a polgármester csak két név... én viszont dr. Soós Istvánt nagyon jól ismertem.

Illetve már az elején helyesbítenem kell: nem ismertem, csak hosszú éveken át havi rendszerességgel találkoztam vele. A nehezen járó, idős ember minden hónap huszadikán megmászta az elég magas emeletet, hogy felvegye a huszonötletes életbiztosítási részletet.

A gyerekek jellegzetesen éles karikírozó látásával kissé komikus figurának tartottam, mivel családom és ismerőseink Sóspistaként beszéltek róla, ám nagyanyám mindig úgy tessékelte be a lépcsőktől kifáradt embert, hogy „jőjön be, polgármester úr...”. Sóspista bejött, letette a kitömött, újnak semmiképpen nem mondható táskáját, és leült. Én még tébláboltam ott egy kicsit, aztán kimentem. Nem érdekelt, mit beszélnek, úgyis tudtam: Sóspista elmondja, mit hallott a Szabad Európában, majd jó fél óráig szidják a rendszert. Közben kipiheni magát, majd elmegy.

Az viszont fölöttébb érdekelt, nagyanyám miért mondja ennek a kopott, nehézkes embernek, hogy polgármester úr. Mert az volt – hangzott a lehető legegyszerűbb válasz. Csakhogy az „én időmben” nem létezett polgármester, tehát hamar napirendre

tértem Sospista fölött, kiteve az egyenlőségi jelet közte, egykori hivatala és a „régvi világ” között. Később apám arról is felvilágosított, hogy mint „ilyenek” mi köze a biztosításhoz: azelőtt magas állami hivatalnok lévén, nem kaphatott nyugdíjat, de mivel családjának valamiből csak meg kellett élnie, a biztosító társaság olyan feltétellel „biztosította” számára a havi éhbért, ha bizonyos számú szerződést sikerül kötnie. Régi ismerősei jóindulatára hagyatkozva jutott el hozzánk is.

Ahogy nőttem, az obligát havi rendszerszidás előtt velem is váltott néhány szót: megkérdezte, hogy megy az iskola és hogy mi akarok lenni. Minden alkalommal más-más jövődöbeli foglalkozást mondtam, jól mulatva feledékenységén, hogy észre sem veszi „tévedésemet”.

Arra természetesen nem gondoltam, hogy Sospistát nem érdekli az én jövőm, megvannak neki a jelenben a súlyos megélhetési gondjai, épp elég erre gondolnia. Én sem foglalkoztam vele: megszoktam, hozzátartozott az életünkhöz. Jó idő után maradt csak el: végre nyugdíjat kapott, és lánya is kenyérkereső lett. Betegsége is egyre jobban kínoztá.

Nem tudom, mikor halt meg a harmincas-negyvenes években is Váradon élők által – és biztosan nem haragból, gyűlöletből – Sospistának elbecézett dr. Soós István, de azt tudom, hogy mindvégig, polgármesterként is, biztosítási ügynökként is, nyugdíjasként is egy belvárosi utca nem is különösen pompás bérházának ugyanabban az első emeleti lakásában lakott. Vagyis nem azzal kezdte közszereplését, mint a jelenlegi polgármester, aki – valamiképpen – híres történelmi nevet viselve, még jóformán fel sem bukkant a névtelenségből, de a zavaros vizek hullámain szörfözve, máris kacsalábon forgó palotát építettett magának. Ahonnan aztán nemhogy versműsorokra, de még a színház kétszázéves fennállását ünneplő eseménysorozat megnyitó előadására sem lehetett előcsalogatni. S hogy a mostani váradiak őt hogyan fogják évtizedek múltán emlegetni? Jó esetben talán történelmi rezonanciájú családnevén.

MOLNÁR JUDIT

UTÓSZÓ

Kezdjük talán e rövid utószót azzal, amivel szerzőnk a prólogust befejezi, vagyis a reménnyel. Hiszen Kupán Árpád könyvének minden oldaláról sugárzik a remény, amely életben tartja, segíti, a legnehezebb helyzetben is előbbre lendíti az egyént, a szűkebb vagy tágabb közösséget, a falut és a várost, a családot és a társadalmat, s nem utolsósorban a nemzetet. Nagyvárad is megjárta ezt az utat. A 19. század végén és a 20. század elején eljutott a fejlődés csúcsára, majd visszazuhant a mélybe. Ide is az örök, el nem haló remény kellett, hogy a város átvészelve ezt a két világégés pusztítását hozó korszakot, majd a rákövetkező évtizedek diktatúráját. És a felelősség milyen hatalmas terhe nehezedett azoknak a személyiségeknek a vállára, akik a város közösségét vezették!

Várad két polgármesterének állít emléket ez a könyv: a városépítő Rimler Károlynak és a városmentő Soós Istvánnak. Mindkettő neve tapasztalt előjáróként és egy gazdag hagyományú város vezetőjeként iródott be a köztudatba. Olyan személyiségek voltak, akiknek kitartását, hozzáértését és szorgalmát, erkölcsét és emberi magatartását méltányolta a város, polgármesteri hivatásuk csúcán álltak mind a városépítés, -szépítés, mind a vérzivataros szenvedés időszakában. Nevük, tevékenységük egybeforrott a város sorsával. S így életútjuk is Nagyvárad 19. század végi, 20. századi történelmét vetíti elénk.

Szent László városának gazdag történelméről mindig is az alapítója határozta meg; az ő hitébe, reménységébe kapaszkodva sikerült mindenkor megmenekülnie a rá leselkedő veszedelmekből, sikerült kimenekülnie a romok alól. Ha csupán végigfutunk gazdag múltú történelmén, eszünkbe kell hogy jusson a 13. századi tatárjárás utáni fellendülés, a Zsigmond-kori kegyhelyé válás, Mátyás király reneszánsz időszeke, a reformáció felvirágoztatta iskolafejlődés, az oszmán hódoltság felszámolásával

bekövetkezett barokk újjászületés vagy az 1848–49-es forradalomban játszott szerep. Ám igazán nagyvárossá 1867 után vált, s a 20. század elején, Rimler Károly polgármestersége idején érkezett a csúcsra, de fejlődése az első világháborúba torkollott. Utána mind Rimlernek, mind Sóosnak már csak a mentés jutott. Ebben a viszontagságos időszakban az előbbi három évig csak keserű szemlélője lehetett szeretett városa hanyatlásának, az impériumváltás lezárásának. „Az építés, az alkotás nagyszerű két évtizede volt az, amíg Rimler Károly állott a város élén és reggeltől estig végzett fáradhatatlan munkájával ösztökélő példát adott a város minden polgárának arra, hogy miként kell dolgozni a város nagygyá, hatalmassá fejlesztéséért. És két évtized után az ország minden részéről csodájára, példájára, követésére jártak a városok vezetői. (...) Aztán jött a háború pusztító, hervasztó vihara. Mentett, ami a vérzivataros orkánban menthető volt. És, hogy e vérzivatarban sem hanyatlott, sem süllyedt ez a nagy jövőre hivatott város, az is Rimler Károly őrálásának, buzdító, vigasztaló, tette serkentő munkájának volt az eredménye” – írta róla halála másnapján, 1922. július 13-án a Nagyváradai Napló.

Történelmi sorsfordulatot hozott Nagyvárad történetében is az 1919-ben bekövetkezett „húsvéti hatalomváltás”. Szent László városa, a magyar kultúra egyik fellegetője, az egykori Biharország központja hátsószél nélküli, határszéli, hanyatló településsé vált. Ebben az új, megváltozott helyzetben, melyet sokan csak ideiglenesnek tekintettek, a passzív ellenállás taktikáját választva, nemcsak saját, hanem népük helyzetét is súlyosbították. Szerencsére voltak bátor realpolitikuskaink is, akik Kós Károlyék Kiáltó szójára válaszolva felismerték, hogy csak tevékeny összefogással, önvédelemmel, megfeszített munkával menthetjük meg közösségünket, tarthatjuk meg egyházi és világi intézményeinket, biztosíthatjuk fennmaradásunkat. Ilyen személy, ilyen gondolkodású kisebbségi- és várospolitikus volt dr. Soós István, akit méltán tekinthetünk a városépítő Rimler Károly igaz utódjának, a rimleri várospolitikai, erkölcsös és a közjó iránti elkötelezettség folytatójának. Soós „inaséit” már a nagytekintélyű Rimler polgármester mellett a város szolgálatában töltötte, majd 1920-tól dr. Coriolan Bucico városvezető segítője lett. Így befolyása a városvezetésben napról napra nőtt. Tökéletesen elsajátította az uralkodó nemzet nyelvét, s a gyö-

keresen megváltozott helyzetben küzdött a kisebbségi sorsba került magyarság jogaiért. A legnehezebb, amit az új körülmények között tanulnia kellett, a sok indulat közötti folytonos taktikázás, hogy állásában maradjon, ne veszítse el nemzetársai megbecsülését, s ne kerüljön szembe saját lelkiismeretével sem. Az 1940-es bécsi döntés után ő lett Szent László városának polgármestere; a súlyos háborús években ő irányította a város ügyeit, amikor azonban látta, hogy rossz irányba fordul az ország szekere, lemondott. Lelkiismeretével összeegyeztethetetlennek tekintette zsidó polgártársainak a deportálását, a náci megszállást. Amikor pedig ismét visszatért a régi-új román közigazgatás, akkor is vállalta a nehéz, megaláztatást hozó sorsát, további három és fél évtizeden át hű maradt Nagyváradhoz.

Kupán Árpád könyve Várad két közéleti férjijáról szól. A szerzőtől megszokott alapos dokumentáció, nagyszerű egyéni portrék és hű korrajz tárul az olvasó elé egy többre hivatott városról és annak helytálló vezetőiről. E sorok írója különösen nagyra értékeli azt, hogy a szerző felhasználta a helyi napilapok tudósításait, hiszen ezekből a különböző politikai és világnézeti beállítottságú kiadványokból valóban hű képet kap az olvasó a bemutatott személyekről és időszakról. S ezt a gondosan kiválogatott melléklet anyagai is kiegészítik.

És mivel a könyv főszereplőit is mindig a remény ösztönözte példamutató tetteikben, zárjuk mi is az ősi mondással: a remény alszik ki utóljára...

MIHÁLKA ZOLTÁN
történész

FORRÁS ÉS IRODALOMJEGYZÉK

a. Források:

Arhivele Naționale Oradea (ANO) Fond Primăriei orașului Oradea.
A Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára: A Várad-
újvárosi és Várad-olaszi Egyházközségek jegyzőkönyvei.

b. Irodalomjegyzék:

Ádám Magda (szerk.): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához.*
II-III. kötet. Budapest, 1988.

Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok (1867–
1940.)* Budapest, 2002.

Bölöni István [Mikó Imre]: *Románia kisebbségvédelmi statútuma.*

Csatári Dániel: *A Vásárhelyi Találkozó.* Budapest, 1967.

Cseke Péter – László Ferenc (szerk.): *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok,*
viták. Bukarest, 1996.

Du Nay Alain: *Români și maghiarii în vâртеjul istoriei.* Toronto, 2001.

Duradin Chaterine: *A román nép története.* Budapest, 1998.

Demeter János: *Századunk sodrában.* Bukarest, 1975.

Fehér Dezső (szerk.): *Bihar – Bihar megye és Oradea – Nagyvárad öreg
diákjainak emlékkönyve.* Oradea – Nagyvárad, 1933–1937.

Fleisz János: *Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között,
1919–1940.* Nagyvárad, 2005.

Hegedüs Nándor: *Magyarok a román parlamentben.* Nagyvárad, 2005.

Illyés Elemér: *Erdély változása. Mítosz és valóság.* München, 1975.

Indig Ottó: *A nagyváradai újságírás története.* Nagyvárad, 1999.

Kós Károly: *Kiáltó Szó.* – Zágoni István: *A magyarság útja.* – Paál Árpád:
A politikai aktivitás rendszere. Cluj – Kolozsvár. 1921.

Kupán Árpád: *A szabadkőművesek Nagyváradon.* Nagyvárad, 2006.

Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma. Egy nemzedék szellemi élete 22 esztendő
kisebbségi sorsban.* Kolozsvár, 1941.

Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918.
december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Budapest, 1941.

Osváth Kálmán: *Erdélyi lexikon.* Oradea – Nagyvárad. 1928.

Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus – az Erdélyi Helikon ideológiája.* Buda-
pest, 1983.

- Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Budapest, 2001.
Scurtu Ioan: *Minoritățile naționale din România*. I-II. București, 1995.
Schön Dezső (szerk.): *A tegnap városa. A nagyváradi zsidóság története*.
Tel Aviv, 1981.

MELLÉKLETEK

1. Dr. bozóki BOZÓKI ALAJOS. (A család Hont megyéből származik. Nemességét kapta 1669. évben.) Jogakadém. igazg., kir. tanácsos, jog-, képezített egyet. mag. tanár, jog- és államtudományi vizsg. bizotts., a biharm. rég. és tört. egyll., a Szent-István-társ. irod. oszt. tagja s a Szigligeti-Társaság tiszteletbeli tagja. (...) - Szül. Budapesten 1842. decz. 30. - Neje: Köröstarjáni Hoványi Mária. - Gyermekei: Kálmán; kir. közalapítv. ügyigazgatósági alügyész Budapesten; Dezső, cs. és kir. korvett-orvos, Polában; Margit Fambri Gáborné Strassban; Géza, jogtanár Egerben; Gyula, m. kir. honvédfőhadnagy Nvárad; Ferencz, VIII. oszt.; Lajos, VI. oszt. főgymn. tanulók Nvárad. - Testvérei: Teréz, Budapesten; István, Ferencz I. r. 1., nyugalm. m. kir. közmunka és közlekedési min. segédhivatali igazgató Budapestén.

2. Szentbenedeki BOZÓKI Béla. Magy. kir. államvasuti főmérnök. (...) - Szül. Kun-Szent-Mártonban 1846. - Neje: Kobza Anna. - Gyermekei: Béla, orvos; Eleonóra, hajadon. - Testvérei: József, magánzó; Kornélia Márki Imre gazdatiszt neje; Jolánta Kállay Sándor ügyvéd neje; Gizella Bozóky István jegyző neje; Ilona dr. Talányi Ottó orvos neje.

3. Köröstarjáni dr. HOVÁNYI Gyula. (A család Gömör. Sajó-Püspökiből származik, a XIX. sz. elején Körös-Tarjánba telepedtek, majd 1817. évben Nagyváradra. Nemessége 1882.) A nvárad kir. kath. jogakademián nyilvános rendes jogtanár, budapesti egyet. mag. tanár, kath. autonómiai képviselő. (...) - Szül. Nagy-Váradon 1860. márcz. 24. -Első neje: pernyési Szabó Gabriella; most: Korda Irén. Gyermekei: Erzsébet, Lajos, János (első házasságából), Irén és József (jelen házasságából). - Testvérei: Ferencz - † 1903.; Géza;

4. KACZIÁN Károly. A Nvárad tak. pénztár és a Biharm. ker. és iparbank vál. tagja. (...) - Szül. Nagyváradon 1846. nov. 3. - Neje: Hegedüs Jozefa. Gyermekei: Kaczián Károly takarékpénztári tisztviselő, neje szül. Tóth Eliz; Kálmán, joghallgató; Kornélia.

5. Dr. KONRÁD Márk. Kir. tan., bábakép, igazgató-tanár. (...) - Szül. 1844. nov. 14-én Zentán. Neje: Hirsch Jenny. - Gyermekei: Jenő orvos Budapesten, a Tauffer-féle klinikán; Margit.

6. Dr. MOLNÁR Imre. Nemessége 1697. - A nagyvárad kir. kath. kir. jogakadémia tanára, Nagyvárad hegyközségének elnöke, számos humanitárius és gazdasági egyesület választmányi tagja stb. (...) - Szül. Duna-Szerdahely Pozsonymegye 1845. - Neje: Harasztkerei Horváth Anna. - Gyerm.: Dr. Molnár Kálmán, jogtudor 23 éves, honvéd önkéntes; Molnár Ilona, polg. isk. képezésznő; Molnár Jolán. Testvérei: Molnár József, főreáliskolaitanár Győr; Molnár Kálmán, vasutas Máramarossziget; Dr. Molnár Gábor, honvéd alezredes, hadbíró.

7. NOZÁKI Rudolf kéményseprő mester. - Szül. Békésen 1844. március 4. - Neje: Paluzsa Ida. - Gyermekei Gizella férj. Kaleczky Kálmánné Belényes; Mariska. - Testvérei: Lujza férj. Gyarmathy Sándorné Székely-Udvarhely, pék m.; Mária, férje Erdélyi Gyula, Nagy-Szalonta főjegyzője; Katicza (adoptálás folytán, Novobáczyk) özv. Szamosi Elekné.

8. ÖVÁRI Lajos kályhás, városi ipartanács és ker. iparkam. tag, ipart alelnök, (...) - Szül. Szegeden 1855. - Neje: nemes Rázsó Pirooska. - Gyermek: Ilona. - Testvérei: Öváry József, Zsolnay-féle majolika gyárban Pécselt osztályvezető.

9. PALOTAY László pápai praelatus, kanonok, egyházmegyei tanfelügyelő, a Kath. kör elnöke. - Szül. 1830. június 13.

10. Dr. PÁCZ Sándor. Premontrai kanonok, főgym tanár, a nagyvárad Leszámitoló és Jelzalogbank részvénytársaság igazgató tanácsának, a nagyvárad 48-as Népkör választmányának tagja, a budapesti philologiai társaság rendes, a Felső-magyarországi múzeum alapító, a nagyvárad kir. legényegylet alapító tagja. (...) - Szül. Lelesz, Zemplén megye 1863. július 1. - Testvérei: Pácza Anna, férje Erdélyi Károly építómester, Kis-Várdán; Pácza Terike, férje Dobé István, szolgabíró, Király-Helmeczen; Pácza Ilona, férje Nagy Barna, községi főjegyző, Király-Helmeczen; Pácza Mariska.

11. SCHÖPFLIN Ágoston postatávirda igazgató, kir. tanácsos. (...) - Szül. 1841. Szolcsán, Nyitra megye. - Neje: Pázal Anna. - Testvérei Schöpflin György és Schöpflin Anna, özv. nemes Wölffel Sámuelné.

12. SÍPOS Orbán. Eredeti családneve Kovach; ez az ág Rákóczi idejében a tárogatóról vette fel a „Sipos” jelzöt, melyet azóta családnévként használ. Kir. tanfelügyelő, a Biharvármegyei népnevelési egyesületnek, a Szigligeti-Társaságnak és a Zenekedvelők egyesületének alelnöke, a gazdasági és iparbank részvénytársaság igazgatósági tagja. (...) - Szül. Jászberényben 1835. május 24. - Neje: Moll Mária - Gyermekei: Irma; Margit férje Csanak Jenő, gazdálkodó. - Testvérei: István Jászberény, r. t. városi tisztviselője, földbirtokos.

13. STARK Gyula igazgató főtanító. (...) - Szül. Nváradon 1846. évben.

14. Dr. STOCKER József ügyvéd. (...) - Szül. Körös-Tarjánban 1865. decz. 6. - Neje Mayer Antónia. Gyermekei: Józsika és Erzsike. - Testvérei: András, István, Katalin, férj. Pék Fülöpné: Lajos, János, gazdálkodók; Ferencz, iparos; Juliánna férj. Nagy Antal iparos neje.

15. Dr. ALTMANN Jakab. Az ipartestületi betegsegélyző pénztár főorvosa, a kerületi betegsegélyző pénztár központi orvosa, az orvosi természettudományi társaságnak rendes tagja. (...) - Szül. Nádudvaron 1854. márczius 21-én. Neje: Rosenfeld Etelka. Gyerm.: Sándor és Sárka. Testvérei: özv. Buchsbaum Ignáczné; Altmann Zsigmond.

16. RÁCZ Mihály. Nyug. városi főjegyző. - Szül. 1845. Szt. Péterszegen. - Neje: Szvoboda Mariska. - Gyermekei: Ilona, férje Pályi Leontin, megyei tisztviselő Gyulán; Endre, Mihály, Sárka, Mariska és Sándor.

17. Beczkői BECKAY Lajos. Kereskedő, 48-as népkör alelnöke, a függetlenségi és 48-as párt választmányi tagja; (...) - Szül. 1852. évi márczius 27-én Illyén. (Biharm.) - Neje: illyefalvi Szász Karolin. Gyerm.: Gizella, Dr. Dunszt János városi tanácsos és helyettes polgármester neje Szombathelyen; Jenő, mérnöki pályán. - Testv.: Péter Kolozsvárt, Arthur Nagyváradon és Eleonóra Szegeden.

18. Dr. BERKOVITS Ferencz. Ügyvéd, ügyvédi kamarai alelnök, a Biharmegyei ker. ip. és term. hitelbank jogtanácsosa, a Szigligeti Társaság alelnöke; (...) - Szül. Nagyváradon 1848. január 11. Neje: Kurländer Cecília. Gyerm.: Vilma, Dr. Gyémánt Jenő ügyvéd neje és René, medicus Budapesten.

19. CZEGLÉDY Jeremiás. A hentes és mészáros ipartárs, elnöke, iparkamarai tag, hitelszöv. igaz. tag., a reform, egyház presbytere: (...) - Szül. H.-Szoboszlón 1856. máj. 23. - Neje: Papp Juliánna. - Gyerm.: József és Juliánna. - Testv.: Sárka, Németh Károly molnár neje Nagyváradon.

20. DADAY József (régí nemesi család). Magánzó, az ev. ref. egyházi presbytere, a 48-as körnek örökös tiszteletbeli és a hegyi választmány tagja. - Szül. Füzesgyarmaton 1828. márcz. 19. - Neje: Szathmáry Borbála. - Gyerm.: Vilma, Szemes László, Szt. Jánosí ev. ref. lelkész neje; Jolán, Suhajda Antal keres, neje Bpsten; József m. k. posta és távirtda tiszt Nváradon. Testv.: Ágnes, Percz Sándor özvegye F.- Gyarmaton.

21. Dr. GRÓZ Menyhért. Kir. törvényszéki és fogházorvos. (...) - Szül.: Nagyváradon 1862. febr. 23. - Neje: Popper Adél. - Gyerm.: Ernő, Pál.

22. Dr. RADÓ Ignác. Ügyvéd, az izr. hitközség alelnöke, választmányi tagja a Szigligeti Társaságnak, igazgatósági tag a Léderer és Kálmán-féle részvénytársaságnál és a margittai takarékpénztárnál, felügyelőbiz. tag a Magyar vasúti forgalmi rt.-nál, a Polgári Takarékpénztár ügyésze. (...) - Szül. Nagyváradon 1857. - Neje: Reismann Etelka. - Gyerm.: Antal és József.

23. Dr. SARKADI Lajos. Kereskedelmi- és iparkamarai titkár. (...) - Szül. Ant (Biharmegye) 1861. aug. 17. - Neje: Schütz Irén. - Gyerm.: Klára, Elek. - Testv.: Pepi, Katz Sámuel alkalmazott neje; Ignác, a budapesti ker. betegsegélyző pénztár igazgatója; József, társulati titkár; Adolf, alkalmazott; Róza, ifj. Sarkadi Ignác postamester neje; Mariska, Grünfeld Fülöp szabász neje.

24. SULYOK István. Ev. ref. lelkész, a bihari ev. ref. egyházmegye esperese, a nváradi prot. jóték. egyesület alelnöke, a Szigligeti Társaság vál. tagja, a nagyváradai Hitelbank igazg. elnöke. (...) - Szül. Komádban (Biharm.) 1859. decz 15.- Neje: Varga Mária. - Gyerm.: Gizella, Ilona. - Testv.: Juliánna, Lázár László iparos neje; Eszter, Tapasztó István magánzó neje; Terézia, Somlyai Károly iparos neje; Erzsébet, Fodor Antal tanító neje; Mária, magánzó.

- 25. SZÉLES Lajos.** Timár iparos, a timár szakosztály elnöke, a függetlenségi és 48-as kör és az ipartestület választmányának tagja (...) - Szül. Nagyváradon 1859. aug. 24. - Neje: Nikelszky Erzsébet. - Gyerm.: Károly, pénzügyigazg. tiszt. - Testv.: Gyula, kőregyező Szászfalván.
- 26. Dr. VUCSKICS Gyula.** Szentszéki ülnök, nváradai plébános, a „Tiszántúl” f. szerkesztője, a Kath. legény-egyl. elnöke, h. zsinati vizsgáló, a budapesti Aqu. Szt. Tamásról nevezett bölcséleti társ. rend, (...) - Szül. Szalárdon 1865. márcz. 31. - Testv.: Zoltán, kir. mérnök Budapesten; Amália, Piszarovics Milán m. k. postamester neje Dolován; Júlia, ny. állami tanítónő Nváradon; Ananka, áll. tanítónő Hatvanban.
- 27. DOMOKOS Károly.** Ev. ref. lelkész. - Szül. Békésen 1858. decz. 17. - Neje: Necsey Nagy Szidónia. Gyerm.: Magda, Károly, Gusztáv, Szidónia, Helén, Sára, Antal, Margit. - Test.: Gyula, gyógyszerész Ugrán; László, törvszéki bíró Aradon; Elek, vm. ellenőr Szentesen; István, kir. albíró Csabán; Ilka, hajadon.
- 28. FELDMAN Izidor.** Kereskedő, az orth. izr. Szent-Egylet gondnoka. - Szül. Nagyváradon 1852. évben. Neje: Silberstein Julcsa. - Gyerm.: Sámuel; Regina, Schwartz Sándor neje. - Testv.: Móricz és József.
- 29. Dr. FRIEDLÄNDER Sámuel.** Ügyvéd, (...) - Szül. 1857. okt. 30. - Neje: Amigó Etelka. - Testv.: János, Ernő, Sándor, Amália özv. Fried Ignáczné.
- 30. GÁBEL Jakab.** Iskola igazgató, a biharmegyei Tanító egyesület alelnöke, a Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának és igazgató tanácsának rendes tagja, a Gazdasági és Iparbank, a Nagyváradai Népbank igazgató tanácsosa, a „Nagyváradai népbank szövetkezet” igazgatója, a Szigligeti irodalmi társaság rendes tagja, a „Népnevelési Közlöny” szerkesztője. (...) - Szül. Papiban, Borsodm. 1853. - Neje: Blau Matild. - Gyerm.: Ilona, Hönig József neje, Paula, Friedmann Miksa neje; Vilmos bölcsészett hallgató, Juliska, Szeréna, Izidor, könyvelő, Sándor, rabbi növendék; Etelka és Piroksa. - Testv.: Gyula, tanító Budapesten.
- 31. REISMANN Mór.** A biharm. ker., ipar- és term.-hitelbanknak 30 év óta vezérigazgatója, a szabadelvűpárt alelnöke, (...) - Szül. Bpsten 1839. Neje: Diner Stefánia. - Gyerm.: Irma, Hajós Izsó neje; Etelka, Dr Radó Ignácz ügyvéd neje. - Testv.: Vilmos, magánzó; Jakab, terménykereskedő.
- 32. SZMETKA György.** Nyug. közs. isk. tanító, sok éven át volt igazgató, a nváradai-váraljai és velencei polg. kör diszelnöke. - Szül. Szeniczen (Nyitramegyében) 1836. ápr. 24. - Neje: Schneider Karolin f. - Gyerm.: László-Ödön, prem. r. kanonok, főgymn. tanár ; Erzsébet, Farkas József keresk. s műkertészeti telep tulajdonos neje; Mária f. - Testv.: Erzsébet, özv.; Mária, özv. Anna férj. Sonekné; János, iparos; Borbála férj. Puchardtne; Terézia férj. Lukácsikné; Zsuzsanna férjzett Hrutkáné.
- 33. WEISZ Mór.** Kereskedő, a Lesz. és jelzalog hitelbank vál. tagja és a Közgazd. Bank felügyelő bizottsági tagja. Szül.: Nagyvárad 1848. márczius. Neje: Sichermann Szeréna. Gyerm.: Albert f. Test.: Vilmos birtokos Újpesten; Zseni, Berkovits Adolf birtokos neje Bpsten.
- 34. AUFRICHT Mór.** (Osztr. Sziléziából az 1860. évben települt városunkba). Magánzó, az izr. hittközségképvis. tagja. - Szül.: Teschenben (Osztr. Szilézia) 1843. február 13. - Neje: Popper Katalin. - Gyerm.: Alajos és Vilmos a „Debreczen - Hortobágyi Gőzmalom” tulajdonosai; Irén, Dr. Adorján Ármin ügyvéd neje; Ilona, Moskovits Miksa bankigazgató neje; Mariska, Friedländer Hermán kalapgyáros neje és Rózsika, Dr. Waldmann Béla szemorvos neje, mindannyian Nagyváradon.
- 35. BENEDEK Dávid.** Marhakereskedő. - Szül.: Fay-ban (Abauj-Torna m.) 1851. Neje: Benedek Berta. - Gyerm.: József, magánhivatalnok; Rezső, Elek és Sándor. - Testv.: Katalin. Gartenfeld Mihály neje; Szeréna, Schönwald Mór kereskedő neje New York-ban; Ármin, szerkesztő Csikágóban; Jakab és József kereskedők Abauj megyében; Miksa bankhivatalnok Nagyváradon.
- 36. DEUTSCH Károly Ignácz.** Kereskedő, a Léderer és Kálmán- féle szeszgyár, a Gazd. és Iparbank r.t. és a Műtrágyagyár r.t. igazgatója. - Szül.: Ungvárt 1847. - Neje: Hermann Júlia. - Gyerm.: Dénes Odón kereskedő; Dénes Sándor dr. ügyvédjelölt; Dénes Margit.

37. DIOSI Lajos. Fakereskedő, nagyiparos, gyártulajdonos. - Szül.: Nagyváradon 1860. évben. - Neje: Stolcz Róza. - Gyerm.: Irén, Erzsí, Miklós, Sándor, Béla, Margit, Boriska. - Testv.: József, üzletvezető a háromszéki üzletben.

38. FRANKL Lázár. Termény nagykereskedő, izr. hitközség alelnöke. - Szül.: Nagyváradon 1848. - Neje: Schönfeld Antónia. - Gyerm.: Róza, Friedmann Fülöp cégtárs neje. Testv.: Frankl Zsigmond magánzó Nagyváradon.

39. Dr. GYÉMÁNT Jenő. Ügyvéd, a Bihar megyei takarékpénztár ügyésze, a Szigligeti Társaság választmányi tagja, a „Gyermekbarát Ügyésze, a Nváradí vasút részvt. társaság felügyelő bizottsági tagja”.

40. INCZE Lajos. Építész.

41. JANKY József. Magánzó, a Ker. és Iparkamarának évek hosszú során át volt elnöke. (...) - Szül.: Nagyváradon 1834. július 20-án. - Neje: Szekerák Augusztá - Gyerm.: Antal, keresk., utazó; József, m. k. honvédhadnagy; Sarolta, Kuncz Gusztáv kereskedő neje Bpsten; Mária, Csanak János földbirtokos neje Ujfehértón; Augusztá, ifj. Rimanóczy Kálmán műépítész neje. - Testv.: Anna, férj. özv. dr. Lukáts Jánosné; Alojzia, Knorr Ferencz magánhivatalnok neje.

42. Rimaszombati dr. KAZAY Kálmán. (A család a nemességét az 1636.évben kapta.) Gyakorkló orvos. (...)

43. Ifj. KOHN Sámuel. Kereskedő, egy az 1858. év óta fenálló női divat üzlet tulajdonosa. - Szül. Hidasd (Tolna megye) 1840. - Neje: König Ernesztin. - Gyerm.: Havas Hugó kereskedő, Dr. Havas Kálmán ügyvédjelölt, Havas Frigyes kereskedő, Kohn Rezső kereskedő Bécs; Gizella, Polgár Gyula neje Fiume. - Testv.: Adolf, kereskedő Diakovárt; Ignác, kereskedő Eszéken; Lotti, férj. Stark Péterné Pécssett.

44. KÖBLÖS Ferencz. Téglagyár tulajdonos, építő mester, iparkamarai beltag, ipartest, előjáró. - Szül. Hódmező-Vásárhelyt 1862. - Neje: Mayer Mária. - Testv.: Juliánna, Kovács István neje Hódmező-Vásárhelyt.

45. KUGLER Albert. Vaskereskedő, a Kath. Legény-egylet világi alelnöke. (...) Szül. Nagy-Károlyban 1849. nov. 7. - Neje: Gyurkovits Mária † - Gyerm.: Albert, az Osztrák-magy. bank hivatalnok; Mária, Gaszner Károly kápt. tiszt neje; Róza, hajadon; József, joghallgató. - Testv.: Juliánna, Fábry Endre neje Nagy-Károlyban; Ferencz, Nagyváradon; Lajos, N.-Károlyban; Antal, B.-Újfaluban.

46. Kis-szecsei LÉVAY Zsigmond. (A család Barsmegyéből származik, nemességét 1631. évben nyerte.) Magánzó, az áruaktár, a biharm. ker. ipar- és term.-hitelbank és a műtrágyagyár igazgatója. (...) - Szül. Tatán, 1839. decz. 31. - Neje: Winerli Erzsébet. - Gyerm.: nejének első házasságából Wurst Ilona, férje Bartsch Arthur takarékpénztárnok Szalárdon.

47. LEIPNIK Mihály. Nagykereskedő. - Szül. Nagyváradon 1860. május 20. - Neje: Moskovits Berta. - Gyermekei: Gyula, Béla, Irénke dr. Székely Adolf ügyvéd neje, és Erzsike.

48. LAENDLER Ferencz. Építész-vállalkozó. Szül. Sósikúton, 1856. - Neje: Glasner Anna. - Testv.: Tárnoky Mór, magy. államvasúti felügyelő; Laendler Lajos fűszerkereskedő; Laendler József bánya-igazgató; Laendler Aladár fakereskedő.

52. OLÁH Ferencz. Mészáros és hentes mester. - Szül. Szegeden 1863. - Neje: Balogh Vilma. - Testv.: György; mészáros; Viktória, Molnár János mészáros neje és Mária, Duchnyák József mészáros neje, mindannyian Nagyváradon.

53. PLESZ Áron. Mészárosmester. - Szül. Vág-Ujhelyen (Nyitram.) 1864. aug. 17. - Neje: Weisz Bella. - Gyerm.: Annuska, Miklós, Irén, Erzsike, Béla, Géza, József. - Testv.: Sámuel, László, Sándor; Netti, Schönberg Jakab férfiszabó neje és Hermina, Stern Géza közraktári hivatalnok neje.

54. Király-daróczi Poynár János. (A család nemességét 1665. évben nyerte. Egyik öse a Széchényi vár kapitánya volt.) M. kir. dohányáru raktári főnök. - Szül. Nváradon 1837. - Neje.: Keller Antónia. - Gyerm.: Sándor dr., kir. törvzs. aljegyző; Géza, m. kir. pénzügyigaz, számtiszt; Ernő dr., Biharmegye tiszteletbeli aljegyzője; Jenő városi számtiszt; Erzsí, Giller Károly osztr. honv. százados neje.

55. PEKANOVITS Imre. Okleveles mérnök, a Sebes-Körös vízszabályozó és ármentesítő társulatnak igazgató főmérnöke, a Biharmegyei gazdasági egyesület választmányának és számvizsgáló bizottságának, a biharmegyei takarékpénztár igazgatóságának tagja, a komádii takarékpénztár elnöke, (...) - Szül. 1846. év nov. 4. Zomborban. - Neje: Mang Laura. - Gyerm.: István, orvostanhallgató és Margit. - Testv.: András, szappangyáros Zomborban; Sándor, ny. városi hivatalnok ugyanott; Dániel, Paks faddi ármentesítő társulat igazgató főmérnöke; Hermina. Gomborovits István özvegye.

56. ROTHBART Bernát. Bor- és pálinka nagykereskedő, a Kereskedők és Iparosok szövetkezetének igazgatósági tagja. - Szül.: Nagyváradon 1869. - Neje: Schwartz Laura. - Gyerm.: Erzsike és Ilonka. - Testv.: József, Szatmár; Mór, B-Ujfaluban; Jakab, Temesvárt; Gábor, Budapesten; Ignác és Ede, Nváradon; Nándor, B-Ujfalú; Hirsch Leopoldné, N.-Bárodon; Csillag Józsefné, Váncsodon; Klein Mórné, B.- Diószegen.

57. RENDES Vilmos. Építész-mérnök, Keresk. és iparkamara belltagja, a kömüves, ács és kőfaragó mesterségre képesítő bizottságnak miniszter által kinevezett vizsgázó tagja. Építő ipartársulat elnöke. Ipar-testületi előljáró. Nagyv. ipartestületi szövetkezet és betegs. pénztári igazgató. Központi takarékpénztár igazgató. (...) - Szül.: Szarvason 1856. - Neje: Weisz Stefánia. - Gyerm.: Ilona és Ervin. - Testv.: Ilona, Schay Gusztáv köz. hadser. vezérkari alezredes neje; Zsigmond, újságíró; Szidor, a Royal kávéház tulajdonosa Nagyváradon.

58. SAL Ferencz. Kir. tanácsos, Nvárad. város ny. polgármestere, a III. oszt. Vaskorona rend tulajdonosa, a nagyváradai takarékpénztár elnöke. - Szül. Gyulán 1834. márcz. 25. - Neje: Flaskay Teréz. - Testv.: Károly, kir. járásbíró; Erzsébet, Kernes Lajos neje.

59. STERN Márton. Földbirtokos Biharmegyében. - Szül: Nagyváradon 1861. szept. 29. - Neje: Rothberger Jenny. - Gyerm.: Júlia. - Testv.: Cecil. férj. özv. Brüll Sámuelné; Regina. Guttmann Ede dr. neje.

60. Dr. SONNENFELD Zsigmond. Ügyvéd, a kir. törvényszék hites német tolmácsa, (...) - Szül.: Nvárad 1839. július 26. - Neje: Mihély Hermina elhalt 1902. - Gyerm.: Felicia, Farkas Mártonné földbirtokos és gyáros neje Szászrégenben; Hedvig, Incze Lipót mérnök neje Nváradon. - Testv.: Szeréna, Krausz Dávid neje Nváradon; Linka, Politzer Sándor neje Szegeden.

- 65. Dr. MIHELFI Lajos.** Ügyvéd. (...) - Szül.: Nváradon 1857. - Neje: Friedman Hermina. - Gyerm.: Rózsa és Albert. - Testv.: Emil; Hermina f, dr. Sonnenfeld Zsigmond neje.
- 66. Rétalapi HLATKY Endre.** (A család Nyitra megyéből származik, hol az 1642. évben nemességet nyert.) Ügyvéd, a Nagyváradi ügyvédi kamara elnöke, a „Nagyváradi Takarékpénztár” igazgatója, a városi szabadelvű párt elnöke, és közigazgatási életünknek legelső vezéralakja, (...) - Szül.: Lunkán Biharm. 1851 nov. 21. - Neje: Örley Kornélia - Gyerm.: Margit, Magda, Endre.
- 67. HUZEELLA Gyula.** Királyi kereskedelmi tanácsos, az ipar és ker. kamara elnöke, nagyváradi tak. pénztár igazgatósági tagja, az osztrák-magyar bank bíráló tanácsosa, a magyar tak. pénztár központi jelzalog bankja r. t. igazgatósági tagja Budapesten. (...) - Szül.: Nagyváradon, 1848 ápril. 4. - Neje: Veres Ilona. - Gyerm.: Irén, Odön, Böske. - Testv.: Elek, kereskedő Budapest; Mátyás, járásbíró Budapest; Mariska, Borhegyi Ferenc borkereskedő neje Budapest; Erzsébet, Dr. Nagy Ferencz egyetemi ny. r. tanár, nyugalmazott államtitkár neje Budapest.
- 68. Kisvárdai SZOKOLY Tamás.** Ügyvéd, a nagyváradi függetlenségi és 48-as párt elnöke, (...) - Szül.: Nagyváradon 1850. jul. 27. - Neje: Lászlófalvi Eördögh Ilona. - Gyerm.: ifj. Tamás, dr. ügyvédjelölt; Ilona, dr. Votisky Antal ügyvéd neje Budapesten; Anna, Hermann Aladár kir. törv. bír. neje Nagyváradon; Irén és Klára. - Testv.: József, m. áll. vasúti hivatalnok Kolozsvárt.
- 69. Dr. KÁROLY Irén.** Premontrei főgymn. tanár, jogakadémiai m. tanár; az országos „Matematikai és Fizikai Társulat” alelnöke, (...) - Szül. Gönczön, Abauj-Tornam. 1854. márcz. 6.
- 70. Dr. HALÁSZ Lajos.** Lapszerkesztő, a „Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségé”-nek igazgatósági tagja (...) - Szül. Makón, Csanádmegye 1875. jan. 16. - Testv.: Gyula, állami adóhivatali ellenőr Szegeden; Karolin, Kási Gyula makói ref. tanító neje.
- 71. MILIBAK József.** Pékmester, a 48-as és függetl. párt alelnöke, ipartestületi és a Leszámit. bank vál. tagja (...) - Szül.: Nagyváradon 1845. febr. 21-én. - Neje: Cserei Katalin (második neje). Gyerm.: József, magánzó Nváradon.
- 72. Id. rimanóczy RIMANÓCZY Kálmán.** (A család Zemplénből származik, nemessége VI. Károly által adatott.) Építész, (...) - Szül. Kapuvárit 1840. máj. 12. - Neje: Fejér Erzsébet. - Gyerm.: Kálmán, műépítész; Béla, elektrotechnikus mérnök.
- 73. BOGNÁR Sándor.** Bor nagykereskedő, (...) - Szül.: Aradon 1853. febr. 9. - Neje: Berkovits Irén. - Gyerm.: István és Ferencz.

74. STERN Hermán. Kávéház tulajdonos, a nagyváradi Pinczér egyeslet elnöke (...) - Szül.: Vásáros-Naményban 1850. - Neje: Lőrincz Háni. - Gyerm.: Frída, Steier Jakob neje és Szeréna. - Testv.: Szeréna, Rozenfeld József neje.

75. Köröstarjáni dr. HÖVÁNYI Géza. (A család Gömör. Sajó-Püspökiből származik, a XIX. sz. elején Körös- Tarjánba telepedtek, majd 1806. évben Nagyváradra. Nemessége 1882) Nagyváradi takarékpénztár vezérigazgatója, a kereskedelmi és iparkamara bellagja, ugyanott a fegyelmi bizottság elnöke; a nagyváradi Kereskedelmi csarnok alelnöke, a kereskedelmi iskolai bizottság elnöke, a nagyváradi műtrágya gyár részvénytársaság- elnöke, az O. m. b. nváradi fiókjának bírói tagja, a Magyar takarékpénztárak központi jelzalog bankja r. t. felügyelő bizottságának elnöke, a Magyar takarékpénztárak országos szövetségének alelnöke, a nváradi és biharmegyei Casinó választmányi tagja, a nváradi Erzsébet bölcsőde egyesület pénztárnoka; a Szt. László menedékház és koldus ápolda választmányi tagja, a Szigligeti Társaság választmányi tagja, a Szigligeti Társ. pénzügyi bizottságának elnöke, a nváradi Vörös kereszt egyeslet alelnöke, a nváradi mentő intézmény tagja, Magyar országos kereskedelmi egyesület választmányi tagja, a nagyváradi szabadelvű párt alelnöke (...) - Szül. Nagyváradon, 1853. jun. 4-én. - Neje: Ámon Margit. - Testv.: Ferencz városi ny. főorvos, megh. 1903. szept. 4.; Gyula, jogakadémiai tanár Nagyváradon; Mária, Dr. Bozók Alajos kir. tanácsos, jogakadémiai igazgató neje; Jolán, Zsögöd Groschmid Benő m. kir. budapesti egyet., jogi karánál tanár, udvari tanácsos neje.

76. MIHELFI Adólf. Ügyvéd, (...) - Szül.: 1855. márcz. 28. - Testv.: Lujza, Kandel József keresk. neje; Vilma, dr. Dallos Sándor ügyvéd neje; József, Pál és Jenő kereskedő.

77. BARTSCH Sándor. Magánzó, szalárd-vidéki takp, ig. tag; ágostai egyház presbytere; (...) - Szül. Lőcsén 1850. febr. 27. - Neje: Balásovits Emma. - Gyerm.: Sándor, bölcsészettan hallgató; Ernő, keresk.: akad. hallgató; Emma. - Testv.: Rezső, gazdálkodó Lőcsén; Hermina, férj. özv. Benyó Vilmosné Budapest; Arthur, takar. pénzt, pénztárnok Szalárdon; Kálmán, városi erdész Kassán.

78. MEZEY Mihály. Kir. közjegyző, kamara vál. tagja és pénztárnoka, a nagyváradi önk. tűzoltó egyeslet főparancsnoka, nagyváradi tűzoltó szövetség elnöke, a polgári kör-, tornakör-, műkedvelő fényképészek köre-, zenekedvelők egyesülete elnöke, polg. lövész egyeslet lövész mestere, fehérkereszt egyeslet alelnöke, állami óvodák felügyelő bizottságnak elnöke, gazdasági és iparbank felügyelője (...) - Szül.: Nagyváradon 1847. május 25. - Neje: Bulyovszky Erzsébet † - Testv.: Vilma, férje: Bakats Lajos †; Róza, férje: Sebő Pál ügyvéd †; néhai Etelka, férje: Dr. Sipos Árpád †; Gyula dr., bihar-tordai kórorvos; Béla, m. kir. Honvédelmi ministeriumban számvevő százados.

79. BERTSEY György. Ipartestületi elnök, (...)

80. SCHENKER Mihály. Földbirtokos, evang. ág. hitközségi presbiter. - Szül.: Kaczán, (Küküllő-megye) 1837. áprl. 8-án. - Neje: Oprai Aloíza f. - Gyerm.: Mária, Farkas László neje, vaskereskedő Nagyváradon; Ferencz, a brassói bank pénztárnoka; Endre, gazdálkodó Nváradon; Lajos hadnagy a cs. kir. 92. sz. gyalogezredben; Zoltán, hadnagy a cs. kir. 17. sz. gyalogezredben; Margit. - Testv.: Krisztina; Regina, Knall Mihály tanító neje Kaczán.

81. GUTTMAN József. (Régi előkelő német család, mely a XVIII. század végén Elzász Lotharingiából menekült hazánkba s itt megtelepedett.) Építész, a Leszámitoló és Jelzalogbank igazg. elnöke, az osztr. magyar bank váltó bírója és ipariszkolai bizottság elnöke, (...) - Neje: Knapp Antónia f. - Gyerm.: Irén, Neczpáli Iuszt Károly takarékpénztári főkönyvelő neje Nváradon.; József, építész Nváradon.; Margit, dr. Schramek József m. kir. honvéd ezredorvos neje; Vilma és Károly, egy éves huszár önkéntes.

82. WEISZ Károly. Szabó iparos, v. biz. tag, hitközségi kurátor, a „Baró Hirsch Mór jótékony-sági és önségélyező egyesület” elnöke, (...) - Szül. Komáromban 1842. - Neje: Juszt Regina. - Gyerm.: Jenő, Irén, Sándor, Ilona, Erzsike; Rózi, Krausz Kálmán neje; Paula, Szalay Simon neje, gazdálkodók; - Testv.: Lajos, Móríc, Ignác; Erzsébet, Lövinger gazdász neje; Róza özvegy.

83. SZAHLENDER Károly. Okl. mérnök, a magy. kir. államvasutat ny. főfelügyelője, a Nagyvárad-Belényes-Vasköhi vasút igazgatóságának alelnöke, (...) - Szül.: 1835. Budapesten. - Neje: Náb-ráczy Mária. - Gyerm.: Gyula, okl. mérnök és műépítész Magyaróvárt; Ferencz, okl. orvos, cs. és kir. ezredorvos; Béla. cs. és kir. vezérkari főhadnagy; Lajos, tudor, szék- és fővárosi felső kereskedelmi tanár; Jenő, gymnasiumi tanuló; Irma, Sebessy Béla okl. mérnök, s a magy. kir. államvasutak főmérnökének neje; Ida, Báthory Nándor szék- és fővárosi főelőtanodai igazgató neje; Anna, Molnár Géza kir. táblai ítélő bíró neje Nváradon; Margit, dr. Thury Endre kir. törvényszéki albíró neje Nváradon.

84. RÁDL Ödön. (ős cseh-német családból származik, mely a XVIII. század vége felé költözött hazánkba s itt Debreczenben megtelepedve az akkori fogalmak szerint igen gazdag kereskedő volt. Ezen ág azután később Biharmegyébe jött s ebből származik Ödön is.) Ügyvéd, az itteni ügyvédi kamarának fennállása óta cs. és kir. tagja; a „Petőfi Irod. Társag” rend. működő tagja, az „Orsz. Irod. Szövetség” főjegyzője; a „Szigligeti Irod. Társaság” a „Biharm. és nvárad. rabsegélyző egyesület” elnöke; a „Gazdasági és Iparbank” igazg.; az „Emke” biharmegyei jogtanácsosa (...) - Szül.: Alsó-Lugoson, 1884. márcs. 30. - Neje: telekesi Györfly Malvin.

85. Dr. DÉSI Géza. Ügyvéd, a „Várad-Velencei polgári kör” diszelnöke; a „Kereskedelmi alkalmazottak egylet”-nek elnöke, a „Leszámítoló és jelzálogbank” ügyésze, a „szállodások, vendéglősök és kávéosok ipar társulat”-nak, valamint a „Pinczér Egyesület”-nek jogtanácsosa, a gőzmosóda és szikvizgyár részvénytársaság igazgatósági elnöke, a „Szigligeti Társaság” v. tagja stb. stb. (...) - Szül. 1870. szept. 13. Nváradon. - Neje: Kraus Olga.

86. Dr. SCHWEIGER Ede. Ügyvéd, a helybeli ügyvédi kamarának 1887. év óta titkára, a nvárad. lat. szert, egyházmegye alapítványi ügyvédje és szentszéki ügyész, az itteni lat. szert, káptalan levéltári jegyzője. - Szül.: Dombon, Máramarosmegye 1854. szept. 16. - Neje: Beniczky Mária. - Gyerm.: Lenke, László, Pál és György.

87. MOLNÁR Lajos. Okleveles gyógyszerész, városunk legrégebbi gyógytárának tulajdonosa, az ágostai egyház főgondnoka (...) - Szül.: Nagyváradon 1847. szept. 21. - Neje: Szemian Gizella. - Gyámleánya: Szobi Etelka. - Testv.: Pál, magánzó Budapesten és János oklev. gyógyszerész Nagyváradon.

88. BALOGH Döme. Magánzó, gör. keleti szt.-széki ülnök és presbiteriumi tag, (...) - Szül.: Nvárad 1854. júl. 4. - Neje: Mille Otília. - Testv.: Mihály, vár. vámmellenőr; Imre, fogy. szemle biztos; János és. Pál, mészáros iparosok; Flóra és Mari.

89. STEINER M. Albert. Kereskedő, keresk. és ipar kamarai belltag, izraelita hitközségi alelnök (...) Szül. Nváradon 1855. okt. 18. - Neje: Kepes Bella. - Gyerm.: René, Ervin, joghallgató; Edgár, fels. keresked. tanuló; Richárd, gymn. tanuló. - Testv.: Gyula; Etel, férj. öz. Löwy Miksáné.

90. Ifj. RIMANÓCZY Kálmán. (A család Zemplén-megyéből származik, nemességét VI. Károly császártól nyerte) Műépítész, kereskedelmi és iparkamarai belltag, új székházunk tervezője és építője (...) - Szül.: Nváradon 1870. május 1. - Neje: Janky Augustza. - Gyerm.: Kálmán, László és Rózsika. - Testv.: Béla, mérnök.

91. WEISZLOVITS Adolf. Temetkezési vállalat megalapítója, háztulajdonos. - Szül.: Balpatak. (Sáros-megye) 1834. május 1. - Gyerm.: Lajos, temetkezési vállalat tulajdonos; Irma, Fleischer Miksa neje; dr. Weiszlovits Sándor: ügyvéd.

92. Mezőtelegdi MISKOLCZY Barnabás. Hazánk egyik legősibb családja (Dr. Szendrei János „Miskolcz Város” története 103. lapja szerint) Miskolcz város elnevezését is tőle nyerte, sőt a „Bors” nemzetség is ebből származik. Eredeti nevük a „Miscu” már II. Béla királynak egy 1138. szept. 3-án kelt okmányában említetik, melyben Dénest az atyjától, Álmos vezértől reá szállott birtokában megerősíti. Az ösök közül azután Gáspár később (1627 szül.) Biharmegyébe származott s ez alapította a mezőtelegdi ágat. Kir. közjegyző, (...) - Szül.: Mező-Telegden 1848. december 4. - Neje: dömötöri Német Lujza. - Gyerm.: Pál dr. jur. és pol.; Irma és Lili. - Testv.: Ferencz, Biharm. alispánja; Irma, Orley Kálmán volt országgyűlési képviselő neje.

93. BERGER Dániel. Szeszgyár tulajdonos. (...) - Szül.: Nváradon 1847. - (Midőn ezen rövid adatok itt e könyvben betűkbe lettek öntve, az isteni bölcs rendelkezés a nemes lelkek eme mintaképét ép akkor szólítá magához. A társadalom elhunytát őszintén fájjalja, míg a szegény nép benne bőkezű és igaz atyját siratja.) Neje: Sonnenfeld Szeréna f. - Testv.: Antal, Betti, özv. Reichenberg Jakabné; Sámuel ifj. könyvkereskedő és könyvnyomda tulajdonos; Regina, Stern Dezső neje.

94. MOSKOVITS Miksa. A „Leszámitoló és Jelzalogbank Részvénytársaság” vezérigazgatója (...) - Szül.: 1869. aug. 20. - Neje: Aufricht Ilona. - Gyerm.: Erzsébet és Imre. - Testv.: Adolf, a munkácsi kereskedelmi bank ügyvezetője; Jenny, Schvarcz Emil gyógyszerész neje Zomborban; Berta, Leipnik Mihály nagykereskedő neje.

95. Dr. KURLÄNDER Ede. Ügyvéd, (...) - Szül. 1870. június 23. Nváradon. - Neje: Schrank Malvin. - Gyerm.: (Amélie), Lili. - Testv.: Róza, idősb Ullmann Izidor özvegye; Teréz, Ehrenfeld Mór kereskedő neje Budapest.

96. FUCHSZ Mór. Főrabbi. - Szül.: Vág-Szereden 1843. - Neje: Gansel Leni. - Gyerm.: József és Sámuel kereskedők; Benjámín, brassói főrabbi; Salamon, Dániel, Henrik, rabbi jelöltek; Gizella, Klein Jakab neje.

97. MÜLLER Salamon. Czukrárszda tulajdonos.

98. FÜCHSL Mór. Bornagykereskedő, a „Füchsl Testvérek” cég tulajdonosa. - Szül.: Nváradon 1871. jan. 24.

99. HILLINGER Lipót. A „Zöldfa szálloda” bérloje. - Szül.: Nváradon 1832. - Neje: Kohn Etelka. - Gyerm.: Miksa, szállodás; Zsigmond, magántisztviselő; Ida, Deutsch Hermann neje; Teréz, dr. Münk Béla orvos neje; Malvin, Szandicz Adolf kereskedő neje Pécssett; Emma, dr. Bartha Ferencz ügyvéd neje Nagyszalontán.

100. Déry János. Kereskedő. (...) - Szül.: Komjáthiban. (Abauj-Tornamegye). Neje: Stilla Emilia. - Gyerm. Déry Endre kereskedő, tart. hadnagy; Erzsébet, Mária, Ilona.

101. KOMLÓSSY József. (Városunk egyik legrégebb családjának, a Kikinger családnak sarja, így tehát neve magyarosított.) Jog- és gazdasági tanácsnok, állami anyakönyvvezető s hivatali állásából folyólag több bizottság tagja. Szül. Mező-Keresztesen. - Neje: Szüts Ilona. - Gyerm.: Ilona, Etelka és József. - Testv.: Odón, m. áll. vasúti ellenőr; Teréz, Rózsavölgyi László földb. neje.

102. BORDÉ Ferencz. Főjegyző, polgármester helyettes, az „Általános takarékpénztár” igazgatóság elnöke s több bizottság tagja. - Szül.: Gyulán 1856. - Neje: Szvoboda Anna. - Gyerm.: Ferencz.

103. RAGÁNY János. (Nemesi családból.) Városi főszámvevő, a Biharmegyei takarékpénztár felügyelő bizottságának s hivatalból több bizottságnak tagja. - Szül.: Nyíregyházán 1857. május 21. - Neje: Magyarida. - Gyerm.: Dezső, honvéd hadapród növendék; Juliánna és Ilona. - Testv.: Ferencz, körjegyző Szabolcsmegyében.

104. Földesi és darvasi DARVASSY Lajos. (Nemesi adománylevél 1563-ban adatott ki, Biharmegye alisp. hiv. nyert bizonylat szerint.) Városi tanácsnok, tb. főjegyző. Több bizottság tagja. - Szül.: 1858. decz. 24. Nváradon. - Neje: Lantos Gizella. - Gyerm.: Margit, Lajos, Gizella, Ambrus. - Testv.: Sándor, városi pénzt, ellenőr; Róza. Petrányi Ferencz, gőzmalomtulajd. neje, Otill, Mátéh Lajos magánzó neje.

105. Dr. GRAM Károly. Árvászeki elnökhelyettes. Szül. Nváradon 1857. június 23. - Nőtlen.

106. DÚS László. Ügyvéd. Nagyvárad város főügyésze, a „Kath. kör” alelnöke, hivatalból több bizottság tagja. - Szül.: 1841. febr. 6. Békés városában. - Neje: Kovács Juliánna. - Gyerm.: Ilona, Krisztó Miklósné, ny. árvászeki ülnök neje; Piroška. - Testv.: Reich Károly, b.pesti lakos magánzó; Reich Mária, gyulai lakos hajadon.

Rabéi és Szoboszlai TÓTH Márton. Ügyvéd, tisztii ügyész. - Szül. 1847. június 13. - Neje: Györffy Czecczil. - Gyerm.: Margit, dr. Imrik Gusztáv, a 1. sz. káptalan ügyvédjének neje Nváradon; Testv.: István, ügyvéd; Miklós, Biharmegyei közpörház ellenöre Nváradon; Gyula, magánzó parádi lakos; Amália, Bözörményi Kálmán posta főtiszt neje Budapest: Johanna.

107. LUKÁCS Ödön. Pénz- és adóügyi tanácsnok, a „Nagyváradii Hítelbank” felügyelő bizottságának elnöke. Hivatalból több bizottság tagja. - Szül. Nyiregyházán 1876. - Neje: Adriányi Olga. - Testv.: István, huszár százados; Ilona, dr. Szabó Imre kir. tvszéki bíró neje Marosvásárhelyt; Margit, dr. Gombos János ügyvéd neje Marosvásárhelyt; Irma, Géczy Géza árvászeki ülnök neje Nyiregyházán; Tihamér joghallgató.

108. Csikszent-tamási Dr. BARÓTHY Ákos. (A család nemessége adományoztatott Apafy Mihály erdélyi fejedelem által 1675-ben.) Tisztii főorvos, a „Nváradii orvos szövetség” alelnöke, a Nváradii takarékpénztár és a Biharmegyei kereskedelmi -, termény- és hitelbank választmányii tagja, a nagyváradii kir. jogakadémia magántanára. - Szül.: Nváradon, 1848. nov. 15. - Neje: felapáti Molnár Piroška. - Gyerm.: Ilonka, Babó Zoltán földbirtokos neje Csanádvármegyében. - Testv.: Sándor, ügyvéd Nváradon; Béla, kir. tvszéki bíró Debreczenben; Mária, özv. Csanády Kálmánné (férje 1860–61-ben városii főjegyző, később kir. közjegyző); Etelka, özv. Éltető Elekné, (férje ministerii osztálytanácsos); Antónia, Hajdú Ferencz ny. kir. táblai bíró neje.

109. KŐSZEGHY József. (Régi nemesi családból.) Okl. mérnök, Nagyvárad város főmérnöke. Hivatalból több bizottság tagja. - Szül. Kóköúton Heves-megye 1868. jul. 13. - Neje: Hlavathy Anna. - Testv.: dr. Kőszeghy Andor pénzügyii titkár; Kőszeghy Béla urad. intéző; Mariska, Jurcsék Béla neje; Sarolta, Harsányi Dezső neje.

110. SZÜCS Dezső. Városi aljegyző. - Szül. 1869. Nváradon. Nötlen. - Testv.: Gyula, Gyöző, özv. Raffay Mihályné és Gólba Jánosné.

111. Dr. ISTVÁNFFY István. Városi I. aljegyz. - Szül.: Nváradon 1873. - Neje: Serényi Jolán. - Gyerm.: Magdolna és Lila.

112. JABLONSZKY Emil. (Nemesi családból.) Adópénztárnok, az Erzsébet bölcsőde alelnöke, a velencei róm. k. templom s iskola gondnoka, a várad vel. és vár. takarékos és segély szövetkezet pénztárnoka. - Szül. Aradon 1854. aug. 19. - Neje: Guttmann Etelka. - Gyerm.: Emil, m. kir. honvéd tiszthelyettes; Etelka, okl. tanítónő; István, Erzsébet, Géza tanulók. - Testv.: Flóra, Földényi Mihály kereskedő neje Arad; Gabriella, Szlanka Lajos postafőtiszt neje Budapest; Borbála, Lacsny István törvényszéki irodatiszt neje; Emma, Matolay Vilmos tanító neje Nyitra; Vilma, Rozgonyi Alajos telekkönyvi igazgató neje Vingán.

113. SZÜCS Géza. Tb. főszámvevő. A „Nagyváradai általános takarékpénztár” felügyelő bizottsági elnöke. - Szül.: Nváradon, 1860. jun. 8-án. - Neje: Weinberger Róza. - Gyerm.: Ilonka és Jolánka. - Testv.: Johanna, Hartmann Ferencz magán hivatalnok neje; Berta, Rosenberg József férfi szabómester neje: Szeréna, Mórincz, Dezső, Lajos és József.

114. SZÁNTÓ Lajos. Kőgyám, tb. főszámvevő. - Szül.: Nagyváradon 1860. október 14. - Neje: Kohn Gizella. - Gyerm.: Magduska és János. - Testv.: Gizella, Darvassy Lajos városi tanácsnok neje; Róza, Kemény L. Ignác rendőrbiztos neje; Mór, kereskedelmi üzletvezető.

115. ELEMÉRY Ferencz. Aljegyző. - Szül.: Nagy-Károlyban (Szatmár-m.) 1876. évi decz. 3-án, nötlen. - Testv.: Gyula, István, Irma és Klára.

116. SZTARILL János. Árvaszéki ülnök. - Szül.: 1857. nov. 28. - Neje: Márkus Anna. - Gyerm.: Magdolna, Mária. - Testv.: Székely (Sztarill) Antal az arad-csanádi egyesült vasutak központi ellenőre; Ferencz, építőmester.

117. GESZTESI Ödön. Alsószámvevő. - Szül.: Nvárad 1873. febr. 11. - Neje: Varga Laura. - Testv.: Mihály, kir. mérnök Budapesten; Gizella, Körösi Ákos kereskedő neje Kolozsvárt; Janka, Havas Vilmos gazdatiszt neje Csobánludán.

119. LAKOS Lajos. (A család nemességét 1687-ben nyerte.) Levéltárnok, a Szigligeti irod. társ. r. tagja. - Szül.: Szentesen 1851. márcz. 5. - Neje: Kostyánfalvi Kostyán Szidónia. - Gyerm.: Bertalan, segédjegyző Ó-Kecskén; Iván, keresk. isk. tanuló; György, kereskedő segéd; Róbert, honvéd hadapród növendék; István és Margit. - Testv.: Ida, Havadtőy József m. k. posta és távírdai felügyelő neje Budapest. Flóra.

(Részlet Lakos Lajos városi levéltárnok **Nagy-Várad múltja és jelenéből**, a városi levéltár adatai alapján, Nagyvárad, 1904)

Ü N N E P I B E S Z É D

felolvasta Nagyvárad-város új székházának
megnyitási ünnepélyén

Rimler Károly
polgármester.

NAGYVÁRAD.
Boros Jenő könyvnyomdája.
1904.

Méltóságos Főispán úr!

Tisztelt vendégeink!

Tekintetes Törvényhatósági Bizottság!

Mélyen meghatva, s a hála érzetével szívemben emelem fel első ízben szómat Nagy-Várad város törvényhatóságának eme diszes új székházában. Mély megilletődés járja át lelkemet, mert egész valómban érzem e pillanat fontosságát; e nap nagy jelentőségét szeretett városom történetében, s hála száll ajkaimról a mindnyájunk sorsát intéző nagy mindenség Urához, hogy e magasztos ünnepnapot mindnyájunknak megérni engedte.

Rendszerint minden törvényhatósági ülésnek első tárgya a polgármester jelentése az elmúlt hónap közigazgatási állapotáról, ez ünnepélyes alkalommal sem térek el a törvény által előirt gyakorlattól, de nem egy röpké hónap meg meg ujuló eseményeit foglalom jelentésbe, hanem a tekintetes Törvényhatósági bizottság s mélyen tisztelt vendégeink szives engedelmével, letűnt évszázadoknak változatos eseményeit kívánom rövid és nagy vonásokban ismertetni.

Emeljük fel egy pillanatra sűrű fátyolát a mult ködborította világának, ez ünnepélyes óra igen alkalmas az elmélkedésre, ismerjük meg történelmi multunk kimagasló alakjait, romokban heverő s egykori nagyságát hirdető alkotásait, városunk multját feltárva, ejtsünk egy könnyet itt porladozó ősatyáink hamvai felett, szólaltassuk meg a köveket, s ha városunk történelmi multjának megismeréséből azt a tanuságot vonjuk le, hogy a rög iránti elválaszthatatlan szeretet, az önzetlen hangya szorgalmu munkálkodás, a törhetlen hazaszeretet voltak azok az erények, a melyek az ezer évnél idősebb multtal bíró városunkat

ezer és ezer veszély közepette a végenyészettől megmen-
tették s ha ez ünnepélyes pillanatban szent fogadalmat
teszünk, hogy ősatyáink nemes nagy erényeit követendő
példányképül állítjuk fel magunknak, úgy bizony mondom
méltóan ünnepeljük meg a mai szép napot.

Igen tekintetes Törvényhatósági bizottság! Saxa
loquuntur, csak meg kell érteni szavukat, nemcsak fülein-
ket kell kitárnunk a mult eseményeinek megértéséhez,
hanem sziveinket is, s ha nem a mai önző ideges élet
világ prizmáján keresztül, kicsinylő mosolylyal ajkunkon
biráljuk a multak eseményeit, ha él bennünk a szilárd
akarat a nagy és nemes tettek követésére, a mult hibái
és bűnének elkerülésére úgy becses kincses házat tár
elénk a mult, ősi városunk történelmi multja, melyet
megismerni kötelessége e város minden igaz fiának.

Ha van a multban tanuság — a minthogy van, —
ha a történelem ismerete, a multak emlékeinek megbec-
sülése záloga egy boldogabb jövőnek, úgy bizonyára váro-
sunk történelmi multja sok és becses adatot nyújt a tanulni
akaró elmének, ezért választottam polgármesteri jelentésem
tárgyául a különböző történelmi kútfők s városi levéltári
adatok felhasználásával szeretett városunk multjának igen
rövid, mondhatnám dióhéjba foglalt ismertetését.

Nagyvárad alapításának történetét sűrű homály fedi.
A historiai időből való történetének nagy része áldozatul
esett gyászos, de dicsőséges multjának, a melyben a ret-
tenetes pusztulás a vér és tűz, a gyász és korom meg-
semmisítik az utókor előtt gyakran annyira becsessé vált
kincseket. Ennek következménye azután, hogy Nagyvárad
története a legendákra van utalva. A kő és bronzkorszak
időbeli leletek bizonyítják, hogy e város határában helyet
szerzett magának az ősember; a Körös folyó elnevezése
némileg bevilágít a római korba, mert az államalkotó,
hatalmas nép jól ismerte a bájos Körös völgyet és hév-
vizeket a gazdag alföld rónáival együtt és hogyha rámu-
tatunk arra a két sirleletre mely még az 1824 ik évben
a hévvizeknél látható volt, s melyeknek feliratai tanubi-
zonytságot tettek arról, hogy a rómaiak ismerték a hév-

vizeket, nem szabad egészen tévedésnek tekintenünk azok állításait, kik Ulpianum várost Nagyvárad határába helyezik.

A római korszak letűnte után a népvándorlás egyik útja volt a Körözsvölgye, a hún és avar leletek bizonyítják, hogy ha már akkorra elenyészett is a római emlék, az alföld felől épen ez a terület volt az Erdély felé törekvő hadak egyik utvonala, pihenő helye.

Váosunk történetét Szent László király legendái vezetik be, A legendából történet alakul, s a történet maga is Szent László királyt mondja ha nem is a város alapítójának de ujjáteremtőjének. A hagyomány és vele a váradi regestrum állítja, hogy Szent László király 1083-1095 körül Váradon prépostságot alapított, majd azt beszéli, hogy élete utolsó éveiben püspökséget állított. Annyi bizonyos, hogy a váradi káptalan Váradot mindig magáénak tartotta, e jogát kétségbe soha senki sem vonta, a törvény, a király, a püspökség Váradot mindig a káptalan városának mondta. Ez az oka annak, hogy Várad története teljesen összefügg a váradi káptalan és püspökség történetével, mert a káptalan volt a földesur, s a város a káptalant a maga urának megismerni tartozott. És hogyha mégse volt jobbágyi város Várad, ennek magyarázata a város lakosainak és urainak nagy műveltségében keresendő. Ez időben a „nagy“ előnevet még sehol sem használják, a „nagy“ előnév akkor vette kezdetét mikor a Sebes-Körös jobb partján Olaszi, a váron túl Velence és a szőlősi határban Vadkert a püspökség által külön városokképen meg telepítették. Várad tehát a várat a nagy-piac felé előre tolt erődítménnyel ellátott várost, a Pece patak melletti, a Szálka felé terjedő városrészt foglalta magában. Váradnak épen úgy, mint később Olaszinak, és Velencének, Vadkertnek, külön esküdt birója és ezzel külön községi élete is volt de Várad történetében nagyságában és megsemmisülésében, dicsőségében és gyászában egyenlően be van írva ez utóbbinak sorsa is, a „nagy“ előnév egy elnevezés alá vonta őket, És csodás, hogy amint Várad a legendák köréből előtűnik, egy kész, fejlett tudomány és iparban előhaladt város áll előttünk.

Szent László sirlegendája szolgál alapul a szelidebb

Erdélyi Magyar Adatbank – Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság

erkölcsöknek, a művelődésnek s az anyagi jólét kifejlődésének. Első püspöke Szt. László unokaöccse, az a Kálmán király, kit a történelem Könyves Kálmánnak írt be lapjaira. II. István király alapítja a premontrei kanonok rendet, letelepítvén őket a Szent István Várad előhegyi monostorba. Szent László és II. István királyok Váradon temetettek el. A legendák hatását Várad érezte legkiválóbban, Szent László király sirja bucsujáró hely lesz, koporsója körül királyok temetkeznek, számos magyar király zarándok utra kél, hogy a nagy király emlékének koporsójánál áldozzék. A megnyilatkozó nagy kegyelet hatása alatt III. Béla király 1192-ben a nagy királyt szentté avatta. Itt volt akkor a király családjával a főnemesség s a hívek nagy serege. Mindezek arra szolgáltak, hogy Várad ipara kereskedelme, erőteljesen fejlődjék. Ezen időben a Szent László építette monostorból erős vár lesz, erős falakkal, mély árkokkal. E várfalak voltak a védőszárnyak, a melyek oltalma alatt a város fejlődött, nemcsak a vallás, hanem a kereskedelem, az ipar s a közművelődés hatalmas tényezőivel. 1204-ben a székesegyházat kibővítik, Szent László királynak új művészi faragványokkal ékes sirt és drágalátos oltárt emelnek. Kálmán Király az istenitéleteket törvényileg szabályozza, csak ott engedi meg, a hol püspökség, vagy nagy monostorok voltak és a mikor az előző királyok által tett adományokat megvizsgáltatva, jórészen visszavonta, a váradi püspökség javára tett adományozást nem érintette. Ebből következtetni kell, hogy az istenitéletek Váradon is gyakoroltattak.

1241-ben érte a már virágzó Váradot az első csapás, a tatárdulás, melyet Rogerius váradi kanonok írt le „Carmen Miserabile“ című krónikájában. A várnak vastag falai, s kemény páncélos vitézei ellenálltak a nyílt támadásnak, miglen a tatároknak sikerült azt csellel bevenni. Elpusztult akkor a város, a vár lakosai kiirtattak, vagy rabszjira fűzve a tatárok által elhurcoltattak. Elvonulásuk után püspökség, papság, nemesek, polgárok vetélkedve fogtak a romok felépítéséhez s lerakták alapját Várad jövő nagyságának. A földig lerombolt és laktalan

várost egy pár évtized alatt nemcsak kiépítik és benépesítik, de a következő 100 év alatt vagyis az 1380-ik évben Zsigmond király segítségével oly annyira fejlesztették, hogy a város a hozzátartozó környékkel nem kevesebb, mint 60,000 lelket számlált.

Báthory András püspök a fejedelmi, majd később a királyi Báthory nemzetség őse újra építteti Szent László székesegyházát kápolnával s a körül 4 toronnyal. Báthory utódja Meszesi Demeter püspök felállíttatja a székesegyház előtt István, Imre és László királyok álló szobrai, majd később ennek utódja János püspök felállíttatja Szent László király lovas szobrát, melynek szépségével az egykoruak nem tudnak betelni, ló és lovas tetőtől talpig meg volt aranyozva. E korban készült a hazai ötvös és zománc művészet remeke Szent László király hermája, mely mai napig is a győri székesegyházban őriztetik. I. Károly több ízben tartózkodott Váradon és nejét Beatrixot itt temettette el. Ugy szintén kedvenc tartózkodási helye volt Várad Mária királynőnek, Nagy Lajos leányának kit 1395-ben szintén itt temettek el. Zsigmond Király 1422-ben Váradon országgyűlést tartott, ugyan ő 1406-ban Ulászló lengyel királlyal itt találkozott, vele véd és dac szövetséget kötött, majd ő is Szent László mellé temettetett el. E találkozást örökíti meg nagy milleniumi képünk.

Nagyvárad fénykorát a Hunyadyak korában, Vitéz János püspöksége alatt érte el. Szőlővel borított hegyei, nagy aranyu diszes palotái, tudományos és szépirodalmi sikerei, melyek közzé a korvinák tartoztak. kereskedelme és ipara, vásárai kézművei által az ország első városai közzé emelkedett. Lengyel, német, szász kereskedők látogatják vásárait, sarkanytyu, kardgyártó telepek, arany- ezüstművesek, üvegesek, haranggyártók nagy számban fejlesztik virágzókká telepeiket. Az 1552-iki adókönyv nem kevesebb mint 75 különféle mesterembert sorol fel Váradon. Midőn olvassuk, hogy Kendy Ferenc az ő nejének „török alju előkötőjét és főkötőjét Váradon vette vala“ előttünk áll városunk divatcikk kereskedése vagy épen himző ipara, a mi különben is a székesegyház s a többi egyházak szükségletei következtében annyira kifejlődött, hogy

a himzők, aranynyal gyöngygyel dolgozók s képirók vagy faragók már a mohácsi vész előtt egész céheket alkotnak nálunk. Egyébiránt az áruhelyek, melyek már IV-ik László idejében lerontattak, a boltok, melyeket az 1481-ben megújított céhlevél annyiszor említ, a váradi iparosok azon szokása, hogy gyártmányaikat a ház ablakába, mintegy kirakatba tették ki szemlélet végett s a mindennapi vásár a vár előtt s Olasziban a hid végénél, — mind azt mutatja, hogy Váradnak élénk forgalma volt mindig s még inkább országos vásárai alkalmával, melyek évenként ötször-hétször estek s mindenik két-két hétig tartván, az év egy negyed részében folyvást a jövő menőkkel népesítébe a város utcáit.

Más szellemű s nem kevésbé élénk mozgalmat keltek a városban a vallásos színezetű vagy épen egyházi szertartások s ünnepélyek, mert azokban vallási és nemzeti hagyományainak megdicsőítését látta. Ezen ünnepélyekre eljöttek a város atyái is, élükön az öreg bíróval azután a különféle céhek családjaikkal ünneplő ruháikban felbokrétázva, kezeiken keztyü, kezökben égő gyertyák és fáklyákkal s mindegyik a maga zászlója alatt. Szép és felemelő ünnepélyek voltak ezek, a legegyszerűbb ember szive is megtelt a jónak, a szépnek áhítatával, a lelkek felmagasztosultak s kiengesztelődve a multak keserveivel megerősödtek a jövő küzdelmeire. Majd voltak egyszerűbb ünnepek is minden céhnek havonként egy-egy szent miséje, melyről elmaradni nem volt szabad senkinek, az iparos inasok felszabadulása legénynyé, vagy középkori kifejezéssel apróddá, majd jöttek a névnapok, lakodalmak, keresztelők, mely alkalmakkor megjelent a diákok énekkara s dalaikban gyönyörködött a félváros.

E kornak hirneves tudósai voltak Vitéz János püspök a nagy diplomata, Csezmeicei János kanonok, a ki János Pannonius cím alatt költeményekben dicsőíté a hévvizeket. Itt nőtt fel, itt tanult Hunyady Mátyás a püspök udvarában.

Veres Balázs Várad bírása, ki e hivatala mellett vármegyei jegyzőséget is viselt, ekkor fogott hozzá Verbőcy hires hármaskönyvének lefordításához s műve-

ivel 1563-ban készült el. Ez időben számos emberbaráti intézet létesült, a betegek, özvegyek ápolásáról, a halottak tisztességes eltemetéséről, a középkori ugynevezett kalandos társulatok s az egyes céhek szabályaik értelmében külön gondoskodtak, e mellett több olyan intézet is emelkedett Váradon a város közelében, mely egyenesen a szegények vagy betegek ügyét karolta fel, s az élet keserveinek enyhítését ismerte nemes feladatának. Ilyen volt a szegény tanulók tápintézetén kívül a „poklasok háza“ a mai megyei közkórház helyén, mely akkor a városon kívül volt, továbbá a vakok teleke“ melynek rendeltetéséről neve nyújt felvilágosítást. Volt egy ispotály, mely a város claggott vagy elszegényedett polgárainak nyújtott menedéket, végre a legfontosabb ama gyógyintézet, mely Szent László fürdőjében az uri rend fürdői és szórakoztató helyiségei mellett egyenesen a vagyontalan betegek ápolására létesített.

Nem üres szólam tehát középkori írónk tudósítása, midőn Váradot oly boldog városnak írják le, melyhez fogható alig volt a hazában, s földi paradicsom jelzővel jelölik meg.

1474-ben gyászos csapás sújtotta Váradot.

Ali bég szendrői basa míg Mátyás király Morvában hadakozott, február 7-én hajnalban Váradhoz ért. A várost megrohanta, feldulta, a várat is ostromolta, de be nem vehette, 2 napi ostrom után az öregeket és gyermekeket elpusztítva, a nőket és férfiakat rabszjira fűzve visszatért Szendrőbe. Majd 1514-ben Dózsa György kereszteseinek egy része Lőrinc pap vezérlete alatt égették fel a várost, kiket Tomory Pál a későbben Mohácsnál gyászos véget ért kalocsai érsek, mint Szapolyay János erdélyi vajda hadnagya üzött el a szomorú romok mellől.

A Szapolyay János és I. Ferdinánd király között vívott harcokban Várad volt a nemzeti király fővárosa, 1538-ban itt kötötték meg a két király között a béke. Várad polgárai elérték azt, hogy két király versengett érettük a haza eme szomorú napjaiban, s mindkettő törekedett megnyerni őket, számukra különféle kiváltságokat biztosítván.

Várad püspöke ekkor a közönségesen Martinuzzinak nevezett Utyesenic másképen Fráter György volt ki ko-

rának egyik legnagyobb férfia. Ez időben terjedt az országban a reformatio, mely míg Fráter György élt, Váradon és környékén nem bírt terjedni.

Szolimán Izabella özvegy királyné által behivatván az országba, I Ferdinánd hadait megverte és Budát elfoglalta. E foglalás következménye lön, hogy több uri család Váradra menekült Buda és Pest iparosai közül is számosan találtak barátságos otthont Váradon.

Martinuzzi 1551. év december 17 én Alvincen meggyilkoltatott.

I. Ferdinánd halála után a reformáció hatalmas erővel tört elő, Varkocs Tamás biharmegyei főispán, maga is az új vallás hive, Váradot ostrom alá vette Izabella királyné illetve János Zsigmond érdekében, feladás folytán be is vette és a Lengyelországból visszatért Izabella 1558 ban Váradot tette fővárossává, a közigazgatást és bírói jog gyakorlását a vármegye vette át egészen, a püspökség és káptalan megszűnt, birtokai korona birtokká lettek, a melyeket még a katolikus Báthoriak is megtartottak. Várad kiváltságos város lett, az egyházi vagyon pedig korona uradalommá alakult. Várad püspökeit ezen időben is a magyar királyok nevezték ki, de székhelyüket 1692-ig nem is láthatták, a váradi káptalan pedig teljesen elenyészett. Váradon Czeglédi György pap vitte keresztül a reformatiót s a váradi zsinat 1562. „Confessio Helvetica“ cím alatt fogadta el az új állást és megválasztotta superintendensnek Melius Juhász Pétert. A négy váradi város: Várad, Olaszi, Velence, Vadkert még állandóan külön állottak, külön pecséttel is bírtak. Ez időben a katolikusok és reformátusok között a hitbéli versengés nem egyszer véres összeütközésre adott alkalmat.

Az 1598-ik év ismét nagy veszedelmet és szomorúságot hozott Váradra. Ugyanis a mondott év szeptember 29-én reggeli 4 órakor Omár basa 48000 emberrel táborba szállt Püspökinél, Váradot ekkor B. Rödern Menyhért tábornok, Nyári Pál és gróf Izoláni János Márk védelmezték mintegy 2000 főnyi sereggel. Október 1 én a török a város körül folyó vizet a sáncokból leereszteti és 2-án megkezdte a vár ostromát. Ez ostrom tart szakadatlanul november 3-ig s miután az egy hónapi

véres ostrom alatt 13000 emberét elveszti, belátva támasza sikertelenségét az ostrom alatt még épen maradt házakat felgyújtatja, s táborát összeszedve november hó 3-án Szolnok felé elvonult.

A várat védők hősiességéről csodás dolgokat jegyez fel a történelem. Megújul az egri hősnők története a váradi vár falain. Egy váradi magyar nő a csonka bástyán követ szór az ellenségre a midőn egy feltörő török katona a vár fokán leszur egy magyar katonát, hogy a félholdat a vár fokára kitűzhesse, a nő felragadja az elesett katona kardját, egyik kezével a követ szórja, másikban a karddal vagdalja őket, míg végre karját átlövik s kénytelen a védő helyről távozni. A vár hős védője Király György kapitány az első sorban küzd a küzdőkkel, míg maga is egy golyótól találva pár napra reá belehal sebeibe. E hősi védelem melyről hazai krónikásaink alig emlékeznek meg, megmentette egy időre Váradot a törököktől, de e győzelem 1300 áldozatba és magyar vérbe került, akik ott fekszenek ma is mély sirhantok alatt, a várban és a vár körül jeltelenül, elfeledve.

Rudolf király ez időben újból megerősíti Nagyvárad szabadalmait és kiváltságait 1600 év március hó 21-én kelt királyi rendeletével. A város újból felépült, megnépesült, hogy 1606-ban ismét falai között lássa Bocskay István hadait. 1618-ban Bethlen Gábor megerősítette a váradi várat, melynek szeglet kövein ma is ott diszlik ez az időszak jelző. A vár megerősítéséhez a templom köveit használta fel, s ezzel a nagyhirű templom eltűnt a föld színéről. II. Rákóczy György halála után, ki a fenesi ütközetben kapott halálos fejszében itt Váradon 1660. június hó 6-án meghalt. Ali basa 1660-ban ostrom alá vette Váradot, ez az ostrom július hó 13-tól augusztus 17-ig tartott, az ostrom alatt a 850 főre tehető védőrséget az asszonyok is támogatták a védő küzdelemben. Negyvennégy napig tartott az ostrom, a védők rohamot roham után vertek vissza, de a tulnyomó erővel szemben midőn a várőrség száma már 300-ra olvadt le, a teljesen összelőtt s lerombolt várat tovább nem tarthatták s Balogh Máté várkapitány augusztus 27-én kitűzette a vártornyára a fehér lobogót,

Várad az ostrom alatt teljesen elpusztult, a főiskola könyvtárával és sajtójával Debrecenbe ment, a megmaradt kevés számú lakosok az ország más vidékeire költöztek el. „Nem hirdette többé semmi — mondja Bunyitay — hogy itt egykor a vallás a hazafisággal, a tudomány a művészettel, karöltve munkált s nagyot és nemeset alkotott.“

1664-ben Rákóczy László — unokatestvére a Váradon elhalt Rákóczy Györgynek — volt az első, a ki Várad felszabadítását megkísérlé. „A szigetvári vértanuk fenséges példája felkelté lelkében s megérlelte azt az elhatározást, hogy megszabadítja védszentjének Szent László királynak városát, vagy meghal érte.“ Május hó 27-én 1664-ben Váradon a pünkösdi nagyvásár állott, török, görög kereskedők s vidéki parasztok sokan jöttek rája, Rákóczy László és társai ez alkalmat használták fel, a városba vezető különböző utakon a vásárra menők közé vegyültek s más kapun el is értek szerencsésen a vár előtti piacra. Itt azonban mielőtt valami kedvező alkalmat bevárhattak volna már lárma esett s a törökök fegyvert ragadtak. Gondolkozásra nem volt idő. Rögtön vagy előre kellett törni, vagy vissza. Rákóczy az elsőt választá. Csapatával megindult a vár felé, maga előtt vágva úte a törököket, hogy a hátukon ő is bejusson a várba. Már közel jár a kapuhoz; ekkor egy lövés dördül el és Rákóczy halálosan találva összeesik. Társai közül vele együtt mintegy negyvenen esnek el, a többiek részint fogságba jutottak részint elmenüültek. De Nagyvárad rab maradt s a pár hét múlva megkötött vasvári béke hosszú időre tartóssá tette rabsága láncait. A váradi vár ostromát, a vár feladását, a várat védők gyászos elvonulását, Szalárdi János egykori hiteles helyi jegyző, ki maga is részt vett a vár védelmében gyönyörűen írja le „siralmas krónika“ című művében. Érdekes történelmi adat, hogy az elbujdoló váradiak nagy része Debrecenbe távozott, ott alapítottak második otthonot s tényleg a tespedő Debrecen melyet a tatárok és törökök dúlásai nem háborgattak és pusztítottak, ez időponttól kezd emelkedni. Biharmegyének, sőt az egész tiszántulnak úgy politikai, mint kereskedelmi

és közművelődési sulypontja, mely eddig Nagyváradra esett, most Debrecenbe költözött. Ide gyült ezentul mint ezelőtt Nagyváradra a magyarság, ide az ipar, ide a tudomány szomjas fiatalság, felvirágoztatva szerencsésen a várost s főképen annak fő-iskoláját, 1660-tól a váradi basának hódolt Biharmegye és a mai Szilágymegye Debrecen városával együtt, a kádi volt a bíró. a török törvény volt érvényben. A lefolyt 32 év ameddig a török uralom tartott a pusztulás és gyász ideje volt.

A váradi pazák névsorát alig vagyunk képesek összeállítani: Szinán pasa ki Vigkedélyü Mihály debreceni főbíró 1661. szeptember 1-én Váradon a vártól Olaszira néző hidfőnél megfojtatta, Piri basa, Husszein basa, ki Olaszi várost nagy tapaszos palánkkal bekerítettte. Kenán basa ki a Körös partján tullevő másik belső kerítést csináltatta. Kucsuk, Hamza, Ali, Jusuff, Abdulati. Váradon fogatta el Thököly Imre hatalmas kuruc vezért a váradi basa ezen szavakkal: „hátra van még a fekete leves.“ A legelső nagyobb szabásu visszafoglalási akció az 1689 ik évben indul meg, midön gróf Badeni Lajos („a török verő“) ostrom alá fogta a várost, de támadása nem járt eredménynyel s ha bár egy szegény Ferenc rendü szerzetes, kit Tüzes Gábor név alatt említ a történelem, az ő műszaki katonai ismereteivel szintén az ostromlók segítségére siet, mégsem bir a vár közelébe jutni. A mai Kalvária hegyen egy ágyutelepet álitottak fel 10 ágyuval és két mozsárral. Hat nehéz ágyuval azonnal megkezdték a tüzelést Olaszira, de az ellenség sem maradt adós, ágyu és puska-tüzzel felelt vissza. Az ostrom szakadatlanul folyt változó szerencsével egész november hó 4-ig s ekkor midön már az idő egyre hidegebbre fordult s az ellenség folytonos bombázással megtörhető nem volt, gróf Badeni csapatainak egy részével szerte szét az országban téli szállójára vonult, ő maga pedig Bécsbe távozott. Így folyt le az egész 1691-iki tél. A város s a vármegye lakói aggódva várták, honnan és mikor jön ujabb segítség. A segítség nem sokáig váratott. A bécsi kormány is megsokalta Várad vivásának hosszadalmasságát. Okos, tapasztalt, de a mellett bátor és tettere kész férfiura akarta

bizni annak vezetését. E férfiú gróf Heissler Donát tábornok volt. Heissler szegény egyszerű szülőkől származott, de nemes jelleme, szolgálati buzgalma s hősiessége megnyitották előtte a fényes pályát. 1683-ban már ezredese és tulajdonosa annak a dragonyos ezrednek, melybe egykor mint szegény ifju közlegénynek beállott. Rendkívüli szerencsével járó emberek — írja Bunyitay — rendszeren nagy szerencsétlenségeken mennek keresztül. Ez a sorsa volt Heisslernek is. Hadi fogságba került, mely tovább tartott egy évnél s végre is egy asszony árán szabadult ki abból s ez az asszony Zrinyi Ilona volt a kuruc királyné, s ráadásul még 7000 aranyat kellett fizetni Heisslerért. Ez az ár nyilván mutatja, hogy mennyire becsülték. Heissler a várost melyet időközben a törökök kijavítottak május 11-én felkérte, azonban a török bizván erejében, mely 2000 főből állott, tagadólag felelt, sőt kirohanással válaszolt. Egy öreg molnár jelentkezett Heisslernél, ki az 1660-as ostromnál is jelen volt és látta hogy eresztik le a Pecepatak vizét a törökök, ajánlatot tett, hogy a várat nagy erősségétől megfosztja. Szavának állott. Ötven dragonyos segítségével május 22-én két nap alatt a vár árka viz nélkül maradt. Az ostromlók ekkor megkezdték a vár falainak aláaknázását s az árok betöltését, földdel, galyakkal. A vár falain mind több rész lett löve. Május hó 26-án egy bomba légbe röpítette a várban levő löportárt. Május 30-án egy elhelyezett akna épen a legnagyobb rész mellett szerencsésen felrobbant s ezzel készen állt az út a rohamra. A rohamot a törökök visszaverték, mindkét részről temérdek vér folyt. Elkövetkezett a június hó 5-ike, Urnapja volt. Ezen napon tette meg előkészületét Heissler tábornok a következő napi döntő rohamra. Ezt észre vevén a törökök aznap déli 12 órakor kitüzik a vár falára a fehér zászlót. A török a megadás feltételeit 15 pontba foglalta, míg Heissler tábornok 4 pontba. A béke pontokat mindkét fél elfogadta s másnap azaz június hó 7-én megtörtént a törökök kivonulása. Ezt a jelenetet örökíti meg falfestményünk a főlépcsőházban. Másnap, vagyis június hó 28 án ünnepi hálaadó isteni tiszteletet tartottak a szabad ég alatt, mivel ez időben egyetlen egy templom sem állt Váradon.

Az öröm Várad felszabadultán országos lett. I. Lipót császár és király az örvendetes esemény örök emlékére régi tallérnagyságu ezüst érmekeket veretett, melynek egyik oldalán Nagyvárad mint török város képe áll, másik oldalán a béke geniusa s a bevétel éve és napja. Ez érmekekből 2 példány a nemzeti muzeumban őriztetik. Heissler Donátot a király grófi méltóságra emelte. Várad a hosszú ostrom alatt csaknem egészen elpusztult, lakosai elszéledtek, Olasziban 114 ház állott, ezek közül összesen 21-ben volt állandó lakos. Velencének, Vadkertnek nyoma sem volt. 1693-ban újra felcsapott a török áradat utolsó hulláma. A nagy vezér, hogy Temesvárt, Borosjenőt és Gyulát megsegítse nagy tömegű tatárhordát bocsájtott az alvidékre, mely azután Biharmegyét egészen elnéptelenítette. Nagyvárad kevés számú lakossága ekkor a kijavított és megerősített várban talált menedéket. Az utolsó török csapatok eltávozása után rövid időre megkezdődik Nagyvárad ujja születése. Az első települők az Olasziban lakó csatárok kivételével azok voltak, kik a katonaság szükségleteit látták el, majd a vár visszavételének hírére Erdélyből Tordáról, Kolozsvárról a kapcsolt részekből, Zilahról, Szilágyosomyórról visszatértek a régi lakosok közül néhányan. Benkovits Ágoston püspök első kötelességének tartotta székesegyházat felépíteni, ez volt a Széchényi téren ma is fennálló kis orosz templom.

A közigazgatás a várparancsnok kezeiben volt.

Benkovits püspök a gymnasium alapját 6000 forinttal a papnövekedt 21 ezer forinttal vetette meg s élete végén a szálla halmon építtetni kezdte a püspöki lakot. Utóda gróf Csáky Imre építtette a Szt-László téri plébániai templomot s befejezte a püspöki lak építését

II. Rákócy Ferenc dicsőséges hadjáratának szálai Váradhoz is elértek. Ekkor a várban báró Löwenburg Frigyes volt a parancsnok ki a várőrséget 1200 ráccal megörösítve, innen tört ki a Diószegnél táborozó kurucokra s ezeknek táborát szétverve, majd katonáival újból visszatért a várba. II. Rákócy Ferenc Szatmárt bevevén, a diószegi vereséget visszafizetendő gróf Bercsenyi Miklóst küldötte a váradí ráccok megbüntetésére. V. Olaszit bevette

s az itt talált rácokat lemészároltatta. Váradnak népe vonzódott a kurucokhoz, s egy Nádasdy nevű polgárt másik két városi lakossal elküldötték Rákóczyhoz pecsétért és szabadalom levélért, meg is kapják a kért szabadalom levelet, azonban a küldöttséget visszatértük után a káptalan udvarbírója elfogatja, pecsétjüket összetöri s mindkettőjüket megbotoztatja. A háboruskodás Rákóczy hada és a várat védő katonaság között egész 1711-ig tartott.

1710-ben a pestis pusztított a városban. A lakosok a borzasztó betegség elől a hegyek közé menekültek. 1714-ben egy akkori összeírás szerint 162 ház állott Váradon, azonban minthogy e házak jobbára a vár körül épültek, a várparancsnok azok lebontását rendeli el, miből az is következtethető, hogy ezek nem lehettek valami nagy épületek.

1714-ik évben a város bírája Horváth Sámuel volt; ki magyarul nem tudott. Horváth Sámuel hivatalba lépésekor az esküt német nyelven tette le. A tanács tagjai nagyrészt mesteremberek voltak, kik neveiket mesterségük után kapták. Ilyen nevek Késcsináló János, Serföző Wolfgang, Köműves Gáspár, Szabó János. 1716-ban magyarul vezették az első jegyzőkönyveket, későbbben latinul, a katonaság és a kincstár azonban németül levelezett. Egészen az 1714-ik évig a város élén álló előljáróságokból nem ismerünk senkit, kivéve Veres Balázst kiról fentebb emlékeztem meg, ki Verböcý hires tripartitumának első fordítója és a magyar irodalom egyik lánglelkű ápolója volt s kinek emlékére most 3 éve egyik utcánkat elneveztük. Az első tanácskozások helye a „Sas“ jegy alatti csapszéknek egy kisebb mellékhelyisége volt, mely helyiséget később takarékosági szempontból bolthelyiségnek adtak ki s gyűléseiket a bíró házánál tartották, majd egy pár év múlva visszatértek oda. 1807-ig a Sas két külön álló épületből állott, ez évben összeépítették a két épületet s huztak reá egy emeletet. 1718-ban találjuk meg az első szervezeti szabályrendeletet, „Városi rendszabás“ czimen, melynek érdekesebb szakaszai következőképen szólnak:

1. pont „A város által elvégeztetett, hogy a tisztviselő ne merjen ok nélkül a sessióból elmaradni, vagy

a bíró engedelmé nélkül a városhól eltávoznl 3 frt büntetés alatt.“

2. pont „A tanácsban megjelenvén, kiki a maga helyére ülven, magát szépen viselje és az előadott tárgyakról lelkiösmerete szerint ítéljen.“

3. pont. „Senki egyik a másikat illetlen szavakkal pénz és hivatal elvesztés terhe mellett illetni ne merészelje.“

4. pont „A feljebb kitett büntetés terhe alatt senki a város titkait kinyilatkoztatni ne merészelje.“

5. pont „A bírói hivatal ezentul semmi pénzbeli manipulációba nem fog ereszkedni, hanem a perceptor fog mindenekről számolni.“

6. pont „Ha valamely polgár a város fundusán levő házát vagy valami ingatlan jószágát eladná, tartozik a város Cassájába minden frttól 3 krt fizetni.“

A városi átíratási illeteket tehát már 200 évvel ezelőtt ismerték.

7. pont „Mennél előbb áristom építődjek a rosszaknak megbüntetésére.“

8. pont „Város Perceptornak és Bor Inspektornak mindenkor tehetős individium és aki a hivatalát érti választasson, hogy a következhető kárt megtéríthesse.“

9. pont „A város dobossának német öltözetje legyen, melyet csak ünnepnapokon és a bíró parancsolatjára fog felvenni.“

10. pont „A hegybíráknak (borinspektor) lészen minden hordótól egy pint bor fizetések.“

11. pont „Az utcakapitányok a káromkodásokra fognak felügyelni s azokat bejelentik, a kik érdemük szerint fognak büntetődni “

12. pont „A város bírájának semmi fizetése se legyen, henem a birságoknak fele legyen a bíróé másik fele pedig a Senatoroké.“

13. pont „Senki télbe 8 órántul estve lámpás vagy világ nélkül 12 kr. büntetés alatt ne merészeljen járni.“

Ezen szabályrendelet évről évre újabb pontokkal bővítetett úgy, hogy a század végén már több mint 80 pontot tartalmazott. Így 1736-ban kimondatott, hogy a városi tisztviselők minden adózás alól kivétetnek.

1777-ben olyan polgárnak, mely mag nélkül hal meg vagy máshová megyen lakni jószágának 20-ad részét a város elfoglalja. 1778-ban a városba telepedni kívánók 12 frtot fiessenek a Cassába. A jórendnek fenntartására minden polgárnak Libellus adatik, melyben a város statútuma és a befizetett adó feljegyeződjön. A magyar, rác és görög nemzet egymás között egyezségekre lépnek, hogy egymás ellen hitbéli gyűlöléssel és üldözéssel nem lesznek, hanem az alkalmas individuumok hivatalokra is alkalmazódnak. A káptalantól helyet kérni a városból való kitiltás alatt eltűntatik. Ezen szabályrendeletben már említés tételik, a cselédügyről, árvaügyről és kihágásokról. Levéltárunk érdekes adatokat tartalmaz azon okmányokról, melyeknek szerkesztése azon időkben a tanács ügykörébe tartozott. Ilyenek a különféle adásvételi szerződések, végrendeletek, boltbérleti szerződések és a különféle büntetések kiszabását elrendelő végzések. Ezen időben vette kezdetét a város szabadalmainak és kiváltságos jogainak kutatása, követelése szemben a káptalannal, már 1714-ben megindítják a polgárok egymás között a gyűjtést, hogy küldöttséget menesszenek Bécsbe a királyhoz.

A kiegyezés a káptalannak 1722-ben megy keresztül, a kiegyezést accorda címén a város akkori jegyzője Lantos János szerkeszté III. ik Károly király a létrejött egyezséget megerősíti. Várad évi 400 váltó forint fizetésének kötelezettsége által mentesült a jobbágyi terhek alól. Ez az egyezés Nagyvárad város fejlődési történetében igen nagy szerepet játszik. Ugyanis mindez ideig a városnak összes jövedelmi forrásait a csekély adók képezték, minden más jövedelem a káptalant illette meg, sőt a káptalan jurisdikciója is megszűnván a város erkölcsi tekintélye is jelentékeny mértékben emelkedett. Ezen egyezésben váltotta magához a város a mészárszék, korcsmáltatás, serház, malom, sokadalom, és heti vásárok tartási jogát. Hogy mennyit ért e jog a mai viszonyok szerint nem is tudjuk értékelni. Így a mészárszék az 1723-ik évben évi 40 frtot a Sas jegy alatti csapszék 2000 frtot, a malom 200 frtot jövedelmezett. Ezen jövedelmek a város kezében folyton emelkedtek a heti vásárok és a sokadalmak (nagyvásár)

az 1762-ik évben 3000 frtot, a serfözés 550 frtot jövedelmezett. 1731 évben a város által felajánlott telken Waroschek Mihály által épített téglavetőt, mert a bérlő nem fizetett s tartozását éveken keresztül téglával rófta le saját kezelésbe vette, kibővítette és évente több mint 200,000 téglát vettetett és azt értékesítette. A városnak ez időben saját kezelésben szőlő telepe is volt, melyen az 1735-ik évben 120 cseber, a reája következő évben már 145 cseber bor termett. Nemes Privilegiumainak Conservatiojá a három francia kulcsokkal járó jó ládát készíttetett, e ládát még ma is őrizzük levéltárunkban. Az 1723. évi 30. t. cz. a kerületi táblát Váradra helyezi, azonban III. Károly királynak 1725. január 30-án kelt rendeletére Debrecenbe helyezik át, okul adván, hogy Váradon alkalmas épületet nem találtak. Gróf Forgách Pál püspök 1752-ben tette le a mai székesegyház alapkövét, a püspöki palotát B. Patasich Ádám 1762-ben kezdte építtetni mostani helyén. 1777-ben Mária Terézia királynő megalapítja a váradi g. kath. püspökséget s Drágossy Mózeszt nevezi ki püspökké. A jogakadémia 1780. november 14-én nyitattik meg. 1782-ben Roth György várparancsnok a helytartó tanács engedelmével a vár közvetlen közelében megengedi házak építését telektaxa (census) kötelezettsége és ama kikötés mellett, hogy az e tben ha a vár mint erősség újból visszaállana a házak kártérítés nélkül bontandók le, a káptalan ezen intézkedésnek ellent mond, a kincstár ezt figyelembe sem veszi, hanem 1792-ben Váralja néven a várral együttesen külön községet alakít s minthogy 1772-ben O'aszi is elválk Váradtól, bevan fejezve Várad szétszaggatása. A káptalan a kincstár ellen pert indít, melyet a perlekedő felek 1857-ben egyezséggel fejeznek be. Az e képen megcsonkított Várad pert indít szabadalmi és kiváltságai elismertetése végett a káptalan ellen, melyet az 1848. évi XV. t. cz. fejez be. 1784-ban alakul Váradon az ev. ref. hitközség. Legelső isteni tiszteletét a Tisza-ház udvarán tartja. Ugyanezen évben itt járt II. József császár és ekkor épült a g. keletiek újvárosi temploma. Ugyanezen időre esik az izraeliták megtelepülése Váralján, a községi ügyek vezetése két bíró kezében van egy keresztény bíró

és egy zsidó bíró. Az első zsidóbíró Sámuel volt a ma is virágzó és köztisztelenben álló Mihelfy család szép apja. 1792-ben a város már oly helyzetben volt, hogy Ő Felsőségének a háború folytatására 30,000 frtot minden Interes nélkül kölcsön adni elhatározta, ha azt szabadkirályi várossá kegyesen kinevezni méltóztatnék Ő Felsőége. 1794-ben a vármegyét két ízben 3—3 ezer frt. kölcsönnel kisegíti. Bár az akkori előjáróságok minden kedvező alkalmat felhasználtak arra, hogy a várost anyagilag megerősítsék mégis nem egyszer jutottak szükös körülmények közé s e súlyos helyzetből kölcsönök útján igyekeztek szabadulni. Így 1735-ben Kaiser István polgártól 100 aranyat, 1756-ban pedig a Forgách püspök fundációjából nagyobb kölcsönt vettek fel. Sőt 1760-ból egy felhívást találunk, melyben a magistratus hözhírré teszi, hogy aki a városnak 10 esztendőre 18000 frtot kölcsön adna, annak annyi időre a Sas fogadója által adatik. 1760-ban, hogy házbértartozásait fizethesse Keserü György kanonoktól 3000 frtot vett kölcsön, 1765-ben a Sas felépítésére a misericordianusoktól 1000 frtot, 1767-ben pedig Andóssy Istvántól 3000 frtot, — kétségtelen tehát, hogy anyagi gyarapodása mellett passivái is szaporodtak. Hogy ezen kölcsön összegek minő nagy értéket képviseltek akkor, s minő nagy volt a város hitele, mutatja, hogy az 1730-ik évben a város elszámolása (így nevezték akkoriban a költségvetést) 4000 frtról szóllott míg az 1785-ik évről ez évi költségvetés már 5249 frtról ad számot. 1787-ben intézkedik legelőször a városi magistratus a város kikövezése végett, miről a mondott évben augusztus 26-áról 331. sz. a. a következő határozat tanuskodik: „Felgyűjtetvén az egész város népét a végett, hogy a ttes nemes vármegyének rendelete szerint az utcáknak kövezettel való meghordásában egyenlő akarattal igyekezzen és concurrályon. Melyben minckutána megegyezett a város népe determináltatott, hogy 4 classire osztassa az egész város népe ideértvén mind a Senatus mind pedig az Electa Communitásban levő urakat is, és a proportione facultatum tartoznak az első classisbeliek hordani 15 szekér követset, a II-ik classisbeliek 12-öt, a III-ikban levők 9-et, a IV-ikbe

pedig 6 szekér követset akár egy nap akár pedig több egymásután követő napokon akár maga akár pedig bérelt szekérral hordassa. 1761-ben a városi levéltárat rendeztetí a főbíró és notáriussal, kiket napi 17 krral delegál. 1787-ben a megye archiviumából a várost illető aktákat átexpediáltatja. 1781-ben a normális iskolát (a régi lebontott Nagy-Teleky-utcai iskola helyén) megnagyobbíttatja s ott muzsika iskolát állít fel. 1789-ben a Director panaszára szigorú rendeletet ad ki, hogy a gyermekeket iskolába küldjék. 1798 pedig a mester legények iskolai oktatását rendeli el. Érdekes és feljegyzésre méltó adat az akkori időkből hogy, midőn az országot ismét ellenség fenyegette a vármegye 1762-ből kelt egy hazafias hangon irt felhívást intézett a városi magistratushoz, hogy kísértse meg a város területén a toborzást. Az első felhívásra a magyarok, németek és rácok közül épen még egyszer annyian jelentkeztek, mint a mennyire a vármegye számitott, s a jelentkezők között elsőek voltak a városi magistratus tagjai Martin András főbíróval az élükön. A XIX ik század Nagyvárad beléletében sok és nagy változást idézett elő, nem nyerte ugyan el a sz. kir. városi címet, de az alföld egyik legtekintélyesebb városáva fejlődött. Ezentul Nagyvárad története örökös harc a földesurral, a káptalannal, melynek uri székét túri, de a mikor a pálinka mérést melyet a polgárok szabadon gyakoroltak, megtiltani akarja, a városi hatóság kimondja, hogy ez a polgárok joga, melyhez nyulni nem lehet. 1800-ban Várad bírása Mitter János és ügyvédje Mittuch Sámuel a város megbizásából Bécsbe mennek, hogy a királynál megsürgessék perük elintézését, mert mint az egykori jegyzőkönyvekømondják a város ama ígèretének, hogy 1000 pozsonyi mérø buzát ugyanannyi zabot és 50 rekrutát adtak eleget tett, hát a király is intézze el a perøket. Ez alkalommal csak annyit nyertek, hogy ezentul a hatóság a választott község tanácscsal együtt intézte a város ügyeit. Az első ujonc jutalékot városunk az 1808. év április havában adta, a városra 3 ujonc volt kivette — a szenator urak azonban csak egyet találtak alkalmasnak egy Szilágyi István nevűt, így tehát épen most 100 éve ő volt a városnak

legelső ujonca. Utcáink rendszeres világítása szintén 100 évvel ezelőtt rendeltetett el, a midőn is egykori jegyző-könyveink tanúsága szerint Rhédey Lajos projektálta, hogy az utcák más városok példájára éjszakánként égő lámpásokkal világíttassanak meg. Erre pedig végeztetett: „Mivel ily még bizonytalan, de amint gondolni lehet, terhes költségnek megszerzése és a lámpásoknak kiállítására s tartására megkívántató fundusnak kicsinálása előrenézvést és meghatározást kíván, főbiró ur és Senator urak deputáltak.

Minthogy a szenator urat kedvező opiniót adtak be, a lámpások fel is állítottak. Maga a világítás aként történt hogy az egyes lámpásokba egy-egy égő poharat valószínűleg olajos mécseset helyeztek el ez volt hivatva a világosságot terjeszteni. 1801-ről feljegyezve találjuk, hogy a hatóság több lembergi és bécsi kereskedőnek rendes piaci áruló helyet jelölt ki. 1803-ban a kofák megrendszabályozására tesznek kísérletet, megtiltván nekik, hogy szerdán 9 óra előtt ne merészeljenek venni, mert a vett jószág contraband alá jön. Az ingatlanok akkori árának tájékozásául felemlitem, hogy 1803-ban a belső piacon egy pincéből, bolthól egy konyhából és hozzátartozó fundusból álló ház debreceni gazdag kereskedő Radl Pál által 1800 frtért vásároltatott meg. A házak átlagos ára különben a legjobb helyeken 400-600 Rfrt. volt. A városnál a műszaki teendőket azon időben egy malom mesterre bízták. Hogy minő kiadások terhelték akkoriban városunkat ennek jelmezésére egy pár adatot sorolok fel: A biró és magistratus választásokkor és a választottak felesketéséért fő tisztt. Thezarovits Gábor plébános urnak 4 Rfrt. valamint a nemes város számára az Buza Dézsma idején vevődik 11 üveg savanyu vizért 8 frt. és 40 krt. fizetődött. Itt ott segélyezésekre is találunk. Így egy bizonyos nagykanizsai nyavalyásnak 5 Rfrt. és az elégett Carnioliai beli knek 10 frtot adtak. Majd az urnapi solemnitás alkalmatosságából 17 Rfrt. és 12 krt, továbbá Pallovits Ferenc gátinspektornak, mert két hosszú esztendőkn keresztül mindig jó számadásokat adott be 20 Rfrt. fizettetett.

Sőt a bankettek fogalma sem volt ismeretlen elődeink előtt, melyről a következő okmány tanuskodik:

Specificatioja azon költségeknek, mely a constitutio-nális conskriptio alkalmatosságával a város részéről adott ebédért tétetett ugymint 24 személyeknek ebédért á 2 frt 30 kr. ezen summához értvén a strázsamestert, kisbirót és a város hajduit is, kik felszolgáltak ebédet és bort kapván in summa 60.—Rfrt.

30 itce ó bor	á 10 kr	. . 5.—	„
20 „ uj „	á 6 „	. . 2.—	„
8 „ veres bor	á 14 „	. . 1.52	„
4 butelia auspruch	á 1.32	. 6.—	„
2 „ Rosolis	2.—	„
1 font piskóta és zvikak	1.18	„
24 findzse kávé	á 10 kr.	. . 4.—	„

summa: 82 Rf. 70 kr.

Az 1802. évi november hó 1-én kezdődött és november hó 26-án befejeződött restauratio rendkívül heves lefolyásu volt. A választást főszolgabíró Santha László és esküdt Szabó urak vezették, a város polgárai jeles számban összegyűlvén. Az elnöki széket a káptalani kiküldött Illési János fiscallis töltötte be. A polgárok 6 egyént ajánlottak a főbirói tisztségre, az elnök azonban csupán egyet volt hajlandó jelölni, mire oly zajongás támadt, hogy 15 hajdut kellett requirálni. Mig végre az elnök engedett s a polgárok jelöltje Woldensteiner János választott meg. A többi állások betöltésénél még élesebb differentiák merültek fel úgy, hogy a választást fel kellett függeszteni. A város sértett jogai orvoslása végett a vármegyéhez folyamodott ez azonban egyebet nem tehetvén azt a tanácsot adta, hogy békésen egyezzenek meg a káptalannal. Így is történt. A magistratus állott a fő és másodbiróból, 12 tanácsból. Az electa cummunitisba 24 tag választatott. Többi hivatalnokai voltak a városgazda, a forspont kommissarius, a taxa inspektor, és a contra-buntio perceptor, 2 vásárbíró, 2 kvártélymester, 2 hegybíró, egy főnotárius, 1 Registrator, 1 exactor, 1 cancellista, 4 utca kapitány, 4 tizedes, 1 strázamester, a hajduk száma 5-ben állapított meg.

Az első és másodjegyzőt, valamint az ancellistát kivéve a többi állások kereskedők és iparosok által töltettek be. Rendes fizetést csak az imént említett 3 hivatalnok élvezett, míg a többiek tiszteletdíjakat kaptak, azonban hogy ez sem lehetett valami magas, igazolja azon körülmény, hogy a tiszteletdíjak összesen 910 Rftra rugtak. Ugyancsak ezen vagyis 1803. évről találjuk az első rendszeres zárszámadást, melyet Dell'Orto Cyprian proventus Perceptor terjesztett elő. Ezen számadásban a bevételi összeg 7691 frt 33 $\frac{1}{3}$ kr-ra, a kiadás 8755 frt 33 kr-ra volt előirányozva, és így maradt super erogatio 1063 frt 59 kr., mely hiány 45%-os közköltséggel fedeztetett. Ezen időben Váradnak 5 u'cája volt, a Sas, Kapucinus, magyar, német és Körözs utca, melyekben 684 lakóház állott. Ezen számmal szemben az 1716-ik évben csupán 164 házat találunk s így 80 év alatt nem kevesebb, mint 520 ház épült. 1803-ban háztulajdonos volt 67', lakó pedig 203, míg 1720-ban ezek száma együttesen csak 216 főre rugott. Rendszeres adóösszeírás vagy népszámlálás ez időben nem eszközöltetvén a lakosok akkori létszámát meg nem határozhatjuk.

1716-ban a magistratus egészben 12 drb. ügyiratot intézett el, ezen szám 1803-ban már 1180-ra emelkedett.

Igtató könyve 1716-tól 1741-ig egyetlenegy volt s így egy negyed század alatt elintézett összes ügyek is egy protocollumban vannak megörökítve.

1804-ben mártius hó 18-án gr. Rhédey Lajos és neje együttesen Váradnak ajándékozzák a Rhédey-kertet s annak fenntartására 6000 váltó forint alapítványt tesznek.

1805. április 18-án Dudek Joachim orvos 20462 frt. értékű vagyonát és ingóságait egy szülde felállítására a városnak testálja.

1809-ben ágostai valláson levő polgárok Bereczky Ferencnek házat iskolának és oratóriumnak 2000 frt-ért megveszik.

1810-ben a Sas Árendátora vitélő Sztárok János táblabíró Ő nagysága volt.

Csesztivó Ferenc nevével először az 1811 évben találkozunk, ki a megszorult városnak 11500 Rf-ot kölcsön-

zött. Ez az egyszerű polgár, mint borkereskedő élt városunkban s 1823-ban összes vagyonát elaggott polgárok menhelyének felállítására hagyta. A vagyon akkori értéke 41368 frt. volt.

1826-ban a tisztviselők eddigi tiszteletdíja megszüntetett s e helyett rendszeres illetmény lett megállapítva. A fizetés készpénzből, szántóföld és széna illetményből valamint terményekből állott. A főbíró évi fizetése 100 frt. készpénz 16 lánca szántóföld és 10 boglya széna volt.

Ezen időben számos sorscsapás sújtotta a várost. Így 1817 március 30-án a Körös és Pece vizei megáradván mind a két városrész igen sok kárt szenvedett mind a két hid megsemmisült.

1828 augusztus 15-én esteli 9 és 10 óra közt borzasztó jégeső elverte a szőlőhegyeket s minden dél felé szolgáló épület ablakait megrongálta.

Az 1829 év július hó 1. napján reggel 4—5 óra és ismét ugyanakkor nap esteli 8—9 óra között igen érezhető földrengés tetemes károkat okozott.

1830-ban nagy marha dög uralkodott. 1831 szeptember és október havában cholera pusztított. De mindezeknél sokkal szomorubb és gyászosabb következményekkel járt azon rémitő tüzvész mely az 1836 év június hó 19, 20 és 21 napján „dühösködött“ városunkban. Az akkori g. kath. káplán öccse egy Gyiresre való nála tartózkodó 16 éves fiú, bátyjának a káplánnak az oláh püspök utcáján levő házában június hó 19-én d. u. 3 órakor bosszúból felgyújtotta a ház elhamvadt erről a g. kath. templom, a Kovács féle ház meggyulván, a tűz átsapott a magyar utcára, innen a kapucinus utcára, elégték a piacon felállított vásári bódék, a Sas utca a Sas fogadóval együtt. Mintha a bösz elem pusztításaitól maga is megijedt volna a tüzvész első napja estéjén adáz munkáját abban hagyta, hogy másnap ujult erővel törjön ki. Ugyanis másnap vagyis június hó 20-án Kromer János asztalos mesternek a Magyar utcán levő házában a lappangó zsarátnok ismét feltámadt s úgy ezen mint a püspök utcájában még 14 ház elégett. Harmadnap pedig ugyancsak a Magyar utcában lakó Szabó András háza gyuladt ki s

minthogy ekkor nagy szélvész is dühöngött a még épen maradt házak nagy része is leégett.

A 3 napos tűzvész csak a ma Teleky és Körös-utcákat kímélte meg. A borzasztó tűzvész 178 polgár házat hamvasztotta el s ugyanannyi polgárt juttatott koldusbotra. Hogy a tűzvész ily borzasztó pusztításokat vihetett végbe, azt könnyen megérthetjük, ha olvassuk, hogy tűzoltó szereink azon időben 2 vízi puskából 8 vízi szekérből 4 kézi vízi puskából 4 vashorogból és 3 ócska vászon vederből állottak. Az előző évszázadok tatár és és török dúlásait most a bős elem vette át s újból hozzá kellett fogni a felépítés keserves és költséges munkájához. Biztosításról még ezen időben szó sem volt, egyedül a város biztosította épületeit s így a leégett „Serház“ és „Sas fogadó“ után 4700 frt biztosítási összeget kapott. Ily szomorú és reménytelen állapotban, hogy polgáraink házaikat ismét felépíthessék és tűzhelyeikhez vissza térve műhelyeiket berendezhessék előljárásunk első dolga volt kölcsön után nézni. E célból — mondja az egykori jegyzőkönyv — rendes agensei közbenjöttével Pesten és Bécsben tétetett kísérleteket, miután azonban a városunkat ért súlyos csapás híre időközben mind a két helyre érkezett, hitelünk megrendült s kölcsönt nem kaphatánk. Majd a T. Karok és Rendekhez intézett előljárásunk többrendbeli kérvényt, azonban ennek sem lett foganatja. Herceg Batyhányi Fülöp küldött 400 frtot, míg a városok közül egyedül Kolozsvár sz. kir. város sietett segítségünkre 487 frt. adományával. Ily viszonyok között már már minden reményüket elvesztve Gróf Rédey Ádám belső titkos tanácsoshoz fordultak segélyért. És a nemesen érző gróf e szavakkal: „Szerencsésnek érzem magamat, hogy szerencsétlen polgártársaimon segíthetek“ 100,000 frt. kölcsönt bocsájt azonnal a város rendelkezésére, mely összegből 30,000 frtot az előljáróság első segélyképen azonnal kiosztott, 70,000 frtot pedig építkezésekre folyósít. A kölcsönösszeget a nemes gróf további 20,000 frttal felemeli.

Talán egyik legszebb de egyszersmind legszemrehányóbb okmány a levéltárunknak az a jegyzőkönyv illetve kö-

szönő irat, melyet előljáróságunk a nagylelkű grófhoz intézett, mely okmány egyszersmind figyelmeztető reánk az utókorra nézve, mert ebből kiolvassuk, hogy akkori előljáróságunk végrendeletszerűleg meghagyja az utókorra, hogy a nemes gróf nagylelkűségét „szájról szájra“ kapott értesítésénél fogva hirdesse, emlékét örökidőkre fenntartsa, mert e város — szól az egykori jegezőkönyv — ha a kölcsönünk már beállítva is léssen, a hála adójával Excellentiadnak örökre lekötelezettje maradand.

S a hálás utókor még a nevét is elfelejtette rövid 68 év alatt.

Ezen időponttól kezdve Előljáróságunk egészen az ujja-építés nagy és nehéz munkájával volt elfoglalva s dicső szabadságharcunk hajnalhasadásig nem is történt lényegesebb esemény városunkban. A nagy és dicső napoknak első vivmánya az 1848. évi XXIV. t. c. közigazgatási életünket alapjában megváltoztatja s Szemere Bertalan első belügy-minister sebes postán érkezett küldönccel május hó első napjaira elrendeli a tisztujító szék megtartását.

Az első tisztujító szék május 29-én lett megtartva Bende Péter polgár elnöklete alatt s első polgármesterré közfelkiáltással ugyancsak ő választatott meg. Főbíró lett Mallász József, Kapitány és első tanácsnok Mütter Ferenc, második tanácsnok Takácsy János, harmadik t. Verbélyi József, negyedik t. Del'Ortó Károly, ötödik t. Koszta Döme, hatodik t. Balló János, hetedik t. Csathó Gábor, nyolcadik t. Hajnal István, esküdtjegyző Sztupa Mihály, tanácsjegyző Mezey Mihály, főügyvéd és főszámvevő Hajdu Ferenc, alügyvéd Bende László, levéltárnok Erdélyi László, kapitányszéki jegyző Gyöngyössy László, házi pénztárnok Farkas István, sebész Bakacs Sándor, vásárbíró Magyar István és Markuc Ferenc, biztosok Széles György és Milye Dániel, szállásrendező Paksy János.

Egyidejűleg a város lélekszámához arányítva egy 62 tagu képviselő testület megválasztása céljából a Magyar, Német, Pece és Körös utcai kerületekben a szavazatok összeszedése végett négy bizottságot neveztek ki.

Uj alapokra fektetve, békóikból felszabadítva, uj kedvvel fogott a tisztikar munkálkodásához Ez évben válasz-

totta meg Beöthy Ödön Biharvármegye főispánját a lánglelkű hazafit Nagyvárad város diszpolgárává.

Az 1848-évi V. t. c. Váradot és Olaszit egy választó kerületté alakította, minek folytán Várad és Olaszi egyesült. első képviselője Szacsvay Imre volt.

Váralja és Velence a bihari választó kerületbe osztatott be. 1848-ban Várad a dicső honvédelmi harc felszerelési műhelye és raktára volt. A hadügyminister Biharmegyéből 1200, Nagyváradról 31 nemzetőr kiállítását rendeli el. A vár s 3000 frotot ajánl fel a haza oltárára. Függetlenségünk kikiáltása a városban kimondhatatlan örömet kelt, erről tanuskodik az a tanácsi jegyzőkönyv, melyet 1848 mártius hó 23 án Bende Péter elnöklete alatt vettek fel, ez alkalommal az előljáróság kimondotta a nemzetörség azonnali felállítását, s fővezérül a hazafiságban rendithetlen polgárt Beöthy Ödönt választotta meg, ki is a nép előtt megjelenván megesküvék, hogy a szabadságot, rendet, személy és vagyonbiztonságot, életével vérével kész megvédemezni, s Bende Péter polgármester a nép ezreinek örömrivalgásai között tüzi a nemzeti színű szallagot mellére. Példáját követik Szlávay László kir. tanácsos és Sánta György másod alispán s a nép örömkönnyek között szemlélője e szép jelenetnek s ez időponttól kezdve mindenki nemzeti színű kokárdát visel ruházatján.

A közös veszély hírére Nagyvárad is megmozdul. 1848. október 3-án Bende Péter polgármester és Hódosy Miklós királyi biztos elnöklése mellett népgyűlést tartanak, melyen a város lakosainak rendithetlen hazafiságáról tanuskodó határozatokat hoznak. E határozat 2-ik pontját örök emlékezet okául ide iktatom: „ha a megtámadott haza, főleg a város oltalma általános felkelést igényelne s arra bármely jeladás által felhivatnak, az esetre polgári legszentebb becsülete alatt magukat kötelezik, hogy egyesült erővel a harc mezejére kiállanak, azokra pedig, akik azt netalán tenni vonakodnának a becsstelenség bélyegét ütven, nem honpolgárának, hanem elfajult s szabadságát felfogni nem tudó gyávának tekinti.“ A további teendőkkel tanácsjegyző Mezey Mihályt bizta meg, kinek mind hazafiui buzgóságától, mind erélyességétől a nép méltán várja, hogy

Erdélyi Magyar Adatbank – Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság
 a közbizodalomnál fogva a reá ruházandó rendeltetésének
 kellőkép megfelel.

A híres 3-ik zászlóaljban 150 nagyváradi fiu harcolt a szabadságért, tisztán váradi fiukból alakított a 25-ik honvéd zászlóalj. A dicső szabadságharc alatt megfordult városunkban a szabadságharc egyik legnagyobb alakja Bem tábornok, ki 1848 december 6-án városunkban megszállott s itt adta ki híres kiáltványát a lázongó nemzetiségiekhez s innen sietett Erdélybe a főhadvezetőség átvételére.

1848. június hó 18. és 19 ikét városunkban töltötte szabadságharcunk lánglelkü apostola Kossuth Lajos is, ki Erdélyi Vazul akkori román püspök Szt. László-téri palotájában szállott meg. Ezen utazásának főcélja volt a P. Szent Márton határában létesült löpörgyár és a várban felállított gyutacsgyár, valamint a hadfelszerelési raktárak megtekintése. Ezen alkalommal hazánk nagy fia több polgári családnál tett látogatást, így egyebek között Mezey Mihály kir. közjegyző hasonnevü édes atyját és városi főpénztárnokunk szüleit Hegedüs Imre néhai édes atyját is meglátogatta s a látogatás emlékére a Hegedüs csaiádnak mellszobrát ajándékozta. Ugyanezen alkalommal Mezey Mihályt egy szivarral királta meg, mely szivart ennek fia mai napig is őrzi mint drága ereklyét. Itt járt ez időtájt szabadságharcunk egyik gyászos alakja Paskievics Ervin gróf is az orosz hadak fővezére, valamint Görgey tábornok a gyászos világosi fegyver letétel után.

Vértanuinink közül Szacsvay Imre 1849. október 24-én szenvedett dicső halált, nagy szülöttünk Nagy Sándor tábornok az aradi golgothán adta ki nemes és nagy lelkét s a távoli földön született, szabadságától megfosztott testvér nemzet fiatal szülöttje Rulikovszky Kázmér lengyel dzsidás százados 1849. augusztus hó 28 án szenvedett szabadságérzetéért Nagyváradon vértanui halált s apáink porai mellett nyugosza örök álmát.

Az abszolút korszakról kevés feljegyezni valónk van. 1850 ben a hatalom szava egyesítette a városokat Nagyváraddá s 1854-ben az ideiglenes főtörvényszéket Debrecenből Nagyváradra helyezték át. Az abszolút korszak első kinevezett polgármestere Bölönyi Menyhért volt, ki azonban

sem eléggé lojjális sem eléggé erélyes nem volt, helyette tehát a helytartósági főnök Csorba Jánost nevezte ki. Neki legelső dolga volt, hogy Vattmann József kormányzséki tanácsost Kraunhof János altábornagy kerületi parancsnokot, Döry Gábor főispánt, Tormássy Jánost, Pauli Vilmost, és Ravazdy Istvánt diszpolgárokká választatta.

Ezen év aug. 13-án ismét nagy csapás érte városunkat a mondott napon ugyanis egy nyári záportól a körös anynyira megáradt, hogy Olasziban, a jelenlegi ezredévi emléktéren medréből kitört s nem kevesebb, mint 555 házat döntött romhalmazzá. Ingóságokban és jószágokban a szenvedett kár 166.000 ezüst frtra becsültetett. A szerencsétlenség közvetlen okozója azon körülmény volt, hogy a fapiac a mai reáliskola helyén volt s az ott kötve levő tutajokat a megdagadt körös hullámai elszakították s a Szt László téri hidnál feltorlaszoltak s a víz medréből kicsapott. Az Orsolya zárda fő-utcai templom falán ma is látható a tábla, mely az akkori vizmagasságot jelzi. 6475 ember lett hajléktalanná. Azonnal megindult országszerte a segélyakció, maga a király járt elől jó példával, ki 8000 frtot küldött az árviz károsultaknak a kormány 5000 frtot. Segélyt nyújtott Szaniszló Ferenc püspök, a káptalan, a város maga 30000 frt. kölcsönt vett fel s azt a segélyre szorulóknak kiosztotta. A kormány azzal mutatta ki jóindulatát a város iránt, hogy jöllehet magánosok a bor és huszfogyasztási adókért 25000 frt haszonbért ígértek azt mégis a városnak adta ki 18000 frtéért. Későbbi polgármesterek Takács Arnold, Lázár Mihály, Stettner Lajos, Topercer Ödön.

1861 január 21 én lép a polgármesteri székbe Lukács György s ugyancsak ő a március hó 21 én megejtett első képviselő választáson egyhangulag képviselővé választott.

Az 1861 május hó 18 iki közgyűlésen jelenti be a polgármester gróf Teleky László halálát, mire a város elhatározza hogy a temetésen küldöttségileg vesz részt fájdalma jeléül 2 héti gyászt rendel a munkásokat felhívja, hogy filléreikből gyászlobogót készíttessenek s a kishidnál az alatt sorakozzanak s onnan vonuljanak a Nagy-Német-

utcán a református templomba gyászszitoni tiszteletre. Ekkor nevezték el a Német utcát örök időre Teleky utcának. A polgármesteri teendőket ez időben, minthogy akkoriban a képviselői állás a polgármesteri állással nem volt összeférhetetlen, Tarr Imre tanácsnok, helyettes polgármester látta el.

Az alkotmány helyreállítása után 1867. május 15-én volt az első tisztújítás, melyen ismét Lukács György választott meg polgármesternek. Az akkori választásnak egyetlen élő tényezője él tudtommal körünkben, Szmekta György thb. tag, ki az akkori választáson V. Olaszi városrészre mint szavazatszedő bizottsági tag szerepelt. (Ekkor még a képviselő testület megalakítva nem lévén, a város 478 szavazattal bíró polgára választotta a városi tisztikart).

Lukács György polgármester 1875-ben a belügyminiszteriumba hivatván meg, 1875. évi november hó 11-ik napján örökebe Sal Ferenc lépett

* * *

Jelentésem végére értem tekintetes törvényhatósági bizottság, ezen időponttól kezdve a mai ünnepélyes pillanatig nincs mondani valóm, nem mintha e három évtizednek nem volnának feljegyzésre méltó eseményei, sőt ellenkezőleg e kor a vagyonsodás, a megerősödés a függetlenítés dicső korszaka, de hallgatok, mert e három évtized történelmét a jelen nemzedék alkotta, átélte s végig küzdötte, nem szólok, mivel az én tanítómasteremnek e város élén negyedszázadnál több időt eltöltött férfiúnak ténykedései, önzetlen munkálkodása nyitott könyv a város polgárai s a tekintetes Törvényhatósági bizottság előtt, s ma már meg nem támadható igazságként áll előttünk az a tény, hogy ő rakta le a szilárd alapot a melyen szeretett városunkat tovább fejleszthetjük, s az ország vidéki városai között kifejlődött óriási versenyben az első helyek egyikét biztosíthatjuk számára.

E nagy és nemes törekvés lelkesítette utódát dr. BULLYOVSKY JÓZSEF-et is, ki e nagy mű létrehozásának előmunkálataiban is fáradhatatlan buzgalommal dolgozott.

S most méltóztassék még megengedni, hogy új városi szék-házunk építési történetet egy pár sorban ismertessem.

Az új városháza felépítéséhez az első nagyobb lökést a kir. táblák decentralizációnak keresztül vitele adta meg. A volt kétmeletes városháza ugyanis a kir. táblának adatván át használatra az itt elhelyezve levő közigazgatási hivatalok kiköltözködtek, így a rendőség az 1891-ik évben a régi serház épületbe, a városi adóhivatal a fő-utcai régi városházába, a mérnöki hivatal, a tisztí ügyészség az Apolló épületbe költözött. A széthelyezés folytán a város minden egyes polgára, de különösen a város egyeteme a törvényhatósági bizottság érezte, hogy ezen a tarthatatlan állapotokon mielőbb segíteni kell. Boldogult emlékű főmérnökünk 1895 június 11 napján iktatott beadványában a tisztviselőktől illetve ügyosztály vezetőktől bekért adatok alapján megteszi előterjesztését a városháza felépítésére, építési helyül a régi reál és községi iskola helyét jelöli meg, mely telekrész 6371 négyszögmétert tesz ki, az építési költségeket 800.000 koronában irányozza elő. A szépítési és közlekedési szakbizottság 1895 július hó 20-án a pénz és gazdaságügyi szakbizottság 1895 október hó 18-án foglalkozik a főmérnök beadványával s mindkét bizottság az építési ös-zköltségeket 700.000 koronában állapítja meg. A városi tanács 1895 évi november 11 iki ülésében foglalkozik a városháza építési kérdésével s ezen ülésből kimerítő részletes jelentést terjeszt a törvényhatósági bizottság elé. A törvényhatósági bizottság 1895 november 14-én tartott közgyűlésében tárgyalja a tanácsi javaslatot s az építési programot elfogadva megbizza a tanácsot, hogy a 700000 koronában megállapított építési költségre való tekintettel készítendő tervekre pályázatot hirdessen oly módon, hogy a 3 viszonylag legjobb pályaműre 6000—4000—2000 koronás pályadíjat tűzzön ki, pályázati határidőül 1896 március hó 31-ik napját állapítván meg. A pályatervek megbirálására a polgármester elnöklete alatt kiküldettek Papp János v. tanácsnok, Busch Dávid főmérnök, Ragány János főszámvevő, Bozóky Béla, Knapp Ferencz, Száhlender Károly, b. tagok, Steindl Imre műegytemi tanár és Ybl Lajos műépítész.

A kifűzött hatáidőre összesen 9 pályamű adatott be, melyek azonban az építési költségek túllépése miatt a pályázati feltételeknek nem feleltek meg s így a pályadíjak nem is adattak ki, azonban 4 pályamű egyenkint 2000 koronával megvételre ajánltatott a közgyűlésnek. Ifju Rimanóczy Kálmán, mint a „Patricius“ jelligéjű terv, Hübner Jenő mint a „Városcimer“ jelligéjű terv Jaumann Benedek, mint a „Szent László“ I. jelligéjű terv szerzője terveiket a kitett árért a város rendelkezésére bocsájtották, ellenben Láng Adolf a Szent László II. jelligéjű tervét csak kikötések mellett volt hajlandó átengedni, mely kikötéseket azonban a törvényhatósági bizottság el nem fogadott.

A városház építő bizottság 1898 június hó 27-én tartott ülésében elhatározta hogy javasolni fogja miszerint ifj. Rimanóczy Kálmán a megvásárolt tervek egybevetésével bizassék meg egy új terv készítésével. ifju Rimanóczy Kálmán a megbizatásnak eleget tett terveket készít, azokat díjtalanul a város rendelkezésére bocsátja, e tervek a belügyminister ur által jóvá is hagyattak. A törvényhatósági bizottság határozata alapján a tanács az árlejtést kiírta, melyre pályáztak: ifju Rimanóczy Kálmán, Sztarill Ferenc, Guttmann József, Incze Lajos és társa, Ländler Ferenc. A kivitellel mint legelőnyösebb ajánlattevőt a törvényhatósági bizottság ifju Rimanóczy Kálmánt bizta meg, s vele a szerződést meg is kötötte. Megalakította a városháza építésére a felügyelő bizottságot, melynek tagjai lettek a polgármester elnöklete alatt Bozóky Béla, Szablender Károly, Pekanovits Imre, Hlatky Endre, dr. Hoványi Géza, dr. Döry Ferenc, Sulyok István, dr. Vucskics Gyula, Sztarill Ferenc, Károly Irén, Köblös Ferenc és Weiman Béla thb. tagok, Dus László, Komlóssy József, Darvassy Lajos, dr. Grám Károly, Bordé Ferenc, Gerő Ármin, Busch Dávid, Ragány János és Hegedüs Géza v. tisztviselők, a jegyzőkönyvi teendőket Csordacsics Ferenc v. építőmester végezte.

A régi reál és polgári iskola épületeinek lebontását vállalkozó építész 1901 október hó 21-ik napján kezdte meg az alapozást 1902 február 26-án. A tisztán műszaki dolgok elbírálására és felügyeletére az építési bizottság saját kebeléből egy szűkebb körű tisztárszakértőkből álló

bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak a város főmérnöke, Szahlander Károly, Bozóky Béla, Guttmann József, Pekanovits Imre, Sztarill Ferenc, Köblös Ferenc és Weimann Béla s a bizottságba meghívott Varró Domokos kir. főmérnök.

A nagybizottság 22, a szűkebb körü pedig 12 ülést tartott s lelkiismeretes, önzetlen odaadó munkásságával oda törekedett, hogy e nagy mű czélszerűség, tartósság és csin tekintetében minden kívánalomnak megfeleljen, feladata könnyű volt, mert a mű tervezője s vállalkozója maga is egész lelki erejével és tudásával oda törekedett, hogy szülővárosának maradandó örökbecsű művet alkosson. Az építés tartama alatt nagyobb szabásu eltérés az eredeti tervektől csak három esetben történt. Így az eredetileg laposan tervezett utcavonal felőli fedélrészek „Mansard“ alaku tetőszerkezetre változtattak, a nagy terem kibővített s a torony magasabbra vétetvén, annak felső befejező része, homokkő helyett minden idő viszontagságainak ellenálló kemény kőből készítettett. Mindezen változások a törvényhatósági bizottság határozatából történtek s a többlet kiadások a megtakarítások, illetve engedmények terhére irattak elő. Az építő munkálatokkal kapcsolatos összes munkákat nagyváradi iparos mesterek és munkások készítették. A nagyterem berendezését nyílt pályázat útján szintén ifju Rimanóczy Kálmán készítette és pedig helybeli asztalos gyárában, elismerést s becsülést szerezvén a helybeli asztalos iparnak. Az összes hivatalos helyiségek uj butrait Kovács Kálmán, Széles Sándor és Preisz Mihály helybeli jónevű iparosok teljes megalégedésre készítették. Az összes helyiségekben a villanyvezetékeket Ganz és Társa budapesti cég, mint legelőnyösebb ajánlattevő rendezte be, a világító testeket a főcsillárral, kandelláberekkel és falikarokkal együtt a budapesti lámpa- és fémáru gyár r. t mint legolcsóbb ajánlattevő készítette és szállította izléssel, csinnal, teljes megalégedésünkre.

A toronyórát a helybeli jónevű Daday czég utóda, Mezey Dezső toronyórás készítette. A közgyűlési terem csillár felhuzója szintén helybeli készítmény, Tátray

Sándor lakatos mester műhelyét dicséri. A lépcsőház és közgyűlési terem falfestményeit a budapesti Zótz-féle mester iskola egyik tanára Udvary Géza festőművész festette. Az új székházba a mérnöki és tiszti ügyészi hivatal 1903. október 24-én, adóügy és katonai ügyosztály november 23-án, a rendőrség november 28-án, a gazdasági tanácsnok, anyakönyvi hivatal, közigazgatási iroda, levéltár és árva szék december 2., 3. és 4-én, a polgármesteri iroda, aljegyzők december 7-én, a polgármester és főjegyző december 9-én költöztek át.

A legelső polgári esketés december 20-án, az első bizottsági ülés és pedig a színügyi és villamos-világítási bizottság december 21-én, az első tanácsülés pedig december 23-án tartatott.

* * *

Szerény igényű fejtegetéseimnek legvégére értem s befejezésül idézem a tek. Törvényhatósági bizottság egyik fényes tollu és ékesszavu tagjának a városi székház alapkövének letétele alkalmából írt következő sorait :

„A mi városunk új háza legyen a haladó, javuló, szépülő új világnak üdvöt adó meleg háza. Tartsa meg a régi világ erényeit, alapja, fala, teteje legyen erős és diszítse fel az új világ izlésével, töltsse meg a humanizmus erényeivel.

Legyen a polgárerények temploma, hirdessenek benne igaz hitet, egy hitet, az emberszeretet áldásos evangéliumát.

Az ige váljék testté, ne legyen éhező, elhagyott, jofosztott, igaztalan előnyt élvező, vagy hátrányban sinylődő ember, minden jogos óhaj találjon jóságos meghallgatásra, mindenki jogos bizalommal lépjen be eme új falak közé, senki se távozzon igazságos orvoslás hiányában.

S a kik bennet vezetendik a köznek életét, legyenek gondolkozó, érző a haladás eszméi iránt fogékony szabad szellemű egész emberek. Értsék meg a fejlődő élet igényeit,

s igyekezzenek minden jóakarattal és képességükkel arra, hogy a közéletet a világosság jegyében vezessék, hogy ne csak szép, de jó is legyen ez az új világ, s ne csak a ház legyen új, de a benne élő szellem is.

Majd aztán, ha az új kövek beszélnek erről beszéljenek, ezt hirdessék s szavuk legyen igaz és áldás.

Nagyvárad 1912.

XVIII. évfolyam 53. szám.

Szerda, március 6.

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:
A kiadvány évi ára: — 10 kor
Féléves ára: — 6 *
Hátrébb küldve: — 20 kor
Féléves ára: — 12 *
Tulajdonosi ár: — 24 kor
Féléves ára: — 6 *

TISZÁNTUL

POLITIKAI NAPILAP

Regisztrált minden nap a helyi és
külső híradások naponta kiadásával.
Szerkesztő és kiadó: Dr. J. Károlyi,
Nagyvárad, Apáczai-utca 3.
A kiadványt kiadó: Károlyi János,
Nagyvárad, Apáczai-utca 3.
Hirdetéseket és hirdetőket
kiadó: Károlyi János, Nagyvárad, Apáczai-utca 3.
Nyomtatás: Dr. J. Károlyi.

Válsághírek.

A politikai helyzet **Auffenberg** közös hadügyminiszternek szokatlan fellépése következtében komolyra, válságsóra fordult. A pórtartalékok behívásának ügyét a Bilinski-féle formulát megőrizve, **Auffenberg** gróf miniszterelnök között annyira kitérődeli a helyzet, hogy egyáltalán maradhatalom. Prágai papok **Auffenberg** bukását befejezetnek tekintik, sőt **Rutikov** tábornok személyében utódját is megjelölik, — ezzel ellentétben bécsi lapok a magyar kormány bukását jövendölik. Tegnap a bécsi Reichsrathban is szóba került a magyar válság ügye. A válságnak ma lesz állítólag a kritikus napja, melyen **Khuen-Hédervary** ismét Bécsbe megy. Delelőt **Apponyival** és **Andrássyval** tárgyalni a formula ügyében, deután minisztertanács volt a ennek határozatala mely a kormánytönelök a király elé. Az ország népe pedig szorongva várja a király döntését.

Nyílt levél

nagyságos Rimler Károly urhoz,
Nagyvárad város polgármesteréhez,
írja **Smetek L. Ödön,** a premontrai főgimnázium igazgatója.

Három nappal ezelőtt szerencsétlenül engem Nagyságod azzal, hogy a vezetésem alatt álló főgimnázium egy némely ügyéről jóskaratulag beszélgetett velem. Többek között szóba hozta azt is, hogy az állami főgimnázium fellállításának, illetőleg szervezésének a kérdése most már oly annyira közkiváncságnak lett, hogy az illetékes körök e kiváncságot teljesítése elől nem zárkozhatalnak el. A hely és az idő e beszélgetésünk alkalmával nem volt alkalmas arra, Nagyságos Uram, hogy én akkor mindjárt bővebben kifejtethetem volna erre a dologra vonatkozó szerény nézeteimet. Engedje meg hát ezért Nagyságod, hogy most a nyilvánosság előtt mondjam el azt, hogy mit gondolok én és mit gondol velem együtt a nagyvárad premontrai főgimnázium tanártestülete ennek a kérdésnek az érdeméről.

Legelőször is azzal szeretnék tisztában lenni, vajjon az egész város körzónegének általánosan érzelt és ki is fejezett óhajlása-e az állami főgimnázium szervezése, vagy pedig egy kis töredéké, még pedig a fiatal elemelétől többet váró, de kiváncságot teljesítésében sokszor keservesen csatlakozott szűk kiváncságra csak? Mivelvált, hogy ez ideig sem a sajtóban, sem a legilletékesebb

formóban: a kétörvényhatóság tanácskozó tervében nem olvastam, illetőleg nem hallottam ennek a kiváncságnak hivatalos alakban való megnyilvánulását és így okvetlenül arra kell gondolnom, hogy igazán csak a parciális érdekek szava jutott el Nagyságod füleibe.

De tegyük fel, hogy ez a kiváncság csakugyan közömbös, a melynek írásba foglalás és minden oldalról jól megokadalt megnyilvánulása szép memorandum alakjában már Nagyságod íróasztalán hever a tanácsozó áttalaladó kézjeggyel szignálva; ebben az esetben kérem Önt, Nagyságos Uram, hogy mielőtt kiadná a kezéből ezt a fontos okmányt, hallgassa meg az én csekélységemnek, mint valamennyire mégis csak illetékes faktornak, az ügy érdemét érintő véleményét is.

En két esetben látom be az állam szervezésében megalakítandó új középiskola szükségessé voltát. Az első okot, a jelenlegi iskola tulságos zsufoltóságának megszüntetését magam is radikális oknak és önműt érvnek tartom az esetleg életbe léptetni óhajtott új iskola mellett. Igen ám, de tudok egy jó módot az osztályok zsufoltóságának megszüntetésére, az osztályok számszámát pörbuzamosítással való szaporítása útján. Ehhez a szaporításhoz csak hely és személyzet kell; meg lenne mind a kettő az én projectumom megvalósításával. Helyiséget bőven kapna a főgimnáziumot ez időszert még fenntartó premontrai kanonokrend, ha a kir. jogakadémiait kitéleptének a jelenlegi helyéről. Még ennek a kitéleptetésnek a könnyű módját is megjelölöm.

Van városunknak egy igen szép utcája, **Sal Ferenc** nevérol nevezik ezt a boulevardszerű szép utcát. Annak az elején, ott a **Pista-szobor** közelében áll egy fágas, kényelmes ház, gyönyörű kert vanzi körül; termel nagyok és világsok; utca zaja sem az első, sem a hátsó oldalán nem zavarja ott a csendet és a nyugalmat. Erre a szép házra kétéltű sasos címert tettek és azt írták alá: **K. u. k. Truppen Spital** és benne beteg katonákat gyógykezelnék. Szóval a katonai kórház épületére gondolok, amelyrol amugy félfüzet azt hallottam, hogy a város falain kívül helyezendő intézmények közt sorozta ezt is a többi közt a Nagyváradtól insugurált városrendező politika. Milyen kitűnő helye lenne ez a kir. jogakadémiaint!

Az állam semmiesetre sem károsodna, ha az igen sok költséggel járó új iskola szervezése helyett meglehetősen szűken juttatott államszegély megállítása mellett a premontraieknek adná azt a jogakadémia áthelyezésével megüresedő épületszarnyat és alkalmat adna ennek a

hazafias kötelezettséget mindenkor leliismeretesen teljesítő rendnek, hogy iskoláit a már eddig is megkezdett modern irányban fejlessz, osztályi számát a kiválómnak megfelelően szaporítsa és a jövőben sok szűlőt megmenten **Heraklesnek** a választalon elajzított szerepe betulalástól, kitélyek közét helyezettől az irányban, hogy lát a katolikus vagy az állami iskolás adja-e?

Amint én ismerem az iskolafenntartó rend főpajjának az áldozatkészségét, biztosan mondhatom, hogy ő a rend szervezésének szaporításával és az újabb terheknek magára vállalásával is szívesen áldoz annak a megsztos ügynek, a melynek előbbrevitele egyfajta fődája és rendeltetés volt és lesz is mindig a fehérpapok kiváltásának rendjének.

A közömbös másodikkal forrás az lehet, hogy sok zűlő hajvja a kor divatos áramlatától előrt és különösen a szocialista gyűléseken hangzotlatott jel-szóra, amely kimondta (éppen tegnap is hangos szóval hirdette), hogy ki kell venni az ifjúságot a hivatalos iskolák hullító papi nevelése alól. Csodálatos, hogy ezt a hangos írást a mi iskolánk egyik volt tanítványja hirdette, akit család tradíciók kötnék — ha nem is érezném az emberi szív egy legzsebb mulomvánság, a halának megnyilatkozását bennejeében — iskolánk padjához.

Nos hát, Nagyságos Uram, igen szépen kérem világsította fel az ifj. gondalmederben mozgó töredéket, mert hála Istennek, a 3000 ember ama kiáltása, hogy *»le a csudásokkal!«* csak a töredék szava volt más 60000 lakos békes csendjével szemben; mondja még meg nekik Nagyságod arról a fényes polcrol, amelyre Önt szintén a népbűltő papok iskolájában szertelt jolpus tudása és az ott kialakított katói jelölés emelte, hogy az állami iskolák épp oly tanítaterv szerint taníjják és nevelik az ifjúságot, mint a papok kezén lévő hivatalos iskolák; hogy ott is anvoy a gond a vallás tanainak megértésére és épp oly a valóságos ellenörzik a hivatalos kötelezőleg teljesítését, mint a felekezeti kedőnek hirtellett szerzetes iskolákban, egy Székely Ferenc, egy Hazai Samu, egy Hóványi Géza és egy Rimler Károly került útváltalon tisztelt és becslélt egyénység gyantán a közélet forrámra.

Azt se hallgassa el Nagyságod, hogy országunk állami főgimnáziumaiban és főreiskoláiban majdnem anvoy az igazgatók felügyelők és az államot dőltől bitantandóknak vezetőse alatt alkult kon-

gregatiók száma, mint a perhorreszállt szerzetes iskolákban.

És ha mindereket elmondta Nagy-ságod a *Köszönet* beszédeiről, akkor talán megelégszenek majd ők a helyben már úgy virágzó főreáliskolával, a melyben a nyolcvéves kor után lehetőleg latin nyelvi kiegészítő érettségi vizsgálatlan szent megnyerhetik az illetők az egyetemre való bejutás utóéletét.

Tisztelettel jegyeztem a nevemet a Nagyságodhoz írt levelem elejére; eme tiszteletem ismétlése mellett kérem újint Nagyságos uramnak főgimnáziumunk ügyeivel szemben az elfogulatlan jóindulatlát, melyet eddig is élveztünk s a miért hálaak is vagyunk.

ORSZÁGGYŰLÉS.

A képviselőház ülése.

Budapest, március 5.

Elnök **Náway Lajos**

A jegyzőkönyv felolvasása után

Kun Béla szólal fel, s azt mondja, hogy a jegyzőkönyvben nyoma sincs annak, hogy szólt és még néhány képviselő tegnap fel akart szólalni a jegyzőkönyv hitelesítésénél, miért is tudtunk meg, hogy a jegyzőkönyvbe pótlás véssék be az, hogy több képviselő nem állhatott a szaválással mivel az elnök nem hita fel szóására ezeket a képviselőket.

Beöthy Pál alelnök reflektálva Kun kijelentésére, azt mondja, hogy a kérdéses időben ő elnököl, s az illető képviselők elfájlottak a szózás jogától. (Ellenmondás balról.)

Kovács Gyula indítványt nyújt be, hogy véteendő be a jegyzőkönyvbe az is, hogy a jegyzőkönyv hitelesítése a tanácskozásra szent idő letelte után hitelesítették s akkor is több felszólaló volt még feliratkozva, akik azonban a szózás jogától elhúzódtak.

Szabó János (monkaspárti) kéri a Házat, hogy a jegyzőkönyvet eredeti formájában fo-

Abrahám Desz kéri az elnököt, hogy a kérdéseket úgy tegye fel szavására, hogy a Ház minden tagja kivéhesse részét véleményének nyilvánításából. (Helyeslés a baloldalon.) Indítványozza, hogy a benyújtott két módosítvány külön-külön tétessék fel szavására.

Náway Lajos elnök előismeri, hogy a jegyzőkönyvhöz benyújtott módosítók, s ezeknek a szavására való külön-külön való feltétele teljesen hátszabályszerű, csupán az a kérdés, vajjon helyes-e, előszerű-e a kérdéseknek ilyen forsírozása, s nem e volna helyesebb egyszerűen feltenni a kérdéseket a szavására. Hosszasan magyarázza ezután a kérdések feltételeinek többféle módosításait.

Erutn Bakonyi Samu szólal fel és sajnálattal fejtegeti ki a felét, hogy az elnök fejtegetése szőlőt nem tudta meggyőzni. Abrahám Desz benyújtott módosítványát fogadja el.

Pólonyi Desz az elnök fejtegetésére megjegyzi, hogy úgy látja, hogy az ellenzék és Náway elnök között bizonyos közeledés mutatkozik és pedig az ellenzék javára. Ha az elnök a jegyzőkönyv hiányosságának pótlására módosításokat tesz, ez ellen kifogás okserihen nem tehető. Kéri az elnököt, hogy a kérdéseket külön tegye fel szavására. (Helyeslés a szélsőbaloldalon.)

Lovassy Márton, majd **Kovács Gyula** szólal fel a kérdés feltételeire s kéri az elnököt, hogy szőjon neki, aki módosítást nyújtott be, alkalmat, hogy a mások ellenindítványával szemben jogaik gyakorolhassák.

Vértán Etel kérte az elnököt, nyugtassa meg az ő lelkiismeretét, (derűtlenség) hogy a benyújtott módosításokra hogyan adja le szavazatát, ha azok nem külön-külön lessenek feltétele szavására?

Bathányi Tivadár gr az elnök fejtegetésével szemben kijelenti, hogy a hátszabályok igazi magyarázata csak az lehet, hogy a módosításokra egyenként kell a szavazást meg-ejteni.

Egry Béla szólal fel ezután a kérdés feltételeire, majd **Bikády Antal** és **Báth Endre** szólal fel a kérdés feltételeire.

Fél két órakor 5 perc szünet után az elnök elállt a Ház megszavaztatásáról.

Oldás vége 2 órakor.

A vár lerombolása.

Váraják fejlődése.

Bátran a forrongás korzáraként lehet nevezni Nagyvár fejlődésében a mostani évét. Nagyszabású tervet, intézmények megvalósítása sürű egymásutánban merültek fel.

Hire volt, hogy a nagyváradi várát egy konzorcium megakarja venni, hogy majd pol-collássa.

Most a városi mérnöki hivatal terjesztette elő egy érdekes dolgot. A koronai építési kirehészéséről van szó, amelyk utjában állnak a város fejlődésének.

A csapátkörház kibehészéséről és a vár lerombolásáról van szó.

A városi főmérnök tárgyalt a tennetű VIII. hadosztály építési osztályával, amely hajlandó, bizonyos feltételek mellett, a vár lerombolására, csak megfelelő férőhelyről ke-gadoskodni.

A csapátkörház kirehészése a polgármester eszméje, amelyet már ismertettünk, és a kérdés sürűsebb, mert összefüggésben van a Párispatak rendezésével.

A vár kirehészése ugyan értékesítés szempontjából nem előnyös, de a város fejlődés szempontjából nagy jelentőségű lehet.

A jelenlegi sánccok betömni alig lehet, az óriási költség miatt, így pedig építkezés nem lehet felhosszított, mert is a főmérnök azt nem lehet felhosszított a sánccokból így aminő Nürnbergben csináltak a sánccokból. Így igen szép pormentes parkja lenne ennek a városrésznek, amely egy is nékülös minden üdülőhelyet.

A csapátkörház kirehészése már ismertettük a polgármester tervét, amely szerint a Rutikossky-uton építendő fel az új katonai körházat s az építési költség és a mostani építési értéke közötti különbséget megpótolás a katonai kincstár, esetleg bélyesszítés s katonai körház közötti értéket is.

raleten a rendet fontartani, valóságosnak írták a nemzetközi csapatok bevonását.

Durazzo, ápr. 4. Koriavél megérkezett a távirati összehívás. Thomson szerződés ágyban fekvő letag. Az epirusi hírek itt nagy igaztatlóságot keltenek. A miniszteri tanács egész nap együtt volt. Az ide érkezett hírek szerint a görög csapatok Epiruszban rendezésre irányítottak indítottak az oda való lakosság ellen.

Róma, ápr. 4. A Stefán-ünnepségre jövenyi Valenből: Koriavél érkezett távirat szerint a főköllet sikerült elnyomni. Az ott koncentrált albánok erőltetéseket kapnak mire is abban eszűndőreng támaszkodás lépett föl a görög bandák ellen. A bandák ma reggel kitértek a fehér zászlót.

A rendőr mint suszter a suszter mint rendőr

A cipőföldözés rajba.

A várandelőnek különítmény egyik rendőre K. S. szenvedélyesen szereti a suszter mesterségét. Nemesek azért, mert jóvalalmas úlós mesterség, hanem mert nyugelmező mellőfoglatkozás.

A gunnisarkok felszöszése, a fiokvarrás sok garast hozott a konyhára, amiből a rendőri fizetés is hozzájárult. K. S. szépen keresett és kétszer annyit kolthetett is mint a többi rendőrök.

Ez a kellemes állapot azonban tegnap megszűnt.

Valamelyik irigy cipész kartársa feljelentette K. S. rendőrt az iparigyeosztálynál jogtalan iparűzésért. A feljelentésben szépen, fel van sorolva, hogy miért nem nézik jó szemmel K. S.-nek a cipészkedés terén kifejelt ügybizalmát.

Nem csak azért, mert amaggy sínes munka, meghegy a hivott suszterek elöl ólós munkadíját elszázi, hanem egy jó rendőr nem lehet egy jó suszter is. Vagy megfordítva. Betörött őzi, az utcañ sétálni mint nagytekintélyt puzt és az éjszakai garakdalkodók ráncbaeszdni egy egyszerű suszter képtelen. A rendőr pedig, honnan tudná, hogy kell használni a lábszáját meg a dicsket.

Az iparhatóság helyt adott a feljelentésnek, nem azért mintha a felhozott okok nagyon nyomók lettek volna, hanem, mert engedély nélkül ipart űzni nem szabad.

A cipők és esztrak rájongó rajbát K. S. rendőrt megfogják bűntelni. Ez azonban a kisebbik baj. A nagyobbik az, hogy elveszett az áldott, sok jó pénzhezöz mellőkeresetöl.

A trónörökös Műnkében. Ferenc Ferdinánd király herceg trónörökös husvét hatfőgőn este Miramarból Műnkében utazik a hajór királyi pár megfőtőzésára. Felsőlege, Hohenberg Zsófia hercegnő orra az utjára nem kísér el.

Nemzetiségi vitaestély.

A nagyváradi Társadalomtudományi Társaság érdekes vitát rendezett tegnap este a nemzetiségi kérdésről. Három előadót választott, kik a kérdés 3 életetes nézőpontból világították meg.

Jászi Oszkár az u. n. szabaddolgozó radikálizmus álláspontján, **Goldis László** román nemzetiségi szempontból, **dr. Krüger Aladár** a magyar állam s a hazafiság látésözögéből. Előkelő, nagy közönség hallgatta végig az előadást, mely fél 5-től háromnegyed 8-ig tartott.

A vita magas színvonalu volt s a Jászi és a dr. Krüger beszédeiben csuccsodott ki. És az igazságos híven konstatálnak kell, hogy a dr. Krüger Aladár beszéde a legnagyobb hatást keltette s a közönség tünnetes adott kifejezést tetszésének, mely tünnetes megújult, midőn a közönség a városi szék-házból távozott.

A vita bejelentése.

A Társadalomtudományi Társaság elnöksége nevében **dr. Mártonffy Marcell** kir. kath. jogakadémiai tanár bekonferálta a nemzetiségi vita-sorozatát. Rendkívül fontos a kérdés, mert hiszen Magyarország lakosságának 48 százaléka nemzetiségi. Teljes jog van nyelvöknek az állanólétben (?) érvényt szerezni. Nem megoldásodot keresnek a kérdésben, és köztudomású, hogy érvényt akarják előmozdítani. A kérdés megvitatására 3 olyan kiváló egyént nyertek meg, mint **Jászi Oszkár**, **Goldis László** és **dr. Krüger Aladár** (előadás.) Reméli, hogy a vita mentes lesz a személyi éltől és a napi politika szenvedélytől. Végig meg kell tartani a tudományos, magas nívót.

A felszólások az előadások után lesznek s egy-egy felszólalás nem terjedhet 15 percre túl. Tadjá a osztó **Jászi Oszkár**nak.

Jászi Oszkár előadása.

Bevetöz szavaiban kiemelte a nemzetiségi kérdés rendkívüli fontosságát, majd kijelentette, hogy a kérdés tárgyalásában a napi politikát teljesen mellőzni fogja. A társadalmi fejlődés egy bizonyos fokán mindenütt megjelenik a nemzetiségi kérdés. A középkori államban, a rendi társadalom nem ismeri a nemzetiségi kérdést. A latin nyelv volt az állam nyelve, az volt az egész állami élet nyelve. A nemzeti eszme és minden, ami vele összefügg csak egy sokkal fejlettebb korban jelenhetik meg. A francia forradalommal felszabadult a jobbőség, megszünt a rendiség, jött az általános köztelviselés és ennek az új fejlődésnek a kapcsán alakult ki, született meg az az érde, amit nemzetiségi eszmeünk nevezünk. Ezzel a fejlődéssel egyidejűleg megmozdultak a nemzetiségi törekvések, megérett a nemzetiségi eszme gondolatát. Így történt ez mindenütt, ahol különböző nyelvi népek találkoztak.

A demokratikus szervezötök államban egyre utat tört a törekvés, hogy a nemzetiségi nyelvi igények feltétlenül kielégítendők. Ez érdekelten van az államnak, a társadalomnak, ebben nincs vesztő állam boldogulása és egysege ellen. A kultúra érdeke, hogy a nemzet minden alkalatolno anyanyelvi kultúrát kapjon.

A demokrácia, ha a nép nyelvet nem

tekinti, gyuloleteess válik. Hogy ez így van, egy példával igazolhatjuk. Az intelligencia nagyra értékelt idegen nyelvet is. Ha most az embereket olyan jogrend alá helyeznénk, amely a politikai demokrácia maximumát adja, de elvonná az anyanyelvüket, jogtalanul éreznék magukat. Mutassuk fel a József demokratikus kísérletét, aki idegen nyelvet akart behozni, — sikertelenül. Ezt a téves elvet alkalmazták azok az országok, amelyek az erdőszoos boiváros politikát nyulnak. Ez a törekvés mindenütt esztörtökös mondott.

A nemzetiségi kérdésben nem lehet talteni magunkat. Hiába állítjuk, hogy az egész agióció mesterséges dolog, a közpöntölty saját önző érdekből édesül a nemzetiségi problémát, a népek, a tömegek nines közé hozzá, ez nem igaz. Erdőszoos szovintmussal nem lehet erzek a törekvéshez elnyomni. Ezzel megemertük azt a gravitáció, hogy az ország nemzetiségiének jelentéségi része idegenül éri magát.

A nemzetiségi kérdést feltétlenül meg kell oldani. Három elvi koncepció van erre. Elő: tovább folytatni az erde körpolitikáját velük szemben. Ennek képtelensége nyilvánvaló.

Második: a kompromisszum, a pakum, megengedés a nemzetiségekkel. Ez is csak ideig-óráig tartó orvosság.

Harmadik: és egyedül lehetséges ut az igaz demokrácia születése, amely nem áll meg a nyelvi privilégiumán. A magyar közélet teljes demokratizálás.

Goldis László rosszul lett.

A következő előadó Goldis László volt, a nemzetiségi részéről. Rokonszenvenen kezdette; bevezető mondatával megnyerte a hallgatóságot. Egyszerre azonban megtörtött, eláspadt s szólamul állott a helyén: eszketten összeronkadt, úgy támoztak.

Dr. Mártonffy Marcell nyomban fellépett és az érkezőkkel, **Dr. Popovics Miklós**, **dr. Edelmann Menyhért** és **dr. Matolay Károly** orvosok oldalietek a székökhöz megvitatást és szabad levegőre vezették. A rosszul lett csak pillanattal szédülés volt, s Goldisnak némi pihenésre volt szüksége: könnytelen volt emelögve színetet tartani s helyett **dr. Krüger Aladár** lépett az előadói emelvényre, a ki nyomban az egész közönség helyeslése közben mindnyajk részvételét jejezte ki a kis balézt fölött Goldisnak.

Dr. Krüger Aladár előadása.

Előkelő megvívóiban volt egy szó s a beltek nyugtalansága a nemzetiségi kérdésben. Ez a nyugtalanság a nemzeti ösztönök nines meg, mert itt az életetes fölőcsök nyilvánvalóan bökös meghallgatásra találnak. Mi nyugodtak vagyunk, de arra, hogy volna nekünk nyugtalanság. A bukaraszi kultúraliga vitája nem volt oly nyugodt, s a leuharaisabb hangok hallatszottak Magyarországon ellen. Mi ezt a kérdést arról az elfogulatlansággal tárgyaljuk, mint a mely nyugodt elfogulatlanságot a magyar német ezer év óta tanusított. Jászi Oszkár egyé ki-feljezőkkel, hangyaltatva, hogy a nemzetiségi kérdés, mi volt előkezéredést szül, hogy minem egyes polároúk kiföló kívánkozunk. Nekem alkalimam volt idegen nemzetiségi emberekkel is érintkezni s meggyőződésem, hogy kiföló való aspirációk ninesnek, ilyen nem tapasztaltam az összes nemzetiségi pol-

gárok egyikénél sem én a nemzetiségi kérdések többféle megnyilvánulását tapasztaltam, de nem kielő gratulálást.

Egy úgy kell nekünk tárgyaink azt a kérdést most magyar belső kérdést. Két szempontot kell szigorú hátrafelé tekinteni. Az egyik szempont a kérdésmint az, hogy a magyar nyelv egysége, hogy a magyar államalakulás európai eszükségesség és a másik szempont az, hogy ennek az országnak minden polgára kapja meg maga egyenlő jogait. Ez a két hátrafelé, mely között meg kell és meg lehet oldani a nemzetiségi kérdést. Így kell megoldani a kérdést jó akaratú, de tekintettel a létező viszonyokra. Az egyéneknek oly jogában nevatkozunk bele, mely már a tiszkezesre lépés politikája lenne, de nem szabad megengedni oly döntéseket, melyek Magyarország egységének felbontására vezet. Így bírálta el, így kezelte mindig a nemzetiségi kérdést a magyar. Mert nem áll, hogy nemzetiségi kérdés nem lett volna a magyar történelem folyamán.

Nemzetiségi megkülönböztetés mindig volt. Szent István szándékosan hozott be idegen elemeket a nemzet megerősítésére. Királyaink nemzeti kiváltságokat adtak egyes városoknak, annyira, hogy ezek nem is tartoztak megengedni magyar polgároknak a letelepülést. A szeptesi széklet, a horvátok nemzeti kiváltságokat kapják, csak hogy a történelem folyamán a nemzetiségi kérdés nem a mostani formájában jelentkezett. Aztán ráér a szónok a jelen állapotra s így folytatja:

A nem magyar nyelvű polgárokat semmi sérelemmel nem jár, hogy magyarul nem tud. A bíróságnak mindig van nemzetiségi nyelvet értő bíró, s hallottunk nem egy tárgyalást, mely román nyelven folyt. Hogy a nemzetiségi nyelv a jegyzőkönyvben nem érvenyesül, abban semmi sérelem nincs, sőt a felső fórumon ez megkövetelendő a tárgyalást, mert a tanács tagjai kénytelenek a nemzetiségi nyelvet értő bíró előadására támaszkodni egyáltalán. Abszurdumra vezetne, ha az összes nemzetiségi nyelvet bevonulnának a tanácsba s az az igazságtalanságnak vezetne az egyesítésére. Az összes nemzetiségi nyelvet használni a mai országos nemzeti államban kivételben. Ha csak jelesavakat hangztatva, azokból a végpó konszekvenciákat levonjuk, abszurdumokra bukkanunk.

A mai nemzetiségi kérdés két részből áll: nyelvi és gazdasági részből. A nyelvi részes a legnehezebben megoldható probléma, ha a mai állapotokat meg akarjuk változtatni. Az endokézes magyarországi szó sem lehet és nem lehet helyesíteni azt a törekvést sem, mely két részre akarja osztani az országot: elnyomók és elnyomottak és egy itthon, mint a különféle a nemzetiségek elnyomását beszél.

A nemzetiségi nyelv használatát 3 téren követelik: az iskolában, a közigazgatásban és a bíróságokban. A közigazgatásban tényleg vannak hiányok, melyeket pótolni kell, de tövédsé volna azt állítani, hogy a közigazgatás nem volna tekintettel a nemzetiségi polgárok nyelvi igényeire. A szolgabíró hivatalban, a jegyzőkönyv bírási beszélhet anyanyelvén.

A vakbéli írásban például odáig jutottunk, hogy ma csak egy magyar jegyző van, de az is tud románul. Hol itt

az elnyomás? Hogy a közigazgatás nincs tekintettel a nemzetiségi polgárok nyelvi igényeire, ezt nem lehet elmondani. Ez tehát csak egy megoldás lehet: a magyar nyelvet is, az idegen nyelvet is bíró állam-polgárok alkalmazása a közigazgatásban.

Az iskola terén a legkevésbé lehet hangoztatni a nemzetiségi álláspontot. Az iskola célja az a polgárokra bele állítani a közérlelmet, hogy módjuk legyen az érvényesítésre. Magyarország egysége állam, melynek egységét gyengíteni nem lehet. Ha országos, akkor minden fogja csak egy érvényesítéssel, ha megülhajtja helyét mindenütt az államban, ez pedig a magyar nyelv ismerete nélkül nem lehetséges. Óriási hiba volna tehát, a nem magyarajkú népet elárni a magyar nyelv megtanulását. Ma a magyar állam-polgárok fél százada, érni a magyar nyelvet s a statisztika mutatja, hogy ez a percent rohamosan nőtt meg. Ha az iskola a kultúrát szolgálja, akkor a magyar nyelvet elsősorban fontosnak kell említeni az iskolában, mert egy kultúrembernek Magyarországon a magyar nyelvet nélkülöznie nem lehet. Mindamellett tudás volna ma a nemzetiségi nyelvet teljes kiküszöbölése. Bár volna több alkalmunk nemzetiségi nyelveket nekünk, magyaroknak is elsajátítani, de annak inkább kell alkalmat adni arra, hogy a nem magyarok a magyar nyelvet tökéletesen elsajátíthassák. Ez poroze uem lehet, ha csak hetenkint pár órát fordítunk a magyar nyelvre, hanem csak az ismeretek egy részét magyarul tárgyalva. A magyar nyelvet feladni az iskolában hiba volna a nemzetiségi ügynek ellens, mert elzárják az érvényesítéstől. Orszos, porosz példákra hallottunk beszélni. Egészen más történelmi alakulás az ott. Az orosz és porosz állam Lengyelországra szűrtört darabjait iparkodik elismertetni. Nálunk pedig egy ezer óra óta fenálló államunk jóval a magyarok után be-köszözt nemzetiségeiről van szó. Ezt nem lehet összehasonlítani. Mi azt a porosz, orosz elnyomást csak hibából ismerjük, mert a magyar mindig tiszteltben tartotta meg nemzetiségi szabadságot is. Az elnyomást a nemzetiségi ügy kifogásait hűszák föl.

Szó volt az ir-kérdésről. Az ir nemzetiségi kérdés nem nyelvi kérdés, mert az ir is nagy többségben angolul beszél. Ez az mutatja, hogy hármily előzött engedély a nemzetiségi nyelvek, bármennyire hátrébe szorítsa a magyar nyelvet, ez a nemzetiségi kérdést meg nem oldaná. Magyarországon az azonos gazdasági viszonyok, a közös történelmi múlt, az együttélés egységessé tették a nemzetet, hogy együtt éljen, egy cél által hevített polgárság létezésül az országos állam keretében.

Fájdalmasan érintett Jászi beszédében, minden a rutínokból beszélve az államgyarodott rutín intelligenciáját renegatnak mondta. Ez a név megfogalmaz. Nem tartom hűdösnek — maradjunk a kifejezésnél — rábírnai a „negatív” bírálatot azokra, kik velünk anyanyelvén együtt élnek. A rutín-kérdés sem nyelvből sem országban nem nemzetiségi kérdés, mert a populár Rákóczi most is együtt érez velünk, az csak gazdasági kérdés. Lelki nyugtalanságot keltő nemzetiségi kérdés nincs a rutín földön. Ott, a hűbértelny kunyhókban csak gondok vannak, de nem nemzetiségi kérdés.

Az állam a nemzetiségi kérdés megoldásához úgy járulhat hozzá, hogy ha össze polgárait szerethetn egybe olvaszó politikát folytat, alkalmat ad mindenkin a magyar nyelv megtanulására s meg hozzávalnak val-

mit: ha úgy az állam, mint a társadalom érdekeltés feladata a nép gazdasági szabadságát iránt.

Ha megtudjuk teremteni az anyagi emelkedés alapjait minden honpolgár részére, Amerikában nincs nemzetiségi kérdés, pedig ott az angol nyelv nélkül nincs érvényesülés se közelében, se távolban, se keresztül. Ilyenben. A szűkezesre meggyőzték a mai kivándorlótömegeket, hogy angol nyelv tanulásuk, pedig magyarul itt nem tanulhat meg. Ez a természetes fejlődés, a szükség magával hozza a nemzetiségi ellenlételemmel és a magyar nyelv elterjedését. A statisztika is köztisztelen bizonyosságot mutat, hogy a magyarság is, a magyarul tudó a folyton szaporodik. Ma a magyar anyanyelvűek szátszátszáma 94, a magyarul tudók pedig 94. Ez az élet fejlődése az mi hiába akarják egyes ellenlételemmel meg megkezdályozni, az élet legelőjele az. Egy képpel akarom befejezni, az azaz vértanúk megözönlése régebb jónemzetével, mikor az utolsó vértanú, Vécsey Károly, odáig a megökölja a már bitón függő Damjánus hűlő kezét. Ez a fértia szerb volt, de egyet értett, egyet értett nemzetiségekkel, belőlvén ebbe a magyar hazába a meg tudott ere halmi. A mi nemzeti politikáinknak csak az lehet a célja, hogy a magyarságnak egybeolvad anyai idegen ajka nagy ferő jegyző politikát kövesse minden nemzetiség, hogy itt mindenké azt valjia: így híre hazánk rendellenlenti! (Perejék tartó viharos tisz és éljenek.)

Goldis László beszéde.

Ezután Goldis László folytatta előadását, melyben már megérezte román nemzetiségi szerelnetet panaszolni el, hogy a porosz, a vasutas, a hűbér, a csendi csak magyarral beszél, az el, hogy vagy megtanul magyarral, vagy pusztul.

Pedig ha el lehetne érni, hogy a nem magyar nép megtanuljon magyarul, az a nép a saját nyelvet elfeledné, mert sva a világban két nyelvi nép nem él és nem élhet.

Kérdi aztán: mi a magyar állam-cszme? s így felel: ha azt jelenti az, hogy az uralkodó nemzetiség a magyar s a többiek csak másodszátsáru nemzetiségek és ellenlételem az államcszme, minélvi jövelék, nemzeti kultúrát s egyáltalán politikai jogokat követelnek, akkor hazánk az a román, az azt mondja, hogy ő híve ennek a magyar államcszmeinek.

Irredentizmust vetnek szemünkre, pedig orro semmi sem mutat a történelem felől, az állam iránt hűségrel, a törvény loyaltással viselkedünk. Csak az a nép lehet irredentista, mely az ő államában szenved s közelében egy virágzó nemzeti államot lát, mert igaz, hogy ubi bene, ibi patria. Az irredentizmus ellenzése az, hogy magyarság szabadságot kell adni, több kultúrát kell juttatni, nagyobb jövelék biztosítani, más nemzetiségű nemzeti államunkba élvekövetnek. Végül eszalkozik Jászi konkluziókat, a megoldás csak az lehet, mely az ő álláspont, hogy minden nép a maga nyelvén művelőssék, a maga nyelvén közigazgatassék s a maga nyelvén bíróságoknál felel, más megoldás csak kísérletezés.

Érdekes incidens történt Goldis beszéde alatt. A beszédet többszer felbeszékelték.

Mikor Goldis azt fejegette, hogy mindenkinek anyanyelvén édjünk közigazgatást,

A megoldás csak az lehet, hogy olyan szerzet uralkodjék az államban, mint egy nagy családban. Kőlecsény megértés és bizonyos szükség.

Vihar a „kasszafurás” körül.

A vita végén dr. Percezel Adolf szabadkőműves bejelentése az egyházi tejesítés a nemzetiségi kérdés megoldását a szekularizációban látják és az összes iskolák államotitásban A bejelentést a nemzetiségi és tiszpess fogadják.

Mindenki tudja, kinek szó Percezel Adolf megjelöléséről követveztet provokáló felépése, a szekularizáció mellett, annál inkább, mert már Lázár Auréli is tett némi határozatokat előzetesen az egyházi tejesítés ellen. Feszült hangulatban várják, lesz-e valamilyen megjelöléséről támadása.

A választ hamarosan megkapjuk.

Röviden a záróbeszédre került a sor. Elsőnek dr. Krüger Aladár szólt fel. Így kezdte:

— Mindenek előtt tiltakozom az ellen, hogy ez a vita hamis mellékvágányokra tereltessek. (Helyeslés.) Erre nem is térek ki, bár nekem a szekularizációról éppen úgy megvan a magam nézete, mint a kasszafurásról és a tulajdon elleni egyéb bántetésekről és vétségokről.

Ez bomba volt. A szabadkőműveseknek szemlét szembe még senki sem mondotta meg ilyen nyíltan az igazságot a szekularizációról. A „kasszafurás” az a vesek körül járt a egyszerűre lába hozta a kedélyeket.

Kitört a vihar. A radikálisok tombolni kezdtek, a többiek tapsoltak és éljenek. Pokoli zaj kerekedett. Dr. Agoston Péter, az elnök kezdte magát kényelmetlenül érezni. Ő ugyanis nemrég egy kis füzetet írt a szekularizáció mellett és a kasszafurásról szó papuattal szoken vette. Idegesen nyomkodta a csempét, de sem a radikálisok zajongása, sem a közönség jobbrészi részének mindent utalharogó lelkes tapsa nem akart megszűnni.

Végre nagy nehezen szóhoz jutott Agoston és éles hangon kijelentette, hogy mivel szerinte a szekularizáció tudományos (?) dolog, ezzel nem szabad foglalkozni, kivált nem úgy, hogy azt a kasszafurással egy sorba állítsa valaki. Ilyen felszólalást ő nem enged meg.

Agoston ezzel az „elnöki terrorizálással” és annak hangjától darván megérettette a vendégeket, egyben ékesen szóló bizonygatás adta a híres szabadkőműves türelmeinek és a szólásszabadság iránti tisztelet teljes hiányának. Krügeren látszott, hogy egy pillanattal urrá lesz rajta a szenvedély, összekapta és felemelte iratit, aztán egyszerre visszanyerte hidegvérét és a durvaságot, melynek eddig nem volt mást, mint közönséges ugratás, elcseszés és fútt mellett.

Nyugodtan bejelentette, hogy bármilyen furcra kis „tudomány” ez, de mint a tekintély elvnek híve, az elnöki tekintélyt még most is respektálja és még azt sem firtatja, miért nem érezték meg az elnök akkor, mikor a vitába először vonták bele a szekularizációt? Még a szólásszabadság filztrálás megértése miatt sem panaszkodott. Csak gyanúsan konstata, hogy az elnök Perczel előfeljeltje figyelmestelen arra a tudományos álláspontokra, hogy a szekularizáció nem tartozik ide, tehát a szó is megmondhatta a saját tudományos meggyőződését.

Aztán foglalkozott replikájában a del-

utáni felszólalókkal és rájuk olvasta, hogy sokat állítottak általánosságban, keveset konkrét, de nem bizonyítottak semmit, csak üres frázisokkal igyekeztek hangulatot kelteni és a vita nyomán a lelkekben minden alap nélkül keserűséget támasztani. Sorban cáfolta Lázár Auréli legszembeszökőbb vádjait. A nemzetiségi kérdés a keresztényi esszettel alapján egyedül oldható meg.

A beszéd alatt folyton meg-meguglott a radikálisok zúgása és a jó érzésű közönség éljenése és tapsa, mely a beszéd befejezését ismét elemi erővel ünnepelte a nemzet álláspont képviselőjét.

Jási Oszkár szólt még hosszasan és dr. Agoston Péter elnöki záróbeszédjére került a sor. Itt derült ki egy érdekos dolog. Maga dr. Agoston Péter kénytelen volt mint eredményt konstataálni, hogy a nemzeti álláspont ellen felhozott egyetlen vádat sem tudott senki igazolni s a végén konstata, hiszen minőségben egyetértünk.

De a jelenlevő nemzetiségiek fejébe szögett ötöt a radikálisok barátságának árgyáma számukra is kiáltásba helyezte a szekularizációt. Vizsgázt a radikálisok a „kasszafurás” szó miatt panaszkodtak az előzőekben. Abban egyetértett mindenki, hogy a szekularizációnak Perczel által történt bevonása a vitába roppant tapintatlan és észellen dolog volt, erősen elítélték az elnök nyers fellépését s a közönség nem radikális része lelkesedéssel vette tudomásul, hogy minden elnöki terror és karzati illentelekedés dacára Krüger a ravasz kísérletet csatájában visszaverte.

Matyók a színházban.

Ma záródik a kiállítás. Fesztételep Mezőkövesden.

Fár napra csinos pávák szálltak meg a hármegyházban. Gyönyörű gazdag anyagot hoztak magukkal a matyók, amiből már alig maradt valami. A nagyváradi hölgyek állandóan tömegesen látogatták a kiállítást, s nemcsak kíváncsián nézik a sok ragyogó színű himzést, hanem meg is veszik őket.

Lukács Odón városi tanácsos nagy-számú érdeklődő jelenlétében nyitotta ma a kiállítást vasárnap délelőtt. Kimmelte azt a egyszerű művészi értéket, amelyet ez az érintetlenül maradt néptörök képvisel. Külön egyéni stíljuk van ruhakodásban, külön-külön, sokaságik merőben eltűnnek a többi népies uszoktól. Melegen figyelmébe ajánlta a közönségnek, főleg a hölgypublicumnak a felhalmozott szines anyagot. Minden darab megvételével előszűjtük, hogy ez az ősi, Ázsiából hozott művészet fejtmaradon.

A lendületes beszéd után a közönség nagy gyönyörűséggel szemlélte a pazar anyagot. Főelőlegesen tartjuk most málybelen ismételt ezt a megbősültetlon népies művészetet. Akiknek volt pénzuk, azok mostanán kifizették a drága futókat. Persze hazavitték nem lehet, csak kiállítás után. A matyók aztán az ilyen megvett darabokra néztek meg is csodálut, hogy „Eldadva”. De, akinek nincs pénze, az előleget ad rá. S mivel nincs iletli könyvük, hát ugyancsak egy papírkára kelték, hogy „Megvette X. Y. urasszony. Előleg 5 kor.”

A három matyó asszony között a legfőbb Erzi asszony. Ő az üzleti megbizott. Ha halkuszi valaki egy futóra, odaszeg Erzi asszony.

— Ne akudjon erre lelkem, mert nem gyári portéka ez. Késsel csinálták ezt! Any-nyit kell fizetni amenyit rajta van.

Es nem engednek. Határozott árak a szövetkező állapítva meg a egyeb hölgyek szerint — különben a bábuknál is nagy, míg mások szerint kétszerannyi! Pént megér.

Az őr asszonyok és leányok szivesen vesznek leekát a menyecskéktől, hogy a himzést elajánlják. Erre asszony (Vámos Gáspárné) az őr”. Ez úgy értendő, hogy 6 kintűn tud rajzolni a mistákát, amit a matyók írának szemnek.

Szigori azevvel kritizálják a matyó asszonyok kosztuját, ragyogó flitteres, virágos fejdíszet (farag) de főleg a frizura. Ez a hajfésülés még tisztán alak. Nincs a haj alatt „einlag”, hanem úgy össze van bura középre, hogy majd kiszakadnak a szálak. Fehér utak nyílnak a konty körül a egyáltalán nem montható sem szépek, sem harmonak.

A három matyó asszony és a mekövesdi tanító, aki adminisztrálja a kiállítást, vasárnap este beültek egy emleli páholyba és végigérték a Bibliás asszony előadását. Állatának felitnást kellett, mert teljes duzzban jelentek meg. Szímet kezben barna aruk innak azett a gukkeré tüz alatt. Röstelkedtek egy kistól még annyira sem modernek, hogy használták volna a páholy szét háttérét.

A matyók vasárnap.

Munkatársunk felkérésére Vámszent őr egy vasrög mintát ott a közönség előtt. Volt benne róza esztendővel készült, prosztaipán, amelyet kürt alakú pusapang levei órá körül, azután fordított és fél róza: a sár, apró szirmú rózsát szies-rózsának „imod” és őr egy-egy margarétát is, amelyről nea akarta elismerni, hogy az margaréta.

— Csillag ennek a neve nálunk leleka. Mi legalább így hívjuk.

Atrizella és szies selmegt használtak hüszare. Aranyos katinéjukat, virágerebb válluk meg a csillagos bóbájuk legerebb napugars vasárnap délelőtt, amikor vagy ötzeren rajznak ki a templomból. Nagyon szeretnek templomba járni, nagyon vállasak s a huszszor matyó piet kivételét mind katolikusok.

Főleg vasárnap lépik el Mezőkövesdi a festők, akik Londonból, Párisból jönek és hogy végigémezték ennek a népnék ragyogó kincseit. Azt mondják, hogy a Duna környékén szürke veréb ehhez a szies erdőből képez. Az idegen és magyar festők már szorvást is a festőtelepet Mezőkövesden. Kibányasák ezt a dugadag területet.

A kiállítás még csak ma lesz nyitva.

Az abbázai találkozás. Az előző és az osztrák-magyar külügyminister részeg tervezet találkozás Április 15-én, szerdán lesz gróf Berchtold közös külügyminister 11-én magy. Abbázia, még pedig gróf Forgách külügyministeri osztályfőnök közterében. Ugyanezkor Abbázia még herceg Avarna bécsi osztrák külügyminister 15-én érkezik oda és vele lesz Méréy Kajetan római osztrák-magyar nagykövet is. Így tehát a külügyminister találkozásán a nagykövetek is jelen lesznek, ami a találkozó diplomáciai jelentőségét mutatja. A hírmás osztrák jelentőségét már az hangosztatják, hogy a hírmás szövetségi hatalmak közfelfogási egyezmény előkészítésén fáradoznak.

TARTALOMJEGYZÉK

Prológus	5
A VÁROSÉPÍTŐ RIMLER KÁROLY	7
A Rimler család Nagyváradon	9
Az ifjú Rimler Károly	12
Egy ragyogó polgármesteri karrier kezdete	15
Nagy ívű program	20
Határkő Szent László városának életében	24
Post festum – vita	26
Újabb sikerek és veszteségek	28
Változások az országos politikában. Tervek, rendezvények városunkban	32
Megváltozott, korszerű városkép	38
Új alkotások küszöbén	39
Tíz éve a város élén	46
Rimler Károly elmaradt ünneplése	49
Az utolsó békeév – a gazdasági válság mélyülése	52
A tragikussá váló 1914-es év	55
Életre kelt a nagy háború réme	60
A fegyverzajban sem hallgatnak a múzsák	66
A polgármester hétköznapijai	67
Rimler Károly házassága	69
A boldog pillanatok után szürke hétköznapiok... ..	71
Háború Erdélyért	74
Az 1917-es esztendő újabb áldozatok és megvalósítások éve ...	79
A polgármester vitacikke a Nagyváradai Naplóban	80
Az áldozatkészség szobra	83
A béke esztendeje (??? – 1918)	90
A világháború utolsó fejezete	94

Gyűlnek a vészfelhők	98
Az országos változások nagyváradi visszahatása	100
Vészjósló változások előjelei	107
Városi tanácsból Néptanács	109
Proletárdiktatúra városunkban	110
Húsvéti hatalomváltás	113
Holban tábornok bejelentése	116
Rimler Károly visszavonul	119
Az új hatalom berendezkedése	122
Szomorú epilógus. Rimler Károly betegsége és halála	127
A gyászszertartás és a gyászmenet	131
A temetőben	134
Forrás és irodalomjegyzék	137
A VÁROSMENTŐ DR. SOÓS ISTVÁN	139
Életpályája a nagy változások előtt	141
Helytállás az új impériumban	143
Politikai viták tüzeiben	144
Erősödő magyarellenesség	146
Reménykeltő változások, városmentő tervek	149
Sikerek és elismerések	152
Politikai és magánéleti változások	154
Képviselő a román parlamentben	155
A nagy politikai fordulat	158
Polgármesterként a város élén	160
Kitaszítottként szeretett városában	162
Szomorú vég – tanulságokkal	163
Emlékének idézése. Sóspista	167
Utószó	171
Forrás és irodalomjegyzék	175
MELLÉKLETEK	177

**A Partiumi füzetek kiskönyv-sorozatában
eddig megjelent munkák:**

1. Borbély Gábor – Csernák Béla: *Bihar*
2. Kordics Imre: *Sírok, sírjelek a Várad-Olaszi temetőben*
3. Péter I. Zoltán: *Félicsfürdő*
4. Dánielisz Endre: *Nagyszalonta – városismertető*
5. Benedek Zoltán: *Nagykároly – református templom*
6. Bessenyei István: *Sarmaság* (kismonográfia)
7. *Hol sírjaink domborulnak – partiumi temetők* (gyűjteményes kötet)
8. Major Miklós: *Szilágyság – tájak, műemlékek, emlékhelyek*
9. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Püspökfürdő*
10. Dánielisz Endre: *„Csonkatorony nyúlik a felhőbe...”*
11. Bunyitay Vince – Fodor József: *Székesegyházi Bazilika – Nagyvárad*
12. Alexandru Pop: *Varadinum – a vizek határolta város és vár*
13. *A szabadságharc zászlaja alatt* (gyűjteményes kötet)
14. Jancsó Árpád: *Rajtuk taposunk – A Bánság útjai a 19. században*
15. Kupán Árpád: *Mezőtelegd iskola-története*
16. Csilik József: *István király Szent Jobbja és Szentjobb község története*
17. Emődi János: *Erdélyi barlangfeliratok a 16–20. századból*
18. Szabó István: *Ottomány* (kismonográfia)
19. Csorba Mihály: *Érsemjén* (kismonográfia)
20. *Turulmadaras emlékműveink* (gyűjteményes kötet).
Összeállította: Dukrét Géza
21. Dr. Mózes Károly: *A nagyváradi egészségügyi oktatás történetéből*
22. Rév, Erdély sziklakapuja
23. *A műemlékvédelem fölöttébb szükséges voltáról.* Évkönyv.
Összeállította: Dukrét Géza
24. Nánási Zoltán: *Dr. Andrásy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja*
25. *Nagyvárad tudós püspökei*
26. György Irén: *Szalacs* (kismonográfia)
27. Antal Béla: *Biharpüspöki* (kismonográfia)

28. Balláné Bakó Erzsébet – Török Ferenc: *Albis* (kismonográfia)
29. Pásztai Ottó: „*Aki fényt hagyott maga után...*”
30. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus székesegyházai*
31. Kiss Kálmán: *Egri község* (kismonográfia)
32. Dr. Mózes Teréz: *A révi fazekasság monográfiája*
33. Emődi János – Varga Árpád: *Telegdi sírkövek, emléktáblák*
34. Jósza Piroska: *Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál*
35. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
36. Anzik Albert: *Livada – Sárközújlak*
37. Bozsóky Krestyán Ilona: *A temesvári iparoktatás kezdeteiről*
38. Dukrét Géza: *Hegyköz* (történeti monográfia)
39. Kormányos László: *Városfejlesztés Nagyváradon a 20. század elején*
40. Dukrét Géza: *A bihari turizmus története*
41. Velcsov Margit: *Bartók Béla és Nagyszentmiklós*
42. Szilágyi József: *Tóti község monográfiája*
43. Kovács Rozália: *Érmihályfalvi temetők*
44. Dukrét Géza – Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városismertető*
45. Kupán Árpád – Dukrét Géza: *1956 emlékezete Biharban*
46. *Bartók Nagyváradon a helyi sajtó tükrében. Összeállította: Thurzó Sándor*
47. Kupán Árpád: *A mozi évszázada Nagyváradon*
48. Gavallér Lajos: *Micske a helynevek tükrében*
49. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad műemlék épületei*
50. *Nagyvárad ipartörténete* (gyűjteményes kötet)
51. Jósza Piroska: *Bihari sorsok, a változó időben*
52. Ujj János: *Arad építészeti emlékei*
53. Pávai Gyula: *Mesélő aradi házak*
54. Dukrét Géza: *Emlékművek, emléktáblák Bihar megyében*
55. *Épített örökségünk, a helytörténeti kutatás tükrében. Összeállította: Dukrét Géza*
56. Orosz Otília Valéria: *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében*
57. Borbély Gábor: *Szőlő és bor az Érmelléken*
58. *A Bölcsőtől a Síríg – 250 éve született Kazinczy Ferenc*
59. Kiss Kálmán: *Túrterebes egyház- és iskolatörténete*
60. Szentjóby Szabó Andor: *Ottomány születője, Kufstein halottja*

61. S. Németh Katalin: *Vigyázó kövek*
62. Kupán Árpád: *Párhuzamos életrajzok*
63. Papp Attila: *Az én Margittám. Érzelmes városmonográfia*
64. Ványai Mária: *Hidak a viharlámpa fényében*
65. Szilágyi István: *Csillagváros visszavárta katona fiát*
66. Péter I. Zoltán: *Szecessziós építészet Nagyváradon*
67. Péter I. Zoltán: *Nagyvárad városháza*
68. *Római katolikus intézetek Nagyváradon*
69. Borzási Gyula, Dani Zoltán, Nagy Miklós: *Szalárd és vidéke, tegnap és ma*

